

Doktori (PhD) értekezés

Tutuskó Ágnes

Budapest

2016

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Tutuskó Ágnes

Az 1914–1915. évi orosz betörések nemzetiségpolitikai vonatkozásai
Doktori (PhD) értekezés

PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola (Vezető: Prof. Dr. Fröhlich Ida)

Gazdaság-, régió- és politikatörténeti műhely (Vezető: Dr. Berényi István DSc)

Témavezető:
Dr. Botlik József

Budapest
2016

TARTALOM

	Bevezetés	4
I.	Historiográfiai áttekintés	11
II.	Az Északkeleti-Felvidék a dualizmus idején	19
	1. A Kárpátalja fogalom kialakulása	19
	2. A ruszinok gazdasági-szociális helyzete	22
	3. Magyarországi ruszinok az Amerikai Egyesült Államokban	38
	4. A ruszinok a nemzetiségi eszmék hatása alatt	45
III.	A dualista magyar kormányok nemzetiségi politikája	52
	1. Általános országos magyar nemzetpolitikai célok	52
	2. A magyar állami nemzetpolitikai célok a ruszinok vonatkozásában	59
IV.	A pánszláv eszmék elterjedése és annak következményei	
	Északkelet-Magyarország vármegyéiben	63
	1. A pánszlávizmus fogalma	63
	2. A pánszláv eszmék elterjedése Északkelet-Magyarországon	68
	3. Magyar kormányzati intézkedések a russzofilizmus visszaszorítására	73
	4. A skizmamozgalom és a máramarosszigeti per az orosz és a galíciai sajtó megítélésében	82
V.	Északkelet-Magyarország vármegyéi	
	a háború kezdeti szakaszában	86
	1. Északkelet-Magyarország az Orosz Birodalom politikai és hadi céljaiban	86
	2. A betöréseket közvetlenül megelőző hangulat az északkelet-magyarországi vármegyékben	91
	3. Az 1914-1915. évi orosz betörések	105
	4. A háborús események okozta menekülthullám	117
	5. Az 1914–1915. évi orosz betörések gazdasági vonatkozásai	126
VI.	A magyar kormányzat ruténföldi	
	reformtörekvései a világháború idején	139
	1. Tisza István körútja Kárpátalján az első orosz betörés után	139
	2. Az orosz betörések nemzetiségpolitikai következményei	145
	3. A cirill ábécé használatának felszámolására tett kísérletek Északkelet-Magyarországon	175
	4. Naptárreform	190
VII.	Eredmények	195
VIII.	Bibliográfia	201
IX.	Mellékletek	222
X.	Ábrák jegyzéke	230

Bevezetés

Dolgozatomban az 1914–1915. évi orosz katonai betörések nemzetiségpolitikai következményeivel foglalkozom.

A háború kezdeti szakaszában, főleg az első orosz betörést követő időszakban az északkelet-magyarországi térség a magyar politikai élet és közvélemény figyelmének központjába került. Ugyanis ekkor a politikai vezető körök reálisnak ítélték meg annak a veszélyét, hogy a cári a csapatok egészen Budapestig is eljuthatnak.

1849 óta ez volt Oroszország részéről az első, Magyarországot fenyegető katonai invázió, amely ekkor mindenekelőtt a történelmi Felvidék keleti vármegyéit – Bereg, Máramaros, Sáros, Ugocsa, Ung és Zemplén – veszélyeztette közvetlenül.

A felsorolt vármegyéek alkotta terület sajátosságaként megemlítendő, hogy túlnyomórészt az ország határvidékét képezte, valamint jelentős mértékben szláv eredetű nemzetiségek által volt lakott. Miközben Sáros és Zemplén megye lakosságát döntően a szlovák és a magyar etnikum alkotta, a keletebbre fekvő Bereg, Máramaros, Ugocsa, Ung vármegyéekben a számarányi többséget a ruszin nemzetiség tette ki.

Az említett közigazgatási egységekben a görög katolikus vallás dominált. A térség két görög katolikus diocézis főnnhatósága alá tartozott: eperjesi egyházmegye – Sáros, Zemplén, valamint a munkácsi püspökség – Bereg, Máramaros, Ugocsa, Ung.

Kutatásomban mindenekelőtt az ország társadalmi-gazdasági fejlődés szempontjából egyik legelmaradottabb, ruszin többségű, az Oroszország központú pánszláv agitáció befolyásának a 20. század elejétől erőteljesen kitett Bereg, Máramaros, Ugocsa, Ung vármegyéek vonatkozásában vizsgáltam a betörések közvetlen hatását. A felsorolt tényezők határozták meg, hogy ez a térség sajátos, a Magyar Királyság területén máshol elő nem forduló, nemzetiségpolitikai helyzetben került az első világháborúba és annak kezdeti – 1914 ősze és 1915 tavasza közötti – szakaszában a közvetlen harci események középpontjába.

Dolgozatomban kitekintés erejéig kitérek az orosz betörések által ugyancsak közvetlenül érintett, ám a keletebbre elhelyezkedő felsorolt négy vármegyéektől eltérő etnikai számarányokat mutató, szlovák és magyar többségű, társadalmi-gazdasági viszonylatban fejlettebb Sáros és Zemplén vármegyéekre. Bár a pánszláv mozgalom magyarországi kibontakozása a Sáros vármegyei Becherő községből indult 1901-ben, a pánszlávizmus eszméi nem nyertek olyan térhódítást Sárosban és Zemplénben, mint ahogyan az jellemző volt a jelentősebb részben ruszinok lakta területekre – Bereg, Máramaros, Ugocsa, Ung.

Az orosz cári csapatok 1914–1915. évi kárpáti orosz betöréseinek feltárása hadtörténeti szempontból megtörtént, mind a magyar, mind pedig az orosz történetírásban is. Viszont az orosz invázió kutatása a szemben álló felek a térséget lakó népek felé gyakorolt nemzetiségi politikája sajátosságainak feltárása szempontjából mindmáig a történelemtudomány meg nem valósított feladata maradt. Függetlenül a korszak és az első világháború keleti frontja kutatásával foglalkozó gazdag historiográfiai előzményektől, a kárpáti orosz betörések századik évfordulóján, az azokkal kapcsolatos események és a nemzetpolitikai vonzalmak komplex feldolgozása megőrizte tudományos aktualitását.

Kutatásom során kísérletet teszek bemutatni az 1914-ben és 1915-ben a Kárpátokban történt orosz katonai betörések hatását a Magyarország északkeleti vármegyéiben gyakorolt nemzetiségi politikára. A téma ilyen megfogalmazásban és összefüggésben mindaddig nem került tudományos feldolgozásra sem a hazai, sem pedig a külföldi történetírásban.

Ennek érdekében a következő kutatási célokat határoztam meg:

- Tisztázni a cári csapatok Kárpátokon keresztül kezdeményezett áttörésének céljait, ehhez többek közt felhasználva Alekszej Alekszejevics Bruszilov orosz birodalmi tábornok visszaemlékezéseit, valamint más orosz katonai szakértők és hadtörténészek kutatásait;
- Bemutatni a Magyarország északkeleti vármegyéinek lakossága körében folytatott pánszláv propaganda elemeit;
- Ismertetni Ung, Bereg és Máramaros vármegyék – amelyek hegyvidéki részei az osztrák–magyar és a cári hadsereg nyílt katonai szembenállásának színterévé váltak – helyi lakossága mindennapi életének elemeit a harci események ideje alatt.
- Megállapítani a magyar kormány álláspontját a pánszláv ideológiai mozgalommal kapcsolatban a máramarosi skizmapert követően;
- Feltárni az orosz betörések magyar nemzetiségpolitikai vonatkozásait.

A dolgozat elkészítése során felhasználtam az elérhető történelmi források számos változatát.

A publikált forrásokból elsőként a visszaemlékezéseket emelném ki. Sajátos szempontból látta a térségben kibontakozó eseményeket az *Egy vármegye harca és haldoklása* című 1938-ban Szentesen megjelent visszaemlékezéseiben Kozma György, egy nem helyi származású magyar tisztségviselő, akik a tárgyalt időszakban Bereg vármegye aljegyzői tisztségét töltötte be.¹

¹ Kozma György: *Egy vármegye harca és haldoklása*. Szentes, Szentesi Napló nyomda, 1938.

Alekszej Alekszejevics Bruszilov orosz tábornok kiadott visszaemlékezései alapján vázoltam az orosz csapatok Magyarországra történő betörésének célját.²

A téma háttéreseeményei feltárása szempontjából fontos kiegészítő információkat szolgáltatnak Maximilian Ronge ezredes, az Osztrák–Magyar Monarchia katonai hírszerzésének korabeli vezetője *Hírszerzés és kémelhárítás* c. 1939-ben orosz nyelven is megjelentetett emlékiratai.³ Az események és azok nemzetpolitikai vonzatainak rekonstruálásához ugyancsak fontos adalékokat találtam Volosin Ágoston, politikai – olykor még kardinális szimpátia-váltásokban gazdag – pályafutása utolsó szakaszában ukrajinista politikussá vált görög katolikus lelkész ukrán nyelven 1959-ben az USA-ban megjelentetett *Спомини: релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму (Visszaemlékezések: a kárpáti ruszin–ukránok vallási–nemzeti küzdelme a magyar sovinizmussal szemben)* c. memoár jellegű munkájában.⁴

Ugyancsak felhasználtam Stefán Ágoston, helyi ukranofil beállítottságú társadalompolitikai szereplő 1973-ban Torontóban megjelent visszaemlékezését. Szerinte a cári csapatok katonai akciója propaganda jellegű volt, és semmilyen katonai jelentőséggel nem rendelkezett. „Nem volt összhangban a közös francia-orosz katonai tervvel sem, - állítja megalapozatlanul Stefán.⁵

Az orosz betörésekkel kapcsolatos események korabeli fővárosi magyar politikai körök általi megítélése bemutatásához felhasználtuk Berzeviczy Albert nemzeti munkapárti országgyűlési képviselő *Az ország belepusztul ebbe a háborúba* című 2014-ben kiadott naplóját.⁶

A közreadott dokumentumgyűjtemények közül nagy segítségemre volt Kemény G. Gábor. *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez* fundamentális jellegű kiadványsorozata.⁷ A nemzetiségi kérdés legkülönbözőbb típusú forrásanyagaiból, elsősorban a Magyar Országos Levéltárban őrzött miniszterelnökségi iratokból, az egykorú magyar és nemzetiségi sajtó cikkeiből, valamint az országgyűlés irataiból gazdag válogatást nyújt a téma kutatásához.

² Брусилов, А. А.: Мои воспоминания. Москва, Военное издательство Министерства обороны СССР, 1963.

³ Ронге М.: Разведка и контрразведка. Москва, Воениздат НКО СССР, 1939.

⁴ Волошин А. В.: Спомини: релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму. Карпатський Голос, Філадельфія, 1959.

⁵ Августин Штефан: За правду і волю. Спомини і децю з історії Карпатської України. - , Торонто, 1973. 302. р.

⁶ „Az ország belepusztul ebbe a háborúba”. Berzeviczy Albert kiadatlan naplója (1914-1920). Kolozsvár, Korunk–Komp-Press Kiadó, 2014.

⁷ Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon. I., II., VI., VII. kötetek.

A Osztrák–Magyar Monarchia külügyi és pénzügyi irányításában két évtizeden keresztül résztvevő Burián István⁸ kiadott naplójában adalékokat olvashatunk Bécs pánszlávizmussal kapcsolatos álláspontjáról.⁹

Tisza a ruszin kérdésben folytatott levélváltását a *Gróf Tisza István összes munkái* című kiadvány harmadik és negyedik kötetében követhetjük nyomon.

Az emlékiratok közül az események egyik szemtanúja, Lehoczky Tivadar¹⁰ kárpátaljai történetíró élete utolsó éveiben írt *Világháborúnk* című eddig nem publikált, a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban (továbbiakban KTÁL) megtalálható naplója kéziratát. A szerző négykötetes, kézzel írt napló formájában mutatja be az első világháború alatti történéseket, amelyeknek közvetlen tanúja volt. Ám nem csupán a hadműveletek leírásáról van szó. Ennél sokkal szélesebb látókörű tájékoztatást nyújt a témában érdeklődő történészek, olvasók számára. Mint ahogyan a kézirat címe mutatja nem csak a Kárpát-vidéki helyzet leírását tűzte ki céljává a szerző. A korszak világpolitikai eseményekről is bő információt találunk. Lehoczky Tivadar már kéziratának első oldalain ismerteti az orosz cár háborús célját, miszerint egyesíteni akarja a szlávokat Oroszország vezetése alatt.¹² A történetíró mind a magyar, mind a külföldi sajtót is figyelemmel kísérte. Tehát friss információkkal rendelkezett naplója megírása idején. Az orosz betörés céljának meghatározásakor a *Magyar Hírlap* 1914. szeptember 28-i számát idézi, miszerint az orosz betörésnek két célja van. Az első, hogy az Erdős Kárpátok átjáróinak birtokbavétele által biztosítsák a Premysl felé nyomuló orosz sereg baloldalát. A másik pedig az, hogy a nagyszámú orosz lovasság részére, amely a cári főhadserg a Kárpátok északkeleti lejtőin tapasztalt akkori csapatelosztásban úgy szólván „tehetetlennek” bizonyult és mind stratégiaileg, mind pedig taktikailag is hasznavehetetlen volt, új működési területet nyissanak és számukra optimális bevetési lehetőséget nyújtsanak a

⁸ Burián István (1851–1922) – diplomata, politikus miniszter. 1913. június 10-től 1915. január 13-ig Tisza István kormányában az uralkodó személye körüli miniszter, a magyar miniszterelnök külpolitikai informátora. 1915. januárjában közös külügyminiszteri kinevezést kapott. In: Magyar életrajzi lexikon. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967. 279. old.

⁹ Burián István napló 1907–1922 és távirati könyvei 1913–1915. Szerk.: Horváth Erzsébet. Budapest, 1999.

¹⁰ Lehoczky Tivadar (1830–1915) 1830. október 5-én született egy Fiume melletti községben, Fuzsinében. 1855-ben telepedett le Munkácson. Eleinte jogászként, majd főügyészként helyezkedett el. Hivatali elfoglaltságai mellett széleskörű régészeti, történeti és demográfiai kutatásokat is végzett.

¹¹ Лько, В. І.: Перша світова війна очима Тиводара Легоцького. Тези народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 160. річчю від дня народження Тиводара Легоцького. 26-27 жовтня 1990. м. Мукачево.

¹² Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban KTÁL) Fond 1555, op. 2, od. zber. 41. 2. p.

magyar alföldön.¹³ Ezt a megállapítást más hiteles történeti források is alátámasztják, mint például az orosz katonai főparancsnokság idevonatkozó iratai.¹⁴

A levéltári források csoportjából feldolgoztam a KTÁL és a Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) a téma szempontjából elsődleges fontossággal bíró Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék főispáni és alispáni iratanyagait. Emellett a KTÁL-ban megtalálható Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Kirendeltsége, illetve a Munkácsi Görög Katolikus Püspökség iratait tartalmazó fondokat is tanulmányoztam.¹⁵

Ezenkívül az említett négy vármegyére vonatkozólag kutattam a MOL miniszterelnökségi, belügyminisztériumi, igazságügyi minisztériumi iratanyagait.

A MOL-ban fellelhető Kozma család irathagyatékának, nevezetesen Gulácsy István Bereg vármegyei alispán és Kozma Ferenc (Kozma György beregi aljegyző édesapja) levelezésének tanulmányozása adalékokat nyújtott közvetlenül az orosz betöréseket megelőző időszakra vonatkozó Bereg-vidéki nemzetiségi hangulat felméréséhez. Emellett Bereg vármegye gazdasági állapotát és a magyar kormányzat által folytatott hegyvidéki akció szervezését illetően is tartalmazott kiegészítő információkat.

Ugyancsak feldolgozásra került a Magyar Református Egyház Zsinati Levéltárának (továbbiakban MREFZSL) Tisza-iratok fondja is.

Tanulmányoztam az Eperjesi Állami Levéltár Sáros vármegyei alispáni és főispáni iratgyűjteményét. Az Eperjesi Görög Katolikus Püspöki Levéltár iratai felhasználásával megvizsgáltam a kormány az eperjesi egyházmegye területét érintő nemzetpolitikai jellegű intézkedéseit.

A felsorolt levéltári gyűjtemények a kutatott témával kapcsolatos dokumentumok többségének tudományos feldolgozása a történetírásban még eddig nem történt meg.

A disszertáció tényfeltáró forrásaiként szolgáltak a korabeli országos, helyi és külföldi sajtóorgánumok: *Alkotmány, Az Újság, Bereg, Budapesti Hírlap, Budapesti Napló, Budapesti Szemle, Görög Katolikus Szemle, Határszéli Újság, Huszadik Század, Magyar Figyelő, Máramaros, Munkács, Népszava, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Ugocsa, Ukrania, Ung, Ungvári Közlöny, Вольнскія Епархіальнѣя ведомости, Діло, Кавказ, Листок, Наука, Недѣля*

¹³ Csatározások a Kárpátokban. In: Magyar Hírlap, 24. évf. 1914. Szeptember 28. 241. szám. 1. p.

¹⁴ Бонч-Бруевич, Михаил Дмитриевич: Потеря нами Галиции в 1915 году. Ч. 1: Через Карпаты в Венгрию зимою 1915 года. Москва, Труды Военно-исторической комиссии, 1920.

¹⁵ A KTÁL beregszászi osztályának magyar provenienciájú fondjai és leírási egységei 1919-ig és 1938-1945 között. Szerk.: Delehan Mihajlo, Kutassy Ilona. Budapest, 2009.

Подкарпатська Русь, Прибавленія къ Церковнымъ Ведомостямъ, Русское Слово, Северокавказкий край.

Kutatásomban igyekszem feltárni az 1914–1915. évi orosz betörések közvetlen, az Északkeleti-Felvidék nemzetiségi lakosságát legjelentősebb mértékben érintő magyar nemzetiségpolitikai vonatkozásait, amelyek sorát az 1916-os naptárreform, valamint az országos újjáépítési akció zárja. A háború további szakaszában orosz katonai veszély már nem fenyegette egyenesen Magyarország általunk tárgyalt vármegyék ruszin többségű hegyvidékeit.

A dolgozatban a tematikai rendezőelv a meghatározó. A hat nagyobb szerkezeti egységből álló munka első fejezetében áttekintettem a kérdés historiográfiai előzményét. A második fejezetet a Bereg, Máramaros, Ung, és Ugocsa vármegyéket magába foglaló Északkeleti- Felvidék dualizmus kori történetének szenteltem, amelyben kitértem a Kárpátalja fogalom történelmi kialakulásának tisztázására, a ruszinok szociális-gazdasági helyzetére és amerikai emigrációjára, valamint a korszakbeli nemzetiségi eszmék ruszin lakosságra kifejtett hatására. A disszertáció harmadik fejezetében bemutatom a dualista magyar kormányok nemzetiségi politikáját, ezen belül az általános országos nemzetpolitikai célokat, valamint a magyar állami nemzetpolitikai célokat a ruszinok vonatkozásában. A dolgozat negyedik fejezetében tanulmányozom a pánszláv eszmék elterjedését Északkelet-Magyarország vármegyéiben. A magyar és nemzetközi szakirodalom alapján itt ismertettem a pánszlávizmus fogalma értelmezésének történelmi fejlődését a pánszláv eszmék északkelet-magyarországi térhódosítása mellett bemutatom a ruszofilizmus visszaszorítása érdekében foganatosított magyar kormányzati intézkedéseket. Továbbá vázolólok a galíciai és az orosz sajtó megítélését a skizmamozgalmat és a máramarosszigeti pert illetően. A doktori értékezés ötödik fejezetében megvizsgáltam a jelentős részben ruszinok lakta országgrész helyzetét az első világháború előestéjén és kezdeti szakaszában. Ezen belül bemutattam Északkelet-Magyarország szerepét a cári birodalom politikai és hadi céljaiban, az orosz katonai inváziót közvetlenül megelőző hangulatot Bereg, Máramaros, Ung, és Ugocsa vármegyékbe, az 1914–1915. évi kárpáti betörések és a háborús események okozta menekülthullám eseménysorozatát, valamint a harcok okozta gazdasági következményeket. A disszertáció befejező hatodik fejezetében áttekintem a magyar kormányzat ruténföldi reformtörekvéseit a világháború idején. Részletesen ismertettem Tisza István miniszterelnök az első orosz betörést követő északkelet-magyarországi körútját. Továbbá feltárom az cári seregek kárpáti inváziója nemzetpolitikai következményeit, a cirill ábécé használatának felszámolására és a naptárreformra tett kísérleteket.

A dolgozat elkészítése idején szakmai hozzászólásaikkal többen is jelentős segítséget nyújtottak. A disszertáció témája kiválasztása során kapott tanácsért köszönet illeti témavezetőmet Botlik Józsefet. Hálás köszönettel tartozom Bertényi Iván és Horváth Miklós opponenseknek a munkahelyi vita során elhangzott szakmai tanácsaikért és észrevételeikért.

Ezúton is szeretnék köszönet mondani Nagy Miklós Mihálynak, Kreutzer Andreának, Cieger Andrásnak és Jurij Danilecnek a munka megírásában nyújtott szakmai segítségért. A disszertáció térképmellékleteinek elkészítése Tamás László szakmai hozzáértése által vált lehetővé.

I. Historiográfiai áttekintés

A dualizmus kori nemzetiségi kérdések iránt érdeklődő kutató bő szakirodalom alapján tájékozódhat a kérdésben.

A két világháború között készült áttekintések közül ma is megőrizte tudományos jelentőségét Mikó Imre *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* c. műve, amelynek harmadik fejezetében a szerző részletesen elemzi a kiegyezés kori magyarországi nemzetiségi politikát. A munka alapvető fontosságú a korszak általános nemzetiségi politikai fejlődés megismerése szempontjából. Mikó is úgy értékelte, hogy az ortodox hitre való áttérés a görög katolikus ruszinok között Oroszországból indult ki.¹⁶

Tisza István közvetlenül az első világháborút megelőző időszakban folytatott nemzetiségi politikáját tanulmányozta Pölöskei Ferenc 1970-ben megjelent könyvének utolsó fejezetében.¹⁷ Főként a Magyar Református Egyház Zsinati Levéltára iratanyaga alapján bemutatja Tisza István az 1913. decemberében kezdődött máramarosszigeti perben foglalt álláspontját.¹⁸

A magyar nemzeteszméket és a nacionalizmus történetét mutatja be Gyurgyák János *Ezzé lett magyar hazátok* című könyve.¹⁹ A szerző a legfontosabb magyar ideológiai irányzatok és mozgalmakkal kapcsolatos elképzeléseit helyezte a téma tanulmányozása középpontjába. Összesen hat eszmerendszer nemzetfelfogását tárgyalja a könyv: a nemzeti liberalizmusét, a polgári radikalizmusét, a fajvédő és fajelméleti gondolkodókét, a konzervatívokét, a népiekét, valamint a szocialista-kommunista táborét. Témánk szempontjából a nemzeti liberalizmussal és polgári radikalizmussal kapcsolatos értékelések voltak hasznosak.

Ifj. Bertényi Iván *A századelő politikai irányzatai és Tisza István* című munkájában átfogó képet kapunk a dualizmus kori magyar politikai életről. Továbbá a szerző ismerteti a magyar liberális nacionalizmus 20. század elején bekövetkezett válságát, illetve értékeli Tisza István első világháborút megelőzően folytatott nemzetiségi politikáját is.²⁰

¹⁶ Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, Minerva, 1944. 268. p.

¹⁷ Pölöskei Ferenc: *Kormányzati politika és parlamenti ellenzék*. Budapest, Akadémia kiadó, 1970. 213–232. old.

¹⁸ Uo. 222–223. old.

¹⁹ Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris Kiadó, 2007.

²⁰ Ifj. Bertényi Iván: *A századelő politikai irányzatai és Tisza István*. In: *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. szerk. Romsics Ignác. Budapest, Osiris Kiadó, 2009. 34–72. p.

A soknemzetiségű történelmi Magyarország területén élő ruszinok történetét dolgozza fel Szabó Oreszt²¹ *A magyar oroszokról (Ruthének)* című, 1913-ban kiadott monográfiájában, történeti, művelődéstörténeti, gazdasági, néprajzi és statisztikai szempontok figyelembevételével. Szabó Oreszt monográfiájának utolsó fejezetében foglalkozik a ruszinok vallási élete jellegzetes fejlődésével, skizmamozgalommal. Eredetét a magyarosításra és a rossz megélhetési viszonyokra vezeti vissza. A következő gondokat sorolja fel, amelyek jellemezték a ruszinok mindennapjait: földhiány, idegen közigazgatási tisztviselők jelenléte, akik nem értik meg a népet, tevékenységeikkel „kikergetik” az embereket Amerikába és Oroszországba. Meglátása szerint az erőszakos magyarosítás elvadítja a parasztságot.²² Örvendetes tény, hogy 2011-ben Mazurok Oleg ukrán történész újra kiadta Szabó Oreszt *A magyar oroszokról* című művét, valamint a magyarul nem tudó olvasók részére elkészítette a magyar nyelvű monográfia ukrán nyelvű terjedelmes 50 oldalas összefoglalóját. Mindenképp előrelépésnek tekinthetjük, hogy száz év elmúltával Szabó Oreszt könyve legalább e részletes összefoglaló formájában elérhetővé vált a magyarul nem tudó kárpátaljai és ukrainai olvasó számára.²³

Kárpátalja történelmének csehszlovák korszakában jelent meg a ruszofil történetírást képviselő, Grabec Miroslav *К исторії Мармароушского процесу (A máramarosi per történetéhez)* című kiadvány, melyben a szerző a görögkeleti vallásra való áttérést a magyarosítás elleni tiltakozó akcióként mutatja be.²⁴

A Kádár János-i szocialista pártállami diktatúra korszaka, a „kommunista időszak” történetírásának egyik vezető szerepű történész-kutatója, Mayer Mária a *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1914* című 1977-ben megjelent művében bemutatja az 1860–1900 közötti ruszin nemzetiségi és vallási mozgalmakat. A ruszin nép 20. század eleji történetének fontos mozzanataként említi Mayer Mária a skizmat, amelynek alapvető célja, hogy az áttéréssel megszabaduljon a görög katolikus egyházban a hívőkre háruló súlyos anyagi terhektől.²⁵ Mayer szerint a paraszti jellegű kárpátaljai skizma-mozgalomnak nem volt tudatos, szervezett politikai jellege, ugyanakkor kétségtelenek a pánszláv propaganda politikai

²¹ Szabó Oreszt (1867–1944?) Kövesligeten (ma Драгово) született, ruszin-magyar vegyes családba. A jogi diploma megszerzése után, főispáni titkárként helyezkedett el Bereg vármegyében. 1902-ben a Magyarországi Görög Katolikusok Egyesületének elnöke lett. 1913-tól kezdve a Belügyminisztériumban dolgozott, mint miniszteri titkár. 1918 decemberében Ruténföld központi kormánybiztosává nevezték ki.

²² Szabó Oreszt, dr.: *A magyar oroszokról (ruthének)*. Budapest, 1913. 239. p.

²³ Мазурок, Олег: *Орест Сабов та його книга про Угорських Русинів*. Ужгород, 2011.

²⁴ Грабец, Мирослав: *К истории Мармароушского процесса*. Ужгород, Карпаторусской трудовой партии, 1934. 4. p.

²⁵ Mayer Mária: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1977. 111. p.

törekvései. Kiemeli, hogy a görög katolikus egyház elleni tiltakozás mellett, folyamatosan ismétlődő elem a magyar „uralkodó osztályok elleni elkeseredés hangoztatása”.²⁶ Végül megállapította, hogy a pánszláv hangulatkeltés két úton juthatott el a ruszinokhoz: Bukovinából és Galíciából, illetve Amerikából, a visszavándorlók által.

Ugyanebben a kommunista pártállami időszakban jelent meg a *Magyarország története* című több kötetes sorozatkiadvány, amelyben Katus László történész a pravoszláv mozgalmat a kárpát-ukrán²⁷ (valójában ruszin) nép nemzeti törekvésének tekinti, amely vallásos keretek között jelentkezett. A szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy a kárpát-ukrán parasztfiúkat oroszországi kolostorokban missziós papokká képezték ki. Megítélése szerint a skizmának elsősorban szociális gyökerei voltak. Az oroszországi eredetű propagandának másodlagos jelentőséget tulajdonított. Katus László megjegyzi, hogy mozgalom kibontakozására leginkább a hazai görög katolikus papság magatartása, valamint az Amerikából visszatértek tevékenysége volt hatással.²⁸

A modern magyar történetírásban az Északkeleti-Felvidék dualizmus kori történetével részletesen foglalkozott Botlik József a következő munkáiban: *Hármas kereszt alatt, Egestas Subcarpathica és Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914–1976*. A *Hármas kereszt alatt* című könyvben külön fejezetben foglalkozott a ruszin nemzeti ébredéssel, a pánszláv agitációval és a skizma-mozgalommal. A görög katolikus egyház történetét monográfiában közreadó Botlik József szerint a skizma paraszti mozgalom volt, amely a görög katolikus vallásról való visszatérés a pravoszláviára, és eközben megszabadulás a súlyos anyagi terhektől. Úgy véli, hogy a mozgalom kibontakozásához kevés lett volna az orosz, illetve ortodox hatás. Nagyobb szerepe volt az Amerikából visszatértek tapasztalatainak és élményeik széles körben való terjesztésének.²⁹ A skizma szociális gyökereinek megértése érdekében a szerző elemezte a rutén nép társadalmi szerkezetét, valamint művelődési körülményeit. A kérdéssel kapcsolatban legújabb könyvében leszögezte: a „pánszláv köntösbe bújtatott pravoszláv hangulatkeltés elsősorban az ortodoxia által magyarbarátnak (magyarórnak) tekintett görög katolikus egyház ellen irányult”.³⁰ Ezen kívül bemutatta Tisza István 1914. októberi északkelet-magyarországi körútját, a naptáregyesítést,

²⁶Uo. 111. p.

²⁷ A Szovjetunióhoz való igazodást, illetve marxista politikát tükröző kifejezés.

²⁸ Katus László: A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején. In: Magyarország története 1890–1918. II. kötet. Főszerk. Hanák Péter. Budapest, Akadémia Kiadó, 1978. 1045. p.

²⁹ Botlik József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány–Új Mandátum kiadó, 1997. 135. p.

³⁰ Botlik József: *Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914–1976*. Budapest, Az Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat és a Kárpátok Régió Kultúráért Közhasznú Egyesület közös kiadványa, 2010. 52. p.

az írásreformot, főleg Kemény G. Gábor említett dokumentumkötetében közreadott források alapján.

Gönczi Andrea a *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején* című monográfiájában a pravoszláv mozgalom elterjedésének következő három okát sorolja fel: a vallási motívum (a hívek törekvése egyházuk elhagyására irányul), a szociális-gazdasági körülmények (olcsóbb egyházat akartak), a politikai indíték, azaz a pánszláv propaganda.³¹

Jurij Danilec jelenkori modern ukrán történetíró foglalkozik kutatásaiban az északkelet-magyarországi vármegyékre jellemző pravoszláv mozgalom kialakulásával, okaival és fejlődésével. A mozgalmat kiváltó tényezők között megemlíti: nehéz szociális-gazdasági helyzet, a közvetlen kapcsolat az Amerikában élő pravoszlávokkal, a görög katolikus papság elidegenedése a néptől, a helyi lakosság orosz cárba vetett hite, valamint a pravoszláv papok oroszbarát irányultsága.³² Danilec szerint a magyar kormányok ruszinokat illető nemzetiségi politikája fontos tényezőként hatott a pravoszlávia „megújulására”.³³ Véleménye szerint az első világháború idejére jellemző összetett nemzetközi helyzet is okozója volt a magyar adminisztráció részéről jelentkező nyomás megerősödésének.³⁴

Joel Brady modernkori amerikai kutató szerint a magyarországi pravoszláv mozgalomra nagy befolyással voltak az 1893–1897-es és 1907–1910-es észak-amerikai gazdasági recessziók által kiváltott visszavándorlási hullámok, amelyek végeredményben az 1913–1914. évi máramarosszigeti perhez vezettek.³⁵

Csernicskó István kárpátaljai nyelvész 2013-ban kiadott *Államok, nyelvek, államnyelvek* című monográfiájában a dualizmus kori nyelv- és nemzetiségpolitika tárgyalása közben bemutatja a helyi szláv lakosságnak e korszakra jellemző nyelvi problémáit. A szerző Galícia és Bukovina példáján bemutatja az északkelet-magyarországi vármegyékben előforduló nyelvváltozatokat. „A magyarországi nyelvpolitika abban volt érdekelt, hogy a helyi szláv lakosságot lehetőleg mind az orosz, mind pedig az ukrán befolyástól izolálja” – állapítja meg a kárpátaljai nyelvész.³⁶

³¹ Gönczi Andrea: *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. Ungvár–Beregszász, PoliPrint–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2008. 7. p.

³² Юрий Данилець: *Православна церква на Закарпатты у перший половини XX. століття*. Ужгород, 2009. 43. p.

³³ Uo. 40. p.

³⁴ Uo. 81. p.

³⁵ Joel Brady: *The Role of Transnational Migration, Community Formation Abroad, and Economic Cycles in the Maramarosh-Sighet trial of 1913-14*. In: *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру ім. Архімандрита Василя (Проніна)*. Ужгород, Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2014. 53–63. p.

³⁶ Csernicskó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek: Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2013. 66. p.

A ruszin kérdés vezető elméleti szakértőjének számító Paul Robert Magocsi a Torontói egyetem professzora számos angol, illetve ukrán nyelven megjelent művét szentelte a témakör tanulmányozásának. Magocsi az 1978-ban kiadott *The Shaping of a National identity* című munkájában helyesen rámutatott arra, hogy a 20. század elejétől a budapesti kormány a magyar államra nézve veszélyes politikai „beszivárgásnak” tekintette „az amerikai bevándorlók dollárjai, illetve az orosz guruló rubelek” által finanszírozott ortodoxiára történő áttéréseket.³⁷ A kanadai történész az Oroszországtól való paranoiás félelem eredményének tulajdonította az 1904–1906 között Máramarosszigeten, Debrecenben, Budapesten és majd 1913–1914-ben ismét Máramarosszigeten lefolytatott bírósági tárgyalásokat.³⁸ Magocsi úgy véli, hogy a kiegyezés utáni évtizedben különösen megnehezítették a „kárpát-ruszinok” életét a Magyar Királyságban. Ez volt az az időszak, amikor a magyar kormányok a magyarosítás politikája által igyekeztek asszimilálni a különböző nemzeti kisebbségeket.³⁹ Magocsi a ruszinok nemzetiségi fejlődésével kapcsolatban ellentmondásosan állítja, hogy az 1848 és 1918 közötti időszakban az északkeleti-magyarországi ruszinok nemzeti fejlődésének teljes ciklusa ment végbe. Miközben elismerte, hogy az adott időszakban nem létezett ruszin nemzeti öntudattal rendelkező értelmiségi réteg, ugyanis annak többsége magyarnak tartotta magát.⁴⁰

Az orosz betörések hadtörténeti feldolgozása részben már az első világháború idején és az azt követő években elkezdődött orosz katonai szakértők átfogó jellegű kutatásaiban.

Miljukov Pavel (1859–1943) orosz politikus, történész és publicista a *Чего ждем Россия от войны*⁴¹ (*Mit vár Oroszország a háborútól*) című 1915-ös tanulmánygyűjteményben Oroszország területi igényeiről ír. Miljukov szerint nincs kétség afelől, hogy a túlnyomó többségű ruszinok lakta északkelet-magyarországi területeken az orosz megszállás lesz az Oroszországhoz való csatlakozás kezdete.⁴²

Boncs-Brujevics Mihail⁴³ *Через Карпаты в Венгрию зимою 1915 года* (*A Kárpátokon keresztül Magyarországra 1915 telén*) című munkája 1920-ban jelent meg, amelyben a szerző elemezve a 1914–15-ös galíciai hadszínteret kitér az orosz hadvezetés a Kárpátokon keresztüli benyomulásának stratégiai értékeléseire.

³⁷ Magocsi, Paul Robert. *The Shaping of National Identity Subcarpathian Rus*. London, England, 1978. 68. p.

³⁸ Uo. 68. old.

³⁹ Paul Robert Magocsi: *The people from nowhere*. Uzhhorod, V. Padiak Publishers, 2006. 63. p.

⁴⁰ Магочій П. Р.: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь.* (1848–1948). Ужгород, 1994. 49.p.

⁴¹ *Чего ждем Россия от войны*. Изд. 2-е. Кн. изд-во "Прометей" Н.Н. Михайлова, 1915.

⁴² Uo. 50. p.

⁴³ Boncs-Brijevics, Mihail (Бонч-Бруевич, Михаил Дмитриевич, 1870–1956) – orosz és szovjet katonai teoretikus, az első világháborúban vezérőrnagyként vett részt.

Zajoncskovszkij Andrej Medardovics⁴⁴ *Подготовка России к мировой войне (Oroszország felkészülése a háborúhoz)* című művében tanulmányozva a cári birodalom háborút megelőző katonai felkészülését bemutatja a Kárpátokon keresztül történő offenzíva stratégiai feladatát.⁴⁵ Ugyanez a szerző az első világháború hadi eseményeit összefoglaló munkájának harmadik kötetében található az orosz délnyugati front 1915 februári kárpáti hadműveletének részletes térképes ábrázolása, amely segíti az olvasót a katonai események rekonstruálásában.⁴⁶

Az 1914–1915. évi hadi események, a kárpáti orosz betörések bemutatásához részletes információkat nyújt a Hadtörténeti Levéltár által kiadott *A világháború 1914–1918* című kiadványsorozat, amely 1928 és 1942 között jelent meg. A kiadvány gazdag térképmellékletekkel rendelkezik, amelyek nagyban elősegítik az orosz betörés eseményeinek rekonstruálását. Továbbá a háborús események nagyon részletes leírását olvashatunk a Lándor Tivadar által szerkesztett *A nagy háború írásban és képen* című kiadványban is.

A cári Oroszország Magyarországgal szembeni hadicéljainak bemutatásával a modern magyar történetírók közül Hajdú Tibor foglalkozik.⁴⁷

Kutatásunkban szükséges volt megvizsgálnunk az orosz cári birodalom kelet-galíciai politikáját is, ugyanis a ruszofilizmus ottani sikeres elterjedése miatt sürgette Tisza István a különböző ellenakciók megvalósítását: naptáregyesítést, az ábécéreformot – a cirill betűk egyházi és iskolai használatának felszámolását célzó intézkedéseket. Bahtrurina Alekszandra *а Политика российской империи в восточной Галиции в годы первой мировой войны (Az orosz birodalom politikája kelet Galíciában az első világháború éveiben)*⁴⁸ című művében részletekbe menően bemutatja az orosz központi hatalom helyi civil és katonai adminisztrációja által folytatott politikáját a frissen megszállt galíciai területeken, különös figyelmet szentelve az egyházpolitikai kérdésekre, és a galíciai görög katolikus egyház helyzetére a háború idején. Bahturina egy sor kérdést fogalmaz meg, nem csupán az első világháború történetével, hanem az orosz abszolutizmus nemzetiségi politikájával, annak kül- és belpolitikai aspektusaival kapcsolatosan is. Ezenkívül a könyv az északkelet-

⁴⁴ Andrej Medardovics Zajoncskovszkij (Андрей Медардович Зайончковский, 1862–1926) – orosz gyalogsági táborszernagy, majd a Vörös Hadsereg hadiakadémiájának professzora, hadtörténész.

⁴⁵ Зайончковский А.: Подготовка России к мировой войне. Москва, Гос. воен. изд-во, 1926.

⁴⁶ Зайончковский А.: Мировая война 1914–1918. том. 3. Карты. Москва, Воениздат, 1939.

⁴⁷ Hajdú Tibor: A cári Oroszország hadicéljai Magyarországgal szemben az első világháborúban. In: Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Szerk.: Romsics Ignác. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995.

⁴⁸ Бахтурин А.Ю.: Политика российской империи в восточной Галиции в годы первой мировой войны. М.: Агро-XX, 2000.

magyarországi katonai betörések háttéreseeményeinek megértéséhez szükséges anyagot tartalmaz.

Az 1930-as években a magyar történetírók közül Darás Gábor foglalkozott műveiben a ruszinok első világháború alatti történelmével. A *rutén kérdés tegnap és ma* című kiadványában arról írt, hogy a rutén nép a századforduló óta fontos politikai tényezővé vált, ugyanis az orosz cári birodalom az északkelet-magyarországi vármegyék bekebelezésével a Duna-medencéig szeretett volna előre jutni. A rutének zöme a világháború idején nem akart kiszakadni a Magyar Királyság kötelékéből. Darás szerint nem lehet a dualizmus kori magyar nemzetiségi politikát okolni a ruszinok 1918. évi elszakadásért.⁴⁹ A Ruténföld elszakításának előzményeiben főleg sajtóanyag alapján mutatja be a ruszinok első világháború alatti történetét, illetve, a ruszofil befolyás visszaszorítását célzó magyar kormányzati törekvéseket.⁵⁰

A De Sgardelli Caesar szerkesztésében 1941-ben megjelenő *Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914–1918* című kötetben Nyári Iván tanulmányában olvashatunk a ruszinok első világháborús szerepléséről. Megállapítást nyert, hogy a ruszinok hűsége és hazafisága az orosz betörés egész időtartama alatt megingathatatlan volt.⁵¹

1936-ban jelent meg Volosin Ágoston *A cirillika védelmében. Hogyan védekeztek a kárpátaljai ruszinok a fordulat előtti magyarosítás utolsó támadása ellen* című írását, amelyben a vidék háború alatti történetéről olvashatunk. A cseh korszakban már az ukranofil irányzat követőjévé vált Volosin megállapította, hogy a nép nemcsak a katonai műveletektől szenvedett sokat, hanem kiéleződött „a kormányok denacionalizációs politikája is”.⁵²

A szovjet időszak átfogó jellegű kollektív történeti munkájában, a Belouszov főszerkesztésében megjelent *Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область* (Az Ukrán SZSZK városainak és községeinek története. Kárpátontúli megye) a következőket állítja: „...a lakosság (a Kárpátokon túli népekkel való – T.Á.) újraegyesülés iránti vágyakozása különös erővel mutatkozott meg az első világháború kezdetén, amikor az orosz katonaság megközelítette a Kárpátokat. A Kárpátokon túli munkások kívánták az Osztrák–Magyar Monarchia vereségét, és az orosz hadsereg érkezésével reménykedtek az idegen

⁴⁹ Darás Gábor: *A rutén kérdés tegnap és ma*. Budapest, A Magyar Nemzeti Szövetség Kiadása, 1938. 7. p.

⁵⁰ Darás Gábor: *A Ruténföld elszakításának előzményei*. Budapest, Vörösmarty Irodalmi Társaság Kiadása, 1936.

⁵¹ Nyári Iván: *Kárpátalja hűséges népe a hadtörténelem tükrében*. In: De Sgardelli Caesar (szerk.). *A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914–1918*. Budapest, Athenaeum, 1941.

⁵² Волошин, Августин: *Оборона кирилики. Як оборонялись підкарп. русини проти останнього атаку мадяризації перед переворотом? Відбита з Наукового Збірника «Просвіта» в Ужгороді, річник XII. 1936. 1. p.*

leigázás alóli felszabadításban.”⁵³ A kötet szerzői szerint a kárpátaljaiak a szociális és nemzetiségi elnyomás miatt felléptek az oroszokkal való egyesülésért és barátságért. A máramarosi skizmapert célirányosan megrendezett eljárásnak nevezték. Nem egészen hiteles a kötet szerzőinek az a megállapítása, hogy a kárpátaljaiak szimpatizálása az oroszokkal főleg abban nyilvánult meg, hogy a katonák szabad akaratukból tömegesen álltak át a cári hadsereg oldalára.

A posztszovjet időkből származó, az ukrán történetírást jellemző *Наруку історії Закарпаття (Kárpátontúl történetének vázlatai)* szerzői szerint „a lakosság viszont ápolta reményeit az orosz hadsereg érkezése és a több évszázados nemzeti elnyomás alóli felszabadítás iránt”.⁵⁴

Az *Egestas Subcarpathica*-ban Botlik József a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár forrásai alapján foglalkozik az északkelet-magyarországi vármegyékben az 1914–1915. évi orosz betörések idején lezajlott eseményekkel. Szerinte már a világháború kezdetén számítani lehetett arra, hogy a cári birodalom célja a Monarchia ruszinok által lakott területeinek a megszerzése a pravoszláviával alátámasztott nagyorosz-pánszláv eszmék törekvéseinek megfelelően.⁵⁵

A cseh történészek is elismerik, hogy 1914 ősztől 1915 tavaszáig reális volt Északkelet-Magyarország vármegyéinek és Galíciának Oroszországhoz való csatolása: az orosz hadsereg megszállta egész Kelet-Galíciát, beleértve Lemberget is, és a kárpáti hágókon keresztül, heves harcok során behatolt a Kárpátok déli oldalára. A russzofil értelmiség és a pravoszláv pópák felszabadítóként fogadták az orosz seregeket.⁵⁶

⁵³ Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область. К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1968.

⁵⁴ Нариси історії Закарпаття. Під ред. Гранчака І.М. – Т.1. (3 найдавніших часів до 1918 р.) – Ужгород, 1993. 366. p.

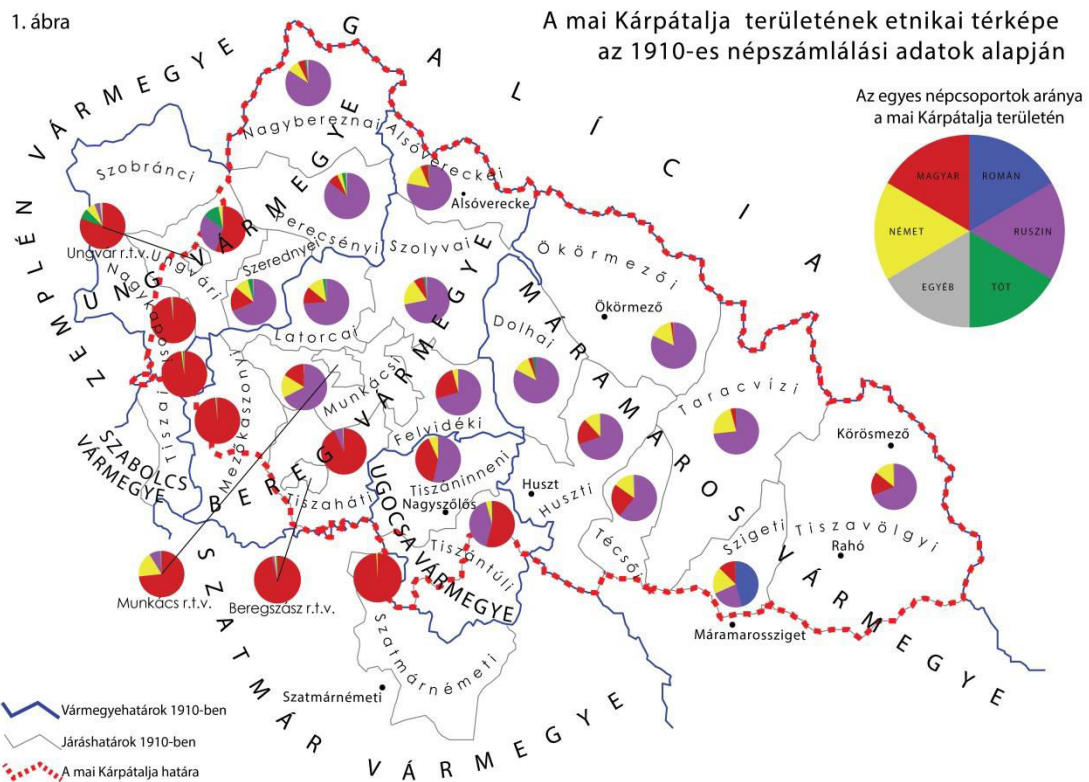
⁵⁵ Botlik József: *Egestas Subcarpathica*. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2000. 131. p.

⁵⁶ Jan Rychlik: Megdaléna Rychlíkové. Hospodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919–1939. Praha, Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2013. 18. p.

II. Az Északkeleti-Felvidék a dualizmus idején

1. A Kárpátalja fogalom kialakulása

1867–1918 között az Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéből álló terület földrajzi, politikai és közigazgatási értelemben nem volt egységes régió. A dualista Osztrák–Magyar Monarchián belüli Magyar Királyság négy önálló közigazgatási egységét képezte.⁵⁷ Tehát a jelenleg Kárpátaljaként ismert közigazgatási terület az általunk tárgyalt időszakban nem létezett, és mint olyan csak a trianoni határok kijelölése következtében jött létre, magába foglalván a történelmi Magyarország négy egykori vármegyéjének – Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung – legnagyobb részét, valamint Szabolcs (Eszeny, Szalóka, Tiszaágtelek) és Szatmár vármegye (Nagypalád) néhány települését.⁵⁸

A ruszin nemzetiség képviselői főként a hegyvidéki területeken voltak etnikai és nyelvi többségben. Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a ruszinok relatív többséget képeztek a tárgyalt vidéken, de az országhatár menti, „hegyvidéki járásokban” abszolút többséget

⁵⁷ Magocsi Paul Robert: *The persistence of regional cultures. Rusyns and ukrainians in their carpathian homeland and abroad.* East European Monograph. Distributed by Columbia University Press, New York. 1993. 7. p.

⁵⁸ Csernicskó: *Államok ...* i.m. 61. p.

alkottak (például: a Perecsenyi járás 85,57, a Nagybereznai járás 84,37, a Dolhai járás 82,54, az Ökörmezői járás 82,18 és az Alsóvereckei járás 78,11 százaléka volt ruszin lakos).⁵⁹

A magyar történeti földrajz számos történeti tájat, régiót, területi egységet határolt körül és nevezett meg. Az elnevezések nagyobb része több száz éves múltra tekint vissza, mint például Erdély, Alföld. Ezek közül kivételt képez a Kárpátalja elnevezés, amely mint tájegység neve csak 1918 után vált általánossá, bár ezt megelőzően a fogalom többször is feltűnt.⁶⁰ A ma is toponímiaként használt Kárpátalja fogalom 1889. október 27-én jelent meg első ízben nyomtatásban a Munkácson alapított, vasárnaponként megjelenő *Kárpátalja* című politikai és társadalmi hetilap fejlécén. A magyarság a fogalmat már ekkor képzett tájnévként használta: a Kárpátok hegyi gerincének dél-nyugati alján elterülő alföldi részt értette rajta (főleg Munkácsot és a szorosán hozzá tartozó sík-dombos vidéket). Azonban ezt a fogalmat jelzőként már korábban is használták. Mégpedig a Latorca-parti város akkor még egyetlen magyar nyelvű lapja, a *Munkács* 1886-ban említette először a kifejezést, amikor is beszámolt Liszt Ferenc egyik tanítványa, Thomán István a Csillag Szállodában megtartott koncertjéről: „...a zongorista „a kárpátaljai városkában” vendégszerepelt nagy sikerrel”.⁶¹ A cikk szerzője feltehetőleg csak Munkácsra érthette ezt a jelzőt, mint olyan helysége, amely a Kárpátok alján fekszik. Popovics Béla munkácsi helytörténész szerint valószínűsíthető, hogy Munkácson már korábban is használhatták ezt a kifejezést a Latorca-parti város jelzőjeként.⁶² A munkácsi történész megállapítását bizonyítja az is, hogy Hübner János *Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat... esmértető lexicon* című, budapesti kiadású művében már 1817-ben használja a „Kárpát allyai” kifejezést, amellyel Szepes vármegye egyik járását jelölte.⁶³ Később a megyében, majd a szomszédos Sáros vármegyében élő ruszinok is átvették a fogalmat, egyszerű tükörfordításban: „podkarpatszki”, azaz kárpátaljai formában.

Az orosz és ukrán történetírásban az egykori négy vármegye területét „Magyar Rusz”-ként⁶⁴ (Угорська Русь) és „Ukrán Kárpátokként”⁶⁵ emlegetik, amely alatt Galícia, Bukovina és Kárpátalja területét értették. Az oroszországi szlavofilok körében elterjedt volt még a „Karpatszka Rusz” elnevezés is.

⁵⁹ Beluszky Pál: A Kárpát-medence országrészeinek (régióinak) rövid jellemzése. In: Magyarország történeti földrajza. II. kötet. Szerk. Beluszky Pál Budapest–Pécs, Dialóg Campus kiadó, 2008. 395. p.

⁶⁰ A Kárpát-medence régiói 11. Kárpátalja. Szerk.: Baranyi Béla. Pécs–Budapest, 2009. 65. p.

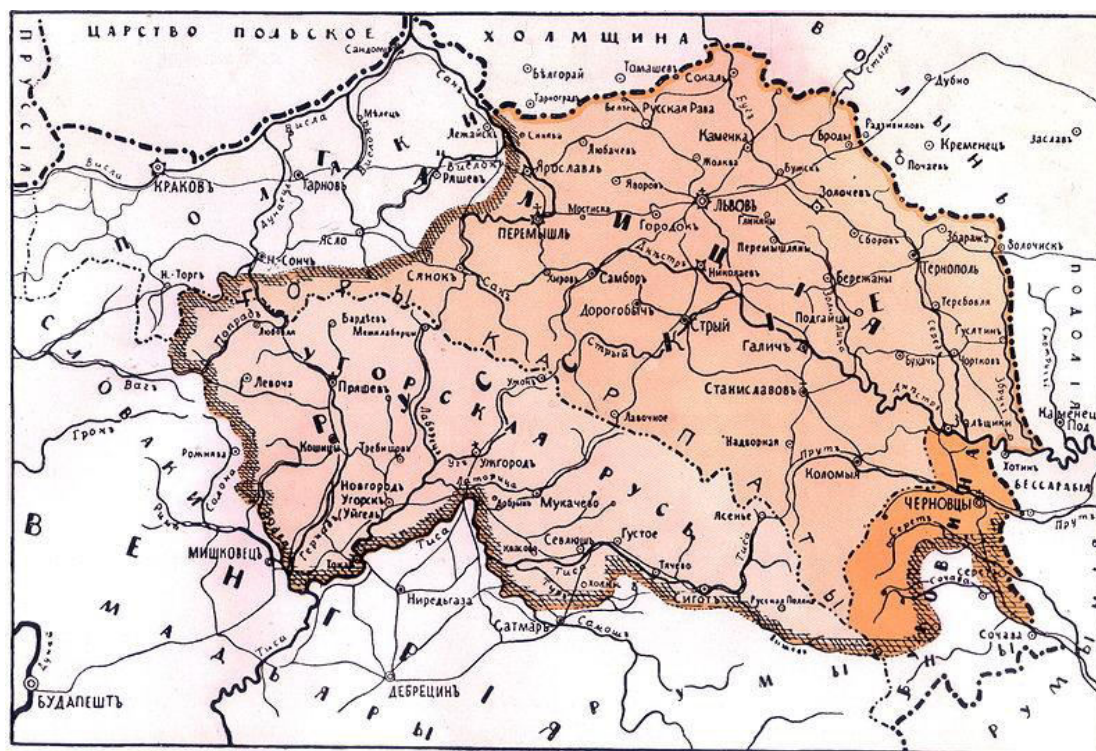
⁶¹ Munkács, 3. évfolyam. 1886. április 15. 16. p.

⁶² Popovics Béla: Munkács kultúrtörténete a korabeli ajtó sajtó tükrében. Munkács. Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség, 2005. 16. p.

⁶³ Hübner János: Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat... esmértető lexicon, melyet szerzett Hübner János, jobbitott, alkalmaztatott Sperrl Xav. Ferency, A magyar és Erdély országi geográfiával tökéletesített... Fejér György. Ötödik darab (5. kötet). Kiadatott Pesten, 1817. 112. p.

⁶⁴ Бахтин Н.: Угорская Русь. Петроградъ, 1915. 3. p.

⁶⁵ Мазурок Олег: Орест Сабов та його книга про Угорських Русинів. Ужгород, 2011. 5. p.

Этнографическая карта, составленная Д. Н. Вергуном.

Forgás: Славянские территории, входившие в состав Австро-Венгрии, — Угорская Русь, Галиция, Буковина. Этнографическая карта, составленная Д. Н. Вергуном. (Az Osztrák–Magyra Monarchiához tartozó szláv területek — Magyar Rusz, Galícia, Bukovina. Vergun D. N által készített etnográfiai térkép).⁶⁶

A szakértői háttér-információk, többek közt történelmi jellegű ismeretek alapján kialakult korabeli brit politikai álláspont Magyar Ruténiának (Hungarian Ruthenia) nevezi a főként ruszinok által lakott északkelet-magyarországi régiót. Az első világháborút lezáró békekonferenciára való felkészülés során, 1917 tavaszán a brit külügyminisztérium egy speciális, a konferencia brit résztvevői számára, a tárgyalásokhoz szükséges tájékoztató jellegű információk előkészítéséért felelős részleget alapított. Ez a részleg készítette el a *Hungarian Ruthenia* című kiadványt, amelyben Magyar Ruthénia alatt Máramaros, Bereg és Ugocsa vármegyéket értették.⁶⁷ Érdekes módon Ung vármegyét ismeretlen okból kihagyták a felsorolásból.

⁶⁶ Зарубежная Русь: Очерк профессора Харьковского Университета А.Л. Погодина. С 28 рисунками в тексте, 2 картинами в красках и картой Зарубежной Руси. Петроград. 1915. 16. p.

⁶⁷ Hungarian Ruthenia. Published by H. M. Stationery Office, 1920. 1. p.

2. A ruszinok szociális és gazdasági helyzete

A soknemzetiségű Magyarország újkori történetében az Északkeleti-Kárpátok vidékén, elsősorban a korabeli Bereg, Ung, Máramaros és Ugocsa megyékben élő mintegy félmillió ruszin nép a társadalmi-gazdasági fejlődésben elmaradott nemzetiségek sorába tartozott. A ruszin lakosság nagyobb része falvakban élt. Az egy holdra jutó kataszteri jövedelem alig több mint egyharmada volt az országos átlagnak. Gazdálkodásra a szántóföldi területek mindössze 22 %-át használták, viszont az erdő aránya 46 %-ot, a rét és a legelő aránya pedig 28%-ot tett ki. A művelt terület hozama igen alacsony, egy holdra ezen a vidéken jut a legkisebb termelési érték. Továbbá a munka termelékenysége is gyengébb a többi régióénál.⁶⁸ A négy ruszin többségű megye fejlődése az évszázadok során jelentősen elmaradt Magyarország többi régiójától.

Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék lakossága 1880-ban és 1910-ben ⁶⁹					
etnikum			népszámlálás		népesség növekedés dinamikája
			1880	1910	
magyar	fő		154 761	270 442	+ 115 681
	%		27	32	+ 5
rutén	fő		248 057	331 186	+ 83 129
	%		43,3	39	- 4,3
szlovák	fő		42 204	55 487	+ 13 283
	%		7,4	6,5	- 0,9
német	fő		46 572	93 289	+ 46 717
	%		8,1	11	+ 2,9
román	fő		65 427	94 608	+ 29 181
	%		11,4	11,2	- 0,2
egyéb	fő		15876	3148	- 12 728
	%		2,8	0,4	- 2,4
összlakosság	fő		572 897	848 160	+275 263
	%		100	100	100

A statisztikai adatok alapján láthatjuk, hogy az északkelet-magyarországi vármegyékben a magyar anyanyelvű lakosság mellett számbelileg a legnagyobb mértékben a ruszin és a német nemzetiség növekedett. Összességben megfigyelhető, hogy az általános számbeli gyarapodás mellett a négy vármegye szláv nemzetiségei – a ruszin és a szlovák –

⁶⁸ Nagy Mariann: Magyarország mezőgazdasága a 20. század elején. In: Magyarország történeti földrajza. I. kötet. Szerk. Beluszky Pál. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2005. 385–386. p.

⁶⁹ Károly Kocsis–Eszter Kocsis-Hodosi: Ethnic geography of the Hungarian minorities in the Carpathian Basin. Budapest, 1998. 80. p.

százalékos aránya a terület összlakosságához képest csökkent, ugyanezt láthatjuk a román nemzetiség esetében is.

A ruszin népesség megoszlása 1910-ben a négy vármegyében a következőképp alakult: Máramarosban 159 489 fő, Beregben 100 918, Ungban 67 711, Ugocsában 34 415.

A ruszin népesség száma megyénként 1910-ben ⁷⁰					
Vármegye	Bereg	Máramaros	Ugocsa	Ung	Összesen
fő	100 918	159 489	34 415	67 711	362 533
%	42,6	44,6	37,51	38,1	-

A ruszinok a keleti szlávok legnyugatibb csoportjába tartoznak, nyelvészetileg, néprajzilag jelentős hasonlóságot mutatnak a galíciai és bukovinai szláv néppel.⁷¹ Valószínűleg a megkülönböztetés miatt a Magyarországon élő ruszinokat nevezték még „rusznáknak”, „magyar oroszoknak” és „magyarországi kisorosznak”, „görög katolikus magyarnak”, „kárpátaljai oroszoknak”. A galíciai keleti szlávok is eleinte ruszinoknak nevezték magukat, de a 20. század elejétől kezdve egyre többen kezdték magukat ukránként jegyezni és igyekeztek azonosulni az ukrán nemzeti mozgalommal. Ám nem csak identitásbeli különbségek képeztek választóvonalat a hágón túli és a kárpátaljai ruszinok között. Más tényezőknek is szerepük volt ebben, melyek Paul Robert Magocsi kanadai történész szerint a következők: 1. A galíciai és a kárpátaljai ruszinok különböző társadalmi kilátással rendelkeztek: az északkelet-magyarországi vármegyékben élő ruszinokat a magyar–Kárpát-medencei kultúra befolyásolta, a galíciai ruszinokat pedig a lengyel. 2. A nevezett két szláv népcsoport közötti regionális és személyes rivalizálás. 3. S talán a legfontosabb, az eltérő liturgikus gyakorlat. Az utolsó tényezővel kapcsolatban megjegyezendő, hogy a kárpát-ruszinok érzékeny népdalszerű éneklés közben érezték legjobban magukat az istentiszteleteken, ezzel szemben a galíciai ruszin plébániák inkább a hivatalos kóruséneklést preferálták.⁷²

Dolgozatomban az északkelet-magyarországi vármegyékben élő keleti szláv lakosság megjelölésére a ruszin megnevezést használom, mely egyben azonos önmegnevezésükkel is.

⁷⁰ Magyar Statisztikai Évkönyv. Új Folyam XIX. 1911. Budapest, 1912. 22–24. p.; Darás Gábor, dr.: Mit kell tudni a magyarnak a ruténról? Budapest. A Magyar Nemzeti Szövetség kiadása, 1938. 2. p.

⁷¹ Gönczi Andrea: Ruszin... i.m. 9. p.

⁷² Magocsi, Paul Robert: The persistence of regional cultures. Rusyns and ukrainians in their carpathian homeland and abroad. New York, East European Monograph. Distributed by Columbia University Press, 1993. 165. p

A ruszin etnonímát a Bach-korszakban elterjedt és a tárgyalt időszakban hivatalosan használt rutén fogalom szinonimájaként alkalmazom.

A szakirodalomban eltérő felfogásokkal találkozhatunk a ruszinok eredetét illetően. Az egyik elmélet szerint a ruszin lakosság autochton, vagyis nemzedékeik már a magyarok 9. századi bejövetele előtt éltek a mai Kárpátalja területén (Basilovics, Lucskay, Hadzsega és mások). A másik álláspont képviselői szerint – Hodinka Antal, Bonkáló Sándor, Szulincsák László – a ruszinok a tatárjárást követően, a 13. századtól kezdve telepedtek le a területre. Kobály József kárpátaljai régész, történész szerint a ruszinok a 9. századot megelőzően már éltek a mai Kárpátalja területén, de a helyi lakosságnak csak egy töredékét alkották, s más szláv és nem szláv népcsoportok képviselőivel osztoztak a területen.⁷³

A vizsgált témakör szempontjából fontos kérdést jelent számunkra, hogy a korszakban a ruszinokat joggal nevezhetjük-e nemzetnek, vagy csak az etnikai népcsoport (népi egység) kategóriába illenek bele. Ezzel kapcsolatban ellentétes álláspontok alakultak ki a közvéleményben és tudományos körökben. Mint ahogyan a helyes megnevezésük is komoly fejtörést okozhat. Kik voltak ők, ruszinok, rusznyákok, keleti szlávok, magyar-oroszok, görög katolikus magyarok, kárpát-ukránok, kárpát-ruszinok? Minden bizonyossággal megállapítható, hogy a tárgyalt időszakban az északkelet-magyarországi ruszin népcsoportra nem volt jellemző átfogó ukrán vagy orosz politikai nemzeti öntudat. Ezeket inkább a galíciai, ukrán irányzatot képviselő értelmiségiek, valamint az oroszországi birodalmi politikai körök saját céljaik érdekében próbálták ösztönözni. A korszakban a ruszinok elsősorban vallási elv alapján azonosították magukat.⁷⁴

A modernista nacionalista elmélet (Benedict Anderson, K. Deutsch, Ernest Gellner, Eric Hobsbawm) felfogása szerint a ruszinok esetében nem alkalmazható a „nemzet” kategória, az ugyanis, szerintük, csak az iparosodással párhuzamosan jöhet létre.⁷⁵ Ezzel szemben Miroslav Hroch⁷⁶ által megfogalmazott „kis nemzetek” kategóriába beleillenek a ruszinok is. A „kis nemzetek” a következő jellegzetességekkel bírnak: a modern nemzetté válás időszakában nem rendelkeznek saját nemességgel vagy uralkodó osztállyal; nem alapítottak államot; nem hoztak létre fejlett irodalmi nyelvet: a megszakítás nélküli hagyomány és kulturális termelés hiánya. A cseh történész a „kis” fogalmat nem csupán mennyiségi értelemben használta.

⁷³Kobály József: *Sine ira et studio*. Ungvár, KMKSZ, 1998. 196. p.

⁷⁴Крючков И. В.: «Вопрос угорусский – вопрос русский?»: Общественно-политическая мысль России последней трети XIX – начала XX вв. Об исторических судьбах русин (украинцев) Подкарпатской Руси. In: <http://west-east.marsu.ru/view/journal/article.html?id=35Dobt> (Letöltés ideje: 2015. március 12.)

⁷⁵Ring Éva: Államnemzet és kultúrnemzet válaszüjtán. A modern nemzetek születése Kelet-Közép-Európában. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2004. 9. p.

⁷⁶Hroch a közép- és kelet-európai és nyugati népeket „uralkodó” (ruling or great nations) és „kis nemzetek” (small nations) csoportjára osztotta.

Azokat sorolja ehhez a kategóriához, akik huzamosabb ideig éltek az „uralkodó nemzetek fennhatósága” alatt.⁷⁷

Rogers Brubaker amerikai szociológus ezzel a gondolattal indítja egyik tanulmányát: „Amikor a köznapi beszédben – és írásban – „szerbeket”, „horvátokat”, „észteket”, „oroszkokat”, „magyarokat”, „románokat” mondunk, mintha ezek belsőleg homogén, külsőleg körülhatárolt csoportok, sőt szinte közös céllal rendelkező aktorok lennének, akkor nagyvonalúan eldologiasítjuk az etnikai és nemzeti csoportokat.”⁷⁸ A ruszinok esetében sem beszélhetünk egyértelműen körülhatárolt homogén etnikai csoportról. Már a betelepítésük idején sem voltak egységesek. Nincs szó közös céllal rendelkező népcsoportról sem, ugyanis a 19. században jelentkező nemzeti mozgalmuknál is különböző, egymást kizáró irányzatokkal találkozhatunk: ruszsofil, ukranofil, ruszinofil és a magyarbarát irányzat.

Romsics Ignác megítélése szerint a Keleti-Kárpátok vidékén – elsősorban a magyarországi Kárpátalján, de emellett Galícia és Bukovina érintkező területein is – honos rutének vagy ruszinok a monarchiai ukránokon belül külön etnikai csoportot képeztek.⁷⁹ Tehát Romsics mindamellett, hogy etnikai csoportként tartja számon az északkelet-magyarországi vármegyékben élő szlávokat, nem választja külön a magyarországi és galíciai ruszinokat.

Bár a 17–18. századtól több rutén nyelvű irodalmi emlék (elsősorban evangéliummagyarázat) fennmaradt, és még a 19. század végén újságok és iskolai tankönyvek is jelentek meg rutén népnyelven, egységes rutén irodalmi nyelv a mai napig nem alakult ki. A történelmi, néprajzi, vallási és egyéb azonosságok alapján az oroszról és az ukrántól is különböző ruszin nemzeti tudat elemei ellenére már a 19. század második felében megjelentek a helyi értelmiségen rendkívül vékony rétegén, illetve a középosztályon belül.⁸⁰ A ruszinok körében jelentkező nemzeti ébredés folyamatával párhuzamosan egyre inkább jelentkezett a saját nyelv használata iránti igény. Nyilvánvalóvá vált, hogy az egyházi szláv nyelvet fel kellett váltani a kor igényeinek megfelelő nyelvváltozattal. Ám a korszakban egyszerre három szláv nyelv vetélkedett a sztandard funkció szerepének betöltéséért a

⁷⁷ Hroch, Miroslav: *Social preconditions of national revival in Europe*. Translated by Ben Fowkes. New York, Columbia University Press, 2000. 9. 8–9 pp.

⁷⁸ Brubaker, Rogers: Ártalmas állítások. Mítoszok és tévhitek a nacionalizmus kutatásban. In: *Beszélő*, 1996. 7., 26. p.

⁷⁹ Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép és Délkelet-Európában a 19. és a 20. század folyamán*. Budapest, Napvilág kiadó. 1998. 81. p.

⁸⁰ Uo. 81–82. p.

régióban: a nagyorosz, az ukrán és a helyi nyelvjárásokra alapozva létrehozni kívánt ruszin.⁸¹ A kárpátaljai írók számára nem volt könnyű az orosz nyelv használata. Ugyanis azt nem oktatták az iskolákban, a korabeli orosz könyvek pedig nem voltak hozzáférhetőek az olvasóközönség számára. S ami a legfontosabb, a lakosság egy olyan országban élt, ahol a magyar nyelv volt a domináns. Szilvay Iván⁸² önéletrajzában a következő nehézségekre emlékeztet: „Az 1860-as évek elején hiányos volt az orosz nyelvtudásom. Ha valamit oroszul akartam leírni, először meg kellett fogalmaznom magyarul, majd átfordítanom oroszra. Azonban ez a fordítás nagyon félresikerült volt, nehéz és magyarosan ható.”⁸³ Az 1868–1918 közötti politikai és szociális környezet Magyarországon nem kedvezett a kárpátaljai ruszinok által használt egyik szláv nyelv fejlődésének sem.⁸⁴

A ruszin nemzeti mozgalom fontos sajátossága, hogy a nemzetté válás egy rendkívül hosszú és befejezetlen folyamatnak bizonyult. Ennek talán legalapvetőbb oka az elmaradott kulturális és gazdasági viszonyokban, és a polgárság társadalmi rétegének, mint olyannak teljes hiányában keresendő. Ezért a ruszin nemzeti öntudat fejlődése a görög katolikus egyház keretein belül történt, s kezdete a 19. század második felére tehető. A fentiekkel magyarázható a másik fontos jellemvonás, hogy Magyarország nagyobb nemzetiségeihez képest (románok, szerbek, szlovákok) a ruszinoknál több évtizedes késéssel jelentkezett a nemzeti ébredés.

Az országban a ruszinok körében volt a legnagyobb az analfabetizmus. Az 1910-es népszámlálás szerint a 6 éven felüli férfi lakoságnak mindössze 32,5 %-a tudott írni-olvasni, a nők körében ez az arány még rosszabb volt.⁸⁵ A 19. és a 20. század fordulóján Magyarországon nem volt önálló ruszin tannyelvű közép- vagy felsőoktatási intézmény. Ruszin nyelvoktatás az 1895/1896-os tanévben Magyarország területén három magyar tannyelvű középfokú tanintézményben folyt: a munkácsi állami főgimnáziumban rendkívüli tárgyként, valamint az eperjesi és ungvári királyi főgimnáziumban ugyancsak rendkívüli tantárgyként heti nyolc, illetve két órában.⁸⁶

⁸¹ Csernicskó István: Volosin nyelvi nézetei (nyelv) politikai kontextusban. In: Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai. Szerk.: Fedinec Csilla. Pozsony, Kalligram Kiadó, 2014. 309.

⁸² Szilvay Iván (1838–1904) – görög katolikus pap, író, etnográfus, russzofil irányzatot képviselő közéleti szereplő. Uriil Meteor néven a Szvet, Novij szvet, Karpat, illetve a lemerli Szlovo lapok hasábjain jelentek meg írásai. In: Поп Иван: Энциклопедия Подкарпатської Русі. Ужгород. Издательство В. Падяка, 2001. 341.

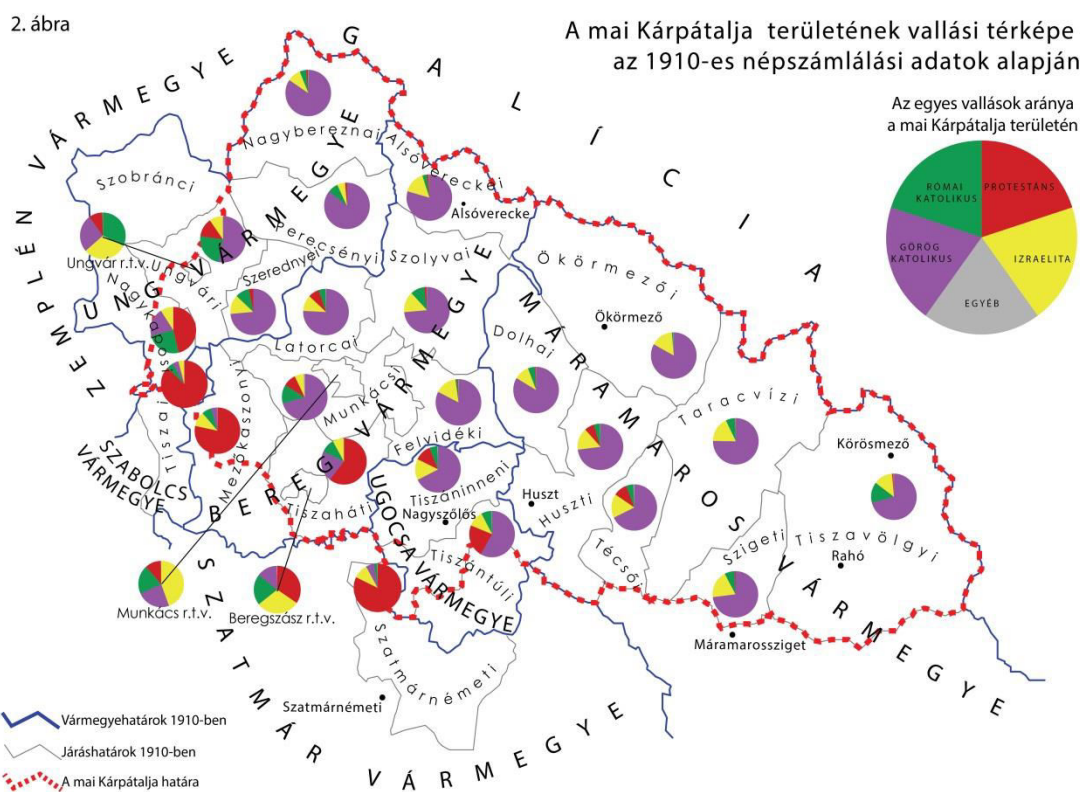
⁸³ Magocsi, Paul Robert: The language question among the Subcarpathian Rusyns. Carpato-Rusyn Research Center. Fairview, New Jersey, 1987. 12. p.

⁸⁴ Uo. 14. p.

⁸⁵ Gönczi: Ruszin... i.m. 16. p.

⁸⁶ Csernicskó: Államok... i.m. 71–72. p.

A kárpátaljai ruszinok görög katolikus vallásúak voltak. 1646. április 24-én Szent György vértanú ünnepén az ungvári vártemplomban 63 rutén lelkész fogadott engedelmességet X. Ince pápának és utódainak – ezzel megtörtént a Rómával való egyesülés, amelyet a szakirodalom Ungvári Unióként tart számon.⁸⁷

Az unió anyagi és politikai előnyeit mind a püspök, mind a papság érezte, de a nép alig érezte a római egyházzal való egyesülés következményeit, amennyiben reá nézve alig járt bármily csekély anyagi előnyökkel is. A pap az egyesülés előtt éppolyan jobbágy volt, mint a nép bármely tagja, míg az egyesülés után pedig a kiváltságos osztály egyik tagja lett.⁸⁸ Az egyezséget megelőzően minden illetékes fél kötelezettséget vállalt arra nézve, hogy az áttérők megkapják a katolikus kiváltságokat: papi telket, a szokásos jövedelmeket és a kollektív nemesi jogokat. Tehát a pápai fennhatóság elismerése következtében az addig szűkös körülmények között élő pravoszláv papok „privilegizált urakká válhattak”.⁸⁹

A ruszin értelmiség önkormányzati törekvései 1848-ban kezdődtek, amikor a prágai szláv kongresszuson kezdeményezte, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia galíciai ukrán és

⁸⁷ Botlik József: Hármass... i.m. 21. old

⁸⁸ Vargha Gyula Géza, dr.: Skismatikus vitapontok és görög forrásokból merített cáfolatai. Ungvár, Unio nyomda RT, 1915. 264. p.

⁸⁹ Botlik József: Hármass... i.m. 22. p.

kárpátaljai rutén területeiből szervezzenek egy önálló „orosz” vajdaságot. Ám a szláv kongresszust félbeszakította a csehek Habsburg-ellenes radikális szárnya, a küldettek pedig szétszéledtek.⁹⁰ A szűk ruszin értelmiség körében az 1850–1860-as években russzofil jellegű nemzetiségi mozgalom kezdődött. Ez az irányzat az osztrák–magyar kiegyezésig volt domináns. Legjelentősebb képviselője Dobránszky Adolf⁹¹ volt, aki minden téren igyekezett a ruszinokat az oroszokkal azonosítani. Az 1860-as években készült a legtöbb ruszin nemzeti követelést tartalmazó beadvány. Ezekben az években az Ugocsa vármegyei ruszinok nemzeti követeléseinek egyik legismertebb képviselője Bukoszky György⁹² nagyszőlősi görög katolikus lelkész volt.

Dobránszky Adolf a nemzetiségi törvényjavaslat általános tárgyalásakor felszólalásában megjegyezte, hogy a nemzetiségi kérdés megoldásától függ az ország belpolitikája. Kérte, hogy vegyék figyelembe kisebbségi javaslatukat, amely eltér a többségi javaslattól. Beszédében megjegyezte, hogy Deák Ferenc törvényjavaslatával szemben ő a kisebbségi javaslatot támogatja, miszerint az jobban megközelíti a nem magyar nemzetek igényeit.⁹³

A ruszin nemzeti megújulási mozgalom fontos részét képezi a ruszinok képviselőválasztásokon való részvételének ténye. Ugyanis 1861-ben, 1865-ben, majd 1869-ben is sikerült néhány képviselőjüket bejuttatniuk a képviselőházba. 1861-ben megválasztott ruszin képviselő volt Dobránszky Adolf, Markos György és Seregélyi János. 1865-ben Dobránszky Adolf, Markos István és Szilágyi István, 1869-ben Hrabár Manó, Nehrebeczky Sándor, Pásztélyi János.⁹⁴

A Kárpát-medence legszaporább népe a ruszin volt. (3. ábra) Beluszky Pál szerint ez nem feltétlen ruszin jellemvonás, hanem annak lehetett a következménye, hogy a ruszinok 90 százaléka 1910-ben is agrárfoglalkozású volt, még nagyobb arányban voltak falulakók, és nem rendelkeztek „alacsonyabb termékenységű” társadalmi osztályokkal – értelmiséggel, közszolgálatból élőkkel.⁹⁵

⁹⁰ Botlik József: A rutén (ruszin) értelmiség önkormányzati törekvései. 1848–1918. In: Az „Ezeréves ruszin–magyar együttélés a történelem tükrében” című konferencia szerkesztett előadásai, leadott tanulmányai. Budapest, 2005. 60. p.

⁹¹ Dobránszky Adolf (1817–1901) – russzofil gondolkó, politikus, publicista. A Zemplén vármegyéhez tartozó Ércfalva (Rudlovo) községben született görögkatolikus papi családban.

⁹² 1867. január 23-án Bukoszky nemzetiségi tervezetét nyújtott be a magyar országgyűléshez. Vö. Az 1867. évi Bukoszky-féle nemzetiségi tervezet. In: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez I. 1862–1892. összegyűjtötte: Kemény G. Gábor. Tankönyvkiadó, Budapest. 1952. 40–44 old

⁹³ Uo. 141. p.

⁹⁴ Mayer Mária: A ruszinok (kárpátukránok) és az 1865. évi képviselőválasztás. In: Századok 1974. 5–6. sz. 1146. p.

⁹⁵ Az ország lakói – Magyarország demográfiai képe a századfordulón. In: Magyarország történeti földrajza. I. kötet. Szerk: Beluszky Pál. Budapest–Pécs, 2005. 175. p.

Magyarország vármegyéinek
népességi gyarapodása
1869-től 1910-ig

3. ábra

A ruszinok lakóhelye az Északkeleti-Kárpátok terméketlen, zord vidéke. Ennélfogva csak kezdetleges földműveléssel és állattenyésztéssel tudtak foglalkozni, ám egyik sem felelt meg a kor technológiai és közgazdasági követelményeinek.⁹⁶ Nem rendelkeztek fejlett kereskedelemmel és iparral sem. A ruszin társadalom szinte teljesen paraszti volt, egy szűk, papi családokból származó elmagyarosodott értelmiségi réteggel.

Az északkeleti vármegyékben élő ruszinok elmaradott szociális-gazdasági helyzete a millennium idején került a magyar kormányzat figyelmébe. Az e népcsoport körében uralkodó rendkívüli nyomorra 1896-ban Halász Géza *Ötvenezer beregmegeyi orosz létkérdése* című röpirata hívta fel a figyelmet.⁹⁷ Ekkora már világossá vált, hogy a ruszinok helyzetének orvoslása csakis hathatós állami segítséggel és közreműködéssel lehetséges.

A kormány az ügy tanulmányozása után megindította az úgy nevezett Hegyvidéki akciót, amelynek célja a ruszinok anyagi és szellemi színvonalának felemelése. A hegyvidéki akció hivatalos szervezője a földművelésügyi tárca vezetője Darányi Ignác⁹⁸ földművelésügyi

⁹⁶ Zsatkovics Kálmán: Vázlatok a magyarországi oroszok életéből. In: Budapesti Szemle. 82. kötet. 220. szám. 1895. 111. p.

⁹⁷ Halász Géza: Ötvenezer beregmegeyi orosz létkérdése. Munkács, 1896. 1. p.

⁹⁸ Darányi Ignác (1849–1927) Pesten született egy közepes nagyságú birtokokkal rendelkező református köznemesi családban. Tisza Kálmán (1830–1902) pártfogoltja, majd követője. Tanulmányai befejezése után Budapesten ügyvéd. 1881–1918 között az országgyűlés szabadelvű párti képviselője. 1895–1903 között a Bánffy-, 1906–1910-ben a Wekerle-kormány földművelésügyi minisztere. Számos intézkedésével fellendítette a magyar mezőgazdaságot. Felkarolta a nemzetiségék lakta vidékek fejlesztését: olcsó föld- és legelőbérletek, gazdasági oktatás, népszerű mezőgazdasági témájú könyvek terjesztése és falusi népkönyvtárak felállítása. In: Darányi Ignác: Válogatott dokumentumok. Szerkesztette és a bevezetőt írta Fehér György. Budapest, Osiris Kiadó, 1999. 15. p

miniszter volt. A hegyvidéki nép fölsegítésére irányuló akció több irányba terjesztette ki tevékenységét: a föld, s ahhoz tartozó dolgok, hitel- és fogyasztási ügy, háziipar-fejlesztés.⁹⁹

A szociálpolitikai kezdeményezés mögött titkos politikai mozgatórugók is álltak.¹⁰⁰ Firczák Gyula munkácsi görög katolikus püspök 1897 márciusában összehívta Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros 14 Szabadelvű párti országgyűlési képviselőit. Ezt követően indítványt nyújtott át a miniszterelnöknek: *Emlékirat az északkeleti Kárpátok közt és alján lakó rutén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában*¹⁰¹ címmel. A terjedelmes dokumentum öt nagy fejezetben mutatja be a ruszinok szociális és gazdasági helyzetét egyben vázolta az esetleges megoldási javaslatokat.

Darányi Ignác a Hegyvidéki akció élére Egán Edét¹⁰² (1851–1901) ír származású közgazdászt állította. „Szótárának legantipatikusabb szava a lehetetlen”¹⁰³ – így jellemezte az ír gazdasági szakértőt a *Görög Katolikus Szemle* egyik cikkében. Egán azon a véleményen volt, hogy a Magyar Királyság hegyvidékeinek lakossága, ellentétben a nyugati országok hegyi lakosságával, nem képes különleges mezőgazdasági helyzetének kellő kihasználására.¹⁰⁴ A hegyvidéki akció megindítása előtt sokat utazott a havasi vidékeken és közben tanulmányozta az ottani legelőviszonylatokat. Célul tűzte ki a havasi gazdaság rendezését, illetve színvonalának emelését.

Egán találóan fogalmazott: „A rutén kérdés ma elsősorban gyomorkérdés, s csak másodsorban nemzetiségi kérdés.”¹⁰⁵ Javaslatait bizalmas emlékiratban foglalta össze, amelyet 1898. január 25-én nyújtott be a földművelésügyi tárcához. Fokozatos fejlődésben képzelte el a ruszinok gazdasági és szociális felemelését. A gazdasági szakember a ruszin nép nyomorának elsődleges okát abban látta, hogy a korábbi években nem megfelelően hajtották végre az úrbéri rendezést. Ugyanis a ruszin parasztnak a legtávolabbi és legrosszabb minőségű földeket adták. A kaszálók, legelők és erdők nagy részétől megfosztották őket. Az általuk lakott területen az élelmiszerek árai 15-20%-kal voltak magasabbak, mint Budapesten, a fizetések jóval alacsonyabbak. Egán úgy látta, hogy a kárpáti hegyvidéken is megvannak a megfelelő lehetőségek ahhoz, hogy egy svájcihoz hasonló gazdálkodást lehessen ott folytatni. A gazdaságfejlesztési elképzelései próbaszerű megvalósításának elsődleges helyszínéül a

⁹⁹ Hegyvidéki népünk megsegítése. In: Bereg. 35. évf. 1909. szeptember 26. 39. sz. 1. p.

¹⁰⁰ Ld. bővebben Mayer Mária: Kárpátukrán... i.m. 99–101. p.

¹⁰¹ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) K 26. 1902–XXXI–1134; OSZK. Kis nyomtatványtár.

¹⁰² Egán Ede 1851. július 13-án született Csáktornya járási székhelyen (Zala vármegye), a Muraközben.

¹⁰³ Egán Ede. In: *Görög Katolikus Szemle*, 3. évf. 1902. szeptember 21. 38. szám. 1. p.

¹⁰⁴ Kárpátaink közgazdasági hivatása. Előadta Borostyánkői Egán Ede. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-társaság, 1890. 10. p.

¹⁰⁵ Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon. II. kötet. 527. p.

Bereg megyei Szolyvai járást választották ki. Az akció szervező gyűlését 1898. március 28-án tartotta. Legfontosabb feladatnak a ruszin nép földhöz juttatását tartotta. A Schönborn-uradalomtól 25 évre kibérelt 12, 622 hold földet és ezt 41 községben 4303 igénylő közt osztotta szét olesó évi bérért.¹⁰⁶ Mint bebizonyosodott, a Bereg megyében kialakult kedvezőtlen gazdasági helyzet egyik fő kiváltó oka volt, hogy a nagy kiterjedésű Schönborn-birtok¹⁰⁷ elnyomta a ruszin apró gazdaságokat. A probléma egyben tükrözte az országos átlaghelyzetet is.

1898-ban Darányi Ignác földművelésügyi miniszter Bereg vármegyében tett látogatást, hogy a ruszin nép helyzetének javítását célzó gazdasági intézkedéseinek megvalósításáról személyesen győződjön meg. „Látni akarta, hogy a Schönborn-féle földbérlet csakugyan javára vált a népnek” – számolt be az egyik helyi lap a miniszter látogatásáról.¹⁰⁸

A hitelviszonyok rendezése és a terményuzsora megakadályozása céljából 1899-től kezdve hitelszövetkezeteket hoztak létre. Bereg vármegyében, a Szolyvai járás területén 8 hitelszövetkezet alakult: Alsó-Vereckén, Szolyván, Polenán, Volócon, Felső-Bisztrán, Zsdenován, Zugón és Kis-Szolyván. 1901 végéig Máramaros, Ung és Bereg vármegyékben összesen 71 hitelszövetkezet kezdte meg tevékenységét.¹⁰⁹ 1911-ben pedig a hegyvidéken 143 hitelszövetkezet és 77 hitelszövetkezeti áruraktár működött. Ebben az időszakban a hitelszövetkezeteknek 35819 tagja volt.¹¹⁰ Az első két év eredményéről maga Egán számolt be a Munkácson megtartott értekezleten, 1900. február 12-én, és ajánlotta, hogy az akciót más járásokra is terjesszék ki.¹¹¹ További központok létrehozását helyezte kilátásba.

A kormányprogram során tenyészállatokat osztottak ki kedvezményes áron. Megkezdtek a legelőtisztítási és rétjavítási munkálatokat. Mintagazdaságokat hoztak létre az elmaradt gazdálkodási rendszer megváltoztatására, amelyek követendő például szolgáltak a környező vidék lakosságának. Ez a módszer hatásosnak bizonyult. Alkalmazták a munkaközvetítés módszerét is. Ennek eredményeként évente 7-8 ezer hegyvidéki munkást helyeztek el alföldi gazdaságokba.¹¹²

¹⁰⁶ Bonkáló: A szlávok... i.m. 159. p.

¹⁰⁷ A Schönborn-Bucheim grófok munkács-szentmiklósi uradalma korábban a Rákócziak birtoka volt. Bereg megyében terült el 233067 hold területen. Az uradalom a megye területének 37 százalékát, erdőterületének 71 százalékát foglalta el. Az uradalomhoz tartozott a munkácsi vasgyár és timsógyár, valamint több mezőgazdasági ipari üzem.

¹⁰⁸ Darányi a rutének között. In: Kelet.1898. július12. 1 p.

¹⁰⁹ MOL. K 26. 1902–XXXI–1134

¹¹⁰ Szabó Oreszt: A magyar... i.m. 268. p.

¹¹¹ Darás Gábor: A Ruténföld... i.m 14. p.

¹¹² Darás Gábor: A rutén kérdés... i.m 9. p.

Az emlékiratban a honatyák kérték az osztrák fennhatóságú Galíciából érkező, főleg zsidó bevándorlás jogi szabályozását. Ugyanis a közlekedési viszonyok, a természeti akadályokat képező hegységek miatt, a nagy, néhol 50–90 községből álló főszolgabírói járásokban a szolgabíró képtelen ellátni az ellenőrzési funkciót. A főszolgabíró feladatát nehezítette az a tény is, hogy a Galíciából érkezők általában a bevándorlás találékony módjait választották: rokonlátogatás, koldulás, vásárfelkeresés.¹¹³

A Hegyvidéki akció keretén belül a Munkács és Vidéke Gazdasági Egyesület gyümölcserértékesítő árucsarnokot állított fel Munkácson, hogy ezáltal megkönnyítse és előmozdítsa a mezőgazdasági termékek értékesítését. Minderre Beregben nagy szükség volt, mivel ott végződött Magyarország gyümölcstermelő vidékének keleti határa, s így ez volt a szomszédos a Galíciának legközelebbi gyümölcsbeszerzési helye is.¹¹⁴ A népfelsegítési gazdasági akció keretein belül ingyenes jogsegélynyújtást szerveztek két helyen: Munkácson és Máramarosszigeten. Ez azonban a jogi tanácsadáson kívül a perek állami költségvetésből való lefolytatására már nem terjedt ki.¹¹⁵

Az általunk tárgyalt korszakban a gazdasági reformok mellett fontosnak tartották a szellemi műveltség színvonalának emelését a térségben. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel együtt intézkedett a ruszin nép anyagi és szellemi elmaradottsága okainak feltárása és felszámolása érdekében. A kormányzat képviselői arra az álláspontra jutottak, hogy „a népkönyvtárak felállítása hatással lehet a nép szellemi irányítására”, amelynek szükségességét az oktatási és kulturális elmaradottság minimalizálása mellett az állami szempontból fontos – „hazafias érzés és öntudat ébrentartása” szolgáltatja. Ám azt is figyelembe vették – jegyezte meg a korabeli sajtó –, hogy „erkölcsi, hazafias és közgazdasági szempontból igen fontos a nép kezébe szánt olvasmány megválogatása”.¹¹⁶

Konrád Miklós szerint a Hegyvidéki akció működését sokan nézték rossz szemmel. Ugyanis egyértelműen sértette a kárpátaljai zsidóság gazdasági érdekeit.¹¹⁷

A kormánybiztos élete tragikusan fejeződött be. 1901. szeptember 20-án halt meg máig tisztázatlan körülmények között. A *Munkács* című lap a következőképpen számolt be Egán haláláról: „Az a megdöbbentő távirat érkezett a kirendeltséghez (szerk.: Hegyvidéki Kirendeltség), miszerint Egán véletlenül meglötte magát, életéhez nincs remény. Mindenki

¹¹³ MOL. K 26. 1898–1446. 9. p.

¹¹⁴ Népünk és a szövetségetek. In: Görög Katholikus Szemle, 1. évf., 1900. október 7. 40. szám. 1. p.

¹¹⁵ MOL. K 26. 1911–XLI–823. 4. p.

¹¹⁶ Népkönyvtárak. In: Munkács, 17. évf., 1898. november 27. 48. szám. 1. p.

¹¹⁷ Konrád Miklós: Az államhatalom és a régió más népességeinek viszonya a zsidósághoz. In: Zsidók Kárpátalján. Budapest, Aposztróf Kiadó, 2013. 110. p.

sajnálja, hogy annyi zsenialitással és oly eréllyel megkezdett munkájának felén, oly hirtelen, oly szomorúan kellett kimúlnia.”¹¹⁸ A *Lisztok* Ungváron kiadott vallási-irodalmi folyóirat így írt nekrológiájában Egán Edéről: „A magyar-orsz nép mindig hálás lesz Egánnak, hogy felismerte a nép fájdalmas bánatát és őszintén felszámolta a rosszat, megmentette a népet a pusztulástól.”¹¹⁹

Ezután Darányi Ignác a Hegyvidéki Kirendeltség vezetésével Kazy József¹²⁰ miniszteri osztálytanácsost bízta meg, aki korábban a minisztérium statisztikai osztályát vezette.¹²¹ Kazy József északelt-magyarországi működése kezdetén megismerkedve a helyi gazdasági-szociális viszonyokkal, összeállította az kormányakcióra vonatkozó működési tervét. A ruszin nép sokat vár az újonnan kinevezett miniszteri megbízottól, remélték, hogy Egán Ede nyomdokaiba fog lépni.¹²² Kazy a kirendeltség tevékenységi körét a szomszédos, szintén ruszinok lakta Zemplén vármegyére is kiterjesztette.

1909-ben Kazy távozott a hegyvidéki kirendeltség éléről. Utódként Berzeviczy Zsigmond magyar királyi gazdasági felügyelőt nevezték ki.

A 1910-es évek elejére a felvidéki községekben több hitelszövetkezet, háziipari telep és fogyasztási bolt is alakult, amelyek nagyobb részben lendületesen fejlődtek, ám a föld és az azzal kapcsolatos ügyek teljes rendezésére nem került sor. A földbirtok kérdése továbbra is rendezetlen maradt. Továbbá Beregben hiányzott a megfelelő tejgazdaság. A helyiek szerint volt azonban egy ágazat, amely teljes mértékben elkerülte a Hegyvidéki Kirendeltség figyelmét – haltenyésztés.¹²³

A 19. század végén elindított szociális-gazdasági akciót az adott korban nagyszabású programként és a jövőre kiható alkotásként tekintették. 1913-ban a helyi sajtó hasábjain arról lehetett olvashatni, hogy az akció több mint tízéves működését követően megállapítható, hogy a legnagyobb mértékben pozitív hatást gyakorolt a felügyelete alá helyezett társadalmi osztály anyagi, sőt lehet mondani: szellemi és erkölcsi helyzetének javítására.¹²⁴ Ám világháború alatt az akció folytatása gondokat okozott a kormánynak. A helyi viszonyok következtében az országszerte jelentkező élelmiszerhiány a ruszin népet érintette a legsúlyosabban.

¹¹⁸ Egán Ede meghalt. In: Munkács. 1901. szeptember 22. 39. szám. 20. évf.

¹¹⁹ Некролог. In: Листок. Духовно-литературный журнал. Унгвар, Год XVII, №9. 1 октября 1901 г., с. 224–225

¹²⁰ Kazy József – báró államtitkár, Nemesorosiban született 1856-ban. Jogi tanulmányai befejezése után 1873-ban lépett állami szolgálatba.

¹²¹ Botlik: Egestas... i.m. 117. p.

¹²² Hírek. In: Листок. 1902. január 15. 2. sz. 18 évf. 1 p.

¹²³ Hegyvidéki népünk megsegítése. In: Bereg, 35. évf. 1909. szeptember 26. 39. sz. 1. p.

¹²⁴ A hegyvidéki kirendeltségről. In: Bereg, 9. évf. 1913. október 5. 40. sz.

Az Egán Ede által elindított gazdasági fejlesztési-megsegítési program elért sikerei ellenére nem elégítette ki a helyi ruszinok elvárásait a nehéz gazdasági helyzet és abból eredő kulturális hanyatlás által kiváltott és jelentős mértékű erkölcsi romlás felszámolása terén. 1911. február 2-án kelt levelében Máthé Miklós alsóveresmarti¹²⁵ görög katolikus lelkész memorandumot intézett Khuen-Héderváry Károly akkori miniszterelnökhöz a ruszin népnek az erkölcsi elzülléstől való megmentése tárgyában.¹²⁶ Meggyőződése szerint e célra külön kormánybiztos kinevezésére nincs szükség, mert ez a magyarosodó ruténeken felébresztené a szunnyadó nemzetiségi ösztönt a különleges jogterület által, és a többi magyar nemzetiségben is azt a látszatot kelthetné, hogy a meglévő magyar törvények és intézmények elégtelenek a közrend és jogszolgáltatás helyességének fenntartására. Máthé Miklós szerint nem véletlen, hogy éppen Egán Ede kormánybiztos idejében keletkezett a pánszláv skizma. Bartha Miklóssal¹²⁷ élesen szembehelyezkedve az alsóveresmarti pap azt állítja, hogy az úgynevezett kazárok (Bartha Miklós kazároknak nevezi a lengyel zsidókat) legnagyobb részben megőrzik a közrendet és törvényeket, valamint nem nyomorgatják a népet. Feltételezése szerint, amennyiben a felvidéki zsidókat elnyomná a magas kormány, megtörténhet, hogy a következő választások alkalmával a helyi lakosság a nemzeti munkapárt ellen foglalna állást. „A szláv népnek a szigorú parancs és bot lenne az igazi megmentője, mert ez utóbbi tartaná vissza az erkölcsi kihágásoktól” – olvasható a memorandumban.¹²⁸ A miniszterelnök úgy ítélte meg, hogy a beadvány nem volt olyan tartalmú, hogy annak alapján tárgyalást indíthatott volna. Máthé Miklós szerint a ruszin nép megmentésére a magyar államnak van egy „kiváló és kitűnően bevált” intézménye a földművelésügyi minisztérium ügykörébe tartozó Hegyvidéki Kirendeltség. Az Ugocsa vármegye görög katolikus pap ugyanakkor rámutatott arra is, hogy „újabbán” a hegyvidéki miniszteri kirendeltség csekély költségvetéssel dolgozott. Máthé Miklós arra vonatkozó véleményét közölte Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökkel, hogy a térség felzárkóztatása szempontjából nézete szerint „nincs egyébre szüksége, mint a hegyvidéki kirendeltség költségvetését fölemelni és akkor bizonyára eredményesebb és szélesebb körű lesz a segítség.”¹²⁹

Némelyik budapesti sajtóorgánum határozottan negatívan kezelte a hegyvidéki nép helyzetét. Például Az *Est* című politikai napilap 1910. december 10-e és 15-e között *Hegyvidéki emberek* címmel tudósításokat közölt a ruszinok szociális-gazdasági életéről.

¹²⁵ Ugocsa vármegye: Alsóveresmart

¹²⁶ MOL. K 26. 1911–XLI–823.

¹²⁷ Bartha Miklós (1848–1905): magyar jogász, publicista, politikus, országgyűlési képviselő. Legismertebb műve az 1901-ben Kolozsváron megjelent *Kazárföldön szociográfiai kiadvány*.

¹²⁸ MOL. K 26. 1911–XLI–823.

¹²⁹ Uo.

Többek között kedvezőtlen kritikát mondanak a Hegyvidéki akció eredményeit és működését illetően.¹³⁰ A lap tudósítása szerint a régió szegénységének okai a következők: a kazárhad beözönlése, rossz közigazgatás, a formalizmuson felépített igazságszolgáltatás, a papság kizsákmányoló eljárása, a hitelszerzés korlátozottsága.

Berzeviczy Zsigmond, a Hegyvidéki Kirendeltség akkori vezetője az *Est* közleményeivel kapcsolatban 1910. december 15-én jelentést közölt a földművelésügyi miniszternek címezve, amelyben a rutének lakta vármegyék lakosságának szomorú állapotát tárja fel. Berzeviczy megerősítette az *Est* azon állítását, miszerint a ruszinok szegénységének fő okát és alapját a Galíciából és Oroszországból bevándorolt elem üzelmében kell keresni. „Ezen bevándorolt elem, kiknek száma sok sok ezret tesz ki, minden termelő munkától távol tartva magát, a népből élőködik. Kihaszználja annak tudatlanságát. babonás voltát, akaraterejének gyengeségét, melyet a bevándorlottak tekintélyes számát képező zugkocsmárosok folytonosan gyengítenek az által, hogy a népet eliszákosítják” – fogalmazott Berzeviczy.¹³¹

Az *Est* című lapban megjelent cikk állítása szerint a hegyvidéken már szinte nincs ló a kiscgazdák kezén: „Ma lova csak a kazárnak van az egész hegyvidéken. A fuvarozást a kezébe kaparította, mert ezzel szabályozta mindennek az árát, vigyáz reá, hogy a kezében is maradjon.”¹³²

Berzeviczy ezt a kijelentést erősen túlzott kijelentésnek tartja. Ám a hivatalnok is megállapította: „Az tény, hogy nem csak az ökörmezői járásban, de általában az egész hegyvidéken a fuvarozás majdnem egészen a bevándorlottak kezében van, így például Munkács és Máramarossziget városokban nincs egyetlen egy keresztény bérkocsis vagy szállító sem” – fűzte hozzá a Hegyvidéki Kirendeltség vezetője.¹³³

A 19. század végi összkárpátaljai viszonyoknak nemzetiségre való tekintet nélkül sok volt a közös vonása, melyek az évtizedes közös társadalmi-gazdasági fejlődésben gyökereznek. A magyar kormány gazdaságpolitikájának is szerepe volt ebben, ugyanis az nem csupán a ruszinokat érintette, hanem a táj egészére érvényesült. A kárpátaljai nemzetiségi vidékre sajátos gazdálkodási, gazdasági viszonyok voltak jellemzők.

A zsidó bevándorlás jelentősen meghatározta az általunk tárgyalt vidék szociális-gazdasági helyzetét. 1840 és 1849 között a zsidó migráció új hulláma kezdődött el. Az orosz

¹³⁰ Hegyvidéki emberek. Egy nép haldoklása. Ruthének, kazárok és az urak. In: *Az Est*, 1. évf. 1910. december 10. 204. szám. 7. p.

¹³¹ MOL. K26–1911–823. 7. p.

¹³² Hegyvidéki emberek. Egy nép haldoklása. Ruthének, kazárok és az urak. In: *Az Est*, 1. évf. 1910. december 10. 204. szám. 7. p.

¹³³ MOL. K26–1911–823.

pogromok¹³⁴ következtében a menekülni kényszerült izraelita lakosság jelentős száma Galíciát tekintette útiránya célpontjául, ahonnan pedig tovább vándorolt Magyarországra, főleg a ruszin-többségű északkeleti vármegyékbe.¹³⁵ Oroszországban a 19. század végén és a 20. század elején a középkori vallásos antiszemitizmus „politikai töltetűvé” vált, és a felbosszantott tömegek több esetben pusztító tömegrohamot indítottak a „letelepedési övezet”¹³⁶ falvai vagy a városok zsidó negyedei ellen.¹³⁷

A „kazárkérdés”¹³⁸ megoldásának, vagyis a Galíciából és Oroszországból bevándorolt izraeliták ügyének különös figyelmet szenteltek a már említett Hegyvidéki gazdasági program során.¹³⁹ Az északkelet-magyarországi vármegyékben élő zsidók száma a dualizmus első és utolsó, 1869-es és 1910-es népszámlálása között 64 903-ról majdnem duplájára, 128 791 főre emelkedett.¹⁴⁰

Gyurgyák János tévhitként értékeli a galíciai bevándorlást. Kutatásai szerint a nagyarányú bevándorlás 1880–1914 között lassult le igen jelentős mértékben.¹⁴¹ A Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig című 2013-as kiadvány mítoszként ítéli meg a galíciai kivándorlást.¹⁴²

A korszakban a hegyvidéki akciót működésével nem mindenben egyetértő Papp Tibor is elismerte, hogy a Hegyvidéki akció joggal akarta megvédeni a helyi ruszinokat a Galíciából bevándorolt zsidó uzsorások kiszipolyozásától, ugyanis a régió keleti szláv népcsoportja tényleg védelemre szorult a zsidók miatt.¹⁴³ A haza északi vármegyéiben a galíciai zsidóság beözönlése állandó intézkedés és baj forrását képezte. „A zsidóság a szellemileg nagymértékben elmaradott ruthén népet kizsákmányolta”.¹⁴⁴

¹³⁴ A pogrom orosz kifejezés, gromity, pogromity igéből származik. Jelentése: „pusztító tömegroham”.

¹³⁵ Краль Юрій, Д-р.: Історія колонізація Подкарпатської Русі. In: Подкарпатська Русь 1924. н. 3. 68 с.

¹³⁶ Oroszországba az 1700-as évek végén került jelentős mennyiségű zsidó lakosság, amelyet a mai Ukrajna déli részén, az ún. „letelepedési övezetbe” zártak, ezt a területet csak igen szigorú feltételek mellett hagyhatták el.

¹³⁷ Bebesi György: Az orosz pogromtradíciók és a pusztító tömegrohamok az első orosz forradalomban. In: Az antiszemitizmus történeti formái a cári birodalomban és a Szovjetunió területén. Szerk.: Krausz Tamás–Barta Tamás. Budapest, Russica Pannonica, 2014. 48. old

¹³⁸ E témakörben 1901-ben megjelent Bartha Miklósnak (1848–1905), kora legismertebb publicistájának, a *Kolozsvári Ellenzék* politikai napilap tulajdonos-főszerkesztőjének *Kazárföldön* című szociográfiai kiadványa. A Kárpátalja társadalmi-gazdasági helyzetét, viszonyait feltáró alkotás alapműnek tekinthető a témakörben érdeklődők számára.

¹³⁹ Lásd bővebben: Bartha Miklós: *Kazárföldön*. Kolozsvár, 1901.

¹⁴⁰ Konrád Miklós: *Demográfiai változások*. In: *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség. a dualizmus korától napjainkig*. Budapest, Aposztróf Kiadó, 2003. 18. p.

¹⁴¹ Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 76–79. p.

¹⁴² Konrád Miklós: *Az államhatalom és a régió más népességeinek viszonya a zsidósághoz*. In: *Zsidók Kárpátalján*. Budapest, Aposztróf Kiadó, 2013. 115. p.

¹⁴³ Papp Tibor Dr.: *A ruthén akció és a kereskedelem. Máramarossziget, Sichermann Mór nyomdájá. 1903* (Megjelent a „Politikai Hetiszemle” 1903. aug. 2.,9. és 16-i számában). 10. p.

¹⁴⁴ Uo. 11. p.

A térségben a említett galíciai bevándorláson kívül jellemző volt az Amerikába való kivándorlás is, amely nagymértében érintette mind a magyar, mind pedig a ruszin lakosságot. Az északkelet-magyarországi vidék kedvezőtlen szociális-gazdasági helyzete miatt az 1890-es évektől kezdve jelentős emigrációs hullám érte el a területet.¹⁴⁵ Eleinte főként Sáros, Zemplén és Szepes vármegyék ruszin lakosságát érintette, majd a századfordulótól kezdve a ruszin többségű négy északkeleti vármegyéből is egyre többen próbáltak szerencsét az Újvilágban. 1903-ban Máramaros vármegyéből összesen 5826 ember vándorolt ki, amiből 2568-an Amerikába.¹⁴⁶ A ruszinok kivándorlásának okai a következők voltak: föld, legelő, illetve a normális életvitelhez szükséges kereseti források hiánya.¹⁴⁷ A kisbirtokos ruszin paraszt a kivándorlással a létkérdést próbálta megoldani.

¹⁴⁵ Braun László: Az amerikai kivándorlás és Firczák Gyula szerepvállalása a Hegyvidéki akcióban. In: Acta Academiae Beregsasiensis 2013/2. 25. p.

¹⁴⁶ Прибавленія къ Церковнымъ Ведомостямъ. – 1904. – №16. 594. p.

¹⁴⁷ Szabó Oreszt: A magyar oroszokról (ruthének). Budapest, 247. p.

3. Magyarországi ruszinok az Amerikai Egyesült Államokban

A kivándorlás legjelentősebb hulláma az 1880 és 1914 közötti évekre esett: ebben az időszakban 250 000 ruszin emigrált Észak-Amerikába.¹⁴⁸

Az amerikai kivándorlás előidézte az északkelet-magyarországi vármegyék társadalmi és gazdasági viszonyainak gyökeres megváltoztatását. Ugyanis a ruszinok általában három-négy év elmúltával visszatértek hazájukba. Majd hazatérvén az Amerikában megkeresett pénzüikkel gyakran csak a piaci ár 20-szorosáért tudták visszavásárolni a korábban az uzsoratóke birtokába került földjeiket.¹⁴⁹ Az amerikai kivándorlás során szerzett tapasztalat és pénztőke pozitív hatással volt a hagyományos ruszin hegyvidéki földművelő és állattartó gazdálkodásra.

Az óceánon túli emigráció jelentős hatással volt a magyarországi ruszinok vallási-nemzeti mozgalmainak fejlődésére. Ugyanis amerikai kintlétük során kapcsolatba kerültek az orosz pánszláv irányzatot képviselő moszkvofilokkal és az osztrák Galíciából származó ukranofil mozgalom képviselőivel.¹⁵⁰ Ennek következtében az említett ideológiai irányzatok hatása alatt lévén hazatérésüket követően azok népszerűsítésébe kezdtek a helyi lakosok körében. Mindez negatív fogadtatásban részesült a hazai görög katolikus papság és a magyar kormányzat részéről.

Az Egyesült Államokba érkező galíciai és északkelet-magyarországi ruszinok ugyanazon szláv nyelv hasonló nyelvjárásait beszélték, ugyanakkor nem egy etnikai csoporthoz tartozónak tekintették magukat.

Míg az 1860-as évek elején nem voltak ortodox gyülekezetek az USA-ban, az 1870-es évek elejére már háromról is tudunk: San Franciscóban – orosz ortodox gyülekezet, New Orleansban – a görög keleti gyülekezet, illetve New Yorkban az orosz konzulátus munkatársai megalapították a második orosz ortodox gyülekezetet. Az 1870-es években Alaszka volt az ortodoxia központja, ahol a 33 ezres lakosságból 25 ezren a görög keleti valláshoz tartoztak.¹⁵¹ Az orosz ortodox egyház hatással volt az amerikai ruszinok kulturális öntudatának kialakulására.

¹⁴⁸ Magocsi, Paul Robert: *The people from nowhere*. Uzhhorod, V. Padiak Publishers, 2006. 61. p.

¹⁴⁹ A ruthén nép és az amerikai kivándorlás. In: *Görög Katolikus Szemle*, 15. évf. 1914. április 19. 16. szám. 2.

p.
¹⁵⁰ Магочій П. Р.: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь*. (1848–1948). Ужгород, 1994. 45. p.

¹⁵¹ Duryd, Keith P.: *The Quest for the rusyn soup. The politics of religion and culture in Eastern Europe and in America, 1890 – World War*. Philadelphia. The Balch Institute Press, 1992. 64. p.

Egy évtizedre sem volt szükség ahhoz, hogy a ruszinok egyházi élete keretekbe szerveződjön az USA-ban. Görög katolikus egyházközségeket hoztak létre, amelyekhez nemcsak a Magyar Királyságból érkező ruszinok csatlakoztak, hanem az osztrák birodalomhoz tartozó Galíciából származó ruszinok is – akik később ukránokként vagy oroszokként kezdték magukat azonosítani.¹⁵² 1887-re a magyarországi ruszinok és szlovákok már három központtal rendelkeztek az Újvilágban. A római katolikusoknak Hazleton, a görög katolikusoknak Shenandoah, a különösebb vallási életet nem gyakorlóknak pedig Pittsburgh lett a központjuk.¹⁵³

A ruszin bevándorlók valószínűleg nem voltak tisztában különböző kulturális perspektíváikkal, amikor a Galíciából és Északkelet-Magyarországról származó egyházi és világi személyek csoportja 1892. február 12-én Wilkes-Barreban létrehozták a Görög katolikus orosz (ruszin) testvériség egyesületét (Соединение греко-католических русских братств). Ugyanezen a találkozón döntöttek az egyesület hivatalos sajtóorgánuma, az Amerikansky Russyk Viestnik című orosz nyelvű lap beindításáról.¹⁵⁴ A Galíciából, illetve Északkelet-Magyarországról származó ruszinok közötti érdekkülönbségek már 1894-ben megnyilvánultak, amikor is Pennsylvániában létrehozták a galíciai ukránok számára Ruszin (1914-ben Ukránra nevezték át) Nemzeti Uniót (Руський Народний Союз).¹⁵⁵ Ez az egyesület vált az amerikai ukranofil mozgalom központi szervezetévé.

Az amerikai ruszin közösség számára harmadik alternatívaként 1895-ben megalapult a Russkago Pravoszlavnago Obszesztva Vzaimopomoschi. (Русского православного общества взаимопомощи: Orosz pravoszláv kölcsönös segítőegyesület)

Az USA-ba kivándorolt ruszinok ügye már a 19. század végétől kezdve foglalkoztatta a magyar kormányzatot. A Congregatio de Propaganda Fide¹⁵⁶ 1890. évi október 1-i 1430., sz. a munkácsi és eperjesi püspökökhöz intézett iratában elrendelte, hogy a jövőben csakis nőtlen papokat küldjenek ki szolgálatot teljesíteni. Mivel az említett két vármegyében csak nagyon kevés nőtlen pap volt, gyakorlatilag az intézkedés végrehajtása az lett volna, hogy az Amerikában tartózkodó görög katolikus híveket papok nélkül hagyták volna. Firczák Gyula munkácsi püspök ezt akarta megakadályozni, amikor a hercegprímáshoz fordult azzal a kéréssel, hogy eszközölje ki a Szentszéknél a fenti intézkedés megváltoztatását. Firczák

¹⁵² Magocsi, Paul Robert: Our People. Carpatho-Rusyns and their descendants in North America. Wauconda, Illinois, 2005. 21. p.

¹⁵³ Uo. 53. p.

¹⁵⁴ Duryd: The Quest... i.m. 59.p.

¹⁵⁵ Magocsi, Paul Robert: The Shaping of National Identity Subcarpathian Rus' 1848–1948. Cambridge–Massachusetts–London, Harvard University Press, 1978. 77–78. pp.

¹⁵⁶ A katolikus egyház 1622-ben létrehozott adminisztratív szerve.

püspök kezdeményezését az akkori miniszterelnök, gróf Szapáry Gyula is támogatta, hangsúlyozván a kérdés állampolitikai szempontú fontosságát. Az Amerikában lábra kapott pánszláv mozgalomra a közös külügyminisztérium is felhívta a magyar kormányzat figyelmét. Többek között arról tájékoztatta a belügyminisztériumot, hogy a *New York Herald* kivonatot közölt a Pittsburghben terjesztett pánszláv proklamációból, amely szerint a szlávok Magyarországon elnyomásban élnek.¹⁵⁷

1889-től kezdve az USA-ban tevékenykedő görög katolikus papok többsége Magyarországról érkezett szolgálatot teljesíteni. Így 1894-re a több mint 10 görög katolikus papból csak négy származott Galíciából.¹⁵⁸

1900. február 15-én összefoglaló jelentést készítettek Széll Kálmán akkori miniszterelnök számára az Egyesült Államokba kivándorolt magyar állampolgárságú ruszinok politikai viszonyai tárgyában. A beszámoló valószínű közvetlen előidézője lehetett a Széll Kálmán miniszterelnök által nem sokkal később elindított „amerikai akciónak.”¹⁵⁹ A jelentés Firczák Gyula munkácsi görög katolikus püspök 1892. évi beadványa, illetve Desseffy pittsburghi osztrák–magyar konzul 1895. évi jelentése alapján vázolja a Magyarországról kivándorolt ruszinok és szlávok mozgalmait, egyházi és világi szervezeteit, valamint a szervezetek egymáshoz való viszonyát.¹⁶⁰

A magyar kormány tervei között szerepelt az amerikai görög katolikus püspökség létrehozása, aminek a megszervezéséig ideiglenes megoldásként Hodobay Andor Eperjes megyei kanonokot küldték ki apostoli vizitátorként. Hodobay a hozzá fűzött reményeket nem tudta beváltani, így 1906-ban visszatért Magyarországra.¹⁶¹

Végül hosszas utánajárás után 1907-ben sikerrel járt a görög katolikus püspökség felállítására irányuló igyekezet. Ám annak élére az ukraïnista politikát Ortinszky Szótér (1866–1916) galíciai görögkatolikus szerzetest neveztek ki, akinek első dolga volt a Magyar Királyság területéről kivándorló görög katolikusok egyházi vagyonának megszerzése. Ortinszky amerikai püspök 1910-ben elfogadta a külügyi kormány által elé terjesztett megegyezési feltételeket, miszerint lehetővé teszi a magyarországi görög katolikus papokkal az

¹⁵⁷ Összefoglaló jelentés Széll Kálmán miniszterelnök úrnak az Egyesült Államokba kivándorolt szláv ajkú magyarországi állampolgárok politikai viszonyai tárgyában a beérkezett vélemények és jelentések alapján. In: Kemény G. Gábor. *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez*. III. 1900–1903. 52. p.

¹⁵⁸ Magocsi, Paul Robert: *Our People. Carpatho-Rusyns and their descendants in North America*. Wauconda, Illinois, 2005. 21. p.

¹⁵⁹ Az amerikai különféle nemzetiségi mozgalmak ellensúlyozására indított meg a Széll-kormány az amerikai akciót. A skizmával szembeni ellenállás megszervezésére és az ukrán mozgalom ellensúlyozására a magyar kormány elhatározta az amerikai görög katolikus egyházközségek szorosabb összefogását.

¹⁶⁰ MOL. K 26. 1906–XXI–854

¹⁶¹ Braun László: *Az amerikai...* i.m. 28. p.

együttműködést. Ezt követően Khuen-Héderváry Miniszterelnök a magyarországi görög katolikus papoktól várta azt a kezdeményező lépést, hogy ismerjék el a galíciai származású Ortinszky-t püspöküknek, aki azt ígérte, hogy ha a magyarországi papok bizalommal fordulnak hozzá, ő is kellő előzékenységet fog feléjük tanúsítani.¹⁶² Ám ennek ellenére a magyar nyelvű görög katolikusok tudták őt püspökükként elfogadni, Ortinszky működése idején kiéleződtek a magyarországi és a galíciai görögkatolikus ruszinok közötti ellentétetek.¹⁶³ Az Amerikában szolgáló lelkészek számos panaszlevelet intéztek Firczák Gyula püspöknek címezve, melyben az sérelmezték, hogy az amerikai püspök „ukrainista politikát” folytat, s emiatt a hívek sorra hagyják el görög katolikus vallásukat.¹⁶⁴ Vaszócsik Theodoz pittsburgi görögkatolikus lelkész Ortinszky kinevezésével kapcsolatban megjegyezte, hogy a magyar kormány azzal honorálta az amerikai ruszin nép hazafiását, hogy „magyarországi püspök helyett galiciánert küldött a nyakára”.¹⁶⁵

A Budapesti Hírlap 1910. szeptember 25-i számában már olyan jelentős politikai mozgalomként ír az ukrainizmusról, mint az Italia irredenta volt Olaszország egyesítése előtt.¹⁶⁶ Beszkid Antal ruszin néppárti képviselő 1910. december 7-i parlamenti felszólalásában közölte, hogy „Már most, amint a tények bizonyítják, odaát Amerikában nagy mértékben elharapózott az ukrainista mozgalom és a skizmára való áttérés”.¹⁶⁷ Ebben az időben az Amerikában szolgáló lelkészek 400 000 főre becsülték a Magyarországról kivándorló görögkatolikusok számát.

A washingtoni osztrák–magyar nagykövetség az amerikai orosz–ortodox propagandával foglalkozó 1909. évi jelentése szerint az orosz vallási propaganda Észak-Amerikában a célját a következő intézmények révén igyekezett elérni: 1. A szentpétervári orosz Szinódus főkormányzata alatt álló Aleuti észak-amerikai orosz ortodox egyházmegye. 2. Russkago Pravoszlavnago Obscsesztva Vzaimopomoschi (Orosz Pravoszláv kölcsönsegélyező szövetség). 3. Az orosz „bevándorlási ház” – a „Ruszkij Dom”. 4. Hírlapok és egyéb kisebb-nagyobb mértékben felhasználható összeköttetések útján.¹⁶⁸

¹⁶² Archív gréckokatolického biskupstva v Prešove (továbbiakban AGBP), Prezidiálne spisy, inv. č. 56. rok 1910. sign. 22.

¹⁶³ Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi Napló. II. kötet. Budapest, Athenaeum, 1910. 491. p.

¹⁶⁴ Braun: Az amerikai... i.m. 29. p.

¹⁶⁵ AGBP. inv. č. 59. rok 1916. sign. 5.

¹⁶⁶ Az ukrainizmus és Ortinszky püspök. In: Pesti Hírlap, 32. évf. 1910. szeptember 25. 229. sz. 34. p.

¹⁶⁷ Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi Napló. II. kötet. Budapest, Athenaeum, 1910. 492. p.

¹⁶⁸ MOL. K 149. 1910–2–260. 38. p.

A Platon¹⁶⁹ érsek által vezetett New York-i székhelyű Aleuti és észak-amerikai orosz egyházmegye az Egyesült Államok, Kanada és Alaszka területére terjedt ki. Az Amerikában élő ortodox vallásúak 1909. évi naptára szerint az egyházmegyében 1 érsek, 2 püspök, 106 pap és 40 pszalomszcsik¹⁷⁰ működött. A naptár szerint az egyházmegye híveinek száma 80 ezer fő volt, akik közül 5820-an Magyarországról származtak.¹⁷¹

Az Egyesült Államokban élő orosz kivándoroltak nemzeti szervezkedéséről bő tájékoztatást kapunk a New York-i osztrák–magyar főkonzulátus közös külügyminisztériumhoz intézett 1913. július 10-i jelentéséből.¹⁷² A jelentés szerint Oroszországból az Egyesült Államokba részben zsidók, lengyelek, észtek, finnek, németek és egyéb nem orosz nyelvű népek vándoroltak ki. Miközben Oroszország lakosságának orosz nemzetiségű része e kivándorlásban nagyon csekély arányban van képviselve. Tehát ők saját erejükre támaszkodva – egyházi vagy állami támogatás nélkül –, illetve megfelelő anyagi háttér hiányában képtelenek lettek volna valamilyen orosz nemzeti tömörülés szervezeti keretekben történő megszervezésére. Az amerikai bevándorlási főbiztos 1913. évi jelentésében 22 000 orosz bevándorlót említenek. Nuber Sándor New York-i osztrák–magyar főkonzul véleménye szerint azonban biztosra vehető, hogy a tiszta orosz bevándorlás még ennél is kevesebb. Ugyanis az amerikai hivatalos statisztika az Oroszországból származó különféle nemzetiségek között nem tesz különbséget, egyszerűen „oroszként” tünteti fel őket.¹⁷³

Annak ellenére, hogy még az 1910-es években sem beszélhetünk olyan nagyszámú orosz bevándorlóról az USA-ban, a hivatalos Oroszország egyre több, főként ortodox intézményt létesített az Egyesült Államokban. E szervezetek által többek közt igyekezett vallás-politikai összeköttetést kiépíteni az Osztrák–Magyar Monarchiából származó szlávokkal. Az Egyesült Államokban működő, látszólag az orosz bevándorlók érdekeit képviselő intézmények mindegyike azt a célt tűzte ki maga elé, hogy minél sikeresebben üzzék a nagyorosz propagandát a balkáni szlávok, illetve a monarchia szlávjai körében. A szóban forgó intézmények az Egyesült Államokban működő orosz ortodox egyházi hatóságok vezetése alatt állnak, amelyek nyilvánvalóan az orosz kormány gondoskodását élvezték.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Családi nevén – Rozdesztvenszky Porphyry, az Aleuti és észak-amerikai egyházmegye érseke. Hivatalát 1907. szeptember 5-én foglalta el.

¹⁷⁰ Képzett kántor, akik közül többet pappá is szenteltek.

¹⁷¹ MOL. K 149. 1910–2–260. 42–43. p.

¹⁷² MOL. K 26. 1914–XXV–1173

¹⁷³ Uo. 2. p.

¹⁷⁴ Uo.

Az USA-ban működő orosz iskolák is, amelyekből ugyan nem sok volt, az orosz ortodox egyház érdekeit szolgálták. A Tenaflyban fennálló papi szemináriumon, a „North American Russian Orthodox Theological Seminary”-n kívül, az orosz ortodox egyházközségek legtöbbször csak a vasárnapi és „szünidei” iskolák voltak, ahol a növendékeket az orosz ortodox vallási és politikai elvek érvényesítéséhez szükséges nyelvi, földrajzi és történelmi ismeretekre oktatták. Összesen 133 ortodox egyházközség volt az USA-ban, amelyek 6 dekanátushoz és a New York-i érsekséghez tartoztak.¹⁷⁵ Híveik nagy részét a monarchiából származó szlávok, ezen belül is főként a Galíciából és Magyarországról származó ruszinok, illetve a Sáros és Zemplén vármegyéből származó szlovákok képezték.

Az egyesületek közül említésre méltó a „bevándorló-otthont” is fenntartó „The Russian Orthodox Immigrant Society in North America”, amelynek célja volt: segítséget és védelmet adni az Oroszországból és Ausztria–Magyarországból Amerikába bevándorolt oroszoknak és ruszinoknak. Az Otthont elsősorban az orosz papság tartotta fent, s az orosz cár évente 5000 rubel szubvencióban részesítette. Másik orosz egyesület a „Társaság az Orthodoxiának Észak-Amerikában való előmozdítására”, melyet 1912-ben Platon érsek alapított. A 2070 tagot számláló egyesület célja „a Kárpátok melletti leigázott ország azon fiainak”... morális és anyagi támogatása, kik az othodoxia felé hajlanak, valamint az Amerikában élő ausztriai és oroszországi orosz kivándorlóknak egy igazhitű orosz államban való egyesítése, s bennük az orosz nemzeti önérték kifejlésztése és erősítése.”¹⁷⁶ Ezeken kívül a 10 000 tagot számláló Obscestvo Pravoslavnoji Vzaimopomosci orosz kölcsönös segítőegyesület, amely 17 éves fennállása alatt összesen 345 269 USD 74 cent segélyt folyósított különféle célokra.¹⁷⁷ Más társadalmi-gazdasági célokat szolgáló szervezetről nincs tudomásunk.

Az amerikai ruszinok híresebb sajtótermékeik közé tartozik a Svet, amely az utóbb említett orosz igazhitű (pravoszláv) segélyegylet sajtóorgánuma, illetve az Amerikanski Pravoslavni Vistnik (Russian Orthodox American Messenger), amely pedig az orosz ortodox egyház félhavonta megjelenő lapja.

A magyarországi ruszinokra jellemző több társadalmi-eszmei irányzat egyidejű hatása nem került el az amerikai ruszin diaszpórát sem, sőt egyértelműen jelentkezett a világháború idején.

Burian István közös külügyminiszter 1915 áprilisában elküldi Tisza Istvánnak a washingtoni császári és királyi nagyköveti jelentését a Holdenben élő ruszinok körében

¹⁷⁵ Uo. 3. p.

¹⁷⁶ Uo.

¹⁷⁷ Uo.

tapasztalt oroszbarát áramlatról, melyből kiderül, hogy West Virginia állam Logan grófságában élő magyarországiak száma 400-ra tehető. A legnagyobb részük Máramaros és Bereg vármegyékből származó ruthén. Majdnem mindnyájan bányamunkások és a „United States Coal & Oil Co.” szolgálatában álltak. Legtöbbször római vagy görög katolikusok voltak. A Whitmans Creekben lévő római katolikus templomuk az említett bányatársaság tulajdona, ahol időnként Szabó Miklós elkhorni görög katolikus és a Charlestonból kiküldött Pater Cyprian római katolikus lelkészek végezték az egyházi funkciókat. A charlestoni császári és királyi ügyvivő annak a véleménynek adott hangot, miszerint nemzeti szempontból célszerű volna, ha a megüresedett Whitmans Creek-i lelkészi állást Magyarországról érkező görög katolikus pap töltené be. Szerinte ugyanis egy jó magyar érzelmű lelkész jó hatással lehetne az ottani ruszinok oroszbarát érzületére, aki megakadályozhatná a skizmatikus irányzat terjedését. A washingtoni császári és királyi nagykövetség tájékoztatása szerint a Holdenben élő ruszinok oroszbarát érzülete ugyanis egyes agitátorok működésére vezethető vissza, akiknek vezére a Bereg vármegyei Nagylucskáról származó bizonyos Kovács Demeter.¹⁷⁸

¹⁷⁸ MOL. K 26. 1914–XXV–4391.

4. A ruszinok a nemzetiségi eszmék hatása alatt

A 19. század második felében a magyarországi ruszinok társadalom-politikai helyzetére a következő társadalmi eszmei irányzatok voltak hatással: ruszsofil, ruszinofil, ukranofil, (helyi népnyelvi) és hungarofil (magyarofil). A magyar honosságú ruszinok az oroszok és a galíciai ukranofilek politikai, valamint kulturális törekvéseinek célkeresztjébe kerültek. A két élesen ellentétes irányzatnak a célja azonos volt: saját kulturális és politikai vezetése alá vonni a ruszinokat. A korszakban a magyar nemzetiségpolitikára nézve veszélyesebbnek mutatkozott az Orosz Birodalom erejét maga mögött tudó ruszsofil irányzat.

Az önkényuralom korában, 1849–1867 között a magyarországi ruszinok körében megerősödött a ruszsofil (oroszbarát) irányzat. Ezt nemcsak a kezdeti szoros osztrák–orosz együttműködés segítette elő, hanem az is, hogy az osztrák birodalomban 1849 után a Kárpátok hegyvonulata nem volt politikai határ. Tehát semmi sem gátolta az északkelet-felvidéki és a galíciai ruszsofil értelmiség szellemi kapcsolattartását.¹⁷⁹ A ruszsofilizmus széles körben való elterjedésében fontos szerepet játszott az orosz és ruszin nyelv hasonlósága, a pravoszláv és a görög katolikus egyházi liturgia közelsége, s persze nem utolsó sorsban a cirill betűs írás.¹⁸⁰

A ruszsofil mozgalom idősebb generációjához tartozott: Dobránszky Adolf (1817–1901), Duhnovics Alexander (1803–1865), Rakovszky Iván (1815–1885). A fiatalabb nemzedék képviselői voltak: Mitrak Alexander (1837–1913), Szilvay Iván (1838–1904), Kralickij Anatolij (1835–1894), Fencik Jevhen (1844–1903), Kimak Viktor (1840–1900) és Szabó Cirill (1838–?).¹⁸¹

A ruszin nép nemzeti öntudatra ébresztése Duhnovics Sándor¹⁸² eperjesi ruszin görög katolikus lelkész fellépésével kezdődik. Ő volt az első, aki komolyan kezdett foglalkozni a ruszinok történelmével.

Az 1850–1860-as években az oroszbarát ruszinok politikai vezéralakja Dobránszky Adolf volt. Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegye főispánjaként igyekezett az orosz

¹⁷⁹ Botlik József: A rutén (ruszin) értelmiség önkormányzati törekvései. 1848–1918. In: Az „Ezeréves ruszin–magyar együttélés a történelem tükrében” című konferencia szerkesztett előadásai, leadott tanulmányai. Budapest, 2005. 61. p.

¹⁸⁰ Uo. 62. p.

¹⁸¹ Mayer: Kárpátukrán... i.m. 15–16.p.

¹⁸² Duhnovics Sándor (Alexander):1803. április 24-én született Topolyán (Zemplén vármegye). Kanonoki működése alatt Eperjest a ruszin értelmiség központjává tette. Az ungvári gimnázium után a kassai akadémiát, majd az ungvári szemináriumot fejezte be. 1843-tól az eperjesi püspökség kanonoka, itt tudományos-felvilágosító tevékenységbe kezdett. Ő adott ki elsőként ruszin nyelvű tankönyveket. Műveiben kétféle nyelvezetet használt: a nép számára írott könyveiben a népi nyelvezetet, irodalmi nyelvként pedig az orosz.

nyelvet hivatalossá tenni. Célul tűzte ki a ruszinok eloroszosítását. Ez idő alatt megválasztották a szintén russzofil irányvonalat képviselő Szent Bazil Társaság¹⁸³ elnökének. Dobránszky politikai síkon is igyekezett kinyilvánítani követeléseiket. Ő ismertette meg elsőként Oroszországot az északkelet-magyarországi vármegyékben élő ruszinok helyzetével.¹⁸⁴ Dobránszky 1875-ben Szentpéterváron meglátogatta Konstantin Pobedonostsevet.¹⁸⁵ A ruszinok által lakott vármegyék Oroszországoz tervezett csatolásának eszméjéhez kívánta megnyerni az orosz politikai élet befolyásos személyét. Pobedonostsev „élénk érdeklődést” tanúsított aziránt, hogy Oroszország a jövőben annektálja a Magyar Ruszt és Galíciát és hozzájárult a russzofilizmus támogatásához az északkelet-magyarországi vármegyéiben.¹⁸⁶

Sztripszky Hiador szerint a Dobránszky-féle irányzat képviselőit nagy csalódás érte Magyarországon, ugyanis bárhogy erősködtek, a ruszinok nem bírták elsajátítani az orosz nyelvet.¹⁸⁷ Hasonlóan negatív színben tüntette Dobránszky munkásságát Vaszil Lukics ukrán író és polgári aktivista, aki megjegyezte: „...varázslatos kezei felvillanyozták a Magyar Ruszt és életre vezették”. Ugyanakkor, a Magyar Ruszt „Kis-Oroszország részeként” tartván számon Lukics éles kritikával illeti Dobránszky álláspontját a magyar rutének nyelvét illetően. Lukics „kitalált teóriának” nevezte Dobránszky Adolf állítását, hogy „a magyar és a Moszkvai Rusz az egy nép, és ezáltal egy a nyelvük is”.¹⁸⁸

1864. december 15-én a russzofilek megalapították kulturális-népművelő társaságukat, a Szent Bazil Társulatot. A társulat alapítói Popovics Bazil munkácsi görögkatolikus püspök és Gaganecz József eperjesi püspök. Az alapszabályban a következőképp határozták meg a társaság célját: „1. § Munkácsi és eperjesi egyházmegyei görög egyesült katolikusok szellemi-erkölcsi művelődésük előmozdítására alakuló görög egyesült katolikus literatúrai társulat...”¹⁸⁹ További céljuk volt, hogy az ifjúság számára tankönyveket, a nép számára pedig ismeretterjesztő olvasmányokat adjanak ki. A Társulat 1902-ig működött Ungvár székhellyel. 1867. július 13-tól *Свem (Szvet: Világ (osság))* címmel saját irodalmi lapot

¹⁸³ Szent Bazil Társulat – (Ungvár, 1864–1902) Gaganecz József eperjesi és Popovics Vazul munkácsi püspökök támogatásával alakult társulat. Célja a munkácsi és az eperjesi egyházmegyében élő görögkatolikusok művelődésének előmozdítása. In: <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szent%20Bazil%20Társulat.html> (Letöltés ideje: 2015. március 5.)

¹⁸⁴ Добрянскій, А. И. О современном религиозно–политическом положении Австро-Угорской Руси. Москва, Издания П.Ф. Левдика, 1885.

¹⁸⁵ Konstantin Pobedonoszev (1827–1907) – orosz cári tanácsadó, jogász és államférfi. Bővebben lásd: <http://www.britannica.com/biography/Konstantin-Petrovich-Pobedonostsev> (Letöltés ideje: 2015. november 5)

¹⁸⁶ Byrnes, Robert F. Pobedonostsev, His life and Thought. Bloomington, Indiana University Press, 1968. 221. p.

¹⁸⁷ Sztripszky Hiador: Moskophilizmus, ukrainizmus és a hazai rusznákok. In: Budapesti Szemle. 153. kötet.

434. szám. 1913.

¹⁸⁸ Лукич В.: Угорська Русь еи розвой и теперішній стан. – Львів, 1887. 17. p.

¹⁸⁹ A Szent Bazil Társulat alapszabálya (1864. december 15.). In: Mayer Mária: Kárpátukrán... i.m. 207–211. p.

jelentetett meg.¹⁹⁰ A lap 1871-ig működött, amikor is a munkácsi egyházi vezetőség megvonta a szerkesztőségtől a bizalmat. Előfizetői elsősorban a nyelvezete miatt mondták le. 1868-ban az újság egyik előfizetője így nyilatkozott: „Azt mondják, hogy a lap érthetetlen nyelven ír. Munkatársaik szótárból szedik ki a szavakat, kifejezéseket és szólásokat, s nem a mi beszélt nyelvünket használják, s nem olyan szavakat, amelyeket minden olvasó szótár nélkül is megért.”¹⁹¹ A *Свем* megszűnése után beindult a *Новый свет* (*Novij Szvet, Új Világ*) című irodalmi, egyházi és társadalmi hetilap. Ám ez az újabb próbálkozás sem járt sikerrel, a lap csak 1872 végéig működött.¹⁹²

A *Новый свет* helyét a *Карпат* (*Karpat*) című szociális, egyházi, tudományos, irodalmi és gazdasági lap foglalta el, amely 1873–1886 között jelent meg hetente egyszer. Szerkesztője Homicskó Miklós volt. A *Karpat* együttműködésre törekedett az Ungváron 1867 óta megjelenő magyar nyelvű *Ung* című lappal, amely a Deák-párti politikai irányzatot követte.

1885–1903 között jelent meg Ungváron a *Листок* (*Lisztok: Lap*) című irodalmi lap nagyorosz nyelven. A *Lisztokot* főleg az értelmiségnek szánták. Az egyszerű nép igényeit a *Dodatokkal* (*Melléklet*) akarták kielégíteni, melyet a nép számára is érthető nyelven adtak ki. Az újság fő témája az orosz nyelv és a görög szertartás védelme. Olvasóközönsége nyelvi okok miatt folyamatosan csökkent. A folyóirat utolsó évében mindössze 25 előfizetője volt.¹⁹³ Főleg 1897 után kezdtek kevesebben olvasni a lapot, ugyanis a Szent Bazil Társaság ekkor kezdte ruszin nyelven kiadni a *Nauka* (1897–1914) című hetilapot.

A *Nauka* és a Budapesten, szintén ruszin nyelven megjelenő *Negyelja*¹⁹⁴ (1898–1918) döntő fordulatot jelentettek a ruszinok kulturális életében. Ugyanis eltűnt a nagyorosz irányzat és a helyére lépett a magyar kormányzat által támogatott népi irány.¹⁹⁵ A *Naukát* eleinte Csucska György adta ki, majd 1900-tól Volosin Ágoston, aki 1911-től még *Dodatokot* is mellékelte a laphoz. A lap a népi nyelv használatát tűzte ki célul. Az újság nyelvezete az egyházi szláv, orosz, magyar nyelv keveréke. A lap hasábjain számos olyan cikk jelenik meg, mely hangoztatja a magyar állam iránti hűséget és a ruszin nemzeti értelmiség hazafiságát. Az első világháború alatt a ruszin nyelvű lapkiadás szünetelt.

¹⁹⁰ Пекар Атанасій В.: Нариси історії церкви Закарпаття. Том II. Рим–Львів, 1997. Видавництво Отців Василян „Місіонер”. 216. p.

¹⁹¹ Kemény Gábor: Verhovina feltámad. Budapest, MEFHOSZ Könyvkiadó, 1939. 60. p.

¹⁹² Перени Й.: Из истории закарпатських українцев. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957. 103. p.

¹⁹³ Böör György: A magyarországi ruszin időszakai sajtó a XIX. században. Kolozsvár, 1943. 49. p.

¹⁹⁴ A ruszin nyelvű lap 1898. január 1-től kezdett megjelenni a Magyar Földművelésügyi Minisztérium kiadásában.

¹⁹⁵ Перени, 1957. 103. p.

A kiegyezést követően előtérbe került a ruszinofil és hungarofil irányzat. A ruszinok nemzeti mozgalmának további fejlődésére negatív hatással volt Pankovics István munkácsi görög katolikus püspök (1867 és 1874 között töltötte be hivatalát) magyarbarát politikája, aki úgy vélte: „Amennyiben jelenleg a magyarok hatalma alatt élünk, magyarokká kell válnunk.”¹⁹⁶ A ruszofil jellegű nemzeti mozgalom magyarországi kialakulására leginkább a külső társadalmi-politikai környezet volt hatással.

Mayer Mária szerint az 1871. év volt korszakhatár a ruszin nemzeti újjászületési mozgalom történetében.¹⁹⁷ Ekkor váltották le a Szent Bazil Társulat ruszofil beállítottságú vezetőit. A ruszin értelmiség az asszimiláció hatására elmagyarosodott.

A ruszin nemzetiségen belül létező nemzeti értelmiség csoportja és asszimilálódó értelmiség tábora élesen szemben álltak egymással. Érdekeltségükből adódóan különböző politikai pártokhoz csatlakoztak. Az Ungváron csoportosuló ruszin nemzeti értelmiség a Katolikus Néppárthoz tartozott, míg az elmagyarosodó csoport a Szabadelvű Párthoz.

A magyarországi görög katolikusok érdekeit képviselő magyar nyelvű hetilap, az 1880-ban elindított *Kelet* volt. A lap az 1890-es évek közepén politikai jellegűvé vált, a Katolikus Néppárt támogatásával. Az újságban gyakran találkozhatunk Zichy Nándor cikkeivel is. Bő információt találunk az USA-ba kivándorolt ruszinokról, illetve számos ottani görög katolikus lelkész részletes beszámolóját is publikálják az újság hasábjain. 1901 végén megszűnt a *Kelet* című lap. Ezt követően a ruszin nemzetiség érdekeit képviselő lap a *Görög Katolikus Szemle* lett.

Az északkelet-magyarországi vármegyék ruszin lakosságának tanulmányozása jelentős helyet foglal a galíciai értelmiségiek publicisztikai hagyatékában. A galíciai kutatók és időszaki tudományos-ismeretterjesztő kiadványok minden módon propagálták a Kárpátok két oldalát átfogó együttműködés eszméjét. Tették ezt különböző, moszkvofil vagy ukranofil ideológiai alapon, de ettől függetlenül jelentős szerepet töltöttek be a Kárpátok két oldalán lakó szláv népcsoportok kulturális kapcsolatainak létrehozásában, valamint bizonyos mértékben hozzájárultak a magyarországi ruszinok hangulatának alakításához az első világháborút megelőző évtizedekben. A galíciai értelmiségiek főleg a 19. század második felétől kezdenek érdeklődni Kárpátalja iránt. Ez főleg az orosz fennhatóságú Ukrajnából száműzött Dragomanov¹⁹⁸ 1875–1876-os a térségben tett utazása következményeként valósult

¹⁹⁶ Магочій, Павло-Роберт: Україна: історія її земель та народів. Ужгород, Вид-во В.Падяка, 2012. 441. p.

¹⁹⁷ Mayer Mária: Kárpátukrán... i.m. 11. p.

¹⁹⁸ Mihail Dragomanov (1841–1895) – ukrán publicista, történész, irodalmár, közgazdász, filozófus. Az ukrán nemzeti mozgalom híve. 1875–1876 között többször is járt Magyarországon, ahol találkozott Kralickij

meg. Kellemetlen benyomást keltett benne a ruszinok akkori magatartása, amit ő a nemzeti öntudatuk „végzetes hiányának” nevezett.¹⁹⁹

Iván Petruszevics (1875–1890) galíciai tudós és közgazdász a Sevcsenko Tudományos Társaság (NTS) kiadásában megjelenő Tudományos Irodalmi Közlönyben 1899-ben megjelenő „Вражіння з Угорської Руси” („Benyomások a Magyar Ruszról”) című írásában szentelt figyelmet a magyarországi ruszinok tanulmányozásának. Petruszevics a ruszinok magyarosítását illetően a következőket jegyzi meg: „... kérdezvén a népet, én arról tapasztaltam tanúbizonyságokat, hogy azok nem fognak elmagyarosodni még száz év alatt sem. Jobban elmaradhatnak anyagilag, meggyengülhetnek erkölcsileg és lassan engednek a fejlettebb magyar elemnek. Viszont ez semmi kép sem lesz elmagyarosítás”.²⁰⁰ Ugyanebben az írásában Petruszevics alaposan jellemzi a helyi értelmiséget, amelyet elmaradottnak és kevésbé alkalmasnak tart a térség újjászületésének előmozdítására. „A földrajzi, gazdasági és politikai viszonyok Magyarországon egy lelketlen, társadalmi-nemzeti ideálok nélküli értelmiséget alkottak”.²⁰¹

Petruszevics negatív véleményt alkotott a magyarországi oktatási rendszerről: „A speciálisan kifejlesztett magyar oktatási rendszer egyedi célul tűzte ki a magyar hazafiak nevelését... A nagyon csekély kivételt leszámítva a magyar értelmiségi kimondottan csak a magyar nyelvet és irodalmat ismeri; külföldi folyóiratokkal nagyon ritkán lehet találni.”²⁰² Megemlítette, hogy a magyar Ruszinok hét folyóirattal rendelkeznek, ezekből három orosz nyelven jelenik meg, amely kisebb vagy nagyobb mértékben a népi nyelvhez közelít.²⁰³

Sztepan Tomasivszkij történész a *Шкільництво на Угорщині й Русини* (*Magyarország oktatási rendszer és a ruszinok*) című, 1900-ben megjelent tanulmányában statisztikai adatokkal ábrázolva bemutatja a magyarországi oktatás helyzetét, illetve külön figyelmet fordított a magyarországi ruszinok iskolázottságának vizsgálatára.²⁰⁴

Tomasevskij a következő, az *Угорські Русини в світлі мадярської урядової статистики* (*A magyar ruszinok a magyar kormányzati statisztika tükrében*) című írásában elemzi az 1890-es és az 1900-as évi népszámlálások adatait, tanulmányozza a térség etnikai,

Anatolijjal, a Karpat című lap szerkesztőjével, Homicskóval, illetve Kiss Gyula pedagógussal. In: Поп И. Енциклопедія Подкарпатської Русі. Ужгород Изд-во В.Падяка, 2001 г. 164. р.

¹⁹⁹ Магочій П. Р.: Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь.(1848–1948). Ужгород, 1994. 43. р.

²⁰⁰ Петрушевич І.: Вражіння з Угорської Русі. In: Літературно–Науковий Вістник. – 1899. – Т. 5. – Кн. 1. –, 55. р.

²⁰¹ Уо.

²⁰² Уо. 56. р.

²⁰³ Уо. 59.р.

²⁰⁴ Томашівський С.: Шкільництво на Угорщині і Русини. In: Записки Наукового Товаристві Імені Шевченка (továbbiakban ЗНТШ). 1905. Т. 67. 13–18. р

nyelvi és vallási határainak problémaköreit. A bevezető részben a szerző a következőkre mutat rá: „A magyar ruszinoknak szentelt irodalom már eléggé terjedelmes; mind újabb tanulmányok jelennek meg, de azok is nem maguktól a ruszinoktól, hanem idegenektől, viszont az eddigi kutatók igen gyakran két forrásra támaszkodtak: az állami statisztikára és a két ruszin egyházmegye lelkészi sematizmusaira.”²⁰⁵ Tomasivszkij nem tartja hitelesnek a magyar hivatalos kormányzati statisztikát, adatait szerinte csak másodlagos forrásként lehet alkalmazni, ugyanis azok nem különböztetik meg a népességet a nemzetiségi hovatartozás, hanem csak a vallás szerint. A szerző arra a következtetésre jutott, hogy „... nagy szükség van a Magyar Rusz etnográfiai és történeti szempontból történő részletes tanulmányozásának a megkezdésére”.²⁰⁶

A *Причинки до пізнання етнографічної території Угорської Руси, тепер і давніше* (*Adalékok a Magyar Rusz jelenlegi és korábbi etnográfiai területének megismeréséhez*) című írásában Tomasivszkij a ruszinok létszámbeli arányának kérdésével foglalkozik, más népek számadataihoz viszonyítva. Rámutat Magyarország sajátos nemzetiségi helyzetére, melynek „etnikai viszonyai kaleidoszkópszerűen változatosak.”²⁰⁷ Szerinte a Magyar Rusz teljes körű néprajzi tanulmányozásához szükséges a nyelvi hagyományok feltárása, „mert ameddig ez nem lesz részletesen felkutatva, addig nem lehet biztosat mondani a Magyar Rusz etnográfiai területét, s annál inkább az ottani ruszinok számát illetően”.²⁰⁸

A 19–20. század fordulóján és az oroszországi ukrán és a galíciai nemzeti mozgalom hatására megjelent az ukranofil, azaz ukránbarát irányzat. Legismertebb képviselői Zsatkovics Kálmán György (1855–1920) etnográfus, történész, lapszerkesztő és Sztripszky Hiador (1876–1946) bibliográfus, etnográfus és irodalomtörténész. Szintén ebből az ukrán szellemiségű csoportból került ki a magyar–ruszin kettős kötődésű (majd később ukrán is) Volosin Ágoston²⁰⁹ görög katolikus lelkész is. Az ukranofil irányzatot képviselő tömörülésre jelentőst hatást gyakorolt a Katolikus Néppárt nemzetiségi programja.²¹⁰

A russzofil irányzat nem ismerte el az ukránokat külön nemzetként, csupán az orosz nemzet kisorosz népességének. Az északkelet-magyarországi vármegyékben élő ruszinokat

²⁰⁵ Томашівський С.: Угорські Русини в світлі мадярської урядової статистики. In: ЗНТШ. 1903. Т. 56. Уо. 1. р.

²⁰⁶ Уо. 2. р.

²⁰⁷ Томашівський С.: Причинки до пізнання етнографічної території Угорської Руси. In: ЗНТШ. 1905. Т. 67. Кн. 5. 15. р.

²⁰⁸ Уо.

²⁰⁹ Volosin Ágoston (1874–1946) – görög katolikus pap, tanítóképzői igazgató, politikus, majd a később kikiáltott, rövid ideig fennálló Kárpát-Ukrajna miniszterelnöke.

²¹⁰ Mayer Mária: Kárpátukrán... i.m. 12–13. pp.

pedig az ily módon megítélt kisorosz népességhez tartozó oroszoknak tartotta. Ezzel szemben az ukranofil irányzat az ukránokat az orosz néptől eltérő önálló szláv nemzetnek ítélte meg. S ebből kiindulva a magyarországi ruszinokat az ukrán nemzethez tartozónak tekintette. Ebből a nézeteltérésekből alakult a két eszme irányzat vetélkedése az általunk tárgyalt terület ruszin lakosságáért. Az ukrán irányzat majd később a második világháborút követő időszakban jelentkezett erőteljesebben a térségben. Az általunk kutatott korszakban a ruszinok egymással olykor élesen is versengő nemzetiségi eszmék kölcsönhatása alatt voltak. Ám elmondható, hogy gyakorlatilag a ruszinok gazdasági helyzetének megoldására érdemben csak a magyar állam tett kísérletet.

III. A dualista magyar kormányok nemzetiségi politikája

1. Általános országos magyar nemzetpolitikai célok

Az Osztrák–Magyar Monarchián belül, az 1867. évi kiegyezés következtében helyreállt a Magyar Királyság történeti egysége. A hatvanhárom vármegyére osztott ország népessége már az 1891. évi népszámlálás adatai szerint is csupán 48 százalékban volt magyar anyanyelvű. A legnagyobb nem magyar anyanyelvű nemzetiség a román volt, 2,6 millió lélekszámával. Kétmillió körüli népességgel őket követték a németek és szlovákok. A Magyar Királyság ruszin és szerb lakossága pedig a félmilliót sem érte el. A 7,5 milliónyi magyarság abszolút többségben csupán az ország központi területein élt, a perifériákon pedig általában kisebbségben.²¹¹

A Magyar Királyság területén a magyarság részaránya, ha kis mértékben is, de fokozatosan növekedett a dualizmus korszakában. 1880 és 1910 között ez az arány 41,2%-ról 48,1%-ra nőtt.²¹²

A kétközpontú államrendszer létrejötte után a nemzetiségi kérdés mindig állandó problémaként jelentkezett Magyarországon. A dualista magyar kormányok politikájukkal próbálták rendezni ezt a kérdést, ám a későbbi események igazolták, hogy ez sikertelen erőfeszítésnek bizonyult részükről. Sem az erőskezdő, sem pedig az engedékenyebb politika nem volt eredményes a nemzetiségi törekvésekkel szemben.

A kiegyezés eloszlatta a nemzetiségeknek a Monarchia föderatív nemzeti átalakulásába vetett hitét. Ezért a hazai nemzetiségek radikálisabb képviselői, még ha nem is nyíltan, már kezdettől fogva a dualizmus ellen foglaltak állást. A kiegyezést követően megszületett az első olyan, Európában példaértékűnek tekintett törvény, amely szabályozta a magyar állam és területén élő népek viszonyát: az 1868. évi törvény a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában.²¹³ Az Eötvös József elképzeléseire alapuló tervezetet végül Deák Ferenc terjesztette be a törvényhozás elé.

A politikai nemzetegységet deklaráló 1868-as nemzetiségi törvényt a dualizmus egész korszaka alatt nem változtatták meg, valamint jogi értelemben sem helyezték hatályon kívül.

²¹¹ Szarka László: Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában. Budapest, 1998. 34. p.

²¹² Hajdú Zoltán: A társadalom és gazdaság területi folyamatait befolyásoló ideológiai, politikai és törvényi tervezet a 19–20. század fordulóján. In: Magyarország történeti földrajza. I. kötet. Szerk. Beluszky Pál. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2005. 111. p.

²¹³ Az 1868-as nemzetiségi törvény (1868: XLIV. törvénycikk). 1868. december 6. In: A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848-1993. Főszerk.: Balogh Sándor. Napvilág Kiadó, 2002. 92-95. p.

Ám a gyakorlatban sokszor hiányos volt a végrehajtása. A fejlődés egyre inkább érvényesülő tendenciája – főleg a Szabadelvű Párt kormányzásra kerülése után – kétségtelenül az volt, hogy a magyar államnyelv hivatalos használata túlterjedt a nemzetiségi törvényben megszabott határokon.

A kiegyezés kori nemzetiségi politika nyitányaként a közoktatásügyet az 1868. évi XXXVIII. Tc. szabályozta. Az Eötvös József által alkotott népiskolai törvény a toleráns nemzetiségi politika keretén belül biztosította a nemzetiségek számára az anyanyelvi oktatásban való részesülést. Továbbá a törvény értelmében „a hitfelekezetek, mindazon községekben, hol híveik laknak, saját erejükből tarthatnak fenn és állíthatnak föl nyilvános népoktatási tanintézeteket”.²¹⁴

Az Eötvös–Deák-féle felfogás értelmében a politikai nemzet az ország nemzetiségeinek kulturális közösségén és politikai egységén alapult. Ám az 1870-es évektől kezdve mindinkább jellemzőbbé vált a magyar dominanciát hangsúlyozó értelmezés.²¹⁵

A Tisza Kálmán vezette Szabadelvű Párt 1875-ben kezdődő kormányzása idején teljesebben ki a magyar nemzeti liberalizmus ideológiája.²¹⁶ Ebben a korszakban az államnacionalizmust hirdető a politikai nemzet értelmezése kapcsán egyre erőteljesebben az államnemzet értelmet igyekeztek kidomborítani.²¹⁷

Tisza Kálmán kormánya minden rendelkezésre álló eszközzel igyekezett terjeszteni a magyar nyelvet a nemzetiségek között. Ezt a cél szolgálta a módosított állami iskolapolitika is. A Trefort Ágoston kultuszminiszter által előkészített 1879: XVIII. törvénycikk értelmében az összes nem magyar tannyelvű népiskolában kötelezővé tették a magyar nyelv oktatását, valamint a tanítók felé elvárás volt a magyar nyelv megfelelő szintű ismerete.²¹⁸ Ez a törvény az Eötvös-féle szabadelvű nemzetiségi politikához képest visszalépést jelentett, ugyanis az 1868-as néptörvény az elemi népiskolákban nem írta elő a magyar nyelv kötelező oktatását, illetve a nemzetiségi tanítóképzés esetén sem határozta meg a magyar nyelvtudás kötelező szintjét.²¹⁹ Hasonló célból fogadták el az 1883: XXX. törvénycikket, amely a nemzetiségi

²¹⁴ Az 1868: XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. In: A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai. Napvilág Kiadó, 2002. 77. p.

²¹⁵ Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, Pozsony, 1999. 17. p.

²¹⁶ Ifj. Bertényi Iván: A századelő politikai irányzatai és Tisza István. In: A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, Osiris Kiadó, 2009. 35. p.

²¹⁷ Szarka: Szlovák... i.m. 17. p.

²¹⁸ Az 1879: XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási intézményekben. In: A Magyar Állam és a nemzetiségek. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002. 105. p.

²¹⁹ Uo. 106. p.

középiskolákban tette kötelezővé a magyar nyelv oktatását.²²⁰ Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 20 301/185 számú rendeletével az 1879. évi XVIII. tc. rendelkezéseinek megerősítését és szigorítását akarta biztosítani, ugyanis kormányzati szinten nem voltak megelégedve a törvény végrehajtásával.

Tisza Kálmán kormányzása idején Grünwald Béla (1839–1891) az egységes és szilárd nemzetállam megteremtésében látta a magyarság hivatását, amit a közigazgatás államosításával akart elérni: a megyék szerepének jelentős csökkentése, a centralizáció fokozása, a közigazgatás állami feladattá nyilvánítása, a tisztviselők központi kinevezése által.²²¹ A vármegyei önkormányzatban a nemzetiségi törekvések védőbástyáját látta. Zólyom vármegye alispánjaként adta ki át.²²² Grünwald Béla *A felvidék* című politikai tanulmánya és későbbi munkássága révén a liberalizmus elveivel szakító új magyar nacionalizmus egyik első fontos alakja lett. Talán nem túlzok azzal a kijelentéssel, hogy Grünwald az egyik legharciasabb képviselője volt a magyar szupremácia²²³ fenntartásának.

A nemzetállami eszmék képviselőihez tartozott a korszakban Beksics Gusztáv²²⁴, a Szabadelvű Párt publicistája (1847–1906), aki az 1870-es évektől kapcsolódott be a magyar közéletbe, a Szabadelvű Párt parlamenti képviselőjeként. Nagyra tartotta a Tisza Kálmán vezette Szabadelvű Párt nemzetiségi politika területén elért teljesítményét. Beksics a nemzetiségi kérdés esetleges rendezésénél a földbirtok-viszonyokat is szem előtt tartotta. Tévesnek és károsnak nevezte azt a korábbi elképzelést (és az ennek nyomán folytatott kormányzati politikát), amely a nemzetiségi kérdés megoldását egyedül kulturális, oktatási célként kezelte, azaz a kultúrfölény kialakítása révén célozta meg a hazai nemzetiségek fokozatos asszimilálását, vagy legalábbis integrálását a magyar nemzetbe. Beksics állítása szerint a nemzetiségi probléma megoldásának kulcsa a hazai birtokviszonyok átalakítása.²²⁵ Úgy véli, hogy a jövőt biztosító nemzetiségi politika a földbirtokon nyugszik, és a közép

²²⁰ Az 1883: XXX. törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről. In: A Magyar Állam és a nemzetiségek. Napvilág Kiadó, 2002. 108–121. p.

²²¹ Gyurgyák János: Ezzé... i.m 98. p.

²²² Grünwald Béla: *A felvidék*. Politikai tanulmány. Budapest, 1878.

²²³ A magyar szupremácia azt jelentette, hogy a Magyar Királyság nemzetiségei közül egyedül a magyar képes nemzeti érdekei megvalósítására, akár a nem magyar anyanyelvű népek rovására. In: Ifj. Bertényi Iván: *A századelő politikai irányzatai és Tisza István. A magyar jobboldali hagyomány 1900-1948.* szerk. Romsics Ignác. Budapest, Osiris Kiadó, 2009. 45. p.

²²⁴ Beksics Gusztáv a Somogy megyei Gamáson született 1847. február 9-én. Tanulmányokat folytatott a pesti egyetemen bölcsészeti és jogi szakokon. 1870-től a *Pesti Napló* szerkesztőségének tagja, Kemény Zsigmond báró titkára. 1874-ben ügyvédi vizsgát tett, majd 1884-ig a királyi táblán dolgozott, mint segédfogalmazó. 1874-től több ízben szabadelvű párti képviselő. 1894–1896-ban a miniszterelnökségen miniszteri tanácsos. Cikkírója volt a *Nemzetnek*, 1896-tól a *Magyar Nemzet*, 1905-től a *Budapesti Közlöny* című hivatalos lap szerkesztője.

²²⁵ Beksics Gusztáv: *A magyar politika új alapjai kapcsolatban a magyar faj terjeszkedő képességével és a földbirtokviszonyokkal.* Budapest, 1899.

földbirtokos osztály restaurálásával függ össze. Ezen kívül fontosnak tartotta a magyar *szupremáciát*. Az 1880–1890-es években meg volt győződve arról, hogy a magyar érdek szorosan kapcsolódik a liberalizmushoz. Beksics ellentétben a pánszlávizmustól rettegő kortársaival, nem Oroszország katonai fölényétől tartott, hanem attól, hogy a nyugati civilizáció helyébe a szláv valláson és kultúrán alapuló civilizáció kerülhet.²²⁶ Elválasztotta egymástól a politikai és a nyelvi asszimilációt. Meglátása szerint a magyarok ugyan nem értek el eredményeket a nyelvi asszimilálás terén, ám nem így volt a politikai asszimiláció esetében. A ruszinokat, a németeket, a zsidóságot, a szerbek nagy részét és a szlovákokat a politikailag asszimilált nemzetiség kategóriájába sorolta. Egyedül a két és fél milliós román lakosságot nem tartotta politikailag asszimiláltnak.²²⁷ Katrics Kálmán ökörmező ügyvéd 1911-ben Beksics irányelveivel hozta összefüggésbe az „új ruthén akció feladatait”. Szerinte a kedvezőtlen természeti és gazdasági viszonyok mellett elhozhatják Ökörmezőre a legideálisabb igazságszolgáltatást, a legtökéletesebb közigazgatást, a legszélesebb népoktatást – a hegyvidéki ruténség gazdasági megerősödéséről beszélni sem lehet addig, amíg Magyarország birtokpolitikája nem helyezkedik Beksics Gusztáv irányelveire.²²⁸

A Bánffy-kormány nemzetiségi programjában a magyar állam magyar nemzeti irányban való fejlesztését, illetve a magyar állameszme biztosítását és fenntartását tűzte ki célul.²²⁹ Bánffy Dezső kormányzása (1895–1899) idején fokozott nyomás nehezedett a nemzetiségekre, kulturális intézményeikre, egyesületeikre. Bánffy a nemzetiségi kérdés tekintetében markáns álláspontot foglalt el, amelyet *A magyar nemzetiségi politika* című munkájában fejtett ki.²³⁰ A mű egyúttal az egyik legtisztább kifejeződése a századfordulóra kialakuló magyar sovinizmusnak. Miniszterelnökként legelső lépései közé tartozott a nemzetiségi és szocialista mozgalmak megfigyelése. Az ő nevéhez kapcsolódik a „nemzetiségi ügyosztály” létrehozása, amelynek vezetője Jeszenszky Sándor volt. Azonban a tényleges irányítást Bánffy magának tartotta fent. Az ügyosztályt Széll Kálmán miniszterelnök idején (1899–1903) szüntették meg.²³¹ Bánffy nem is tagadta egy szóval sem sovinizta felfogását. Sőt még hirdette is. Bánffy így vélekedett: „Nekünk az egységes magyar nemzeti államot megalkotni sovinizmus nélkül lehetetlenség. Hiába hangzott el a

²²⁶ Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története. Budapest, Osiris, 2007. 94. p.

²²⁷ Uo. 96. p.

²²⁸ Katrics Kálmán: A ruthén és kazárkérdés az ökörmezői járásban. Máramarosziget, 1911. 3. p.

²²⁹ Br. Bánffy Dezső miniszterelnök képviselőházi bemutatkozó beszédének nemzetiségi programja. 1895. január 19. In: Kemény G. Gábor. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon. II. kötet. 1892–1900. Budapest, Tankönyvkiadó, 1956. 310. p.

²³⁰ Bánffy Dezső: Magyar nemzetiségi politika. Budapest, Légrády Testvérek, 1903.

²³¹ Mikó Imre: Nemzetiségi... i.m. 260. p.

főrendiházban az, hogy a sovinizmus nem mindig hazafiság, mi ragaszkodunk ahhoz, hogy sovinizstának kell lennünk, ha magyarok akarunk lenni és e földön az „egységes magyar nemzeti államot létrehozni akarjuk.”²³²

A századfordulóra az eötvösi–deáki politikai nemzet koncepciója elveszítette alapvető eszmei jelentőségét a korabeli politikusok számára.²³³ Ekkortól már a nemzeti liberalizmus válságáról beszélhetünk, aminek egyik jelensége vált az erőteljes asszimilációs irányzat előtérbe kerülése.²³⁴

A koalíciós Wekerle-kormány folytatta a magyarosító nemzetiségi politikát. Itt fontos megemlítenünk az 1907-ben érvénybe lépő, Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszterről elnevezett XXVII. törvénycikket, a Lex Apponyit. Apponyi elgondolása az volt, hogy a nemzetiségi kérdést kulturális asszimiláció útján kell megoldani. Az 1907. évi XXVII. törvénycikk értelmében a nem magyar tannyelvű iskolákban a magyar nyelv olyan mértékben tanítandó, hogy a nemzetiségi tanuló a negyedik évfolyam bevégzésével gondolatait magyarul előszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni.²³⁵ Az 1907. évi iskolatörvények szélesebb körben bevezették az ingyenes elemi népoktatást és felemelték a tanítók fizetését, de ezekkel az intézkedésekkel egyúttal anyagi kényszert is gyakoroltak a községi és felekezeti iskolákra. Az ingyenes oktatás mellett a nemzetiségi iskolák nagyobb része nem tudta megadni a törvényben előírt nagyobb fizetést, így kénytelen volt államsegélyt kérni.²³⁶ A Lex Apponyi következtében jelentős mértékben csökkent a nemzetiségi iskolák száma, miközben a magyar tannyelvű elemi iskolák száma emelkedett.²³⁷ Az 1899. évi 6000 iskolával szemben, 1914-ben már csak 3321 iskolában folyt nem magyar nyelvű oktatás, az összes iskolák 20%-ában. Különösen a szlovák és ruszin iskolák száma csökkent ez idő alatt. Míg 1874-ben az ország északkeleti részén 479 ruszin iskola működött, addig 1907 után egy sem. Csak a magyar–ruszin kétnyelvű iskolák maradtak meg, ám még azoknak a száma is csökkent 1896 és 1913 között: 255-ről 34-re.²³⁸ A törvény elfogadását követő öt éven belül a szlovák tannyelvű iskolák közül 148 működését szüntették be.²³⁹

²³² Bánffy Dezső: Magyar nemzetiségi politika. Budapest, Légrády Testvérek, 1903. 202 p.

²³³ Gyurgyák János: Ezzé... i.m. 2007. 118. p.

²³⁴ Szabó Miklós: A magyar nemesi és polgári liberalizmus. In: Liberalizmus és nemzettudat. Szerk.: Dénes Iván Zoltán. Budapest, Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, 2008. 62–63. pp.

²³⁵ Az 1907: XXVII. Törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságáról. In: A magyar állam és nemzetiségek. Napvilág Kiadó, 2002. 192. p.

²³⁶ Magyarország története 1890–1918. Főszerk. Hanák Péter. Budapest, Akadémia Kiadó, 1978. 640. p.

²³⁷ Csernicskó: Államok... i.m. 69. p.

²³⁸ Марочий, Павло-Роберт: Україна: історія її земель та народів. Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2012. 442. p.

²³⁹ Szarka: Szlovák... i.m. 1999. 113. p.

Tisza István és az általa alapított *Magyar Figyelő*²⁴⁰ című lap körül szerveződő csoport létrehozta a magyar liberalizmusnak egy új, erős konzervatív hangsúlyokkal színezett változatát.²⁴¹ Tisza nemzetiségi politikájában a nemzeti egység eszméjét hirdette. Számos alkalommal hangot adott azon véleményének, hogy csak a magyar nemzetet megtagadó nemzetiségi agitátorokat tekinti ellenfelének, de a nemzetiségi lakosság nagy többségét meg akarja nyerni a hazafias ügynek.²⁴²

Réz Mihály²⁴³ volt a 20. század első évtizedében megjelenő új, konzervatív értelmiség egyik legfontosabb képviselője, aki az 1910-es évektől kezdve az említett lapban fejthette ki a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos nézeteit. Egyik tanulmányában megjelöli a magyar állameszme támogatóit és szövetségeseit, ezek: szászok, svábok, rutének és keleti szlovákok.²⁴⁴ Arról akarta meggyőzni a nemzetiségeket, hogy „legyenek az egységes magyar nemzet hű fiai, fogadják el a magyar nemzeti eszme uralmát, s fejlődjenek annak védelme alatt”, tehát mondjanak le az önrendelkezés jogáról.²⁴⁵

A dualizmus korának nemzetiségi politikájának történetéhez hozzátartozik még a polgári radikalista csoport működése, amelynek sajtója a *Huszádik Század* című folyóirat, szellemi vezére pedig Jászi Oszkár volt. A 20. század elején a polgári radikális szellemi és politikai mozgalom nemzetkonceptióját Jászi Oszkár és Ady Endre tanulmányozta. Jászi az új magyar nemzetkonceptió megalkotásánál elméleti érzékéből, olvasottságából és magas fokú műveltségéből merített. Ezzel szemben Adyt inkább megélt tapasztalatai irányították.²⁴⁶ A magyarországi szociáldemokrácia képviselői sajátos asszimilációs nézeteket vallottak, melyek lényege, hogy a mozgalomban mindenki elveszíti régi identitását, a különböző nemzetiségek egy új közösségbe forrnak össze, amelyben érdektelenné válnak a régi nemzeti hovatartozások. A polgári radikálisok a fennálló rend radikális átalakítását akarták keresztülvinni, mert azt elmaradottnak, reakciónak és kultúraellenesnek vélték.²⁴⁷

²⁴⁰ Magyar Figyelő – Budapesten kéthetenként megjelenő politikai és kulturális folyóirat volt. Gr. Tisza István alapította, 1911-ben. Herczeg Ferenc szerkesztette. A politikai radikalizmussal szemben a konzervativizmus érvényesítésére törekedett. A folyóirat 1918-ban szűnt meg.

²⁴¹ Gyurgyák János: Ezzé... i.m. 118. p.

²⁴² Ifj. Bertényi Iván: A századelő politikai irányzatai és Tisza István. A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948. szerk. Romsics Ignác. Budapest, Osiris Kiadó, 2009. 68–69. pp.

²⁴³ Réz Mihály (1878–1921) közjogász, egyetemi tanár. Ám ő inkább politikusnak tartotta magát, mint jogásznak. A konzervatív irányzat képviselője volt. Publicisztikai munkásságára jellemező, hogy általában a szociáldemokrata és a polgári radikális eszmerendszerrel szemben állt ellentétes állásponton.

²⁴⁴ Réz Mihály: A nemzetiségi kérdéstről. In: Magyar Figyelő, 1912/4., 11–23. és 187–205. p.

²⁴⁵ Gyurgyák János: Ezzé... i.m. 128. p.

²⁴⁶ Gyurgyák János: Ezzé... i.m. 158. p.

²⁴⁷ Ifj. Bertényi Iván: A századelő politikai irányzatai és Tisza István. In: A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, Osiris Kiadó, 2009. 56. p.

A dualista magyar kormányok nemzetiségi politikájának elemzése után megállapíthatjuk, hogy a korszakban a magyar politikusok kivétel nélkül ragaszkodtak az államegységhez és a magyar szupremáciához, ám a gyakorlati módszereket illetően eltérően gondolkodtak. A nemzetállam eszméjét hirdető politikusok közé tartoztak: Tisza Kálmán, Bánffy Dezső és Apponyi Albert. A bizonyos engedményekre hajló másik irány képviselői voltak: Deák Ferenc, Eötvös József, Mocsáry Lajos és Tisza István.

2. A magyar állami nemzetpolitikai célok a ruszinok vonatkozásában

A kiegyezés megkötése után az Andrássy-, Lónyay-, Szlávy- és Bittó-kormányok nemzetiségpolitikájukban jelentős figyelmet szenteltek a pánszlávizmus elleni küzdelemnek.²⁴⁸

A ruszin és a felvidéki szlovák nemzetiségi mozgalmak kapcsán az 1870-es évektől kezdve a dualista magyar kormányok által használt pánszlávizmus fogalom nem volt egyértelműen körülhatárolt, meghatározott. Az államnacionalizmust hirdetők egyrészt a pánszlávizmus magyarországi megnyilvánulásának tekintették a hazai szláv nemzetiség Oroszország irányába mutatott szimpátiáját. Másrészt a korabeli publicisztikában a fogalmat már szinte a hazaáruló szinonimájaként használták. Sem kormányzati, sem pedig regionális adminisztratív szinten nem volt kellőképpen tisztázva a pánszlávizmus fogalma.²⁴⁹ A magyar kormányok a különböző pánszláv jelenségek iránt érdeklődő leveleikben, rendeleteikben nem különböztették meg az ukranofil és a ruszofil irányzatot egymástól. Így egy 1877-ben kelt belügyminiszteri rendelet felhívta Bereg, Zemplén és Ung vármegyék főispánjainak figyelmét, hogy Mihajlo Dragomanov „pánszláv” (sic!) főizgató bizonyos „Szerepakin” álnév mögé rejtőzött ügynökének magyarországi összeköttetésére.²⁵⁰ Tisza Kálmán bizalmas értesülései szerint Szerepakin magyarországi látogatása alatt Kiss Gyula munkácsi görög katolikus tanítóval lépett kapcsolatba. A belügyminiszter felszólította Bereg vármegye főispánját, hogy derítse ki Dragomanov ügynökének magyarországi látogatása célját. Merényi János Bereg vármegyei főszolgabíró jelentése szerint Szerepakin (Kiss Gyula vallomása szerint – Kloczki) 1876-ban nyarán 3 éjszakát töltött a munkácsi Csillag Szállodában. Magyarországi tartózkodása idején több alkalommal is találkozott Kiss Gyula görög katolikus tanítóval, illetve a Munkács melletti Bazilita zárdában megrendezett búcsúünnepségen is jelent volt.

A kiegyezést követő években a kormányzat részéről a nemzetiségek anyanyelvének használatát nem üldözték, a magánéletben, a helyi szintű egyleteiben használhatták azt.²⁵¹ Így az oroszbarát ruszinok által 1864-ben alapított Szent Bazil Társulat az 1870-es években is tovább folytatta működését. Hrabár Manó ökörmezői származású képviselő az országgyűlés 1870. március 2-i ülésén tett felszólalásában tájékoztatta képviselőtársait a Szent Bazil Társulat céljáról – saját nemzeti nyelvét (vagyis abban az időben az orosz) fejleszteni és

²⁴⁸ Szarka: Szlovák... i.m. 67. p.

²⁴⁹ Uo. 76. old

²⁵⁰ MOL. K 149. 1877-2-121

²⁵¹ Ifj. Bertényi: A századelő... i.m. 42. p.

előmozdítani. Továbbá azt is megjegyezte, hogy a nemzetiségek közül a ruszin érdemelne a legtöbb támogatást a magyar állam részéről, ugyanis ők ragaszkodnak legjobban a magyar államhoz.²⁵² 1873-ban irányváltás következett be a Társulatnál: az addigi ruszofil vezetőket leváltották és a nagyorosz irodalmi nyelv helyett a hely népi nyelvet kezdték el népszerűsíteni.

A 19. században Magyarországon nem volt jellemző, hogy az állam a nemzetiségi vidékekkel szemben csak a többségben magyarok által lakott területeken támogató anyagilag. Ennek legjobb példája az ruszinok szociális és gazdasági felemelését célzó Hegyvidéki akció. „Az egységes magyar politikai nemzet ugyanis nemcsak azt jelentette, hogy a nemzetiségektől megtagadták kollektív nemzeti jogaikat, hanem azt is, hogy teljesen egyenjogú állampolgárként a közös állam anyanyelvtől függetlenül igyekezett minden egyes állampolgár problémáján segíteni.”²⁵³

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter szorgalmazta a segélyakció elindítását, aki a liberális gazdaságpolitikai értékek mellett törekedett a gazdaságilag elmaradott térségek központi forrásokból történő fejlesztésére. Darányi a helyes nemzetiségpolitikára vonatkozó gondolatait a következőképp fogalmazta meg: „A nemzetiségi kérdésre jobb megoldást nem látok, mintha azokat, akik ragaszkodnak a magyar állam eszméhez, magunkhoz csatoljuk”.²⁵⁴ A Földművelésügyi Minisztérium szervezésében elindított akcióhoz más tárcák is csatlakoztak, a Kereskedelmi a Pénzügyi, az Igazságügyi és a Vallás- és Közoktatásügyi is.²⁵⁵

A kormányzat a ruszin akciót a korabeli szociálpolitika és a nemzetiségi politika sajátos ötvözetének tartotta.²⁵⁶ A Hegyvidéki akció modellértékű vált, ugyanis azonos forgatókönyv alapján indították el az úgynevezett „Székely Akciót”. A két térség felzárkóztatásának gondolata szinte egyidőben merült fel. Ám végül a Hegyvidéki akciót élvezett elsőbbséget.²⁵⁷ Ezt megelőzően a magyar állami nemzetiségi politika nem szentelt külön figyelmet az ország északkeleti vérmegyéiben lakó ruszinok életkörülményeinek javítására.

Szinte ellentmond egymásnak az a tény, hogy a nemzetiségek körében nem a legkedveltebb magyar politikus, Bánffy Dezső kormányzása idején indították el a ruszinok szociális és gazdasági felemelését célzó kormányprogramot, közismertebb nevén, a Hegyvidéki akciót. Ez azzal magyarázható, hogy a magyar kormányzat a millenniumi ünnepségek kapcsán, a honfoglalási emlékművek avatásán felfigyelt a vidék elmaradott

²⁵² Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi Napló. VI. kötet. Pest, 1870. 253. p.

²⁵³ Ifj. Bertényi: A századelő... i.m. 43. p.

²⁵⁴ Darányi Ignác. Válogatott dokumentumok. szerk. Fehér György. Budapest, Osiris kiadó, 1999. 116. old.

²⁵⁵ Balaton Petra: A Székely Akció története. Budapest, Cartofil, 2004. 31–32. pp.

²⁵⁶ Fehér György: Darányi Ignác pályája (1849–1899). Budapest, Gondolat Kiadó, 2012. 171.p.

²⁵⁷ Uo. 172. p.

viszonyaira. Sőt miután Firczák Gyula átadta a ruszinok helyzetét ismertető memorandumot, Bánffy úgy nyilatkozott, hogy ismeri a rutén nép helyzetét, de az ő hazafiságukat is, s úgy saját hatáskörében, de mint a kormány elnöke is, mindent el fog követni, hogy a fennálló viszonyok között a rutén nép segítve legyen, és hogy mindaz, amit a memorandum előterjeszt, teljesítve legyen.²⁵⁸

Ugyanakkor mindez megfelelt az országban közben kibontakozó, a Bánffy kormány szemben politizáló akkori ellenzéki tábor által generált agrárius reformeszméknek és az agrárszocialista mozgalmaknak, amelyeknek híve volt Darányi Ignác földművelődési miniszter is. Szabó Miklós szerint a hegyvidéki akció esetében „nem kevesebbről van szó, mint hogy egy meghatározott felvidéki területen, körülhatárolt keretek között mintegy modell kísérletként kiépítik az agrárius szociálpolitika egész komplex rendszerét.”²⁵⁹

Az akciónak egyfajta nemzetpolitikai vonzata is volt, amely a magyarság és a ruszin nép évszázados kapcsolatának megerősítését is célozta. „Az akció célja elsősorban humanitárius, társadalmi jellegű, de nemzetpolitikai fontossága is szembeötlő, hiszen az állami népesség egy részének gazdasági és kulturális támogatása elsősorban állami érdek.”²⁶⁰ A kormányprogramot kezdetben „ruthén” jelzővel illették, utalva ezzel arra, hogy mely etnikumra vonatkozik, majd később politikai megfontolásból (a nemzetiségi jelleg kiküszöbölése miatt) „hegyvidéki akcióra” nevezték át.

A Hegyvidéki akciót támadók szerint a kormányzati program új nemzetiségi kérdést teremtett, amiről korábban, például II. Rákóczi Ferenc korában nem volt szó. A „ruthén jelleg” kidomborítása erősen érezteti hatását, ami a jövőben egy esetleges nemzetiségi akció sikerét nagy mértékben meg fogja könnyíteni.²⁶¹ Pap Tibor szerint a helytelen irányban vezetett segélyakció rövid idő alatt egy súlyos társadalompolitikai kérdést fog teremteni Magyarországon. „Az egész akció felületes információk és teljesen egyoldalú vélemények alapján van előkészítve.”²⁶²

A Katolikus Néppárt²⁶³ megalakulása egy újabb fordulópontot jelentett a ruszin nemzeti mozgalom történetében. Programjukban kifejezték előzékenységüket a nemzetiségekkel szemben, amennyiben igényeik, programjaik a magyar állam egységével és nemzeti jellegével

²⁵⁸ Sajtóbeszámoló a ruszin akció tárgyában 1897. március 7-én tartott képviselői értekezletről. In: Kemény G. Gábor: Iratok... i.m. 2. kötet. 531. p.

²⁵⁹ Szabó Miklós. Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918). Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2003. 80–81. pp.

²⁶⁰ Pap Tibor, dr.: A ruthén akció és a kereskedelem. M.-Sziget. Nyom. Sichermann Mór. 1903 (Megjelent a „Politikai Hetiszemle” 1903. aug. 2., 9. és 16-i számában). 4. p.

²⁶¹ Uo. 5–6. p.

²⁶² Uo. 34. p.

²⁶³ A Katolikus Néppárt 1895. január 28-án alakult meg Budapesten, mintegy 200 fő részvételével.

egyeztethetők.²⁶⁴ A századfordulót közvetlenül megelőző években kísérletet tettek a ruszinság politikai életbe való beemelésére. A Zichy Nándor vezette ellenzéki párt képviseleti irodákat is nyitott Ungváron, Munkácson és Nagyszőlősön.²⁶⁵

A gazdasági program fő támaszai a görögkatolikus lelkészek voltak, Firczák Gyula munkácsi görög katolikus püspökkel az élen, ám a gazdasági kérdésekben nem az egyházi személyek döntöttek. A kormány elismervén a munkácsi püspök a Hegyvidéki akció elindításában betöltött szerepét Ung vármegye főispánja, Sztáray Gábor javaslatára 1911-ben Khuen Héderváry Károly második miniszterelnöksége idején (1910–1912) az egyház szolgálatában kifejtett félszázados működése elismeréseképpen I. osztályú Vaskorona-renddel tüntette ki.²⁶⁶ Ferenc József 1911. szeptember 21-én kelt levelében adományozta e magas rangú, katonai és polgári érdemekért járó elismerést a munkácsi püspök részére.²⁶⁷

A későbbiekben a görög katolikus papok tevékenységi köre a Hegyvidéki Kirendeltségen belül szűkült. Ezzel kapcsolatban Gulácsy István Bereg vármegyei alispán Kozma Ferenchez írt levelében megjegyezte: „Hibásnak és nagyon rövidlátónak tartom azt a politikát, amely kizárta őket a hegyvidéki akcióból, csak azért, hogy megtakarítsa a nekik fizetett tiszteletdíjakat. Mert annál olcsóbban soha se kaptak, soha se fognak kapni nemzeti ágenseket.”²⁶⁸

Tisza István második kormányzása idején (1913–1917) a ruszinok görög keleti vallásra való áttérései mögött az Osztrák–Magyar Monarchiára veszedelmes pánszláv propagandára gyanakodott. Ebből az elképzelésből kiindulva szervezték meg 1913 decemberében a második máramaroszigeti pert. A kormányfőnek a skizmamozgalommal kapcsolatos álláspontját jól tükrözi Burián Istvánnak írt 1914. január 20-i levele: „A kérdés vallási oldala csak ürügy vagy eszköz a célra. Orosz politikai izgatás volt ez, amely földosztási s hasonló ígéretekkel áltatta a népet a szabadító cár bejövételének idejére.”²⁶⁹

²⁶⁴ A Katolikus Néppárt programja. 1895. január 31. Budapest. In: Magyarországi pártprogramok 1867–1919. Szerk.: Mérei Gyula, Pölöskei Ferenc. Budapest, ELTE–Eötvös Kiadó, 2003. 166. p.

²⁶⁵ Магочій, П. Р.: Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь. (1848–1948). Ужгород, 1994. 47. p.

²⁶⁶ Vaskoronarend: osztrák császári érdemrend, melyet I. Ferenc osztrák császár 1816 febr. 12-én három osztályban alapított. (Vö.: <http://www.kislexikon.hu/vaskoronarend.html>, letöltés dátuma: 2015. február 15.)

²⁶⁷ MOL. K 26. XI–4211–1911

²⁶⁸ MOL. P 1080. 9. tétel–14. altétel. №11. 36–37. p.

²⁶⁹ Burián István naplói 1907–1922 és távirati könyvei 1913–1915. Budapest, 1999. 83. p.

IV. A pánszláv eszmék elterjedése és annak következményei Északkelet-Magyarország vármegyéiben

1. A pánszlávizmus fogalma

A disszertáció kérdéskörének tanulmányozásakor fontos tisztázni a pánszlávizmus fogalmát. Ugyanis a világháborút megelőző években és a háború kezdeti szakaszában a Magyar Királyság északkeleti vármegyéiben is folyt pánszláv agitáció.

A pánszlávizmus egyike volt a modern orosz birodalmi doktrínáknak, ám sem maga a kifejezés, sem pedig az eszme nem orosz eredetű. A pánszlávizmus a politikai szóhasználatban körülbelül az 1830-as években jelent meg. A terminust elsőként Ján Herkel szlovák nyelvész használta 1826-ban az „Elementa universalis language slavicae e vivis dialectis eruta et sanis logicae principiis suffulta” című Budán, az Egyetemi Nyomda által kiadott művében.²⁷⁰ A pánszlávizmus Oroszországban nyilvános politikai mozgalomként csak a krími háborút követően kezdett el érvényesülni. A pánszláv eszme a szlovák Ján Kollártól (1793-1852) és Pavel Jozef Safáříktól (1795-1861) ered.²⁷¹ Majd később a cseheken keresztül eljutott a pánszlávizmus Oroszországba is, ahol a szlavofilek továbbfejlesztették az eszmét.

A félig ógörög, félig latin eredetű pánszlávizmus kifejezés az első modern teória volt az orosz birodalmi doktrínák közül.²⁷² Az orosz pánszlávizmus kialakulása az 1840-es évekre tehető. Ám a 19. század első felében a pánszlávizmus nem volt azonos a hivatalos orosz doktrínával”.²⁷³ Byrnes az oroszországi pánszlávizmus hivatalos megalakítását 1858-ra teszi, amikor is Moszkvában megalapították a Szláv Jótékonyági Bizottságot (később Társaság).²⁷⁴

Az orosz nacionalizmustörténet egyik fontos eleme, hogy az 1850 és 1880 közötti időszakban a szlavofilizmus pánszlávizmussá alakult át. A továbbiakban, 1880-tól az első világháború kitöréséig terjedő időszakban pedig a pánszlávizmus nagy orosz nacionalizmussá, pán-ruszizmussá fejlődött.²⁷⁵

Az orosz pánszlávizmus története három fejlődési korszakra osztható fel: 1. Az 1840-es évek korszaka (I. Miklós alatt). Képviselői: Kyrjejevskij Iván és Péter, Chomjakov Sándor,

²⁷⁰ Petrovich, Michael Boro: The emergence of Russian panslavism 1856–1870. New York, Columbia University Press, 1956. 3. p.

²⁷¹ Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007. 41.

p.
²⁷² Uo. 14. p.

²⁷³ Kun Miklós: A pánszlávizmus gyökereinél. In: Világtörténet 1981/4. 56. p.

²⁷⁴ Byrnes, Robert F.: Pobedonostsev. His life and thought. London, Indiana University Press. 116. p.

²⁷⁵ Uo. 112. p.

Akszakov Konstantin. 2. Az 1860-as évek korszak (II. Sándor alatt): Szamarin, Akszakov Iván, Pogodin Mihály, Danyilevszkij. 3. Az 1880-as évek korszaka (III. Sándor alatt): Katkov Mihály, Leontijev, Pobedonoszcev Konsztantin.²⁷⁶

Kétségkívül Danyilevszkij volt az, aki hozzájárult a pánszlávizmus ideológiájának meghatározásához. Oroszországban A pánszlávizmusról szóló összefoglaló, rendszerező művet Danyilevszkij készítette el 1871-ben. Könyvét az utókor a „pánszlávizmus bibliájaként” tartja számon.²⁷⁷ Robert MacMaster szerint Danyilevszkij elsőként modernizálta a „pánszlávizmust”. A pánszlávizmus vonatkozásában nála találkozhatunk elsőként pontos területi tervekkel. Az össz-szláv szövetséghez akarta csatolni Galícia egészét és az általa „magyar Rusznak” nevezett északkelet-magyarországi vármegyéket is.²⁷⁸

A késői 19. és a korai 20. században az Orosz Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia szláv népei közötti kapcsolatokra jelentős hatással volt az orosz pánszlávizmus ideológiai eszmerendszere. A klasszikus értelmezés szerint az orosz pánszlávizmust gyakran az orosz „kulturális imperializmussal” azonosítják.²⁷⁹ Ennek az utóbbinak a birodalmi szintű népszerűsítése Konsztantin Pobedonoszcev korabeli orosz politikus és államférfi nevéhez fűződik.

A „szlavofil eszmék” újabb kori változatát neoszlávizmusnak (vagy neopánszlávizmus) nevezik, amelyet az 1908-as prágai kongresszuson hirdettek meg annak érdekében, hogy a régi, az orosz hegemonia szellemében szervezett rossz emlékű moszkvai pánszláv kongresszustól megkülönböztessék, ezért „neoszláv kongresszusnak” hívták.²⁸⁰ A mozgalom egyik jelszava értelmében a szláv népek kötelessége leigázott testvérei segítése és felszabadítása.²⁸¹ Oroszország egyre inkább a szláv népek védelmezőjeként lépett fel. Az első világháború kitörésekor az orosz kormányban a Szazonov²⁸² által is képviselt németellenes irányzat kerekedett felül, amely az Osztrák–Magyar Monarchia megsemmisítését célozta meg. Szazonov így nyilatkozott: „A legbiztosabb módszer, hogy Németországra érzékeny csapást mérünk, és világhatalmi törekvéseiben elgáncsoljuk, a Habsburg-monarchia ingadozó

²⁷⁶ Bacsinszky Tivadar: Orosz-ruszin kapcsolatok a XIX. század közepén. Ungvár, Kárpátaljai Tudományos Társaság Nyomdája, 1942.

²⁷⁷ Gecse Géza: Bizáncról... i.m. 104. p.

²⁷⁸ Данилевский Н. Я.: Россия и Европа. Москва, 2011. 466. p.

²⁷⁹ Dyrud, Keith P.: The Quest for the Rusyn Soul: The Politics of Religion and Culture in Eastern Europe and in America, 1890-World War I. Philadelphia, Balch Institute Press, 1992. 35. p.

²⁸⁰ Gecse Géza: Bizáncról... i.m. 187.p.

²⁸¹ Bonkáló Sándor: A szlávok. A szláv népek és a szláv kérdés ismertetése. Budapest, Athenaeum kiadása, 1940. 28. p. 41. p.

²⁸² Szergej Dmitrijevics Szazonov (1860–1927) – 1883-ban lépett a diplomáciai pályára. 1910-től 1916-ig volt Oroszország külügyminisztere.

épületének lerombolása volt, amely már régen összeomlással fenyegetett, de létezésének utolsó pillanatáig megmaradt az európai zűrzavarok főfészkének.” Szazonov 1914. szeptember 14-én meghirdetett béketervében egy trialista, Ausztriából, Csehországból és Magyarországból álló átrendezést körvonalazott.²⁸³

A pánszlávizmus történelmi fejlődéséről, és általában a szlávok egységes eszmerendszeréről szóló magyar szakirodalom összességben viszonylag kevésnek mondható. Már az 1840-es évektől foglalkoztatta a magyar történetírást a pánszláv eszmerendszer. 1842-ben jelent meg Lipcsében báró Wesselényi Miklós „Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében, amelyben a szerző osztozott a magyar nemesi reformozgatom pánszlávizmustól való félelmében: „Európán annyi országokat aláásva elterjedt s végigfolyt ezen szlávizmus az, mi hazánkat s nemzetünket végveszéllyel fenyegeti – inkább, mint akármely más országot. Ez a veszély, melynek rémítő közeledése a halál dermesztő kötelékeit megoldotta”.²⁸⁴ A 19. század második felében Grünwald Béla, és a Felvidék álnéven publikáló Thébusz János zólyomi evangélikus lelkész is foglalkoztak a pánszlávizmussal. Ám ebben az időszakban magyar nyelvű összefoglaló mű nem jelent meg a pánszlávizmusról. Majd csak 1915-meg a kárpátaljai Rahóról származó Bonkáló Sándor „A szlávok” című kiadványa, amelyben külön alponban foglalkozik a szláv eszme keletkezésével és fejlődésével, illetve a pánszlávizmussal. Bonkáló Sándor pánszlávizmusnak nevezi a szláv népeknek orosz fennhatóság alatt való politikai egyesülésére irányuló törekvését.²⁸⁵

Magyarországon a 20. században elsőként, kimondottan a pánszlávizmusnak szentelte művét Gogolák Lajos.²⁸⁶ Gogolák szerint pánszlávizmus helyett inkább szláv gondolatról beszélhetünk. Szerinte nem nevezhetők pánszlávizmusnak a különféle szláv népek történeti, társadalmi és politikai jelenségei, még akkor sem, ha azok a szláv népek összefoglalására törekedtek.²⁸⁷ A szláv egység gondolat azt akarta a legtöbb esetben, hogy a szláv népek adják fel sajátos, évszázados történeti és politikai egyéniségüket, s egyetlen közösségbe összeolvadjanak. Az orosz szláv gondolat az orosz vallás, nép, nyelv és cári uralom hatalmát akarta kiterjeszteni a többi szláv népek fölé, és a szláv gondolat árulóinak tekintette a nyugati műveltségű szlávokat.²⁸⁸

²⁸³ Gecse Géza: Bizánctól... i.m. 197.p.

²⁸⁴ Báró Wesselényi Miklós: Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1992. 85. p.

²⁸⁵ Bonkáló Sándor. A szlávok. A szláv népek és a szláv kérdés ismertetése. Budapest, Athenaeum kiadása, 1915. 28. p.

²⁸⁶ Gogolák Lajos: A pánszlávizmus. Budapest, Cserépfalvi. 1940.

²⁸⁷ Gogolák Lajos: A pánszlávizmus. A magyarság és a szlávok. Szerk.: Szekfü Gyula. Budapest, 1942. 150. p.

²⁸⁸ Uo. 3. p.

1941-ben Rátz Kálmán kísérletet tett a pánszlávizmus történetének bemutatására. Ugyanakkor munkájában nem használ fel orosz forrásokat, illetve szakirodalmat.²⁸⁹

1942-ben jelent meg Bacszinsky Tivadar 19. századi orosz–ruszin kapcsolatokról szóló műve, amelynek egyik fejezetében igen jól felépített, tömör ismertetést ad a szlávofilizmusról és a pánszlávizmusról. A pánszlávizmus megvilágítására jellegét, céljait és többirányú fejlődését tekintve, a fogalom három különböző definícióját vázolja.²⁹⁰

Kun Miklós 1981-ben megjelent tanulmányában a pánszlávizmus létrejöttének, kezdeti törekvéseinek, áramlatinak bemutatására vállalkozott.²⁹¹

2007-ben megjelent Gecse Géza Bizánctól Bizáncig, az orosz birodalmi gondolkodást tárgyaló művében részletesen olvashatunk a pánszláv mozgalom kialakulásáról. Gecse pánszlávizmusnak tekinti azokat a politikai elképzeléseket, amelyek célja Európa szláv szempontok szerinti megszervezése, illetve működtetése.²⁹²

A pánszlávizmus már megjelenését követően felkeltette a tudományos érdeklődést Oroszországban. Az 1917 előtti időszakban történtek meg az első próbálkozások a pánszlávizmus történelmének rendszeresítése terén. Itt főként Pipin Alekszandr Nyikolajevics és Budilovics Anton Szemjonovics nevét kell megemlítenünk. Pipin műve 1913-ban jelent meg a pánszlávizmus múltjáról és jelenéről.²⁹³ Pipin a pánszlávizmus elvei között tisztán nemzetiségi jellegűeket tart elfogadhatónak.²⁹⁴ Mivel 1917–1941 között a marxizmus vált a történelmi kutatások egyetlen lehetséges elméleti alapjává, ezzel magyarázható, hogy ebben az időszakban nagyon kevés pánszlávizmusnak szentelt publikáció jelent meg. Ezekből az egyik Pokrovszkij 1927-ben kiadott *Pánszlávizmus az imperializmus szolgálatában* című cikke, amely nem tisztán tudományos jellegű munka lévén célul tűzte ki a cárizmus leleplezését abban a törekvésében, hogy nemzeti alapon ossza meg a népeket. Az 1941–1959 közötti rövid időszakra jellemző a pánszlávizmus iránti érdeklődés folyamatos növekedése, a téma kikerült a historiográfiai feledésből köszönhetően Sztálin Engels Az orosz cárizmus külpolitikájáról című cikkéről 1941-ben megjelent írásának, amely lehetőséget nyújtott a szláv történelem kutatására és meghatározta annak vektorait. A háború utáni években az egyrészt a pánszlávizmustól eredeztetett szláv egység témájának aktualizálása új tartalommal egészült ki. Ez utóbbit a „szocialista világregndszer” kialakulása határozta meg, amelyben jelentős teret

²⁸⁹ Rátz Kálmán. A pánszlávizmus története. Budapest, Athenaeum, 1941.

²⁹⁰ Vö. Bacszinsky Tivadar: Orosz–ruszin kapcsolatok a XIX. század közepén. Ungvár, A Kárpátaljai Tudományos Társaság Kiadása, 1942. 12–13. p.

²⁹¹ Kun Miklós: A pánszlávizmus gyökereinél. In: Világtörténet 1981/4

²⁹² Gecse Géza: Bizánctól... i.m. 14. p.

²⁹³ Пыпин А.Н. Панславизм в прошлом и настоящем. Санкт-Петербург, Колос, 1913.

²⁹⁴ Uo. 54. p

szántak a szláv államoknak.²⁹⁵ A konceptuális és módszertani innovációk, a kutatási tematika bővítése és a szovjet történészek pánszlávizmus témája iránti érdeklődésének élénkülése jellemzi az 1959-től 1989-ig terjedő periódust. A modern orosz történetírásban Grigorjeva Anna Alekszandrovna *Pánszlávizmus: ideológia és politika*²⁹⁶ című disszertációja foglalkozik a témával. A szláv tényező Magyarország 19-20. századi fejlődésében betöltött szerepét Krjucskov Igor Vlagyirovics²⁹⁷ tanulmányozza disszertációjában, illetve publikációiban.

A pánszlávizmusról szóló angol nyelvű szakirodalom bőségesnek mondható. Hans Kohn 1953-ban kiadott *Pan slavism, Its History and Ideology* című művében részletes információkat kaphatunk a pánszlávizmus történetéről illetve ideológiájáról. A pánszláv mozgalmat tárgyilagosan, kiemelkedő alaposággal bemutató következő angol nyelvű könyvet Michael Boro Petrovichnak²⁹⁸ köszönhetjük. A pánszlávizmusról kiváló összegzést olvashatunk Robert F. Byrnes. *Pobedonostsev, His life and Thought* című könyvében.²⁹⁹ Keith P. Dyrud. *The Quest for the Rusyn Soul* című könyvének második fejezetében a pánszláv birodalmi gondolat 1900 és 1914 közötti történetéről olvashatunk.³⁰⁰

²⁹⁵ Григорьева, Анна Александровна. Панславизм: идеология и политика. In: <http://www.dissercat.com/content/panslavizm-ideologiya-i-politika> (Letöltés ideje: 2015. február 15)

²⁹⁶ Уо.

²⁹⁷ Крючков И. В. Россия, Венгрия и славяне в российской общественно-политической мысли в последней трети XIX–XX веков In: *Запад - Россия — Кавказ: межвузовский научно-теоретический альманах*. Москва–Ставрополь, 2003. С. 60–65

Крючков И. В. Вопрос угорусский – вопрос русский?»: Общественно-политическая мысль россии последней трети XIX – начала XX вв. Об исторических судьбах русин (украинцев) Подкарпатской Руси In: <http://west-east.marsu.ru/view/journal/article.html?id=35Dobt> (Letöltés ideje: 2015. február 15)

Крючков, Игорь Владимирович. Славянский фактор в развитии Венгрии в последней трети XIX–начале XX в.: Этнополитические, социальные и внешнеполитические аспекты. In: <http://www.dissercat.com/content/slavyanskii-faktor-v-razvitii-vengrii-v-poslednei-treti-xix-nachale-xx-v-etnopoliticheskie-s#ixzz3zc0bJhWe> (Letöltés ideje: 2015. február 15.)

²⁹⁸ Petrovich, Michael Boro: *The emergence of Russian panslavism 1856-1870*. Columbia University Press, New York, 1956.

²⁹⁹ Byrnes, Robert F.: *Pobedonostsev, His life and Thought*. Bloomington, Indiana University Press, 1968.

³⁰⁰ Dyrud, Keith P: *The Quest...* i.m. 35–58. p.

2. A pánszláv eszmék elterjedése Északkelet-Magyarországon

Magyarországnak Galíciával és Bukovinával határos vármegyéiben 1901. óta volt észlelhető az a vallási mozgalom, amelynek célja az ott lakó görög katolikusoknak ortodox vallásra való áttérítése. A Magyar Királyság északkeleti vármegyéiben a pánszláv eszmék hatásának következményeként egyre jobban érezhetővé vált az orosz hatás mind vallási, mind politikai téren. A görög katolikus rutének között az ortodox hitre való áttérés propagandája Oroszországból indult ki és a pánszláv agitációval párhuzamosan haladt.³⁰¹ Az orosz propaganda a ruszinokat nézte ki célpontjával: közvetlenül Galícián keresztül, közvetve pedig az Amerikából visszavándorlók segítségével.³⁰² Ugyanis Amerikában sok magyar állampolgárú ruszin tért át a pravoszláv vallásra, akik majd visszatérve hazájukba keresztény ortodox szimpátiájú tanok hirdetésébe kezdtek, miközben további anyagi támogatásban részesültek az Újvilágból.³⁰³

A ruszin nép 20. század eleji történetének kihagyhatatlanul fontos eleme a skizmamozgalom, azaz a görög katolikus vallásról a pravoszlávra való áttérés (visszatérés). E mozgalom kiindulópontja Máramaros vármegye volt. Sztripszky Híador szerint épp abban a Máramarosban jelentkezett az ortodoxia, ahol a múltban legtovább maradt fent. Az északkelet-magyarországi vármegyék ortodox szertartású egyháza még 1646-ban elismerte a római pápa fennhatóságát, kivéve Máramarost, amely egészen 1761-ig pravoszláv maradt.³⁰⁴ A vallási mozgalom a románok lakta Szacsal községből áttért a Sáros vármegyei Becheróra, majd Iza községre, végül Bereg megyében Nagylucskára is. 1900-ban Szacsalban Iván Magdeu vezetésével került sor a pravoszláviára való áttérésre, amelyet a magyarosítás, valamint a görög katolikus papság visszaélései váltottak ki. 1901-ben a községbe pravoszláv pópa érkezett, aki megszentelte az ottani imaházat.³⁰⁵

1901 nyarán Sáros vármegye Makoviczai járásában, különösen Becheró községben Amerikából irányított pánszláv izgatás volt megfigyelhető.³⁰⁶ Az ottani embereknél hatósági házkutatások alkalmával „hazaáruló”, görög katolikus felekezet elleni pánszláv lapokat, röpiratokat és könyveket találtak. A becherói lakosok előadása szerint a szándékolt áttérések oka Artim Mihály görög katolikus lelkész, országos képviselő ellenséges magatartása volt –

³⁰¹ Mikó Imre: Nemzetiségi... i.m. 268.p.

³⁰² Romanecz Aladár: A pánszláv skizma a Beregfelvidéken. Bilke, 1913.

³⁰³ MOL. K 26. 1918–XXV–406. 34. p.

³⁰⁴ Sztripszky Híador: Moszkophilizmus... i.m. 278–296 pp.

³⁰⁵ Данилець Юрій: Православна церква на Закарпатті у першій половині ХХ. століття. Ужгород, 2009. 78. p.

³⁰⁶ Данилець Юрій: «Если в Бехерове построят православную церковь...» In: <http://www.pravoslavie.ru/arhiv/56626.htm> (letöltés ideje: 2014. december 20.)

közölte Bárdossy Jenő, Sáros vármegye főispánja Vályi János püspökhöz intézett levelében 1901. augusztus 29-én. A New Yorkban angol és orosz nyelven kiadott *Amerikánszky Pravoszlavnoi Vesztnik* 1903. február 28-án megjelent számának közlése szerint a Sáros vármegyei Becheró község görögkeleti templom építési költségeinek fedezésére az észak-amerikai görögkeleti orosz püspöki hatóságnál 619 dollárt helyeztek letétbe. 1901 őszén Becheró község görögkeleti érzelmű lakosainak küldöttsége felkereste Bogdánovics Lucián budapesti szerb püspököt, aki tanácsokkal látta el őket a görög katolikus hitközségből való kilépés és a görögkeleti templom építése ügyében. A püspök arról biztosította őket, hogy a becherói görögkeleti hitközség megalakítása esetén az egri görög katolikus paphoz fog tartozni.³⁰⁷

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter 1901. szeptember 20-án Vályi János eperjesi görög katolikus püspökhöz intézett levelében elrendelte a Sáros vármegyei Becheró községben felfedezett, görögkeleti (pravoszláv) háttérrel bíró pánszláv mozgalom kiterjedésének beható és kimerítő megismerését, tekintettel arra, hogy a mozgalom „országos feltűnést keltett”. Továbbá a következő kérdések megállapítását kérte: hányan tértek a pravoszláv hitre Becherón és környékén, az áttértek milyen felfogása észlelhető az általuk tervbe vett görögkeleti egyházközség megalakítására és szervezésére nézve, a püspök részéről történt-e intézkedés az áttértek visszatérítésére, ha igen, milyen eredménnyel. Ezenkívül a miniszter megjegyezte, hogy a budai szerb püspök a kérdéssel kapcsolatos megkeresésére azt a választ adta, hogy „semmi nemű hivatalos tudomása” nincs a mozgalomról. A minisztériumi utasításnak megfelelően az eperjesi megyés püspök 285. számú rendeletének értelmében elkezdődött a nyomozás: honnan eredt, mi az oka és mi az eredménye annak a mozgalomnak, melyet az Amerikából hazatért görögkeleti vallásúak Becherón és vidékén új hitük terjesztése érdekében indítottak.³⁰⁸ 1901. október 17-én Becherón Kapisinszky Iván kerületi esperes és Zima Miklós felsőszvidniki lelkész, mint püspökhatóságilag kiküldött bizottsági tagok közgyűlést tartottak. A gyűlésen jelen volt dr. Artim Mihály helyi görög katolikus lelkész, valamint az áttéréssel gyanúsított Tutkó Vaszily, Zbihlej Vaszily, Lazarik Pál helyi lakosok is. Ám a gyűlésen mindhárman tagadták, hogy áttértek volna görögkeleti vallásra. Zbihlej Vaszily megjegyezte, hogy „vallást nem változtatott, de a római pápa szentséges címét el nem ismeri, s az egyház fejéül nem vallja”. Az esperesi nyomozás eredményeként megállapították, hogy a görögkeleti vallásra való áttérés eredete nem otthon, hanem Amerikában keresendő. Továbbá az is kiderült, hogy hivatalosan senki sem tért át a pravoszláv vallásra, mert csak

³⁰⁷ AGBP, Prezidiálne spisy, inv. č. 49, rok 1903, sign. 38.

³⁰⁸ Uo.

akkor voltak hajlandóak áttérni, ha elnyerik az engedélyt a skizmatikus templom építéséhez. A helyi lakosok abban a hitben voltak, ha áttérnek a görögkeleti vallásra és elnyerik a templomépítési engedélyt, akkor Becheró olyan ortodox kolóniává válik, mint Minneapolis Amerikában, és később az egész Sáros megye „muszka területté” változik. Artim Mihály lelkész szerint a vallásváltoztatás köpönyege alatt valójában pánszlávistikus propaganda folyt a községben.³⁰⁹

A skizma terjedéséhez az is hozzájárult, hogy a görög katolikus parochusokhoz képest az ortodox papság jóval kevesebb anyagi terhet rakott híveire.³¹⁰ Az áttérési mozgalmaknál megfigyelhető volt a pánszláv propaganda bizonyos fokú érvényesülése, amely jó cárt és a magyar urak elkergetését ígerte az áttérő parasztnak. E propaganda Galíciából és Bukovinából jutott el hozzájuk. Tóth Eleknek nagy szerepe volt a főként szociális elégedetlenségből táplálkozó orosz pravoszláv mozgalom terjesztésében. *Hol kell keresni az igazságot* című, áttérésre felszólító brosúrát adott ki New Yorkban, amelyet készséggel lapozgattak az északkeleti vármegyék ruszin lakói.

Az orosz agitáció kezdete a ruszinok között az 1880-as évekre tehető. Az orosz pravoszlávok a bukovinai Csernovicban propagandaközpontot létesítettek, és innen látták el a kijevi zarándoklatra igyekvő ruszinokat különféle vallási nyomtatványokkal. A propagandaközpont élén a Gerovszkij³¹¹ testvérek álltak, akik összeköttetésben álltak a hírhedt Bobrinszkijjal³¹², az orosz Szent Szinódus vezetőinek bizalmasával. Rátz Kálmán szerint a magyarországi rutének azért érdekelték Bobrinszkijt, mert azt remélte, hogy a rutének vallásilag és területileg is egyesülni fognak orosz testvéreikkel.³¹³ A csernovici központ elsősorban az alsó rétegek megnyerésére törekedett. Miközben az orosz propaganda rendkívül erőteljesen munkálkodott az Amerikába kivándorolt rutének között.

³⁰⁹Uo.

³¹⁰ Botlik József: *Hármas...*i.m. 135. p.

³¹¹ Gerovszkij Alekszej Julianovics (1883–1972): Dobrjanszkij Adolf unokája. a századfordulótól kezdve ruszofil irányultságú újságírói és politikai tevékenységet folytatott Északkelet Magyarország vármegyéiben és az USA-ban. Részt vett az 1913-1914-es máramarosi skizmaperben. A magyarok hatóságok többször is letartóztatták magyar és osztrákellenes tevékenységéért. A Csernovicban megjelenő «Русская правда» (1910-1913) ruszofil újság szerkesztője volt.

Gerovszkij Georgij Julianovics (1886–1959) – ruszofil irányhoz tartozó nyelvész, etnográfus pedagógus. Kulturális tevékenységgel foglalkozott Kárpátalján és Eperjesen. Testvérevel együtt a magyar hatóságok őt is letartóztatták államellenes tevékenységéért.

³¹² Bobrinszkij Vladimir Alexejevics gróf (1867–1928) – orosz politikus, monarchista és a pánszláv mozgalom (neoszláv) vezetője. Aktívan támogatta a galíciai, bukovinai és magyarországi ruszofilokat. A gróf által vezetett, 1907-ben Szentpéterváron megalapított Galíciai–Orosz Jótékonyági Egyesület felügyeleti jogot gyakorolt a csernovici propaganda felett.

³¹³ Rátz Kálmán. *A pánszlávizmus története*. Budapest, Athenaeum, 1941. 281. p.

Fontos kérdést jelent számunkra, hogy a ruszin értelmiség miképp viszonyult a pravoszláviára történő áttérésekre. A századfordulón a ruszin értelmiségen belül két meghatározó irányzatot lehet megkülönböztetni: a magukat „görög katolikus magyaroknak” nevező asszimilálódott réteg, valamint az ún. nemzeti szárny, amely tudatosan védelmezte a nemzeti azonosság elemeit (nyelv, cirill betű). A ruszin értelmiséget képviselő asszimilálódó, illetve a nemzeti szárnyhoz tartozó csoport nem támogatta a paraszti skizmamozgalmat.³¹⁴ A magyarországi görög katolikus egyház politikai jellegűnek nevezte az elszakadási törekvéseket. Akadtak azonban olyan egyházi személyek, akik a görögkatolikus felekezetet okolták a skizma elterjedésért. Például Papp Antal munkácsi püspök így vélekedett pásztorlevelében: „...a skizmamozgalom elterjedését nagyrészt az illető lelkészek, vagy elődeik kötelesség mulasztásai, visszaélései és a néppel szemben tanúsított hideg, szeretetlen bánásmódja idézték elő.”³¹⁵

Máthé Miklós zsukói (Bereg vármegye) görög katolikus lelkész, egyházkerületi jegyző 1913. december 4-én közölte Tisza István miniszterelnökkel a skizmatikus mozgalommal kapcsolatos saját tapasztalatait, illetve észrevételeit.³¹⁶ Máthé Miklós szerint az államellenes mozgalom a rutének lakta, leggazdagabb vidéken kezdett el terjedni először, mint Nagylucskán, Izán, Talaborfalván stb. Ezért szerinte az agitáció sikerét nem a ruszin nép szegénysége okozta. Tekintettel a hazaáruló mozgalom ügyes megszervezésére, valószínű, hogy annak megszervezésében az intelligencia is kivette a részét, hívta fel a magyar kormányfő figyelmét a zsukói lelkész.

Szükséges megjegyeznünk, a pravoszláv egyház újjáéledését célzó mozgalom nem csak a Magyar Rusz³¹⁷ területén volt megfigyelhető. 1903-ban az erre irányuló mozgalom kezdett elterjedni Dragomiresti faluban. 1903-ban a pravoszláviára való áttérést jelentették ki a lemkeföldi Gráb falu és a galicíai Snjatina melletti (jelenleg az Ivano-Frankovszki megye Snyatinszki járása) Zaluccsa falu lakosai. A pravoszláv hívők Vologyimir (Repta) csernovci metropolitához fordultak segítségért. Zaluccsában a lakosok elégedetlenségét az váltotta ki, hogy az általuk megkedvelt Jurkevics görög katolikus papot áthelyezték tőlük. A helyi lakosok nem voltak hajlandók beengedni a falujukba az új lelkészt. Ezt követően Zaluccsába katonai zászlóaljot vezényeltek és 80 embert letartóztattak.³¹⁸ A fővád, amelyet a

³¹⁴ Mayer Mária: Kárpátukrán... i.m. 113. p.

³¹⁵ Aradi Victor. A rutén skizmapör. Budapest, 1914. 7. p.

³¹⁶ MOL. K 26. 1918–XXV–406

³¹⁷ Magyar Rusz (Угорська Русь) – A 18. század végétől az orosz és ukrán tudományos-ismeretterjesztő irodalomban így nevezték a Magyar Királyság ruszinok lakta vármegyéit. In: Бахтин, Н.: Угорская Русь. Петроград. 1915. 3. p.

³¹⁸ Юрий Данилец: Православна... i.m. 78–79. p.

pravoszlávok ellen a bíróságon felhoztak – görög katolikus pap elleni támadás.³¹⁹ A büntetés letöltését követően a pravoszlávok 40 fős küldöttséget szerveztek Sztanyiszlávba (a mai Ivano-Frankivszk), ahol kérelmezték, hogy településükre egy pravoszláv pap érkezhessen. Hasonló oka volt annak, hogy a pravoszláviára tértek át a lemkeföldi Gráb falu lakosai is, ahol a helyi lelkész váltott ki elégedetlenséget. Maxim Szandovics pravoszláv pap Oroszországból való megérkezését követően a pravoszláv mozgalom szervezett formát öltött. Az istentiszteletekre sok hívő érkezett a galíciai községekből és Kárpátaljáról is. A pravoszlávok 1914-es kihallgatásaiból kitűnik, hogy Gráb lakosai 1903–1904-ben tudtak a kelet-magyarországi pravoszláv mozgalomról.³²⁰

A zaluccsai pravoszláv hitközséget Ignatij Gudima pap vezette, aki teológiai tanulmányait a jabłecznei Szent Onofrio ortodox kolostorban végezte. 1912 elején a fentebb említett községekben az osztrák hatóságok letartóztatásokat folytattak. Maxim Szandovics, Ignatij Gudima papok és Sztepán Bendaszjuk könyvtáros, mint a pravoszláv mozgalom fő aktivistái, vádemelés nélkül több mint másfél éves előzetes letartóztatásban voltak a lemergi börtönben.³²¹ 1914. március 27–június 6. között Lembergben bírósági tárgyalás zajlott, amelyen hasonlóan az 1913–1914. évi máramarosszigeti perhez, az alpereseket hazaárulással, Oroszország részére végzett kémkedéssel vádolták. A perben tanúként szerepelt Arnold Duliskovics, aki a máramarosszigeti perben a vád koronatanúja volt. Ő győzködte a bíróságot Sztepán Bendaszjuk, Vaszily Koldra, valamint Maxim Szandovics, Ignatij Gudima papok Oroszországgal, különösen Vlagyimir Bobrinszkij gróffal való kapcsolatairól.³²² A bíróság a vád teljes mértékű bukásával végződött, az összes alperest felmentették és szabadlábra helyezték.³²³ Az orosz hadsereg Kárpátokhoz való közeledésével az osztrák csendőrség terrort indított az Oroszországgal szimpatizáló lakossággal szemben. 1914. augusztus 6-án az osztrák katonák kivégezték Maxim Szandovics, Petro Szandovics papokat, valamint a Lemkeföld és Galícia parasztjainak százait.³²⁴

³¹⁹ Тюрма за православіе. In: Русское Слово. 1904. május 13. 6. p.

³²⁰ Юрий Данилець: Православна... і.м. 79 p.

³²¹ Два процесса за веру православную в Австро-Угрии. In: Волинскія Епархіальнїя ведомости. 1913. november 28. 872. p.

³²² Процес Сем. Бендасюка и тов. In: Русское Слово. 1914. május 22. 2–3. p.

³²³ Про процес. In: Русское Слово. 1914. június 12. 1. p.

³²⁴ Ваврик В. Терезин и Телеграф. Москва, 2001. 76–77. pp.

3. Magyar kormányzati intézkedések a ruszofilizmus visszaszorítására

Miután 1903-ban a pravoszláv mozgalom megnyilvánult a ruszinok lakta falvakban, a kormány elkezdett komolyan foglalkozni a pánszláv propaganda elterjedésének megakadályozásával, sőt olykor ezt a jelenséget a valóságosnál jelentősebbnek mutatta be.³²⁵

Az első máramarosszigeti per Iza község pravoszláviára áttért lakosai ellen 1904 februárjában kezdődött. Az izai áttérők ügyével 1904–1906 folyamán összesen három bírósági fórum foglalkozott: 1904. április 30-án a máramarosszigeti törvényszék, 1905. június 23-án a debreceni királyi ítélőtábla, 1906. május 10-én pedig a budapesti királyi Curia hozott ítéletet.

1910–1912-re a pánszláv propaganda tovább élénkítette a Máramaros központú pravoszláv mozgalmat. A kormány és a helyi tisztségviselők közötti levelezésből kitűnik, hogy maguk a helyi hivatalnokok sürgették a skizmával szembeni erélyesebb fellépést. Például, Perényi Zsigmond Máramaros vármegye főispánja 1912. március 7-én arra kérte a vallás - és közoktatásügyi minisztert, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel vessenek gátat a hatósága területén jelentkező vallási mozgalomnak. Azt is megjegyezte, hogy a görögkeleti vallási törekvések a nagyorosz eszme politikai céljainak szolgálnak³²⁶

Jankovich Béla magyar kultuszminiszter 1913. december 10-én kelt levelében kikérte Papp Antal munkácsi püspök nyilatkozatát arra nézve, milyen megelőző intézkedések által akadályozható meg a pánszlávizmusnak a görög katolikus papság körében való tovább terjedése. A miniszter érdeklődésének alapját az adta, hogy állítólag a papság egy részét is „megmételtyezték a pánszláv eszmék”. A munkácsi püspök arra kérte a kultuszminisztert, hogy küldje el azoknak a papoknak a nevét, akiket állítólag megrontott a pánszlávizmus. Papp Antaltól kapott válasz alapján Jankovich arról tájékoztatta a miniszterelnököt, hogy megelőző intézkedés szükségessége nem áll fenn, mivel a görög katolikus papság elleni vádak nem nyertek igazolást.³²⁷

A magyar kormányzat részéről több olyan döntés is született, amely a ruszofilizmus eszméjének visszaszorítását célozta meg. A pravoszláv eszmék és ruszofil áramlatok Magyarország északkeleti vármegyéinek lakosságához egyrészt a szomszédos Galíciából és Amerikából származó újságok, röpiratok, imádságos és szertartási könyvek útján jutottak el.

³²⁵ Mayer Mária: Kárpátukrán... i.m. 112. p.

³²⁶ MOL. K 26. 1918–XXV–406. 100. p.

³²⁷ MOL. K 26–1918–XXV–406. 94. p.

Így a hatóságok részéről sor került ezeknek a kiadványoknak Magyarország területére való behozatalának megakadályozására.

1913 elejére Máramaros vármegye 20-25 községében észleltek skizmatikus mozgalmat. A helyi postahivatalok hatósági kézre jutatták azokat a gyanús postai küldeményeket, amelyek külsejéből gyanítani lehetett, hogy azok az államellenes mozgalom megszervezésére, terjesztésére, irányítására szolgáló iratot, nyomtatványt vagy pénzt tartalmaznak.³²⁸

A beregszászi királyi ügyészség 1913-ban két alkalommal is lefoglaltatta a *Galicsanin* Lembergben megjelenő és Magyarország területén postai szállításból kitiltott rutén nyelvű lap 1913. január 15–20. között megjelent, Volosin Ágostonnak címzett számait. Majd ugyanebben az évben az eljárást megszüntették, mivel a lappéldányok hűtlenségre vagy más bűncselekményre való izgatást nem tartalmaztak.³²⁹

Borsod vármegye főispánja, Tarnay Gyula 1913. május 27-én kelt arról tájékoztatta a miniszterelnököt, hogy az 5333 /912 bizalmas rendelet utasításainak megfelelően beható eszmecserét folytatott Notiu Aurél miskolci görög keleti esperes lelkésszel a Máramaros megyei skizmatikus mozgalomra vonatkozólag.³³⁰ A főispán ezt követően ígéretet kapott nevezett lelkésztől arra nézve, hogy az izai skizmatikussal mindenféle összeköttetést véglegesen megszakít.³³¹ Iza községhez legközelebb fekvő görögkeleti község lelkésze a főispánnal folytatott tárgyalása során megjegyezte, hogy tisztán vallási motívumok alapján lépett kapcsolatba az izaiakkal, remélvén azt, hogy Máramaros vármegyében egy önálló görögkeleti magyar hitközséget szervezhet. Ám miután később figyelmeztetést kapott arra vonatkozólag, hogy az izaiaknál nem annyira vallási, mint inkább politikai motívumok forognak fenn, megszakította velük a kapcsolatot.³³²

1914. január 18-án Volosin Ágoston tanítóképzőintézet-igazgató egy tervezetet nyújtott be a kormányhoz egy munkapárti, rutén nyelvű (cirill betűs) *Verhovina* politikai hetilap alapítására. E lap céljai között szerepelt a pánszláv, skizmatikus izgatások hatásainak ellensúlyozása, illetve megelőzni a külföldi izgatások részéről fenyegető félrevezetés lehetőségeit.³³³ Ung vármegye főispánja, Sztáray Gábor a kormányfőhöz intézett levelében azon véleményének adott hangot, miszerint a tervezett rutén lapot csak latin betűs írással tanácsolta, amelynek szervezéséhez ő is szívesen hozzájárult volna. A főispán szerint az

³²⁸ Uo. 25. p.

³²⁹ MREZSL. Tisza iratok 44 fond. 6/20. 149, 153.

³³⁰ A főispán 1913. május 27-én keletezett levelében számolt be Lukács László miniszterelnöknek a lelkésszel történt találkozójáról.

³³¹ MOL. K 26. 1918–XXV–406. 43. p.

³³² Uo. 43–44. p.

³³³ MREZSL. Tisza-iratok 44 Fond. 6/20. 152: 1-2.

elmagyarosodó északkeleti vármegyékben egy újabb cirill betűs lap kiadása visszafejlődést jelentene. Volosin Ágostont oroszbarát érzelmei miatt veszedelmesnek tartja a tervbe vett lap szerkesztői állásának betöltésére.³³⁴ Majd ismeretes, hogy Volosin később irányt váltott: az ukranofil vonalat követte. Az Ung vármegyei főispán a helyi russzofil irányú törekvések kiindulási pontjaként jelölte meg az Unió könyvnyomdát, ezért nem javasolja a tervezett lap innen való kiadatását. A főispán szerint a kormánynak inkább az állami iskolák ügyének fejlődését kell felkarolnia.

Berchtold 1914. február 3-án kelt levelében arról értesíti a magyar miniszterelnököt, hogy a varsói osztrák–magyar főkonzulátus többrendbeli tüzetes jelentése szerint a közeljövőben várható ennek a propagandának erőteljesebb jelentkezése. Különösen az orosz ügynökök által üzött és rutén papságunk nagyorosz érzelmű lelkészei részéről támogatott ortodox vallási propaganda miatti aggodalmakat erősítették meg ezek a jelentések. Szintén Berchtold leveléből kapunk tájékoztatást az említett propaganda sajtótevékenységét illetően: „Van szerencsém felhívni Excellenciád szíves figyelmét az Oroszországban nemrég alapított *Tservonnaja Rus* című lapra, amelynek megjelenése küszöbön áll, s amelynek feladata: valóra váltani azt az eszmét, hogy a szuverén Oroszország és a leigázott Oroszország eleven tagjai az egyazon orosz nemzeti szervezetnek.” Tisza István biztosította a külügyminisztert arról, hogy a magyar kormány a ruszinok között folyó orosz izgatást éber figyelemmel kíséri, s erre vonatkozó észrevételeit, ahogy a múltban, úgy ezután is közölni fogja.³³⁵

A magyar királyi miniszterelnök azzal a kérdéssel fordult az osztrák császári és királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz, hogy őt a Galíciában és Bukovinában élő görög katolikus ruténség között észlelhető skizmatikus mozgalom okairól, területi kiterjedéséről és az ide vonatkozólag tett hatósági intézkedések eredményeiről tájékoztatni szíveskedjék.(2996/1913) Az osztrák kultuszminiszter szerint a skizmatikus propaganda egyik fő eszköze a Galíciában és Bukovinában megjelenő russzofil lapok izgatásában keresendő, amely lapok állítólag Magyarországon is erősen el vannak terjedve, és az itteni rutének törekvéseinek fontos szócsovéül szolgálnak. Az osztrák miniszteri átirat szerint ezzel kapcsolatban megjegyzi, ezen lapok közül is a *Ruskaja Pravda* és a *Lemko* c. hetilapoktól a magyar állam területén a postai szállítás megvonatott.³³⁶

Sándor János belügyminiszter 1914. április 20-án kelt levelében arról értesítette Tisza István kormányfőt, hogy a Magyar Királyság egész területére megvonaták a *Prikarpatzkaja*

³³⁴ MREZSL. Tisza-iratok 44 Fond. 6/20. 150: 1-2.

³³⁵ MOL. K 26. XLI–1914–953

³³⁶ MOL. K 26. 1918–XXV–406. 3162/. 2073 alapszám. 70. p

Rus, Holos Naroda, Lemko, Ruskaja Pravda és *Vira i Cerkov* című lapok postai szállítási jogát. Ugyanis a császári és királyi osztrák vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 1913. évi átiratában a nagyorosz propaganda céljait szolgáló sajtóorgánumoknak nevezte azokat. Sándor János belügyminiszter felkérte a kereskedelmi minisztert, hogy az 1914. március 30-án kelt rendelet (1914 XIV. tc. végrehajtása tárgyában) értelmében utasítsa a Máramaros, Bereg, Ung, Ugocsa, Sáros és Zemplén vármegyékben elhelyezett postahivatalokat az említett lapok terjesztésének megakadályozására.³³⁷

A Gerovszki testvérek szerkesztésében megjelenő, Magyarországra is eljutott, s majd később az 1914. évi máramarosi perben inkriminált *Ruskaja Pravda* és a *Vira i Cerkov* c. lapok példányairól az ügyész így nyilatkozott: „Nem az első időben voltak kitiltva. Hagytuk hadd terjesszék, hadd lássuk, hogy ki jártja, hogy aztán lecsaphassunk rájuk.”³³⁸

A pittsburgi császári és királyi osztrák–magyar konzulátusnak a magyar királyi miniszterelnökhöz tett s onnan a belügyminiszterrel közölt 11.135/1915 számú jelentése szerint a *Sojedenija* nevezetű görög katolikus rutén egyletnek *Amerikansky Rusky Viestnik* című lapja egy cikkében az oroszoknak kívánt győzelmet. Emiatt „a szóban forgó laptól a postai és a vasúti szállítási joga a magyar Szent Korona országainak területeire a múlt év őszén megvonatott”.³³⁹

A Máramaros és Bereg vármegyékben 1910–1912 között megerősödött skizmamozgalom ezúttal a magyar kormányzat erélyes fellépését váltotta ki. A hatóságok a görögkeleti vallásra való áttéréseket egyben államellenes mozgalmaknak tekintették, amelyeknek végcélja a szlávok lakta vidékek orosz fennhatóság alá kerülése.³⁴⁰ A máramarosi királyi ügyészség 1913. július 23-án kelt vádiratában 94 egyént fogott perbe, akik között 17–64 éves korú nők és férfiak voltak. A fő vádlott Kabalyuk Sándor³⁴¹ volt.

1913. december 29-től 1914. március 3-ig tartott Máramarosszigeten a híressé vált „máramarosi skizmaper”, amely Európa-szerte nagy visszhangot váltott ki. A tervek szerint a bírósági tárgyalásra Debrecenben került volna sor 1913. november 23-án, a per megkezdésének pontos dátumát azonban elegendő bizonyíték híján folyamatosan elnapolták.

A vádak a következők voltak: magyar állam elleni lázítás, valamint a magyar nemzet, görög katolikus felekezet és papság elleni izgatás (az 1878. évi . V tc. 127., 129. és 132. §-ai

³³⁷ MOL. K 26. 1918–XXV–406. 3162/. 2073 alapszám. 72. p.

³³⁸ 9. p.

³³⁹ KTÁL. Fond 7, op.1., od. zber. 2705. 16. p.

³⁴⁰ MOL. K 26. 1918–XXV–406. 3162/. 2073 alapszám. 18. p.

³⁴¹ Kabalyuk Sándor (Elek atya – Alexi szerzetes) 1877. szeptember 1-jén született Kőrösmezőn Ivan Kabalyuk és Hanna Kulcsicka gyerekeként.

alapján).³⁴² A vádirat szerint az áttérési mozgalom a Gerovszki testvérek felismert aknamunkájának jegyével ellátva működik. Gerovszkij Alexej 1905 nyarán kötött ismeretséget Kabalyuk Sándorral, akit ezt követően támogatása által bejutott az oroszországi, jeruzsálemi és az Athosz-hegyi görögkeleti ortodox szerzetesek kolostoraiba. Majd pravoszláv szerzetesként elkezdte térítő munkáját Bereg, Máramaros és Ugocsa megyékben.³⁴³

A skizmaper fontos eseménye volt Bobrinszkij Vladimir megjelenése a főtárgyaláson. Kabalyuk Sándor védelme érdekében felette fontosnak tartotta, hogy bűnperében a tárgyalás során tanúként hallgassák ki Bobrinszkij grófot. Ezért Kabalyuk ügyvédje, Klein Artur levélben fordult a grófhhoz, hogy bírósági idézés nélkül önként jelentkezék tanúságtételre Máramarosszigetre. Bobrinszkij előzetesen táviratában beleegyezését adta, hogy hajlandó megjelenni a tárgyaláson.³⁴⁴

Bobrinszkij Orsován keresztül érkezett Budapestre, Balmasev és Dimitrijevi dumaképviselők kíséretében. Az utóbbi egy orosz nacionalista lapnak volt a szerkesztője.

Magyarországnak és az egész szláv világnak a figyelme a máramarosszigeti törvényszék tárgyalóterme felé fordult, amikor megkezdődött Bobrinszkij Vladimir gróf kihallgatása. A tanú kérte, hogy orosz nyelven tehessen vallomást, hogy azt a vádlottak közvetlenül megérthessék. Ám ezt a kérést a főügyész elutasította. Bobrinszkij francia nyelven felelt az elnök kérdéseire és igyekezett bizonyítani, hogy az északkeleti rutén mozgalomnak semmiféle politikai célja nem volt. A gróf tanúvallomása semmi jelentősebb pozitív adatot nem vetett felszínre, a folyamatban lévő pert semmiben nem befolyásolta.³⁴⁵ Bobrinszkij kijelentette, hogy nem tagja, s nem elnöke az orosz népjóléti egyesületnek. Ám képviselőként jól ismeri a testület működését. Szavai szerint az egyesület működése határozottan, szorosan csak Oroszországra terjed ki, az semmilyen kapcsolatban nincs a galíciai, bukovinai és a magyarországi ruszinokkal. „Tudom, hogy ennek van egy alosztaga, a „Galiczkaja Rus”, ami

³⁴² Magyar Törvénytár 1877–1878. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 1878: V. tc. A magyar büntetőtörvénykönyvről. 121–122. o. 127.§ A felségsértés büntetést követi azon cselekmény is, mely közvetlenül arra van irányozva, hogy: 1. a trónöröklés rendje erőszakkal megváltoztassék; 2. a magyar állam alkotmánya, vagy a magyar államot képező országok közt fennálló államszövetség, vagy a magyar állam és az Osztrák–Magyar Monarchia másik állama közt fennálló kapcsolat erőszakkal megváltoztassék; 3. a magyar államnak, vagy az Osztrák–Magyar Monarchia másik államának területe, vagy ezeknek valamelyik része erőszakkal idegen uralom alá jusson, vagy azon államtól, amelyhez tartozik, erőszakkal elszakítsassék. 129. § Aki a 127. § 1. és 2. pontjaiban meghatározott felségsértést elköveti: tíz évtől tizenöt évig terjedhető államfogházzal büntetendő. Aki pedig a 127. § 3. pontjában meghatározott felségsértést követi el: életfogytig tartó fegyházzal büntetendő. 132. § A szövetség létrejött, ha két vagy több személy a felségsértés elkövetését közös egyetértéssel elhatározza.

³⁴³ MOL. K 26. 1918–XXV–406. 108. p.

³⁴⁴ MOL. K 578. 1914–Bi–128/2

³⁴⁵ MOL. K 578. 1914–895

tulajdonképpen magát Galíciát jelenti és semminemű egyesületi jelleggel nem bír és a magyar rutén vidékeket semmilyen támogatásban nem részesíti” – mondta a szentpétervári gróf.

A gróf a skizmatikus mozgalmak következő értelmezését adta: „A pravoszlávia azt jelenti, igazhitűség, a keresztény vallás a maga igazi ősi eredetében. A mostani mozgalom oka az, hogy a nép nem tudta, hogy papjai két és fél évszázaddal ezelőtt uniót kötöttek a római egyházzal.”³⁴⁶ Bobrinszkij a máramarosi per kapcsán úgy nyilatkozott a Szentpétervári Távirati Iroda előtt, hogy ő a vádlottak egyikét sem ismeri, Alexiusz Athosz-hegyi szerzetes kivételével. De vele csakis vallási dolgokról beszélgetett. Amit a vádirat írt az orosz rubelekről, az merő kitalálás, nincs valóságalapja.³⁴⁷

Az ebben az időben a magyar miniszterelnöki külpolitikai informátora szerepét betöltő Burián István naplójában Bobrinszkij tanúvallomását „sok port” felverő, egészében az orosz agitáció reklámjaként ítélte meg. Burián megjegyezte, hogy az orosz politikus tisztán vallási színezetet akart adni törekvéseinek, de közben beismerte az orosz nemzeti egység célját is: a „Panrussismust”, mint az „Ukrainismus” és a „Polenismus” szembeni politikai irányzatot. Burián szerint ezáltal Bobrinszki nemcsak bevallotta Oroszország gyenge pontját, de egyúttal hasznos útmutatást szolgáltatott a Monarchia ruszin politikáját illetően.³⁴⁸ Ezt a gondolatot részletesebben kibontja a Tisza Istvánhoz intézett 1914. február 11-i levelében, melyben felhívta a miniszterelnök figyelmét arra a tényre, hogy a cári Oroszország pánikszerűen félt az ukranofilizmus veszélyétől. Oroszországnak semmi egyéb oka nincsen már ellenséges állásfoglalásra a monarchiával szemben, mint az, hogy eltapossa a Galíciai és Magyarországi ukrainofil rutén fészket” és meghódította a nagyorosz eszmének” – fogalmazott Burián.³⁴⁹

Burián fél évvel a háborút megelőzően azt javasolta Tiszának, hogy létesítsenek diplomáciai megegyezést a cári birodalommal az ukranofil törekvések visszaszorítása érdekében, ugyanis szavai szerint „nagy szolgálatot teszünk Oroszországnak a kisorosz (ukrán – T.Á.) agitációtól való tartózkodással.”³⁵⁰

A máramarosi ruszin per ideje alatt a *Pesti Napló* munkatársai felkeresték Priklnoszky Mihály budapesti orosz főkonzult, hogy megtudják, milyen a hangulat Oroszországban. A perben látszólag érdekelt Oroszországot illetően így nyilatkozott: „Teljesen képtelen föltevés, amint általában bizonyítani szeretnék, hogy az orosz kormány közvetlen vagy közvetett módon anyagilag vagy erkölcsileg a legcsekélyebb mértékben is részes volna a máramarosi

³⁴⁶ Bobrinszkij gróf Magyarországon. In: Budapesti Napló. 1914. február 8. 31. szám. 6. p.

³⁴⁷ A máramarosi lázítók pere. In: Budapesti Napló, 307. szám. 1913. december 31. 6. p.

³⁴⁸ Burián István napló 1907–1922 és távirati könyvei 1913–1915. Budapest, 1999. 86. p.

³⁴⁹ Uo. 87. p.

³⁵⁰ Uo.

ruthén akcióban. Ellenkezőleg meg vagyok győződve arról, hogy a magyar bíróság minden elfogultság nélkül a legtisztább igazságot fogja kideríteni.”³⁵¹ A főkonzulról elmondható, hogy nagyon ritkán nyilatkozott a sajtóban, de egyúttal a legszívesebben fogadta az újságírókat. A *Pesti Napló* munkatársainak ezenkívül lehetőségük volt a főkonzulátuson egy Bécsben élő orosz előkelőséggel beszélgetni, aki igen érdekesen ábrázolta az orosz álláspontot. Elmondása szerint természetes, hogy az orosz társadalom rokonszenvez a hallatlan nyomorban élő felső-magyarországi rutén testvéreivel, mint ahogy a magyar társadalom romániai véreivel is. Tehát az orosz társadalom részéről szentimentális volt a kapcsolat, a rutén nép részéről pedig gazdasági. „A ruthén nép egyszerűen meg akar szabadulni drága papjaitól” – állapította meg az orosz előkelőség. Továbbá megjegyezte, hogy teljesen abszurd az a felvetés, miszerint Oroszország távoli terve Magyarország ruszinok lakta részének megszerzése.

Végül a bíróság 1914. március 3-án hozta meg döntést: 32 vádlott bűnösségét állapították meg, köztük a mozgalom egyik helyi vezetőjeként számon tartott Kabalyuk Sándor szerzetes papét is, akit 4 évi és hat hónapi államfogházra és 100 korona pénzbüntetésre ítélték el vallás- és államellenes izgatásért.³⁵²

A pert követően Bereg vármegye főispánja az 41/1914 res. szám alatt kelt, bizalmas levelében arról tájékoztatta a miniszterelnököt, hogy vármegyéje területén a ruszin nép elégedetlensége Nagylucskán és a beregkövesdi görög katolikus egyházközséghez tartozó Falucska és Pálfalva fiókhitközségekben jelentkezett nyílt formában. Nagylucskán a földínséggel küzdő nép köréből mintegy 84 család jelentette ki a görög katolikus egyház kebeléből való kilépését s kérte az önálló görögkeleti hitközséggé való alakulás engedélyezését. E mozgalom azonban a gróf Schönborn-uradalomtól megvásárolt szántóföldeknek a nép közt történt felparcellázása óta veszített erejéből, az agitátorok elítéltetése óta pedig teljesen szünetelt. A beregkövesdi görög katolikus hitközséghez fiókhitközségként tartozott, most már önálló hitközséget képező Pálfalva és Falucska községek lakói közt pedig a papi napszám és párbér miatti elégedetlenség annyira fokozódott, hogy Dudinszky Iván lelkész előtt a templom ajtaját becsukták s a követelések teljesítését szorgalmazó hatósági személyek ellen valóságban lázadásban törtek ki.³⁵³

A magyar baloldal nyíltan szembehelyezkedett a máramarosi perrel. „A vallásváltogatás még magyar törvények szerint is megengedett dolog. Nem lehet akkor tehát

³⁵¹ Az orosz főkonzul a ruthén pörről. In: *Pesti Napló*. 1914. január 6. 5. sz. 7. p.

³⁵² A rutén izgatók elítélése. In: *Az Újság*, 1914. március 4; Данилець Юрій. Обраний Божим Провидінням. Життєпис преподобного Олексія Карпаторурского сповідника. Чернівці. 2013. 93–94. pp.

³⁵³ MOL. K 26. 1915 – XII – 450. 59 p.

törvénytiltotta dolog az sem, ha valaki a többi embereket vallásuk megváltoztatására hívja föl, és ezt akár írásban, akár szóban teszi. Lényegében pedig ebből áll az egész vád, amellyel a világbotránynak induló máramarosi hazaárulási per megindul” – olvasható a *Népszava* cikkében.³⁵⁴

Buttkay Ferenc, Bereg vármegye főispánja Tisza Istvánhoz intézett 1914. július 21-i, a pánszláv izgatás hatásainak ellensúlyozásáról szóló levelében megállapította, hogy csupán a nagyobb számú állami elemi iskolák, a nép folytatólagos gazdasági oktatása és gyámolítása, intenzívebb vallási nevelése, s e nevelésnek a mostaninál magyar nemzeti szempontból szilárdabb alapokra helyezése: főképpen az általánosan használt, az Oroszországból származó, a cár nevét tartalmazó szertartási könyveknek a templomokból való kiküszöbölése, a görög katolikus papság napszám és párbér rendezése az az út, melytől eredmény remélhető.³⁵⁵ A főispán kifejezést adott azon véleményének, hogy a rutén nép lelki vezetése, vallási-erkölcsös nevelése bár még mindig primitív, de a közelmúlt állapotaihoz képest gyökeresen megváltozott. A fejlettebb kulturális viszonyoknak megfelelően Buttkay fokozottabb munkát vár a lelkészi kartól.

1913-tól kezdve Sztripszky Híador az ukrán kérdés népszerűsítéséhez kezdett a Budapesti Hírlap, illetve a Budapesti Szemle hasábjain.³⁵⁶ Vaszócsik Theodoz pittsburgi, görögkatolikus lelkész szerint az ukráinisták magyarországi népszerűségének egyetlen magyarázata lehetett: „A vikráincókat (Ukraincok, vagyik ukránok – T.Á.) népszerűsítő magyar urak soha nem próbálták meg, mi a vikráinec uralom. „Mi azonban, akik itt Amerikában már hetedik éve fenéig élveztük a vikráinec paradicsom minden gyönyörűségét. Őszinte szívből kívánjuk minden vikráinec szimpatizáló magyar urnak, hogy valami jóságos tündér változtassa át őket valami rövid időre görög katolikus magyarországi pappá és helyezze őket egy itteni magyarországi pappá és helyezze őket egy itteni magyarországi parókiára és próbálják ők megtartani itt a vikrainec uralom alatt a mi népünket „uhro ruszinak.””³⁵⁷ (magyar ruszinak – T.Á.)

Magyarországon a világháború idején a ruszinok kevésbé voltak bevonva az ukrainista mozgalomba. „A nép maga annyira műveletlen, hogy ily kérdésekre még nem ért meg”, fogalmazott Csernoch János a kultuszminiszterhez intézett levelében 1914. december 9-én. A

³⁵⁴ Ingyen Isten és ingyen föld. In: *Népszava*. 1913. december 31. 306. sz. 1-2. 1

³⁵⁵ MOL. K 26.1915–XII–450. 59. p.

³⁵⁶ Sztripszky Híador: Moskophilizmus, ukrainismus és a hazai rusznákok. In: *Budapesti Szemle*. 153. kötet. 434. szám. 1913 ; Sztripszky Híador. A kievi királyság. Az ukrainó kérdés. In: *Budapesti Hírlap*, 34. évf. 217. sz. 1914. szeptember 6. 20. l.

³⁵⁷ AGBP, Prezidiálne spisy, inv. č. 59, rok 1916, sign. 5.

görög katolikus papok sem mutattak rokonszenvet az ukrainistákkal. A „hazafias” papok nemzeti veszedelmet láttak benne, a „lelkiismeretlenek” pedig az anyagi előnyök miatt érdeklődtek az ortodoxia iránt.³⁵⁸

A budapesti kormány szinte paranoiásan tartott mindentől, ami orosz. Igyekezett csökkenteni az orosz befolyásokat, támogatván az ukrán nacionalizmust. Ennek jeleként szolgált az Ukraina című új folyóirat megalapítása 1916-ban Budapesten. A lap az ukrán államiság iránti szimpátiát próbált ébreszteni a magyar társadalomban.³⁵⁹ Az ukránofil irányzat képviselője, Sztripszky Hiador (1875–1946) az *Ukránia* című, az ukrán–magyar kulturális és gazdasági kapcsolatok szemlélésében nyomatékosan kijelentette, hogy Ukrania az a terület, amely az északkeleti Kárpátok túlsó oldalán, Gácsországban, Bukovinában és az orosz sztyeppe déli felén lakó ukrán lakosságot foglalja magában. „Ebbe tehát az északkeleti vármegyékben élő görögkatolikus vallású magyar polgárokat sohanem értjük bele. Ezek gácsországi későkori jövevények, akiket egész történelmi hagyományuk a magyarsághoz fűz... Ezek tehát magyar állampolgárok, akiket a történelmi vonatkozások régi latin neve miatt csakis szükségből fogunk ruténnek nevezni. Az ukrán fogalom alól tehát őket tökéletesen kirekesztjük.”³⁶⁰

³⁵⁸ MOL. K26. 1914–XLI–1591

³⁵⁹ Магочій П. Р.: Формування... і.м. 49. р.

³⁶⁰ *Ukránia* (Budapest), 1. évf. 1915. december 25. 1. szám (mutatványszám). 1. p.

4. A skizmamozgalom és a máramarosszigeti per az orosz és a galíciai sajtó megítélésében

A ruszin nép vallási formában jelentkező 20. század eleji nemzeti mozgalmi nemcsak a magyar sajtó hasábjain voltak olvashatóak. A máramarosi per nagy korabeli visszhangot váltott ki. Okairól, menetéről és következményeiről több orosz, galíciai és más külföldi lap is írt. Természetesen a különböző politikai szimpátiák miatt a kortárs időszaki kiadványok nem mindig objektívan értékelték a korabeli eseményeket. Ugyanakkor a 20. század elején az Orosz Birodalomban és Habsburg fennhatóságú Galiciában megjelenő sajtóanyagok a kutató számára értékes forrást képeznek.

Az Orosz Pravoszláv Egyház Szent Szinódusának hivatalos hetilapja, a Szentpéterváron kiadott *Cerkovnie Vedomoszti*³⁶¹ függeléke, a *Pribavlenia* 1904. évi 16. számában a magyarországi pravoszláv mozgalom kiváltó okairól írt. A cikk szerzője megjegyezte, hogy az orosz (ruszin – T.Á) püspökök, a népi tanárok és a papok a legaktívabb segítői a kormánzatnak a magyar-oroszok elmagyarosításának ügyében, akiket kevés kivétellel (Fencik, Szilvay és mások) a magyar-orosz nép ellenségeinek nevez.³⁶² Kritikával illetően a magyarbarát kárpátaljai elemeket, a szerző hangsúlyt helyezett arra, hogy a magyarok „jóval könyörületesebben és elnézőbben viseltettek az orosz néphez, mint a magyarónok”³⁶³. A cikk szerzője szerint a magyarosítással szembeni egyik legfőbb tiltakozásforma volt a ruszinok más országokba történő kitelepülése, különösen az óceánon túlra, aminek okai között a politikai aspektuson kívül a szociális és gazdasági is jelen volt.³⁶⁴

A *Cerkovnie Vedomosztyi (Egyházi Közlöny)* függeléke, a *Pribavlenia* 1914. évi 40. számában a következő állítással találkozunk: „A papi szolgáltatásokért járó magas fizetség mellett a paraszt köteles szénát, tűzifát, kenyeret, káposztát, tojást beszolgáltatni a

³⁶¹ A «Церковные Ведомости» – („Egyházi Közlöny”) 1888 és 1917 között jelent meg Szentpéterváron. A folyóirat egy része hivatalos jellegű volt és leközlölte a kormány rendelkezéseit és rendeleteit, a Szinódus rendeleteit, a szinódusi főügyész jelentéseit, kitüntetésekről szóló jelentéseket. A kiadvány nem hivatalos függelék része, az úgy nevezett „Pribavlenia” («Прибавления») tudományos-teológiai, spirituális-tanulságos valamint misszionárius elemeket ötvözött magában. Ezen kívül a hetilap tartalmi elemzése mutatja, hogy a „Cerkovnie Vedomosztyi” időnként kiélezett társadalom-politikai kérdéseket is tárgyalt meg. Az 1905–1904. évi anyagok élénken foglalkoztak az akkori orosz valóság érzékeny problémáival is. Akkoriban Oroszországban a hatalmából veszítő egyházat megfosztották a köznépre gyakorolt jelentős befolyásától, tekintélye gyengült, a népi közegekben a szocialista eszmék elterjedésével a pravoszlávia intézetével szemben nőtt a bizalmatlanság. Az egyház megreformálásának szükségességét megértette az egész papság: a plébánosoktól a főpapokig.

³⁶² Изъ Угрососсіи In: Прибавленія къ Церковнымъ Ведомостямъ. – 1904. – №16. – С. 594.

³⁶³ Magyarón: a szlovák értelmező kéziszótár szerint magyarón, aki egy nem magyar nép gyermekének születik, és elmagyarosodik. In: Kiss Gy. Csaba: Budapest–Zágráb: oda-vissza. Kortárs irodalmi és kritikai folyóirat.

Kortárs 51. évf. 5. sz. (2007. május)

³⁶⁴ Изъ Угрососсіи. In: Прибавленія къ Церковнымъ Ведомостямъ. 1904. №16. 595. p.

plébánosnak. Mindez alkotja az úgy nevezett „koblinát”³⁶⁵, melyet a pap gyakran a zsidónak adott bérbe, aki viszont tudja, hogyan kell kisajtolni mindent, amit csak lehet. Korábban a paraszt köteles volt beszállítani a papnak egy-egy szekér tűzifát és szénát, egy súlymérték zabot vagy kukoricát és egy évben két napot ledolgozni. Jelenleg pedig (1914-ben – T.Á) mindezt a paraszt köteles kifizetni pénzben a piaci árak szerint. A hatóságok kötelesek behajtani ezeket az adókat a pap utasításának megfelelően, amelyeket ellenőrzés nélkül vesznek tudomásul. Ezenkívül a paraszt magas díjszabás mellett köteles megfizetni a papi szolgáltatásokat. A pap elveszi az utolsó ökörpárt vagy a tehenet, a végrendelet első pontját a maga javára, a temetkezési költség megfizetésére állítja össze ... Húsvétra a pap minden lélektől egy kenyeret kap, amelyet aztán szekérszámra elad a zsidónak vagy saját disznóit hizlalja vele.”³⁶⁶

A *Pribavlenia* következő cikkében különösen magasra értékelték Alekszij Kabaljuk tevékenységét: „Ő, mindenhol hirdetvén a pravoszláviát és kielégítvén az újonnan megtértek lelki szükségleteit, mintha a Magyar Rusz apostolává vált volna.”³⁶⁷ A cikkben ugyancsak ismertetik Duliskovics Arnold provokátor jellegűnek minősített szerepét, aki Oroszországban megnyervén Vlagyimir Bobrinszkij gróf bizalmát, rajta keresztül Csernovciban megismerkedett Dobrjanszky Adolf unokáival – Olekszij, Roman és Jurij Gerovszkijjal. A szükséges bizonyítékokat összegyűjtvén Duliskovics visszatért Magyarországra és az összes anyagot átadta az ügyészségnek, amely megkezdte a bírósági eljárás előkészítését.

A *Pribavlenia* 1914. évi 42. számában arról olvashatunk, hogy a magyar csendőrség és a titkosrendőrség kémei miképp kínozták a kárpátaljai pravoszlávokat. „A tömlöcben, a vizsgálat számára kívánatos válaszok kikényszerítésére a fogvatartottakat addig verték puskatussal, korbáccsal és rúgásokkal, amíg azok eszméletüket el nem veszítették. Néhány vádlott megőrült.”³⁶⁸

A máramarosszigeti per a korabeli regionális orosz időszak kiadványok érdeklődését is felkeltette. A Doni és az Észak-Kaukázusi régió gyakorlatilag minden lapja eléggé részletekbe

³⁶⁵ A görög katolikus papoknak járó termésadó.

³⁶⁶ Православие и уния в Угорской Руси. In: Прибавления къ Церковнымъ Ведомостямъ. 1914. №40. 1728. р. Vö. Юрий Данидець. Антиправославні Мараморош-Сиготські судові процеси на сторінках Санкт-петербурзьких «Церковныхъ Ведомостей». In: <http://h.ua/story/339537/> (letöltés ideje: 2015. február 15.)

³⁶⁷ Православие под австро-венгерским судом. In: Прибавления къ Церковнымъ Ведомостямъ. 1914. №23. 1044. р. Vö. Юрий Данидець. Антиправославні Мараморош-Сиготські судові процеси на сторінках Санкт-петербурзьких «Церковныхъ Ведомостей». In: <http://h.ua/story/339537/> (letöltés ideje: 2015. február 15.)

³⁶⁸ Православие и уния в Угорской Руси. In: Прибавления къ Церковнымъ Ведомостямъ. 1914. №42. 1044. р. Vö. Юрий Данидець. Антиправославні Мараморош-Сиготські судові процеси на сторінках Санкт-петербурзьких «Церковныхъ Ведомостей». In: <http://h.ua/story/339537/> (letöltés ideje: 2015. február 15.)

menően foglalkozott a máramarosszigeti perrel. Különösen a *Szeverokavkazkij Kraj* című lap (*Észak-Kaukázusi Vidék*), amely folyamatosan közölte a bírósági tárgyalások jegyzőkönyveit. Egy sor más oroszországi kiadványtól eltérően ez a lap nemcsak a ruszinok védelmének szempontjait tükrözte, hanem közölte a vád álláspontját is. Mindeközben a lap pártatlanul ismertette a pert: csupán tényeket közölt és került a kommentárokat és az események értékelését.³⁶⁹ A *Szeverokavkazkij Kraj* értékelvén a magyarországi szlávok helyzetét az első világháborút megelőző korszakban, a legnehezebbnek ítélte meg az északkelet-magyarországi ruszinok helyzetét, mivel ott a ruszinok nemzetiségi elnyomása mély gazdasági válsággal párosult.³⁷⁰ Ugyanezeket a megközelítéseket képviselte a *Kavkaz* című egyik vezető tifliszi lap is. A *Kavkaz* gyakorlatilag nem kételkedett a máramarosszigeti bírósági perek politikai indíttatásában, a lap egyidejűleg elítélte Bobrinszkij gróf és a pánszlávok északkelet-magyarországi tevékenységét, amelyet az Osztrák-Magyar Monarchia belügyeibe való beavatkozásként értékelt.³⁷¹

Berchtold közös külügyminiszter 1913. július 8-án elküldi Tiszának a szentpétervári *Revue Contemporaine*³⁷² folyóirat 1913. április 20. számában megjelent *Nouvelles Persecutions en Hongro-Russie (Újabb vallási üldözések Orosz-Magyarországon)* című cikket, amelynek szerzője egy bizonyos A. du Chayla³⁷³. A *Revue Contemporaine* igen sötét képet ábrázol a Magyar Királyság területén élő ruszinokról. Rágalmazó állítások és bujtogató jelszavak hangoztatása mellett azt a célzatot követi, hogy törvényes intézkedések elferdítése és koholt törvénytelenések elhíttetése által a magyar Szent Korona területén vallási és politikai téren üzött nagyorosz propaganda érdekében hangulatot csináljon. A skizma-mozgalomról így számolt be: „Magyarország északi megyéiben az utóbbi években 30 ezer magyar-orosz tagadta meg a Rómával való egyesülést, és visszatért az ortodox egyházhoz. Azonnal megkezdődött az üldözés. A csendőrök elfogták, bebörtönözték és szörnyű bírságokra ítélték a bűnösöket.” A cikk szerint hatóságok nemcsak azokat a parasztokat tartóztatták le, akik beszélték az orosz nyelvet, hanem még azokat is, akik az óceánon túli kivándorlóktól leveleket kaptak, amerikai bélyegekkel. „Iza községben 300 lakos lett letartóztatva és bebörtönözve. Ünnepeken már kora reggel berohantak a csendőrök, és mindig

³⁶⁹ Северокавказкий край. 1913. №300. 3. p.

³⁷⁰ Северокавказкий край. 1912. № 432. 2. p.

³⁷¹ Кавказ. 1914. № 35. 2. p

³⁷² A Szentpéterváron kb. 2000 példányban megjelenő „Revue Contemporaine” c. időszaki lap tulajdonosaként Nadin Alexandrovna Woyeikov volt bejegyezve. A lapnak számos orosz és francia munkatársa volt, ezek nagyrészt tanárok és újságírók. Tisztán orosz nacionalista politikát folytattak.

³⁷³ MOL. K 26. 1918–XXV–406. 707. alapszám. 47. p.

találtak új áldozatokat, akiket aztán megláncolva vonszoltak a falu utcáin. Mértéktelenül verték a férfiakat és az asszonyokat. Sok paraszt az ütések alatt halt meg. A magyar csendőrök vízbe fojtogatták a ruténeket” – így jellemezte a szentpétervári újság a Máramaros vármegyei pravoszláv mozgalmat. Továbbá hozzátették, hogy a magyarok nem egyszer felakasztották az embereket pl. Lipcse faluban.

Fontos megvizsgálnunk, hogy miképp vélekedtek a galíciai kiadású lapok az északkelet-magyarországi vármegyékben lezajlott skizma-mozgalmakról. A Lembergben megjelenő *Dilo* lap a pravoszláv mozgalmat az oroszbarát (ruszofil) propaganda következményének tartották. A máramarosi per elindításának okáról a *Dilo* a következőket írta: a magyar kormány eleinte nem fordított figyelmet erre az agitációra (pravoszláv – szerk.), csak akkor kezdte azt elnyomni, miután a sajtó is írni kezdett róla. Továbbá megjegyezték, hogy a kormány arra a meggyőződésre jutott, hogy ezt az agitációt elősegíti az orosz nép (kárpátaljai ruszinok – szerk) kedvezőtlen anyagi helyzete és ezért a kormány úgynevezett „népi kormányzóságokat” (Hegyvidéki Kirendeltség – T.Á.) létesített, amelyek a lakosság megsegítésére hivatottak. De ezekben a kormányzóságokba olyan hivatalnokokat helyeztek, akik nem ismerték az orosz nyelvet és hivatalukra, mint szinekúrára³⁷⁴ tekintettek. Az egyik tisztelt magyar publicista hallatlan és félelmetes dolgokat írt a „népi kormányzóságok” tevékenységéről. Ezek a kormányzóságok (kirendeltségek) a kormány által a szükséget szenvedő orosz parasztok megsegítésére kiutalt pénzt pezsgőre költötték, a parasztok segélypénzén történő pezsgőzés odáig fajult, hogy a magyar arisztokrácia lovait is pezsgővel itatták.³⁷⁵

³⁷⁴ Olyan állás, melyben tényleges munkát nem kell végezni, de jó fizetést nyújt.(eredeti jelentése: "gond nélkül")

³⁷⁵ Діло. 1913. 10 грудня. 3. р.

V. Északkelet-Magyarország vármegyéi a háború kezdeti szakaszában

1. Északkelet-Magyarország az Orosz Birodalom politikai és hadi céljaiban

Az Osztrák–Magyar Monarchia számára keleti irányból hagyományosan az Orosz Birodalom volt a legfőbb stratégiai ellenfél, mind politikai, úgy katonai szempontból is.³⁷⁶

Egy esetleges mozgósítás során az Orosz Birodalom katonai erejének összpontosítását hátráltatta volna az ellenfelekhez képest elmaradott vasúti hálózata, valamint az ország nagy kiterjedése. A mozgósítás gyorsaságának kérdése azért volt különösen fontos, mert a háborúra készülők felek villámháborúra számítottak.³⁷⁷ Oroszország 1910-ben már felkészültnek érezte magát a háborúra. A francia és orosz vezérkari főnökök 1911-től rendszeresen egyeztették háborús terveiket.³⁷⁸

Oroszország tudatában volt saját katonai ereje hiányosságának, s ezért 1913-tól nagy katonai fejlesztési programot indított el, amelynek megvalósításának befejezését 1917-re tervezték.³⁷⁹

1913 végére az antant és a központi hatalmak már készen álltak a nagyszabású háborús szembenállásra, csak még az nem volt teljesen világos, hogy ki és mikor kezdi el. Németországnak nem állt szándékában bevárni az orosz hadsereg reformját.

Oroszországban pedig a háborúra való fokozottabb felkészülés idején egyre inkább fölénybe került a francia kormány által támogatott pánszláv, háborús párt. Az orosz háborúpárti lapok, mint például a *Новое время*³⁸⁰ (*Novoje Vremja*), különösen a máramarosi skizmapert követően kritikusan írtak Magyarországról, többször is felvetették, hogy a magyaroknak el kellene szakadniuk a hármasszövetségtől.³⁸¹

1914 nyarán az orosz hadsereg sikeres katonai műveletek során benyomult az Osztrák–Magyar Monarchia területére és elfoglalta Kelet-Galíciát, valamint az osztrák Lengyelország egy részét. Oroszország az első világháborúba Szerbia és az összes szláv nép védnökeként lépett be. A két ellentétesnek tűnő gondolat – a népek felszabadításának eszméje és az új területek szerzése délnyugaton – meglepően szervesen egyesült mind a hivatalos orosz

³⁷⁶ Hajdú Tibor: Az orosz vezérkar 191–1913-as tervei az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország elleni támadásra. In: Történelmi Szemle. 2014/2. 315–316. p.

³⁷⁷ Uo. 316. p.

³⁷⁸ Uo. 318–319. p.

³⁷⁹ Зайончковский Андрей Медардович: Мировая война 1914–1918 гг. Том. 1. Москва, 1938. 24. p.

³⁸⁰ 1868–1917 között Szentpéterváron heti öt alkalommal megjelenő szélsőséges politikai és irodalmi lap.

³⁸¹ Hajdú Tibor: Az orosz vezérkar 1910–1913-as tervei az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország elleni támadásra. In: Történelmi Szemle. 2014/2. 321. p.

propagandában, mind az orosz társadalom egy részének köztudatában is. Széles körben elterjedt a Galíciának az Orosz Birodalomhoz való csatlakozását népszerűsítő irányzat is, amely a háborút megelőzően csupán a titkos kormányzati iratokban és a nacionalista társadalmi körök képviselőinek deklaratív felszólalásaiban voltak jelen.³⁸²

Kelet-Galícia megszállását komoly szervezői és propagandatevékenység előzte meg az orosz fél részéről. 1914. július 29-én Kijevben létrehozták az úgy nevezett Kárpátorosz Felszabadító Bizottságot, melynek elnökévé a galíciai származású Javorszkij Julian Andrijovicsot³⁸³, titkárává pedig Labenszkijt választották meg.³⁸⁴ A bizottság fő feladatai és céljai: megismertetni az orosz társadalmat és a felszabadító orosz hadsereget a Kárpát-melléki³⁸⁵ „oroszok” történelmi múltjával, korabeli nemzeti-kulturális és politikai helyzetével; az „orosz” galíciai katonai menekültek és foglyok iránti gondoskodás. A kijelölt célok elérésének módszerei a következők voltak: időszaki kiadványok kibocsájtása – újságok és röpiratok, nyílt gyülekezetek és párbeszéd megszervezése.³⁸⁶

Az orosz csapatoknak a Monarchia területére való bevonulását Nyikolaj Nyikolajevics Romanov orosz nagyherceg, az orosz cári hadsereg főparancsnokának két felhívása kísérte. Az *Osztrák–Magyar Monarchia népeihez* (Народы Австро-Венгрии!) intézett felhívásában Oroszországot a monarchia népei számára a szabadságot és a nemzetiségi-kulturális elvárások megvalósítását hozó erőként állítja be.³⁸⁷ Továbbá a felhívás tartalmazza az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetpolitikájának negatív értékelését is. Ezenkívül, bár nem nevezi meg szó szerint, utalást tesz a szláv népek testvéreivel való egyesülésére, a korábban széles körben propagált eszmének megfelelően. Nyikolaj Nyikolajevics Romanov orosz nagyherceg felhívását kilenc nyelvre fordították le és a monarchia népei között terjesztették.

Más hangnemben fogalmaz a főparancsnok a Kárpátok keleti lejtőin élő oroszokhoz intézett *Az orosz néphez* (Русскому народу!) című augusztus 5-i felhívása. Miközben „Ausztria–Magyarország népeinek” a nemzetiségi fejlődés szabadságának ígérte a cári

³⁸² Бахтурина А.Ю.: Политика российской империи в восточной Галиции в годы первой мировой войны. – М.: Аиро-XX, 2000. 57. p.

³⁸³ Javorszkij Julian Andrijovics (1873–1937) - galíciai származású oroszbarát irodalomtudós

³⁸⁴ Любченко В. Б.: Москвофільський фактор в політиці російської імперії напередодні та на початку Першої світової війни / В. Б. Любченко Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2003. – Вип. 6. – 129 p.

³⁸⁵ Ebben az időben Galíciát több féleképpen is nevezték: Kárpát-mellék (Prikarpatya), Karpatszka Rusz, Galíciai Rusz.

³⁸⁶ Современная Галичина. Етнографическое и культурно-политическое состояние ея, в связи с национально-общественными настроениями. – К.: Походная типография Штаба Главнокомандующаго Арміями Юго-Западнаго фронта, 1914. 10–11. p.

³⁸⁷ Годъ войны съ 19-го іюля 1914 г. по 19-ое іюля 1915 г. Высочайшіе манифесты. – Возванія Верховнаго Главнокомандующаго. – Донесенія: отъ Штаба Верховнаго Главнокомандующаго, отъ Штаба Главнокомандующаго кавказской арміей, отъ Морского Штаба [Предисловіе А. Оглина]. – М.: Т-во типографіи А. И. Мамонтова, Изданіе Д. Я. Маковского, 1915. 13–14. p.

hadvezér, a galíciai lakossággal viszont közli, hogy eljött az ideje egyesíteni a Rusz elválasztott részeit ,és hogy „nincs az az erő, amely képes megállítani az orosz népet annak egyesülési törekvésében”.³⁸⁸

Galícia elfoglalását az orosz nép újraegyesítéseként és Oroszország nemzeti újjászületéseként értelmezve az oroszországi közvélemény lelkesedéssel fogadta. Az orosz hadsereg által elfoglalt Galíciában gyakorolt politika és az új adminisztrációval kapcsolatos kérdés jóval szélesebb volt, mint egyszerűen egy ideiglenesen megszállt terület kormányzásának a kérdése.³⁸⁹ A rövid győzedelmes háborúra irányuló számítások az orosz adminisztrációt arra ösztönözték, hogy a galíciai osztrák tartomány keleti része kormányzásának kérdéseit a Hármasszövetség országainak – s így Ausztria–Magyarország területének – közelgő újraelosztásának kontextusában kezeljék.³⁹⁰

Az Orosz Birodalom egyesített vezérkarának vezetője, Obruchev³⁹¹ tábornok 1887-ben készített háborús tervében az orosz hadseregek számára konkrétan meghatározta a célratorő offenzíva feladatát: a Viszla mentén állomásozó orosz hadsereg részére a Breszt–Pest, a délnyugati (volinyi) hadsereg számára pedig a Lemberg–Pest támadási irányt. Eközben az utóbbi hadsereg balszárnyának csapatai számára megszabták az általános orosz offenzíva elősegítését a Galíciában szembenálló osztrák erők „szárnya és hátországa elleni támadás, valamint a Kárpáti szorosok elfoglalása által”.³⁹²

Alekszej Kuropatkin tábornok az *Oroszország határai a háború éveiben 1914–1915. (Megfontolások Oroszország követeléseit illetően békekötés esetén)* című jelentésében írta, hogy Kelet-Galícia, Magyarország és Bukovina orosz többségű területeinek Oroszországhoz való kerülése „befejezi a Rusz részfejedelemségei és az orosz törzs egyesítését”.³⁹³

Miljukov Pavel (1859–1943) orosz politikus, történész és publicista a *Чего ждем Россия от войны*³⁹⁴ (*Mit vár Oroszország a háborútól*) című 1915-ös tanulmánygyűjteményben Oroszország területi igényeiről ír. Miljukov szerint nincs kétség

³⁸⁸ Александр Асташов: Пропаганда на Русском фронте в годы Первой мировой войны. In: http://propagandahistory.ru/books/Aleksandr-Astashov_Propaganda-na-Russkom-fronte-v-gody-Pervoy-mirovoy-voyny/54 (Letöltés időpontja: 2015. március 10)

³⁸⁹ Зайончковский А.: Подготовка России к мировой войне. Москва, 1926. 35–36 pp.

³⁹⁰ Бахтурина А.Ю.: Политика... i.m. 59. p.

³⁹¹ Obruchev Nyikolaj Nyikolajevics (1830–1904) – orosz katonai vezető, főhadsegéd, 1881–1897 között az orosz hadsereg vezérkari főnöke.

³⁹² Зайончковский А.: Подготовка... i.m. 35–36. pp.

³⁹³ Бахтурина А.Ю.: Политика... i.m. 59. p.

³⁹⁴ Чего ждет Россия от войны. Изд. 2-е. Кн. изд-во "Прометей" Н.Н. Михайлова, 1915.

afelől, hogy a túlnyomó többségű ruszinok lakta északkelet-magyarországi területeken az orosz megszállás lesz az Oroszországhoz való csatlakozás kezdete.³⁹⁵

Az Osztrák–Magyar Monarchia, így Magyarország felosztása már az első világháború kezdetén az antant hadicéljai közé tartozott.³⁹⁶ 1914. február 2-án II. Miklós orosz cár fogadta Nikola Pašić szerb miniszterelnököt. Beszélgetésük során az orosz cár megjegyezte, hogy „Ausztria rosszul bánik szlávjaival, mint a ruszinok elleni per példája is mutatja, közölte, mennyire sajnálja az orosz nemzetnek ezt a boldogtalan, hitéért üldözött részét. Rossz vége lesz annak, ha Ausztria nem hagy fel szlavofób politikájával.”³⁹⁷

A cár hasonlóképpen nyilatkozott Paleologue francia nagykövet előtt 1914. november 21-én a Carszkoje Szelóban tartott audiencián: „Ha győzelmes csapataink a Kárpátokon belülré kerülnek, ha Olaszország és Románia is belép a háborúba, akkor Ausztria–Magyarország aligha éli túl azokat a területi áldozatokat, amelyekre Ferenc József rákényszerül. S akkor, mivel az osztrák–magyar együttműködés csődbe jutott, feltételezem, hogy a két állam nem akar továbbra is együtt maradni, legalábbis a jelenlegi feltételek között.”³⁹⁸

Pasic a februári 2-i találkozójuk során arról biztosította az orosz cárt, hogy Erdélyért a román kormány mindenre kész.³⁹⁹

Az 1914. október elején létrejött az orosz–román megállapodás értelmében Oroszország garantálta Románia területi igényeit az Osztrák–Magyar Monarchia románok lakta területeire. A szerződés értelmében a román fél „a részéről alkalmasnak talált időpontban” foglalhatja el ezeket a területeket.⁴⁰⁰ Ám ennek ellenére Románia még két évig várt a háborúba való belépéssel, ugyanis nem volt biztos az antant győzelmében.

Az orosz hatalom (mind az állami, mind a katonai) differenciált hozzáállást tanúsított az ellenfél különböző etnikai csoportjai iránt. Támogatták Ausztria–Magyarország nacionalista mozgalmait, amelyek az antanthatalmak gőzelve esetére homályos ígéreteket kaptak. A különböző ruszofil társaságokhoz pedig, mint az ellenség táborában lévő természetes

³⁹⁵ Uo. 50. p.

³⁹⁶ Hajdú Tibor: A cári Oroszország hadicéljai Magyarországgal szemben az első világháborúban. In: Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Szerk.: Romsics Ignác. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995. 29. p.

³⁹⁷ Pasic 1914. február 2-i jelentése Péter királynak. In: M. Boghitschewitsch: Die Auswärtige Politik Serbiens 1903–1914. Berlin, Brücken, 1928. 1. kötet, 419. p. idézi Hajdú Tibor, 1995. 31. p.

³⁹⁸ Maurice Paleologue: A cárok Oroszországa az első világháború alatt. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1982. 110–111. p.

³⁹⁹ Pasic aznap kelt jelentését idézi M. Boghitschewitsch: Die Auswärtige Politik Serbiens 1903–1914. Berlin 1928. Idézi: Hajdú Tibor–Pollmann Ferenc. A régi Magyarország utolsó háborúja. 1914–1918. Budapest, Osiris Kiadó, 2014. 41. p.

⁴⁰⁰ История дипломатии. Под ред. Громико А.А. Москва, Политиздат, 1965. 125. p.

szövetségesekhez viszonyultak. A cári kormány az első világháború egyik fő célkitűzéseként kikiáltotta a szláv népeknek az osztrák és német rabszolgaigá alóli felszabadítását.

2. A betöréseket közvetlenül megelőző hangulat az északkelet-magyarországi vármegyékben

Az általunk vizsgált vidéken a 20. század elejétől egyre inkább fokozódott a nagyorosz–pánszláv eszmék elterjedése, amiből arra lehetett következtetni, hogy a cári orosz birodalom egyik stratégiai célja a Monarchia jelentős mértékben ukránok lakta Galícia tartományának és ezen túlmenően a Magyar Királysághoz tartozó északkeleti ruszin többségű vármegyéknek a megszerzése.

A világháború kitörését megelőző években Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék tisztségviselői fokozott oroszbarát hangulatról tettek sorozatos, többszörös jelentéseket a kormánynak.

Szabó Jenő, a magyar királyi földművelésügyi minisztérium Hegyvidéki Kirendeltség Bereg vármegyei Szolyva község állambérleti intézetének gazdasági intézője 1912. december 9-én kelt jelentésében közölte a Munkácsi Hegyvidéki Kirendeltség vezetőjével, Berzeviczy Zsigmonddal, hogy bizalmas értesülései szerint a Bereg vármegyében élő ruszinok részben egész közönyösen, részben pedig nem annyira vágyakozással, mint inkább érdeklődéssel tekintenek egy esetleges orosz invázió elé.⁴⁰¹ Azonban ennél kedvezőtlenebb volt a helyzet a Máramaros vármegyebeli Ökörmezői járásban, ahol a papok szabadabban és minden ellenőrzés nélkül a szószékről hirdették a ruszin nép megváltását egy bekövetkezendő cári invázió idején. Például a Máramaros megyei Iszka település görög katolikus lelkésze nyíltan a szószékről ígérte az oroszok bejövetele esetén az adók elengedését, a földek kiosztását, katonai mentességet, ingyen iskolát, az egyházi terhek eltörlését.⁴⁰² Ezen kívül felszólította híveit, hogy a bejövő orosz sereget fogadják a lehető legszívélyesebben, mert azok felszabadítani jönnek őket. Szintén a szolyvai gazdasági szakértő leveléből értesültünk, hogy a határrendőrség azzal vádolta a járásbeli Királyfiszállás község görög katolikus plébánosát, hogy orosz rubelek birtokában van. A járás Polena településéről kirendelt csendőrőrs által végzett házkutatás során ez a vád alátámasztást is nyert.

A tárgyalt időszakban megnyilvánuló hangulatra például a következő eset volt jellemző, amelyre ugyancsak Szabó Jenő intéző hívta fel a közvetlen hegyvidéki kirendeltségbeli felettesének a figyelmét. A tisztségviselő megfigyelése szerint ebben az időben Szolyván a ruszinok egy-egy kocsmái találkozás során megbeszélték, hogy az oroszok bejövetele esetén

⁴⁰¹ KTÁL. Fond 772, op. 3, od. zber. 2. 5. p.

⁴⁰² KTÁL. Fond 772, op. 3, od. zber. 2. 2. p.

lakásaik ajtaján keresztet fognak rajzolni, ezáltal megkülönböztetvén magukat a „zsidóktól és uraktól”.⁴⁰³

Lator István főerdőmérnök, úgyszintén a Hegyvidéki Kirendeltséghez tartozó Ugocsa vármegyei Nagyszőlős városa magyar királyi gazdasági felügyelőség vezetője 1912. december 13-án a földművelésügyi miniszterhez intézett jelentésében a királyság területileg legkisebb vármegyéjében előforduló államellenes mozgalmakról számolt be. Rakasz nevű ruszin többségű községben az ottani zsidók panaszkodtak, hogy a ruszinok (az eredeti szövegben – „oroszok” – T.Á.) megfenyegették őket. „A Klein korcsmájában egy Spir Mihály nevű orosz ember mondta volna józanon..., hogy Ferencz Jóska nekünk semmi sem. Jön az Atyuska és akkor a zsidókat és azután az urakat megöljük. Több orosz azt beszélte volna, ha jön a muszka, a cár lesz a mi királyunk és a pápánk” – olvashatjuk a jelentésben. Josipovich helyi zsidó jelentése szerint az egyik paraszti családból származó vármegyebeli Rakasz település görög katolikus tanítója azt mondta neki: „Ha bejönnek a muszkák, Máramaros és Ugocsa megyét is Oroszországhoz csatolják.” Ebben az időben jellemző volt, hogy a csendőrség a rakaszi ruszinoknál számos oroszországi nyomtatványt talált.⁴⁰⁴ A nagyszőlősi gazdasági felügyelőség vezetője szerint Ugocsa vármegye területén több ruszin községben államellenes mozgalmat szítottak és a lakosok egy része fenyegető magaviseletet tanúsított a nem ruszinokkal szemben. A csendőrség puskákat és revolvereket kobozott el számos a többségében ruszinok által lakott községben. Becsky Emil, Ugocsa vármegye főispánjának elmondására utalva a beszámolója összeállítója megjegyezte, hogy Szőlősegres, Rakasz, Alsókaraszló, Veréce, Felsőveresmart és Felsősárad községekben tettek a ruszinok államellenes nyilatkozatokat.

Következtetésül Lator István gazdasági szakértő az állam tekintélyének fenntartása és a más nemzetiségűek biztonsága érdekében csendőrség vagy katonaság kivezénylését javasolta. Ezen kívül utalt arra, hogy a ruszinok „úgy látjuk nem az a jó csendes nép, aminek eddig hitték, csak politikából vagy gyávaságból nem merte eddig érzelmeit úgy kimutatni, mint tették azt a többi nemzetiségek”.⁴⁰⁵

Ez a megnyilvánulás egyértelműen tanúskodik arról, hogy a gazdaságilag tömegesen igen kedvezőtlen helyzetben lévő ruszinok önmagukat szembeállították a térségben a társadalmi-gazdasági élet terén előnyösebb pozíciókat betöltő polgárokkal: a társadalmi alapon kiemelt „urakkal” és az etnikai alapon is megkülönböztetett zsidó lakossággal. S mi

⁴⁰³ Uo. 7. p.

⁴⁰⁴ Uo. 8. p.

⁴⁰⁵ Uo. 9. p.

több ezt a fajta kialakult szeparációs szemléletet fel is akarták használni a már ebben az években a köznép felfogásában potenciálissá vált orosz hatalomátvétel esetén. Mindez nem értékelhető pozitív fejleményként a közelgő nagyméretű háborúra nézve.

A Máramarosszigeti Magyar Királyi Kultúrmérnöki Hivatal⁴⁰⁶ főnöke, Jankó Miklós királyi főmérnök a működésének területi kompetenciájába tartozó legnagyobb részben „oláh és ruthén” lakosságú Máramaros és Ugocsa vármegyékre vonatkozóan ugyancsak nemzetiségi helyzetet értékelő jelentést tett a földművelésügyi miniszterhez címezett beszámolójában.

Röviden értékelvén a helyi román lakosságot a mérnökszakember a következőket jegyzi meg: „...az oláh nép jóindulatú általában nemzetiségi kérdésekkel kevésbé foglalkozó, azonban könnyen befolyásolható”. „Éppen ez oknál fogva, – folytatja Jankó Miklós, – az Astra⁴⁰⁷ román egyesület ügynökei az utóbbi időben különösen a dragomér-falvi és a sugatagi járásokban elég sikerrel folytatták izgatásaikat melyek annál inkább is veszedelmesek, mert rendkívül ügyesen, a nyilvános mozgalmak teljes kizárásával űzik azokat”. A román izgatás központjául Máramarosszigetet nevezte meg és a román irányzatú agitációhoz kötötte a „Maremureseana” nevű román pénzintézetet is.⁴⁰⁸

Jankó Miklós a jelentése ruszinok közt tapasztalt hangulatokra vonatkozó részében egyértelműen leírta: „...a ruthén lakosság közt elterjedt schizmatikus mozgalom az utóbbi hetekben már meglehetősen levetette egyházi álarczát s határozottan, mint russzofil izgatás működik, még pedig u.n. urak elleni izgatással kapcsolatban”.⁴⁰⁹ Az utóbbi példájául megemlíti, hogy az addig teljesen békés Úrmezőn a ruszin parasztok által végzett birtokparcellázás verekedéssé fajult, ami valószínűleg akkoriban elég szokatlan megnyilvánulásnak számíthatott.

Jankó Miklós leírása szerint hivatalának egyik munkatársa Apor Kálmán királyi segédmérnök személyes meggyőződés útján szerzett tudomást a Lipcsemező községben „újabb időben feltámadt” russzofil hangulatról. Összegezvén a Máramaros és Ugocsa területén megfigyelt nemzetiségi kérdéskörrel kapcsolatos tapasztalatokat, a beszámoló szerzője a következőképpen fogalmaz: „Jellemző az általános hangulatra nézve az a körülmény, hogy a vidékünkön úgyszólván köztudottá vált az a vélemény, hogy egy orosz háború kitörése esetén itt ismétlődni fognak az 1849–49-iki nemzetiségi vérengzések,

⁴⁰⁶ Az 1879-ben alapított Magyar Királyi Országos Kultúrmérnöki Hivatal a földművelésügyi miniszternek műszaki tanácsadó intézménye. Bővebben lásd: Dóka Klára. Kultúrmérnöki intézmény 1880–1914. In: Historia. 2010/06–07. szám. 48-54 p.

⁴⁰⁷ Román közművelődési egyesület.

⁴⁰⁸ KTÁL. Fond 772, op. 3, od. zber. 2. 19. p.

⁴⁰⁹ Uo.

amelyekkel szemben Máramaros vármegyének csekély magyar lakossága úgyszólván védtelenül áll”.⁴¹⁰

1913. szeptember 2-án a Szobránci járás főszolgabírója, Tomcsányi István arról értesítette Ung vármegye főispánját, Sztáray Gábort, hogy 1913. augusztus 28-án Gejgus Pál, Fekésháza községi bírójának ellen névtelen feljelentést tettek a szobránci főszolgabírói hivatalnál, miszerint nevezett az augusztusi búcsú alkalmával a magyar nyelv egyházi használata ellen foglalt állást és ennek nyíltan hangot is adott. A jelentésben a főszolgabíró a magyar állameszme egyik nyílt és veszedelmes ellenségeként tüntette fel a bírót. Továbbá azzal is gyanúsították, hogy együttműködik az Ung vármegye területén tevékenykedő pánszláv propaganda terjesztőivel. A főszolgabíró utasította a szobránci járásbeli ubrezsi körjegyzőség csendőr őrsparancsnokságát, hogy nyomozást, szükség esetén házkutatást tartsanak az ügyben.⁴¹¹ Lőrinczy Jenő, Ung vármegye alispánja a csendőrségi jelentés és főszolgabírói vizsgálat alapján 8659/1913 szám alatt kelt határozatával fegyelmi eljárást rendelt el a fekésházai bíró ellen.⁴¹²

Nem sokkal a nagy háború kitörése után, 1914. július 31-én Pap Antal munkácsi püspök a skizmatikus mozgalmat előidéző pánszláv izgatások kellemetlen következményeinek tapasztalata alapján, ruszin és magyar nyelven írt körlevelében figyelmeztette munkácsi egyházmegyei híveit, hogy különösen a galíciai határhoz közel élők „alattomos kémek és ellenséges izgatók hálójába kerülhetnek, akik hazug ígéreteikkel vezetik félre a hiszékeny és tudatlan embert, nem törődve azzal, hogy a hazaárulás irtózatosa bűnébe s ennek szomorú következményeibe sodorják a szerencsétlent”.⁴¹³ A püspök intézkedésének az volt a célja, hogy hívei közül senkit se veszítsen el. Felkérte egyházmegyéje papságát, hogy a ruszin ajkú hívek részére szánt körlevelet a helyiek dialektusa szerinti kiejtéssel olvassák fel a szószékről, s szükségesnek vélt magyarázatokkal egészítsék ki. Molnár Viktor kassai kormánybiztos a belügyminiszterhez intézett augusztus 6-i sürgönyében jelentette, hogy a ruszinok az oroszokat várva, a megbízható papok szószéki figyelmeztetéseit gúnyolva fogadják.⁴¹⁴

A Kárpátok hágóján keresztül történt 1914 őszi betöréseket megelőzően, Ung vármegye tisztviselői már a nyár folyamán jelezték a budapesti kormány felé megalapozott aggodalmukat a térségben, a ruszinok körében kialakult pánszláv, oroszbarát hangulatok miatt.

⁴¹⁰ Uo. 19. p.

⁴¹¹ KTÁL. Fond 4, op. 1, od. zber. 691. 1. p.

⁴¹² Uo. 7. p.

⁴¹³ KTÁL. Fond 151, op. 4., od. zber. 1031. 7–8. p.

⁴¹⁴ KTÁL. Fond 4, op. 1, od. zber. 691. 25. p.

Dr. Blasovszky Miklós, a Nagybereznai járás főszolgabírója Ung vármegye főispánjának 1914. július 28-án tett jelentésében elégedetlenségét fejezte ki amiatt, hogy az ottani csendőrőrsök nem eléggé hatékonyak. A járás területén lehetetlenné vált az idegen külföldi elemek megfigyelése és ellenőrzése.⁴¹⁵

Az osztrák–magyar hadsereg-főparancsnokság hírszerzőosztályának vezetője, Ronge Miksa szerint nem meglepő, hogy Északkelet-Magyarország e Kárpáti régiójában az oroszok jól informáltak voltak, hisz ott laktak az oroszok által még a békeidőben jól „megdolgozott” ruszinok. A kémek rejtőzködését elősegítették a mindenhol átjárható és nagy erdőekkel borított hegyek. Az ott elhelyezkedő erők nem voltak elegendőek az orosz ügynökök behatolásának hathatós megszüntetéséhez. Ehhez ugyancsak hozzájárultak a kis számban létező valamivel nagyobb településekben uralkodó patriarchális viszonyok. A régió egyik fontos központjában – Ungváron nem volt bejelentési kötelezettség az idegenek számára, és a városvezető hat rendőrével oly sok más munkával rendelkezett, hogy nem volt képes kémekkel foglalkozni. „Ez (Ungvár – T.Á.) egyszerűen kémparadicsom volt” – állapította meg Ronge.⁴¹⁶

Dr. Blasovszky 1914. augusztus 3-án jelentette Ung vármegye főispánjának, hogy egészen komoly tünetek vannak arra nézve, hogy kritikusabb körülmények között a ruszin nép nyíltan szembe fog helyezkedni a magyar állammal. A főszolgabíró két nőt tartóztatott le, akik az őket megzsarolni akaró kereskedőkkel szemben a felszabadító cári csapatok közelgő megjelenésének hangoztatásával próbáltak védekezni. Ám dr. Blasovszky nem akarván fokozni az izgatottságot, még aznap szabadon engedte az asszonyokat.⁴¹⁷ A főszolgabíró a következőképpen jellemezte a vidék közhangulatát az első orosz betörés előestéjén: „A nép hangulata itt kétségtelenül nem őszinte, leplezett, hangos kitörések alig merülnek fel, s amennyiben igen, úgy ezek talán inkább öntudatlan kifakadások még, s nem komolyan gondolt támadó jellegűek”.⁴¹⁸

Ezt a helyzetet jelentősen kiegészíti az a tény, hogy a hegyvidéki Nagybereznai járás szerte a nép csak vásárolt lisztet használt, a kereskedők pedig visszaéltek az alkalommal. „Egyszerre több fillérrel felrúgtatták a liszt és kenyér árát, természetesen a vásárló kifakadt. S szinte állandók az összezőrdülések, s a muszkát ide kívánó kifakadások”, - írta le körültekintően jelentésében Dr. Blasovszky. Szavai szerint „a liszt és só készletek teljesen

⁴¹⁵ Uo. 14. p.

⁴¹⁶ Ронге М.: Разведка и контрразведка. Москва, Воениздат НКО СССР, 1939. 100-105. p.

⁴¹⁷ KTÁL. Fond 4, op. 1, od. zber. 691. 18. p.

⁴¹⁸ Uo. 18–19. p.

elfogytak, a rendelmények elmaradtak... az élelmezése a népnek kezd általában nehezzé válni s rövid napok alatt fennakad.”⁴¹⁹

S mindez néhány héttel a világháború kitörését követően a kelet-galíciai ütközet kibontakozása idején, az akkor még a hátországba lévő, de a keleti harcmezék ellátása szempontjából stratégiaileg fontos és az amúgy is oroszbarát pánszláv agitációnak évek során kitett és több alkalommal is nyíltan hűtlenséggel vádolt ruszinok által túlnyomó részt lakott hegyvidéki Nagybereznai járásban, amely egész területén áthaladt az Uzsoki-hágó felé vezető közvetlen vasúti vonal.

A kialakulóban lévő nemzetiségi és gazdasági okok által generált társadalmi feszültség potenciális veszélyét a járás főszolgabírója nem becsülte alá. „E bajnak azonnali leghatályosabb orvoslása a legelső teendő” – szögezte le dr. Blasovszky.⁴²⁰

A vázolt helyzetben közvetlen nemzetpolitikai vonzatot kapott a vármegye katonai védelme megszervezésének kérdése is. dr. Blasovszky rámutatott arra, hogy tudomása szerint a vármegye területén a vasúti és egyéb objektumokat „a különben is idevaló népfelkelőkre” bízták, „amit az adott körülmények között semmiképpen sem tartunk megnyugtatónak”. „E megállapításon azonnal változtatni kellene, s ide magyarokat, a déli magyar vonalakra pedig az itteni ruthéneket kellene elhelyezni” – javasolta határozottan a járási főszolgabíró a megye főispánjának.

A kérdéskört illetően dr. Blasovszky továbbá megemlítette, hogy „az itt elhelyezett csendőrőrsök szintén ezen vidékre való (vagyis ruszin – T.Á.) népfelkelőkkel” esetleg tervezett megerősítése „ugyan azzal a veszéllyel jár, mint a vasútbiztosítása, a változtatás tehát itt is elmaradhatatlan”. „A mégis nyugtalan állapotokra való tekintettel az itteni csendőrőrsök... a mostani létszámának ugyan annyi ruthén népfelkelő” általi megerősítése esetén „az őrsnek teljesítő képessége nem hogy megerősödne, de meg fog gyengülni”, – állapítja meg a főszolgabíró.⁴²¹

Sztáray Gábor főispán augusztus 6-án továbbította a nagybereznai főszolgabíró jelentését a belügyminiszternek. A főispán a szárnyparancsnok jelentésére hivatkozva közölte a belügyminiszterrel, hogy a csendőrséghez beosztott új tartalékosok állandó megfigyelés alatt állnak, s legnagyobb részt már kipróbált, megbízható személyek.⁴²²

Az 1914. augusztusi főszolgabírói jelentésekből kiderül, hogy az orosz hatalom iránti szimpátia lépten-nyomon megnyilvánult. S ez a jelenség a helyi szolgabírók nyugtalanságát

⁴¹⁹ KTÁL. Fond 4, op. 1, od. zber. 691. 18–19. p.

⁴²⁰ Uo.

⁴²¹ Uo.

⁴²² Uo. 21. p.

váltotta ki. Például Blasovszky Miklós nagybereznai járási főszolgabíró törvényhatóságára jellemző „élénk nyugtalanságról” tájékoztatta Ung vármegye főispánját. Hangos orosz szimpátia megnyilvánulás miatt számos egyént vezettek a Nagybereznai járás főszolgabírója elé. A főszolgabíró olyan esetről is beszámolt, amikor az egyik községi bíró nemcsak, hogy elmulasztotta a hatósága területén letelepült két idegen pap bejelentését, de a későbbiekben útbaigazítást is nyújtott nekik. Az egyik körjegyző írásban jelezte a Nagybereznai járás főszolgabírójának, hogy bírói egytől egyig megbízhatatlanok, rendeleteit nem teljesítik elvárt módon. A megbízhatatlan egyénekkal szembeni szigorú, erélyes fellépés szinte teljességgel lehetetlen volt, ugyanis a kisszámú csendőrörsök más dolgokkal voltak elfoglalva. A nagybereznai főszolgabíró már 1914. augusztus 5-én a főispánhoz intézett levelében felvetette a statáriális eljárás elrendelésének kérdését⁴²³

A felvidéki nép körében az augusztusi hadi mozgalmak idején egyes személyek arra hivatkozva, hogy „most már mindent lehet”, kísérletet tettek a törvényes rend megbontására, illetve megszüntetésére. Például az Ung vármegyéhez tartozó Bercsényifalván Rigán János többszörösen büntetett orvvadász és orvhalász, valamint Kruck Vilmos nem helyi származású egyén 1914. augusztus 1-re robbantásos merénylet végrehajtását tervezték Ladányi Frigyes magyar királyi főerdőmérnök, bercsényifalvi erdőgondnok lakásában. Ám ezt a kincstári erdőszet személyzetének sikerült megakadályoznia. Ladányi Frigyes bercsényifalvi erdőgondnok Sztáray Gábor Ung vármegyei főispánhoz intézett jelentésében arról ad tájékoztatást, hogy falujában „az óvódás gyermekek is beszélnek, bár jönne a muszka, vége volna az urak és a zsidók uralmának.”⁴²⁴ Nyilvánvaló, hogy a jelentésben szereplő állításoknak személyes bosszúból fakadó vonatkozásai is vannak. Ha nem is államellenes, de a polgári rend, a köz-, és vagyonbiztonság ellen irányuló szóváltásokra és biztatásokra lehet következtetni a községben. Ladányi a ruszin nép jellemvonásaira vonatkozó megállapításait is közölte a vármegye főispánjával: „A ruszin nép rendes körülmények között jámbor és magyar érzelmű, de izgatók által szerfelett befolyásolható és alacsony értelmiségénél fogva könnyen félrevezethető, különösen mostan, amikor a dorbézolás napokon át folyt.”⁴²⁵ A főerdőmérnök a dorbézolás alatt azt értette, hogy a fent említett Rigán János és Kruck Vilmos napokon keresztül izgatták a község lakosságát, „mondván, hogy mostan már szabad vadászni, dinamittal halászni, legeltetni mindenütt”. A két nevezett egyén a helyi kincstári személyzetet becsmérő szavakkal illette, valamint életveszélyesen meg is fenyegették őket. Rigán azt

⁴²³ KTÁL. Fond 4, op. 1, od. zber. 691. 22. p.

⁴²⁴ Uo. 27. p.

⁴²⁵ Uo. 28. p.

nyilatkozta, hogy nem bánja, ha felkötik is, de végezni fog a főerdőmérnökkel. A súlyos következmények megelőzése érdekében Ladányi kivételes intézkedések bevezetését hozta javaslatba előjáróinál. A főerdőmérnök közölte Sztárayval, hogy a szintén Ung vármegyéhez tartozó Poroskő községben is hasonló volt a lakosság magatartása.

A kassai kormánybiztos belügyminiszterhez intézett jelentésében számolt be a bercsenyifalvi erdészeti személyzetet ért különféle támadásokról.⁴²⁶ A ruszinok bizalmatlanságára vonatkozó jelentésekre reagálva Sándor János belügyminiszter intézkedett a csendőrség megfelelő megerősítése érdekében. Továbbá a helyi hatóságokat erélyesebb fellépésre szólította fel, illetve a kivételes intézkedésekre vonatkozó rendeletek végrehajtására nyomatékosan utasította őket. A belügyminiszteri értesítés szerint az izgatókat rendőrhatalóság útján át kellett adni a királyi ügyészségnek, illetve a legközelebbi katonai parancsnokságnak.⁴²⁷ Ennek alapján Ung vármegye főispánja felszólította a Percsenyi, Ungvári, Nagykaposi, Szobránci és Szerednyei járások főszolgabíróit, hogy a hatóságuk területén felmerülő jelenségeket éber figyelemmel kísérik, valamint szükség esetén teljes szigorral járjanak el. Továbbá a belügyminiszter felkérte Ung vármegye főispánját, hogy szükség esetén a nemzetiségi vidékeken a legnyomatékosabban utasítsa a főszolgabírókat a magyar lakosság személyi és vagyoni biztonságának megvédésére a legszigorúbb intézkedések által.⁴²⁸

Kozma György, Bereg vármegye aljegyzője 1914. augusztus 1-jén kelt bejegyzéséből tudjuk, hogy „hatósága területén élő nemzetiségek nyugodtak voltak”. A csendőrség fokozott aktivitására csak ott volt szükség, ahol a pravoszláv mozgalom némi gyökeret vert.⁴²⁹ Ugyanakkor egy hónappal később Gulácsy István Bereg vármegyei alispán gyakorlatilag ettől merőben ellentétes helyzetet ír le Kozma Ferenchez intézett bizalmas levelében: „A hegyvidéki orosz nép hangulata miatt sokan nyugtalankodnak. „Olyan sokan, hogy nem merek szembe szállani velük, csak korlátozom őket”.⁴³⁰

A nemzetiségi helyzetre jellemző aspektusként nem hagyhatjuk ki annak a megemlítését, hogy az országban a zsidók ellen megfogalmazott egyik leggyakoribb általánosító vád, amely szerint „kerülik a frontszolgálatot”⁴³¹, a tárgyalt időben megjelent az általunk vizsgált vármegyékben is. Ennek egyik jellegzetes példáját szolgáltatja Blasovszky

⁴²⁶ Uo. 25. p.

⁴²⁷ Uo. 30. p.

⁴²⁸ Uo. 37. p.

⁴²⁹ Kozma György: Egy... i.m. 28. p.

⁴³⁰ MOL. P 1080. 9. tétel–14. altétel–№. 36. p.

⁴³¹ Bihari Péter: Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008. 150. p.

Miklós nagybereznai főszolgabíró nakaz Ung vármegyei főispánhoz címzett 1914. augusztus 10-i bizalmas jelentése, amelyben a következőket írja le: „...a mozgósítás folytán történt bevonulások után azt tapasztalom, hogy a bevonult nép-felkelők közül igen sokan hazabocsájtattak, még pedig véglegesen (aláhúzva az eredeti szövegben – T.Á.). E körülmény járás szerte igen feltűnő, úgyhogy a vidéki jegyzők is kötelezettségüknek látták ezt nekem külön bejelenteni. Ki kell emelnem, hogy a haza bocsájtottak szinte kivétel nélkül izraeliták és olyan egyének, akiket mindenki ép erős testalkatúnak ismer. Ez a körülmény a nép között máris kiváltotta azt a hitet, hogy a zsidónak háborúba sem kell menni, menjen csak a buta orosz (ruszin – T.Á)”. „E ténynek beláthatatlan következményei lehetnek” – vonta le a helyzetre vonatkozó következtetést a nagybereznai főszolgabíró. Jelentésében Blasovszky a vázolt tényállásnak a kialakulását egy Ungváron működő „állandó katonaszabadító szövetkezet” „nagyon eredményes” tevékenységének tudta be, és kérte felettesét, hogy ebben az ügyben tegyen hatályos intézkedést.⁴³²

A belügyminisztérium 1914. augusztus 8-án továbbította Ung vármegye főispánja felé a császári és királyi hadügyminisztérium azon közleményét, miszerint Oroszországgal való háború esetén Trencsén, Turócz, Árva, Liptó, Szepes, Sáros, Abaúj-Torba, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék fognak az operáló haderő területébe esni, míg az ezen vármegyéktől délre eső országrészek az úgynevezett „Hinterland”-ot képezik majd.⁴³³

Az osztrák–magyar hadsereg főparancsnoksága is értesült Nyikolaj Nyikolajevics Romanov (1856–1929) orosz nagyherceg „Narodi Avstro-Vengrii” szavakkal kezdődő, Ausztria és Magyarország népeihez intézett proklamációjáról, amely egyben az orosz fél nemzetiségi politikai álláspontját is tükrözte. A valamennyi vármegyei és városi törvényhatóság főispánjaihoz 1914. szeptember 29-én intézett belügyminisztériumi felhívásban foglaltak szerint a proklamáció orosz, lengyel, magyar s valószínűleg más nyelven is előfordulhatott az északkeleti vármegyékben.⁴³⁴ A nagyherceg az 1914. július 19-én kiadott röpiratában a nemzetiségek vágyainak teljesítését ígéri és felszólítja a nemzetiségeket az orosz hadsereg támogatására.⁴³⁵ Az említett vármegyék főispánjai belügyminiszteri utasításnak megfelelően gondoskodtak a röpirat terjesztésének

⁴³² KTÁL. Fond 4, op. 1, od. zber. 691. 44. p.

⁴³³ Uo. 47. p.

⁴³⁴ KTÁL. Fond 4, op.1, od. zber. 691. 67. 1; Štatný archív v Prešove, pôbočka Prešov (a továbbiakban ŠA PO, P) fond. Sarisska zupa. Hlavny zupan (a továbbiakban HZ). inv. č. 172. 390/14. 1914.09.29.

⁴³⁵ Годъ войны съ 19-го іюля 1914 г. по 19-ое іюля 1915 г. Высочайшіе манифесты. – Возванія Верховнаго Главнокомандующаго. – Донесенія: отъ Штаба Верховнаго Главнокомандующаго, отъ Штаба Главнокомандующаго кавказской арміей, отъ Морского Штаба [Предисловіе А. Оглина]. – М.: Т-во типографіи А. И. Мамонтова, Изданіе Д. Я. Маковского, 1915. 13–14. p.; Асташов А. Б. Пропаганда на Русском фронтѣ в годы Первой мировой войны. – М.: Спецкнига, 2012.

megakadályozásáról. Szinyei Merse István, Sáros vármegye főispánja felszólította a járási főszolgabírókat és a 3. számú királyi város rendőrfőkapitányát, hogy az orosz részről származó bármilyen nyomdai vagy kémiai úton előállított nemzetiségi nyelvű röpiratnak, kiáltványnak vagy képes ábrázolásnak esetleges terjesztését akadályozzák meg, illetve azoknak terjesztőit a legerélyesebben nyomozza és elfogásuk esetén az illetékes királyi bíróságnak adja át.⁴³⁶

A hadi állapot beálltával megjelent orosz katonai, agitációs kiáltványokban és proklamációkban jelentős mértékben szerepel a pánszláv eszmékre épülő és egyben a magyar állam ellen hangoló nemzetiségi-politikai propaganda. Az orosz eredetű proklamációk közül a magyar nemzetiségpolitikára nézve talán a leglázítóbb, provokáló jellegű még az orosz betöréseket megelőzően, 1914. szeptember 4-én kiadott *A magyar föld népeihez!* (*До народа угорской земли*) című orosz felhívás, amely igencsak éles hangvételű volt.⁴³⁷ A propaganda írás célközönsége a Magyar Királyság ruszin lakossága, amelyet a „magyar rabságból” felszabadítandó „orosz testvérek”-ként jelöli meg, és – legitimizálni próbálván ezt a tézist, valamint a háború logikája szerint felmerülő területi igényt – úgy jellemzi, mint akiket „sok száz éve” elszakítottak az „orosz anyától” (vagyis az Orosz Birodalomtól – T.Á.) és akik „több száz éve sínylődnek a magyar igában”. A magyar elnyomást illető állítást igyekezvén igazolni a felhívás felsorolja a történelmi vallási és gazdasági elnyomást, amelynek célja a görögkeleti (ortodox) felekezet elhagyása a római egyházi fennhatóság érdekében és az etnikai asszimiláció. Konkrét megemlítésre kerülnek Iza és Nagylucska községek lakosságának vallási okok miatti és büntetőjogi felelősségre vonása, valamint meghurcoltatása miatti megpróbáltatásai, mindezzel utalván a máramarosi skizmaperekre. Ugyancsak konkretizálva az etnikai és vallási alapon kívánt „felszabadítás” területi kereteit a dokumentum egyfajta célkitűzésként sugallván a következőképpen fogalmaz: „...a Fehér-Tiszától, a Fekete-hegytől a Tátráig velünk egy vérű és egy hitű orosz testvéreink laknak”. Az propaganda proklamáció kulminációs részeként kikiáltja: „Mától a Magyar Rusz a Nagy-Oroszország elválaszthatatlan része lesz”, és a saját orosz pravoszláv egyház, saját orosz kormány és saját orosz bíróság, valamint az orosz nyelv uralkodásának ígérését fogalmazza meg a Magyar Rusz területen Máramarostól Szepesig lakó ruszinok irányába. A fentiekben vázoltakból nyilvánvalóan kitűnik, hogy a cári Oroszország Magyarországgal szemben az

⁴³⁶ ŠA PO, P. Sarisska zupa. Podzupan. 1860–1919. inv. č. 476. 497/1914.1914.12.05.

⁴³⁷ Асташов А. Б. Пропаганда на Русском фронте в годы Первой мировой войны. — М.: Спецкнига, 2012. In: http://propagandahistory.ru/books/Aleksandr-Astashov_Propaganda-na-Russkom-fronte-v-gody-Pervoy-mirovoy-voyny/239 (letöltés ideje: 2015. március 22). A kiáltvány eredeti szövegének magyar fordítását lásd 1. sz. melléklet.

északkeleti vármegyék esetében a háborús, ideológiai propaganda stratégiájának alapvető elemét a nemzetiségi-politikai kérdéskör képezte, amelyre alapozva igyekezett megvalósítani világháborús területszerzési terveit. Mindez gyakorlatilag közvetlen kihívást képezett az ország északkeleti vármegyéiben folytatott magyar nemzetpolitikával szemben.

A háború első szakaszában, amikor a galíciai kémkedések analógiájára Magyarországon is hazaárulókat kerestek, a russzoflizmus vádja nem kerülte el a görög katolikus papságot sem, köztük egyesek ellen a katonai parancsnokság eljárást is indított.

Nyegre László, Máramaros vármegye főispánja 1914. szeptember 11-én és 20-án jelentést tett Sándor János belügyminiszternek az ottani katonai hatóságok által folytatott letartóztatások tárgyában (786.1914).⁴³⁸ A katonaság különböző forrásokból érkező besúgások alapján a következő lelkészeket vette letartóztatásba, illetve tartotta fogva hosszabb-rövidebb ideig: Boksay János szinevéri görög katolikus lelkészt, Pánczner Kálmán úrmezői görög katolikus lelkészt, Musztanovics Emil taracújfalui görög katolikus lelkészt (az esetet ő jelentette a főispánnak), Kricsfalussy Emil ilosvai görög katolikus lelkészt; Sereghy Emil taracközi görög katolikus lelkészt, Zseltvay Gyula iszkai görög katolikus lelkészt, Musztánovics János Szidor hidegpataki lelkészt. Ez utóbbi ellen a debreceni királyi törvényszék azért indított bünvádi eljárást, mert a lengyelszállási templomban elhelyezett királyi arcképet az istentisztelet után durván letépte. Boksay János szinevéri görög katolikus lelkészt a técsői katonai parancsnokság feljelentése alapján a munkácsi katonai parancsnokság felhívására a csendőrség tartóztatta le, mert egy galíciai országgyűlési képviselővel érintkezett. Boksay Jánost szeptember 17-én Máramarosszigeten átadták a katonai bíróságnak, ahonnan másnap este felmentéssel szabadon bocsájtották. Pánczner Kálmán úrmezői görög katolikus lelkészt hat napig tartották a técsői fogházban. Aztán Máramarosszigetre kísérték, ahol a katonai bíróság a letartóztatás indokolatlansága miatt az átvételt megtagadta, majd ismét Técsőre kísérték s az ottani közigazgatási hatóságnak adták át. Végül alapos vizsgálat után megállapították, hogy Pánczner Kálmán hazafisága és megbízhatósága nem vonható kétségbe, így tíznapi letartóztatás után szabadlábba helyezték. Ugyancsak a técsői katonai parancsnokság, illetve Nerber Móricz császári és királyi őrnagy fogatta el szeptember 16-án Kricsfalusy Györgyöt, a 75 éves kricsfalvi görög katolikus esperest, akinek letartóztatása a helyi közönség körében igen nagy visszhangot eredményezett, ugyanis az egész Máramaros vármegye által tisztelt és hazafias érzelmeiről általánosan ismert egyénről volt szó. Egy kricsfalvi zsidó állítása szerint az esperes néhány ember előtt valami izgató nyilatkozatot tett,

⁴³⁸ MOL. K 26. 1914–XLI–1591 (7128)

és Bothner tábornagy ennek alapján rendelte el a letartóztatást. Ám végül a tábornagy megállapította, hogy a letartóztatásnak semmi alapja nincs, így azonnal intézkedett Kricsfalusy szabadlábra helyezése ügyében, szeptember 19-én a hadbíróság felmentő ítéletet hozott.⁴³⁹ A máramarosi főispán megerősítette azt a tény, hogy a letartóztatások minden esetben rosszakaró besúgásokon alapultak, s a vádak mindenkinél alaptalannak bizonyultak. „A letartóztatások indoka a sok rosszakaró besúgáson kívül a katonaságnak a galíciai szomorú tapasztalatokon alapuló idegessége és az itteni viszonyok nem ismerése volt” – tette hozzá a főispán. Nyegre László a vád alaptalan volta esetén minden esetben igyekezett a katonai parancsnokságnál közbenjárni az illetők szabadlábra helyezése érdekében. „Ezen visszas helyzet megszüntetése érdekében tett hatályos intézkedések után azonban ma már a katonaság a kellő törvényes határok közt mozog, s különösen báró Pflanze Károly császári és királyi lovassági tábornok parancsnoksága alatt a közigazgatási hatóságokkal teljes egyetértésben jár el. Így tehát alaposan remélhető, hogy ily sajnálatos események a jövőben előfordulni nem fognak” – összegezte a főispán a belügyminiszternek címzett jelentésében.⁴⁴⁰ Továbbá a felsorolt lelkészekon kívül a Kőrösmezőn, Tiszabogdánon és Bruszturán letartóztatott öt-öt egyén volt fogva tartva a máramarosszigeti katonai bíróság fogházában.

Az Ökörmezői járás főszolgabírójának jelentése szerint a toronyai katonai parancsnok a magyar királyi csendőrség útján kémkedés gyanúja miatt letartóztatta Rományi István taracújfalvi körjegyzőt, akiknek hazafias magatartása a főszolgabíró meglátása szerint teljesen kifogástalan s minden gyanú felett áll, továbbá Musztyanovics Emil ugyanottani görög katolikus lelkészt, és egy Fejes nevű községi erdőőrt.⁴⁴¹

Nyegre László 1914. szeptember 20-án kelt, a miniszterelnökhöz intézett jelentésében megállapította, hogy vármegyéje területén a hangulat általában csendes. Szerinte az óvatosság a skizmatikus mozgalmak és a galíciai szomorú tapasztalatok miatt teljesen indokolt, ugyanakkor aggasztó jelenségek nem mutatkoztak. Máramaros vármegyében csak a legtávolabbról is gyanúsítható egyének állnak szigorú rendőri felügyelet alatt. Elrendelték a skizmatikus mozgalomban részt vett s állandóan mozgolódó 102 egyén internálását. „Minden megtörtént arra nézve, hogy a bajokat lehetőleg megelőzzük, s minden mozzanatról értesüljünk” – jelentette a máramarosi főispán a miniszterelnöknek.

A técsői és toronyai katonai parancsnokságok területén gyakran előfordult, hogy a letartóztatások állandóan ártatlanokat sújtottak, ami nagy visszatetszést és általános

⁴³⁹ Uo. 4. p.

⁴⁴⁰ MOL. K 26. 1914–XLI–1591 (7128)

⁴⁴¹ Uo. 4-5 p.

elégedetlenséget eredményezett. Ennek az az oka, hogy a nevezett katonai parancsnokságok a politikai hatóságoktól, a határrendőrségtől, egyes helyeken még a csendőrségtől is teljesen elzárkóztak, és csak kizárólag a besúgások alapján követtek el ártatlan embereken jogsérelmet, ami egyes esetekben alig volt orvosolható.

A máramarosszigeti magyar királyi határszéli rendőrkapitányság Ökörmezői kirendeltsége 1914. szeptember 15-én értesítette a magyar királyi határszéli rendőrkapitányságot, hogy a Toronyán székelő katonai parancsnokság a gyanús egyének internálás ügyében önállóan jár el, sőt hallomásból szerzett információk szerint egyenest bizalmatlansággal viseltetik a hatóságok iránt, és különösen a zsidóság alaptalan besúgásai alapján, gyűjtik össze a falvakból az általuk bejelentett parasztokat – s aztán internáltatja őket, amiről a polgári hatóságokat egyáltalán nem értesíti.⁴⁴² Dr. Kula László, a máramarosszigeti magyar királyi határszéli rendőrkapitányság ökörmezői kirendeltségének vezetője azt is megjegyezte levelében, hogy állandó megfigyelés alatt tartják a két Musztynovicsot és Zseltvay Gyula iszkai görög katolikus lelkészt.

Tisza István még az első orosz betörés előtt, 1914. szeptember 18-án biztosította Papp Antal munkácsi püspököt arról, hogy minden lehetőet megtesz annak érdekében, miszerint csakis a bűnösök lakoljanak, s alaptalan gyanú folytán ne szenvedjenek az ország állampolgárai.⁴⁴³

A kassai királyi törvényszéknek 7474/1914 B. számú ítéletével királysértés vétsége miatt Csorely László beregpapfalvi lakost öthavi államfogházra ítélték. Nevezett személy Bilinecz László, Bilinecz Kosztya, Tirpók Péter és Szidor Demeter beregpapfalvi lakosok előtt 1914. augusztus 18-án azt mondta, „hogy mit emelkedik olyan magasra I. Ferenc József király, hiszen ha itt volna, úgy leszűrnám egy reszelővel, mint annak feleségét leszúrták”.⁴⁴⁴

1914 júliusában a kassai királyi törvényszék 10873. B. 1914 számú ítélete alapján izgatás büntette miatt Chiminecz János iloncai lakost hathavi börtönre ítélték. Nevezett 1914. évi július hó 29-én Ilonca község utcáján többek jelenlétében azt nyilatkozatot tette, hogy ha háború lenne, ő csak az orosz királyhoz pártolna, az urakat és zsidókat pedig megölné. A harctér közelsége miatt Bereg vármegye felvidéki járásának főszolgabírója kérte Chiminecz internálását.⁴⁴⁵

⁴⁴² MOL. K 26. 1914–XLI–1591 (7128)

⁴⁴³ Gróf Tisza István összes munkái. A Magyar Tudományos Akadémia. 4. sorozat. Második kötet. Budapest, Franklin-társulat. 1924. 145. p.

⁴⁴⁴ KTÁL Fond 10, op. 5, od. zber. 864. 1. 1

⁴⁴⁵ Uo. 2. p.

A magyar királyi kassai honvédkerület Pécsett állomásozó parancsnokságának ügyésze arról értesítette Pécs szabad királyi város rendőrkapitányát, hogy Turjanicza Illés, 47 éves szolyvai (Bereg megye) – állítólag vagyonnal bíró – földműves ellen feljelentést tettek, hogy a mozgósítás elrendelése óta gyanús magaviseletet tanúsított, figyelemmel kísérte az osztrák–magyar csapatok felvonulását, illetve a lövészárkok körül ólálkodott, oly nyilatkozatot tett: „Bár foglalnák el az oroszok ezt a megyét.” Russzofil érzelmű vádak alapján a kassai magyar királyi kormánybiztos felszólította Bereg vármegye főispánját, hogy internáltassa a földművest, ugyanis bizonyítékok beszerzése híján felelősségre nem vonható.⁴⁴⁶

A görög katolikus papok hatóság általi megfigyeléséről Lehoczy Tivadar is említést tett a naplószerű visszaemlékezésében. A munkácsi történetíró 1914. szeptember 17-i bejegyzésében a következő esetről számolt be: Bereg megye legészakibb vidékén, a Galíciával határos Latorcafő ruszin község közjegyzője, Kabácsi egy galíciai görög katolikus lelkésztől kapott levelet, és abban 60 koronányi összeget azzal a kéréssel, hogy kézbesítse a Munkács környékén besorozott fiának. A postai küldemény átvételét követően, másnap egy detektív látogatta meg a közjegyzőt. Az ügyben vizsgálatot indítottak.⁴⁴⁷ Lehoczy olyan „kószahíreket” is közölt, miszerint a munkácsi területi parancsnokság rögtönítélő bíróságának eljárása alá vetették a hazaárulás bűne miatt elfogott ruszin lakosokat, akik már a híres máramarosi skizmaperben is szerepeltek. A vád szerint politikai és vallási irányban izgatták és bujtogatták a helyi lakosságot, valamint összeköttetésben álltak az ellenséggel.⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ Uo. 4. p.

⁴⁴⁷ KTÁL. F 1555, op. 2, od. zber .41. 163. p.: Világháborúnk. I. rész. Írta Lehoczy Tivadar, Munkács

⁴⁴⁸ Uo. 162. p.

3. Az 1914–1915. évi orosz betörések

Az osztrák–magyar csapatok a szeptember 6–11. között zajlott lemergi csatában vereséget szenvedtek a cári hadseregtől. Ezt követően Galícia keleti része és Bukovina oroszok általi elfoglalása után számítani lehetett arra, hogy a Magyar Királyság északkeleti vármegyéiben is bekövetkezik az orosz invázió.

Galícia központi városától, Lembergől Magyarországra a cári hadtestek két főútvonalon juthattak el: az egyik út Szambor felé, majd onnan Turkán át az Uzsoki szoros felé halad. A másik út pedig Stryj felé vezet, ahonnan az azonos nevű folyó mentén haladva a Vereckei- és Beszkid-hágón-keresztül szintén a Magyar Királyság területére jutottak ki.⁴⁴⁹

1914. szeptember közepén egyidejűleg az orosz Délnyugati front négy hadserege – a 3. Radko Dmitrijev parancsnoksága alatt, a 4. Alekszej Evert, az 5. Pleve Pavel Adamovics és a 8. Bruszilov Alekszej Alekszejevics vezetésével – átkelt a Kárpátok gerincén.⁴⁵⁰

Ivanov Nyikolaj Iudovics, az orosz Délnyugati Front parancsnoka, figyelembe véve a 3. hadsereg sikeres műveleteit a krakkói irányban és a 4. hadsereg Visztula bal partján elért eredményeit, valamint a Duklai-hágó és a Kárpátok fő gerincének elfoglalását az uzsoki és munkácsi stratégiai irányban, parancsot adott az általános támadásra.⁴⁵¹

Az első kárpáti orosz betörés az 1914. szeptember 24. és október 12. közötti időszakra esett. Magyarországot a háború folyamán ekkor érte először orosz betörés.⁴⁵² Az Alekszej Bruszilov tábornok⁴⁵³ vezette cári csapatok az Uzsoki-, a Vereckei- és a Tatár-hágón, valamint több kisebb szoroson törtek be Kárpátok aljára.

⁴⁴⁹ A nagy háború írásban és képekben. Szerk.: Lándor Tivadar. Első rész. Északon és Délen. Első kötet. Budapest, Atheneum Irodalmi és Nyomdai Részv. Társ. Kiadása. 180. p.

⁴⁵⁰ A világháború. 1914-1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerk. és kiadja a Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 1934. 6. kötet. 50. old; Августин Штефан. За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. - , Торонто, 1973. 302. p.

⁴⁵¹ Валерий Разгулов: Русские войска в Карпатах.

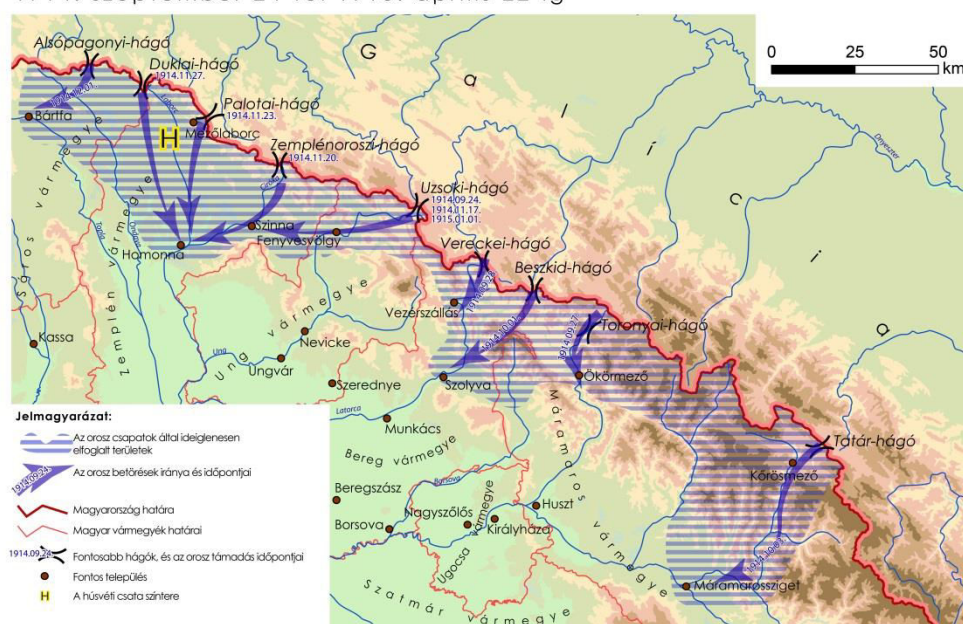
In: http://ruskline.ru/analitika/2014/07/25/russkie_vojska_v_karpatah/ (Letöltés ideje: 2015. augusztus 1.)

⁴⁵² A nagy háború írásban és képekben. Szerk.: Lándor Tivadar. Első rész. Északon és Délen. Első kötet. Budapest, Atheneum Irodalmi és Nyomdai Részv. Társ. Kiadása. 180. p.

⁴⁵³ Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2000. 88. p. Bruszilov Alekszej Alekszejevics (1853. augusztus 19.–Moszkva, 1926. március 17.) – orosz lovassági tábornok. 1872-ben végezte el a szentpétervári hadapródiskolát. 1914. július 19-én kinevezték a 8. hadsereg parancsnokává, amely az Osztrák–Magyar Monarchia ellen felvonult Délnyugati Front állományába tartozott. Csapatái részt vettek az 1914-es galíciai csatában, valamint harcoltak Przemyslnél és a Kárpátokban is.

Az orosz csapatok betörése Magyarországra
1914. szeptember 24-től 1915. április 22-ig

4. ábra

A

Kárpátok átjárói közül hadműveleti szempontból az Uzsoki-hágó volt a legfontosabb, mert a rajta átjutott orosz erők az Osztrák–Magyar Monarchia 2. hadseregének oldalát és hátát is közvetlenül veszélyeztették.⁴⁵⁵ Az Uzsoki-szoros vonalában történt összecsapások sorozata tulajdonképpen nem volt egységes, azonos célzatú hadművelet.⁴⁵⁶ Az egyik akció az északi határon kisebb erőkkel megkísérelt portyázás volt. Ezt követően a *Határszéli Újság* ungvári politikai hetilap október 5-i számában így számol be az első uzsoki betörésről: „Szeptember 24-e emlékezetes napja lesz ezredéves ősi vármegyénknek. Délelőtt 10 órától délután 4 óráig szinte szünet nélkül dörögtek az ágyuk a Sianki körüli fennsíkon, Uzsok község felett. Egy magyar és egy osztrák pótszázad, valamint egy népfelkelői hadzászlóalj szállt szembe a túlnyomó orosz sereggel. Az uzsoki lakosok nagy része bemenekült az erdőbe, a tehetősebb része pedig Ungvárra menekült vagy tovább. Szemtanuk elmesélése szerint a muszkák eléggé tisztességesen viselkedtek Ung vármegyében, nem raboltak, nem gyilkoltak. Csakis az élelmiszereket foglalták le, mert nagyon kiéhezettek voltak.” Az ungvári lap beszámolt az uzsoki görög katolikus pappal történt érdekes esetről is. Reöthy Simon nem tudott elmenekülni, mert egyik kislánya halálos betegen feküdt. Az oroszok uzsoki bevonulásuk után az ő házába szállásolták be magukat. Az orosz orvos megvizsgálta a pap beteg kislányát, majd

⁴⁵⁴ Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk.: Szijj Zoltán. Budapest, Petit Real Könyvkiadó, 2000. 700-701. p.

⁴⁵⁵ A világháború. 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerk. és kiadja a Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 1934. 6. kötet. 51. p.

⁴⁵⁶ A nagy háború írásban és képekben. Szerk.: Lándor Tivadar. Első rész. Északon és Délen. Első kötet. Budapest. Atheneum Irodalmi és Nyomdai Részv. Tár. Kiadása. 180. p.

gyógykezelés alá vette és receptet is írt fel neki.⁴⁵⁷ Az első orosz betörés óriási pánikot idézett elő az érintett vármegyék területén. Ung vármegye és a város lakosainak egy része az ország belső területeire menekült. Lehoczky Tivadar a *Világháborúnk* című kézirat első kötetében megemlíti, hogy a pánik szinte ok nélkül tört ki Ungváron. „Megmozdult az embertömeg anélkül, hogy tudta volna miért. Rohant mindenki, mert a szomszédja is ment.”⁴⁵⁸ 1914. szeptember 25-én Ung vármegye főispánja, Sztáray Gábor közzétette a nagybereznai főszolgabíró táviratát, amelyben az állt, hogy nincs baj. Ez megnyugvást idézett elő vármegyeszerte. A korabeli helyi sajtó is ok nélküli menekülésről számol be: „Az embereket elfogta az okatlan rémület, menekültek csak azért, mert látták, hogy mások is menekülnek.”⁴⁵⁹

Munkácson is hasonlóan bizonyult a helyzet. Ott főleg a tehetősebb, zsidó családok kezdtek el készülni a menekülésre. A Munkácsot elhagyó polgárokat látván a városszálon lakó cigányok is hátrahagyták kunyhóikat. Lehoczky Tivadar mindvégig bizakodott és reménykedett. Így fogalmazott: „Bízunk a jó Istenben s a vezetőinkben, kiknek bizonyára fő érdekük, s törekvésük a hazánk, országunk, birodalmunk jóléte, s boldogulása.”⁴⁶⁰ Így feleségével együtt ők nem hagyták el lakóhelyüket, csak lányuk utazott el Budapestre a betörések idején. Úgy vélte, hogy a határszéli csatározások kisebb jelentőségűek. Szerinte semmi ok nem volt az aggodalomra, ugyanis a határnál és az ország belsejében a csapatok elegendő számban állnak rendelkezésre.⁴⁶¹ A menekültek számának korlátozása céljából Bereg vármegye főispánja az igazolványok kiadásának korlátozására utasította az illetékes hatóságokat.⁴⁶² Munkács ügyvédei sorra hagyták el irodáikat, a tanár és tanító az iskolát, a kereskedő a boltját, az iparos a műhelyét. Még a római katolikus papok is elmenekültek, így a közbejött temetéseket a református kántor végezte. „Csak a rabbi volt annyira higgadt, hogy helyén maradt, sőt bizalmasabb híveit is rávette a maradásra”⁴⁶³ – fogalmazott a munkácsi történetíró. Lehoczky megkérdezett néhány embert arról, hogy miért menekülnek el ilyen gyorsan. A válaszadók többsége a félelemre hivatkozott. Lehoczky szerint az elmenekült emberek gyávák voltak és megfélemeztek a közérdekről. Ám megjegyezte, hogy Bereg vármegye adminisztrációjának vezetői, a főispán és az alispán néhány képviselőjükkel együtt

⁴⁵⁷ A muszka betörés Ungba. In: Határszéli Újság (Ungvár) VII. évf. 1914. október 5. 40. szám. 2. p.

⁴⁵⁸ KTÁL. Fond 1555, op. 2, od. zber. 41. 199. p.

⁴⁵⁹ Határszéli Újság. 1914. október 5. VII. évf. 40. szám. 1 p.

⁴⁶⁰ KTÁL. Fond 1555, op. 2, od. zber. 41. 179. p.

⁴⁶¹ Uo. 187. p.

⁴⁶² Uo. 188. p.

⁴⁶³ Uo. 196. p.

„igazlelkű és komoly hazafiakként kiváltak az átlagos embertömegeből”: ők helyükön maradtak, s kellően intézkedtek.⁴⁶⁴

Szeptember 27-én az oroszok a Toronyai-hágón át Ökörmezőig jutottak, 28-án a Vereckei-hágón Vezérszállásig, október 1-jén a Beszkid-hágón át Szolyvaá előteréig. Egy kozák lovas hadosztály szeptember 30-án a Tatár-hágón keresztül is betört a Magyar Királyság területére, a védők Rahóig vonultak vissza.⁴⁶⁵

Alsóverecskére az oroszok 1914. szeptember 28-án törtek be először, ekkor nyolc napig tartózkodtak a vidéken. Október 5-én hagyták el a községet, így az elmenekült lakosság október 8-án térhetett vissza Vereckére. A cári csapatok az elhagyatott lakásokat, kamarákat, pincéket teljesen üresen hagyták. Kilenc épületet gyújtottak fel: két állami iskolát, egy fináncraktányát, öt zsidóházat és az erdészlegény lakását.⁴⁶⁶

Szeptember 31-én Joó Zsigmond, Bereg vármegye főszolgabírója kihirdette Gulácsy István alispán üzenetét, miszerint nincs orosz ellenség a megye egész területén: sem Szolyván, sem Vereckén, sem Volócon. Ekkora már a szolgabírói és a királyi adóhivatal is megfelelően működtek. A megye és Munkács lakosságát nem fenyegette veszély.⁴⁶⁷

Lehoczy Tivadar naplójában október 1-jét Beregszász rémnapjaként említi. Ugyanis elterjedt a hír, miszerint Munkács lángokban áll. Az álhír következtében Beregszászon pánikszerű riadalom keletkezett, s mindenki menekülni kezdett.⁴⁶⁸

A budapesti császári és királyi 31. gyaloghadosztálynak október 4-re sikerült visszafoglalni a Vereckei-szorost. Buttkay Ferenc, Bereg vármegye főispánja 1914. október 7-én felszólította Bereg vármegye lakosait, „hogy a rémhírek hatása alatt lakhelyükről elmenekült hozzátartozóikat, ismerőseiket értesítsék, miszerint: veszélyről most már szó sem lehet. Hassanak oda, hogy a menekültek mielőbb visszatérjenek, és rendes foglalkozásukhoz lássanak.”⁴⁶⁹

Az uzsoki betöréssel párhuzamosan Máramaros vármegye területén is megjelent a cári hadsereg. Ennek a betörésnek sokkal messzebbre menő célja volt, mint az Ung és Bereg vármegyék határán történő támadásoké.⁴⁷⁰

Már napokkal az oroszok megjelenése előtt rettenetes pánik uralkodott a máramarosi lakosok között. Például egy menekülő adótiszt 10 koronáért adta oda egy román kertésznek a

⁴⁶⁴ Uo. 199. p.

⁴⁶⁵ Magyarország az első világháborúban, 2000. 701. p.

⁴⁶⁶ Halaktovich Bertalan: Alsóverecské és vidéke az oroszok uralma alatt. In: Görög Katholikus Szemle. 1915. június 6. 16. évf., 23. szám. 2. old

⁴⁶⁷ KTÁL. F. 1555, op. 2, od. zber. 41. 197. p.

⁴⁶⁸ Uo. 199. p.

⁴⁶⁹ KTÁL. 10 Fond, op. zber. 842. 120. p.

⁴⁷⁰ A nagy háború írásban és képekben. Szerk.: Lándor Tivadar. Első rész. 188. p.

300 koronát érő tehenét. Nyegre László főispán utolsóként hagyta el Máramarosszigetet, és a város megszállásának idején Husztra tette át hivatalának székhelyét. A megyei szolgabírói hivatalok közül csupán a dolhai, a técsői és a huszti maradhatott mindvégig a helyén.⁴⁷¹

A Máramaros megyei országhatár védelme báró Bothmer vezérőrnagy feladata volt. Őt zászlóaljjal és egy népfelkelő üteggel védte a Fekete-Tisza völgyének bejáratát. Azonban a nagy túlerő miatt Bothmer vezérőrnagy kénytelen volt Kőrösmezőtől visszavonulni Hosszúmezőig, majd Técsőig. Miközben az oroszok október 3-án elfoglalták Máramarosszigetet.

Október 2-án a máramarosszigeti városi képviselőtanács tagjai gyűlést tartottak a városháza nagytermében. Az értekezlet eredményeként létrehoztak egy héttagú bizottságot, amelynek feladata lett volna a a polgári rendőrség és egy jóléti bizottság megszervezése. Azt is megtárgyalták, hogyan fogják fogadni a bevonuló orosz hadsereget. Azonban a továbbiakban a bizottság működése nem bizonyult hatékonynak. Az oroszok a következő hadisarcot vetették ki: 180 000 rubel készpénz (1 rubel = 3 kor. 30 fillér), amely összeget 24 óra alatt kellett befizetni.⁴⁷² A helyiek elmondása szerint a kért összeget akkor sem lehetne összeszedni Szigeten, ha minden embernek utolsó fillérjét elvonnák. Ugyanis ismeretes, hogy a jómódú lakosság túlnyomó része elmenekült. Az orosz csapatok vezetősége közölte a helyi képviselőtestületi tagokkal a hadisarcra vonatkozó igényüket. Hrabár Antal mint a tanács képviselője közölte az orosz hadvezetéssel, hogy a városi lakosság egyébként is nehéz anyagi helyzetben van, ugyanis a vidéket az elmúlt időkben számos természeti csapás érte, a városnak 1 millió rubelnyi adóssága van. Végül is az oroszok elálltak a pénz követelésétől, s ahelyett a következőket követelték előteremtteni a megszállt várostól: 16,380 kg kenyeret, cukorból ugyanennyit, zabból 49 140, szénából 58 968, kávéból 8 190, teából 1 638 kg-t, 100 000 darab cigarettát és 100 darab lovat. A kenyeret, zabot, cukrot, teát, kávé, cigarettát 24 óra leforgása alatt kellett beszolgáltatniuk az ellenséges katonaságnak, a többire pedig négy napot kaptak. A bizottság kérte, hogy csökkentsék a kiszabott mennyiséget, azonban csak a cukornak engedték el a felét.⁴⁷³ A kozák csapatok fosztogatás közben eltulajdonították több polgár zsebóráját. „Egy katonatiszt barátom két hónappal később elbeszélte, hogy Kőrösmező felett egy elesett kozáknál 28 zsebórát s 1800 koronát találtak a mi pénzünkből” – írta Klein

⁴⁷¹ MOL. K 578–150/70. lajstromszám

⁴⁷² Klein Izrael, dr.: Muszkajárás Máramarosszigeten. 1914. október 3–6-ig. Máramarossziget. 1915. Berger Miksa Utóda Könyvnyomdája. 33. p.

⁴⁷³ Uo. 35–36. p.

Izrael máramarosszigeti kórházi orvos visszaemlékezéseiben egy évvel a máramarosi „muszkajárást” követően.⁴⁷⁴

Október 5-én délután Attems gróf vette át a parancsnokságot a védelmi katonai erők felett, és az ő vezetésével október 6-ról 7-re visszafoglalták Máramarosszigetet. A Monarchia minden népének képviselője jelen volt a máramarosi harcban. Színmagyar volt a tüzérosztály, a tábori csendőrök pedig románok, rutének, morvák, csehek, szlovákok, horvátok, osztrákok, s tekintélyes számban galíciai zsidók.

Az orosz invázió idején a jogszolgáltatás is szünetelt a betörés által érintett vidékeken. Így a máramarosszigeti királyi járásbíróóság működése október 2-tól 11-ig⁴⁷⁵, a máramarosszigeti királyi ügyészség pedig október 1-től 6-ig⁴⁷⁶ volt felfüggesztve.

Az orosz ellenségnek október 2–6. közötti Máramarosszigeten és környékén való tartózkodása idején a várost elhagyók vasútállomáson visszamaradt poggyászait és egyéb áruit a szegényebb lakosság eltulajdonította, a néptelen lakásokat kirabolta, minek következtében a csendőrség és a katonaság mintegy 500 egyént tartóztatott le és kísért be a helyi királyi törvényszékez.⁴⁷⁷

A máramarosszigeti királyi ügyészség vezetője gondoskodott az ellenséges betörés által közvetlenül veszélyeztetett értékeknek és az iratoknak biztonságba helyezéséről. Illés Andor, máramarosi királyi főügyész helyettes jelenti, hogy az értékek biztonságba helyezésére irányuló intézkedései megtétele után október 2-án Budapestre utazott. „Kabalyuk Sándor és társai ellen lefolytatott hivatali működésem az ellenség előtt is ismeretes lévén, de a hatóságom területén lévő rutén lakosság bosszújától is félnem kellett, ez okból a veszély közhírére a lakoságnál kitört pánik közepette a legnagyobb gyorsasággal voltam kénytelen menekülni” – írta Illés Andor az igazságügyi minisztériumnak címzett jelentésében, 1914. október 5-én, amikor is a debreceni királyi főügyészségnél tartózkodott.⁴⁷⁸ Állítólag az oroszok máramarosszigeti megjelenésük alkalmával épp a máramarosszigeti skizmaperből már ismert Illés Andor főügyészt keresték és 50 000 rubel fejdíjat tűztek ki személyére.⁴⁷⁹

A máramarosi főispán közvetlenül az oroszok kiűzése után, október 6-án tért vissza hivatalának székhelyére. Az oroszok győzelmes visszaszorítása kapcsán a szolgabírói hatóságok is visszatértek székhelyükre. Utolsónak természetesen a rahói főszolgabíró maradt,

⁴⁷⁴ Uo. 22. p.

⁴⁷⁵ MOL K 578150/59. lajstromszám

⁴⁷⁶ MOL K 578150/22- lajstromszám

⁴⁷⁷ MOL K 578–150/70. lajstromszám

⁴⁷⁸ MOL K 578150/41. lajstromszám

⁴⁷⁹ Штефан Августин: За правду и волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. Торонто, 1973. 303 p.

akinek járását csak később sikerült megtisztítani az ellenségtől. Az oroszok visszaverését követően Máramaros vármegyében a normális viszonyok helyreállításával a gazdasági és pénzügyi intézmények tovább folytatták működésüket. Így újra megkezdte munkáját az Osztrák–Magyar Bank máramarosi fiókja is. A pénzintézeteink közül elsőnek a Közgazdasági Bank nyitotta meg pénztárait.⁴⁸⁰ A máramarosi betörés egyes mozzanataiból egyre inkább kiderült, hogy a betörés katonai célzata mellett azt is számításba vette az orosz hadvezetőség, hogy a vidék lakossága körében elégedetlenséget, sőt esetleg a magyar állam ellen irányuló forradalmat idézzen elő. Ennek érdekében a helyi ruszinokkal és szlovákokkal „tüntetően jól bántak és azt hirdették, hogy a cár az elnyomott szláv testvérek felmentésére küldi csapatait”. De az orosz cári csapatoknak csalódnuk kellett számításaikban, ugyanis a ruszinok – néhány esettől eltekintve – hűek maradtak államukhoz.⁴⁸¹

Azt, hogy országos politikai szinten is foglalkoztak az esetleges orosz betörések potenciális veszélyével, láthatjuk Berzeviczy Albert, a Nemzeti Munkapárt meghatározó politikusának naplójában leírt esetről, miszerint ő országgyűlési képviselőként még az első orosz betörést megelőzően beszélgetést folytatott Hazai Samu⁴⁸² magyar honvédelmi miniszterrel, akinél aziránt érdeklődött, hogy az orosz cári hadsereg továbbhatolása esetén erős védelmi vonalul szolgál-e a Kárpátok hegylánca. Erre a honvédelmi miniszter tagadva válaszolt, ugyanis szerinte a Duklai-hágón⁴⁸³ keresztül nagyon könnyű az ellenségnek a bevonulás. A miniszter hozzátette, nem hiszi, hogy ez lett volna az oroszok szándéka. „Kisebb csapatok talán be fognak törni, s esetleg fölperzselnek egy-két falut, de Oroszországnak nem lehet érdeke nagyobb haderőt a védetlen Magyarországra küldeni, csakis arra kell igyekeznie, hogy a háttérországba összpontosított haderőnket semmisítse meg”⁴⁸⁴ – idézte Berzeviczy Albert naplójában a honvédelmi miniszter szeptember 21-i bejelentését.

Az 1914 őszen a magyar Alföld felé irányuló orosz betörés híre még a kormányzati köröket is nyugtalanította. Ezt bizonyítja gróf Berchtold Lipót külügyminiszternek Conrad vezérkari főnökhöz intézett szeptember 22-i átírat, amelyben arról érdeklődött, hogy mikor kell az oroszoknak Budapestre vagy Bécsbe való előrenyomulására számítani, mert a városok kiürítéséhez körülbelül 14 nap szükséges.⁴⁸⁵ (5. ábra)

⁴⁸⁰ A vármegye rémnapjai. In: Máramaros, 1914. október 25., 1. évf. 72. szám. 1. p.

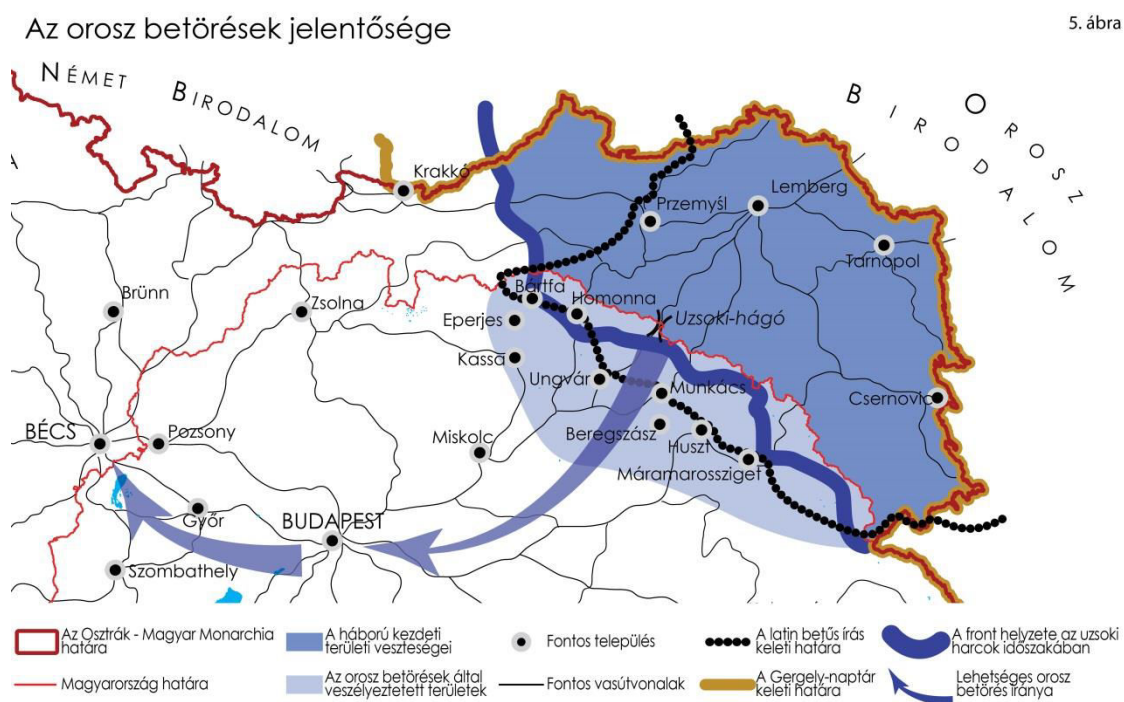
⁴⁸¹ A nagy háború írásban és képekben. szerk.: Lándor Tivadar. Első rész. 187. p.

⁴⁸² Hazai Samu (1876-ig Kohn Sámuel; Rimaszombat, 1851.december 26.–Budapest, 1942. február 10.) hivatásos katonatiszt, honvédtábornok, 1910–1917 között a Magyar Királyság honvédelmi minisztere.

⁴⁸³ A Duklai-hágó az Északkeleti-Kárpátok legalacsonyabb és emiatt egyben az egyik legfontosabb átjárója.

⁴⁸⁴ „Az ország belepusztul ebbe a háborúba”. Berzeviczy Albert kiadatlan naplója (1914-1920). Kolozsvár, Komp-Press Kiadó Korunk, 2014. 58. p.

⁴⁸⁵ A világháború. 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerk. és kiadja a Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 1934. 6. kötet. 50. p.

az ellenség figyelmét elterelő hadmozdulatnak. Az Ungváron megjelenő *Görög Katholikus Szemlében* közölt cikkben is optimistán írnak az orosz invázióról az első betörést követően. „De aggodalomra nem volt ok, mert vitéz hadseregünk tekintélyes része az északkeleti határmenti vármegyéinket már eleve megszállotta, hogy itt a Kárpátok bevehetetlen hegláncaira támaszkodva a siker biztos reményével verjen vissza minden támadást”⁴⁸⁷ – olvashatjuk a regionális egyházi és társadalmi hetilap hasábjain. A magyar történetírás gyakran az orosz betörések legfőbb céljaként a magyar alföldre való kijutást említi. Vitéz Doromb József ezredes, hadtörténetíró⁴⁸⁸ is hasonlóan vélekedett, beszámolója szerint az oroszok akár a legnagyobb áldozatok árán is át akartak törni a Kárpátok gerincén, hogy a Duklai- és az Uzsoki-hágókon keresztül kijussanak az Alföldre. Ám Bruszilov⁴⁸⁹ tábornok erről teljesen másképp nyilatkozik visszaemlékezésében: „Azt terveztem, magamra vonom mindazokat az ellenséges csapatokat, amelyeket az ellenség elkerülhetetlenül be akart

⁴⁸⁶ „Az ország belepusztul ebbe a háborúba”. Berzeviczy Albert kiadatlan naplója (1914-1920). Kolozsvár, Komp-Press Kiadó Korunk, 2014. 59–60. p.

⁴⁸⁷ A háború. In: *Görög Katholikus Szemle*. 1914. szeptember 27., 15. évf., 9. szám. 1. p.

⁴⁸⁸ Vitéz Doromb Józsefet a budapesti hadapródiskola elvégzése után 1902. augusztus 18-án avatták hadapród tiszthelyettségé. 1911-től a világháború kitöréséig a Kőszegen állomásozó III. zászlóalj segéd tisztje volt, és ebben a beosztásban vonult a zászlóaljjal a harctérre. 1915 augusztusában első ezredsegédtiszt lett. 1918 végén nyugalomba vonult. Ezt követően hadtörténelmi írói munkássággal foglalkozott.

⁴⁸⁹ Bruszilov tábornok emlékiratát többször is kiadták. Az első kiadás 1929-ben jelent meg a Szovjetunióban.

venni Przemysl felmentésére.”⁴⁹⁰ „Mivel a 8. hadsereggel szemben sokkal erősebb ellenség állt, szó sem lehetett arról, hogy kitörjön a Magyar Alföldre. Csak színleltem, hogy át akartam kelni a Kárpátokon. A valóságban arra törekedtem, hogy minél több ellenséges erőt kössek le, s így ne adjak lehetőséget rá, hogy az ellenség máshová dobja át csapatait.”⁴⁹¹

Mivel a Kárpátok csak a történelmi Magyarországnak, de nem az Osztrák–Magyar Monarchiának alkotta külső határát, annak védelméről a hadvezetőség mozgósításkor nem gondoskodott megfelelően,⁴⁹² csak a rajta átvezető vasutakat, országutak műtárgyait őriztette némi, a helyi ruszin származású népfelkelőkből álló erővel, amelynek megbízhatóságát illetően komoly kétségek merültek fel a régióbeli hivatalnok megítélése szerint.⁴⁹³

A Kárpátok védelme Kelet-Galícia és Bukovina feladása után vált szükségessé. Az Erdős-Kárpátoknak az Uzsoki-hágótól keletre elterülő, a 200 km-t is meghaladó hegyvonulata védelmének biztosítása a munkácsi katonai parancsnokság feladata volt.⁴⁹⁴ A munkácsi katonai parancsnok, Hoffmann Péter tábornok érdeme, hogy a védelmet néhány hét alatt megszervezte és a csapatok harci értékét annyira fejlesztette, hogy felvehették az oroszokkal a harcot.

1914 októberének első napjaiban megindult a magyar haderő ellentámadása a hágók visszaszerzésére. Különösen az Uzsoki-hágónál és Máramarosszigetnél folytak harcok. Uzsoknál József főherceg⁴⁹⁶ csapatai arattak győzelmet. Siánkinál is súlyos csapást mértek az orosz csapatokra. Sütő László főelőadó szemtanú leírásában ismerteti a honvéd tüzérsztály szereplését az 1914 őszi máramarosszigeti harcokban. Szerinte az orosz betörésnek nem lehetett politikai célja, „mert annak nyomai maradtak volna”. „Sohasem fogjuk megtudni, hogy milyen cézzal történt ez az oroszok részéről, a legvalószínűbb azonban, hogy élelemharácsolás volt az egész vállalkozás célja” – írta Sütő László.⁴⁹⁷

⁴⁹⁰ Hadtörténeli Levéltár. VII. fondfőcsoport: Bruszilov tábornok emlékiratai IV. fejezetének magyar fordítása; Брусиллов А. А. Мои воспоминания. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1963. 143. p.

⁴⁹¹ Uo. 148. p.

⁴⁹² A világháború. 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerk. és kiadja a Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár. 6. kötet. 46. p.

⁴⁹³ KTÁL. Fond 4, op. 1, od. zber. 691. 18–19. p.

⁴⁹⁴ A világháború. 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerk. és kiadja a Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár. 6. kötet. 49. p.

⁴⁹⁵ Uo. 57. p.

⁴⁹⁶ Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs, 200. 318. p. József Ágost, főherceg (1872–1962): magyar királyi herceg, osztrák főherceg és osztrák-magyar tábornagy, a Habsburg dinasztia magyarországi ágának tagja. 1911. április 4-től a Budapesti közös 31. gyalogos hadosztály parancsnoka, május 1-től pedig altábornagy. E hadosztály élén vonul a balkáni hadszínterre. 1914 őszén a keleti hadszínterre vezénylik, szeptember 3-tól november elejéig a Lemberg körül és az Uzsoki-hágónál harcolt. 1914. november 1-től lovassági tábornok és a Duklai-szorost védő VII. hadtest parancsnoka.

⁴⁹⁷ Hadtörténeli Levéltár. VII. fondfőcsoport. Tgy. 1825. Sütő László. Szemtanú leírás. Egy honvéd tüzérsztály szereplése a Máramarossziget körül vívott harcokban. 1914. október 5–7. 2. old

A cári hadsereg második, az Uzsoki-hágón keresztül történő támadása 1914. november 17-én kezdődött, és Ung vármegye északi peremének településeit érintette. A helyi sajtó híradásaiból tudjuk, hogy a második orosz betörést a lakosság mondhatni nyugodtabban fogadta, mint az elsőt. Ezúttal költözködések és menekülések csak Ungváron fordultak elő. Lehoczky Tivadar is megemlíti kéziratának második kötetében, hogy november végére a közhangulat általában nyugodt volt a megyében.⁴⁹⁸ Ez annak tulajdonítható, hogy a fő csapás ekkor a szomszédos Zemplén, illetve Sáros vármegyéket érte. Az oroszok által ekkor elfoglalt 83 település zöme Zemplén vármegyéhez tartozott.⁴⁹⁹ Az Uzsoki-hágó elvesztése után a Zemplénoroszi- (november 20.), a Palotai-, Lupkowi-hágók (november 23.) is orosz kézre kerültek. November 27-én pedig bekövetkezett a Duklai-horpadás oroszok általi bevétele. A második betörés során a cári csapatok elérték Mezőlaborcot. A november 23-án elfoglalt Homonna felé pedig két irányból vonultak: Mezőlaborc felől a Latorca völgyén át, valamint Nagypolányon, Cirkófalván és Szinnán a Círóka völgyén keresztül. Az oroszok arcvonala Homonna körül és Szinna között húzódott húsz kilométeren át. Az osztrák–magyar csapatok november 26-án visszafoglalták az Uzsoki-szorost és november 27-én kezdték meg a főtámadást az oroszoknak Homonnánál álló jobbszárnya és centruma ellen. Az ellenséget december első hetében sikerült kiszorítani Zemplén vármegyéből.

A határhegység legmagasabb pontjának, a Czeremcha-Verchnek elfoglalása után az Ozenna, Grab-Radocyna felől özönlő orosz erők előőrsei ellepték Alsópagony és Hutás községeket. November 30-án Zboró jut orosz kézre. Sáros vármegye határszéli községeinek megszállása után december 1-jén az orosz katonaság bevonult Bártfára.⁵⁰⁰

A keleti orosz hadszíntéren 1914 végével a harc ellanyhult. Az orosz–lengyelországi arcvonal annyira megszilárdult, hogy ott egyik félnél sem kerülhetett sor nagyobb szabású hadműveletre. Eredményt ígérő harci tevékenységre csupán az arcvonal északi (kelet-porosországi) vagy déli (a Kárpátokban húzódó) szárnyán kínálkozott alkalom, s így érthető, hogy mindenekelőtt a Kárpátoknak mindkét fél szempontjából rendkívül fontos területe került az események központjába. A téli hegyi háború borzalmainak ténye sem ingatta meg a küzdő feleket abban az elhatározásukban, hogy hadászati céljaik elérésére törekedjenek.⁵⁰¹ December közepén kezdődött az úgynevezett „téli kárpáti csata”, amelynek oroszánrészét magyar csapatok vívták.

⁴⁹⁸ KTÁL. Fond 5, op. 1, od. zber. 3202, 42. p.

⁴⁹⁹ Nyári Iván: Kárpátalja hűséges népe a hadtörténelem tükrében, In: De Sgardelli Caesar (szerk.): A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914–1918. Budapest, 1941. 57. p.

⁵⁰⁰ Dvortsák Győző: Sáros földje 1914–1915. Eperjes, 1916. 4–5. p.

⁵⁰¹ Vitéz Doromby József: Téli csata a Kárpátokban, In: AJTAY Endre (szerk.): A magyar katona. Századunk legszebb magyar csatái, Budapest, 1944, 101. p.

A magyar kormány új alakulatok bevonásával a lehetetlent is megpróbálta, hogy az újabb orosz betörést elhárítsák. Végül is erőfeszítései sikeresek voltak. 1914. december 9-én báró Szurmay Sándor altábornagy vezetésével az orosz csapatokat a magyar határon túlra vetették vissza.⁵⁰² Bruszilov tábornok emlékiratában a következőképp értékelte a magyar csapatok teljesítményét az orosz betörések idején: „... a kemény és elkeseredett novemberi harcok csapatainknak igen nagy veszteséget okoztak... Kiváltképpen a magyarok védték borzalmas és kétségbeesett elszántsággal a magyar síksághoz vezető utat.”⁵⁰³

A harmadik és egyben az utolsó orosz betörés 1915. január 1-jén indult meg.⁵⁰⁴ Nyikolaj Ludovics Ivanov tábornok, frontparancsnok a következőképp jelölte ki az 1915. januári harmadikai orosz katonai támadás céljait: „... szükséges legalább részleges vereséget mérnünk az osztrákokra, fenyegető helyzetbe hozni Magyarországot, a jelenleginél előnyösebb álláshelyzetet elfoglalni, eközben nem növelvén az általános stratégiai frontvonalat. Ezt a célt a harmadik, nyolcadik és részben a tizenegyedik hadseregek támadásba lendülése – eleinte a Dunajectól (a Magyar Királyság határfolyója – T. Á.) Újszandecig, továbbá pedig Eperjes, Kassa, Újhely, Csap, Huszt, Sziget, román határ arcvonala elfoglalása – által lenne lehetséges elérni. Ennek a vonalnak a hossza majdnem megegyezik azzal, amelyet e hadseregeink jelenleg is elfoglalnak, de 125 mérföldre távolítja el az ellenséget Przemysltól, műveleti lehetőséghez juttatja lovasságunkat a magyar síkságon (alföldön). Ivanov tábornok úgy vélte, „maga az invázió kedvező katonai és politikai benyomást kell, hogy keltsen...”⁵⁰⁵. Tehát az orosz katonai vezetés nem számolt nagyobb jellegű ellenállással a frontparancsnok által vázolt célvonaltól északkeletre eső magyarországi vármegyék – Bereg, Máramaros, Ung, Sáros, Zemplén – helyi lakosságának részéről sem.

A harmadik orosz invázió az Uzsoki-hágótól nyugatra fekvő Ung, illetve Zemplén vármegyei részeket érintette. Az osztrák–magyar erők január 27-én foglalták vissza az Uzsoki-hágót, és az elszenvedett rendkívüli veszteség ellenére is 1915 tavaszáig képesek voltak, a Kárpátok vonalát szilárdan kezükben tartva, minden újabb orosz betörést megakadályozni.⁵⁰⁶ Ebben az időszakban Szurmay gyalogsági tábornok magyar hadteste

⁵⁰² Uzsok hősei 1914. Az orosz kézre került magyar területek felszabadítása ezerkilencszáztizennégy november és december havában, In: De Sgardelli Caesar (szerk.): A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914–1918, Budapest, 1941. 61. p

⁵⁰³ A világháború. 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerk. és kiadja a Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár. 7. kötet. 308. p.

⁵⁰⁴ A világháború. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerk. és kiadja a Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár 8. kötet. Budapest, 1939. 49. p.

⁵⁰⁵ Бонч-Бруевич, Михаил Дмитриевич: Ч. 1: Через Карпаты в Венгрию зимою 1915 года. -Москва.1920. 27–28. pp.

⁵⁰⁶ Nagy háború írásban és képen. Szerk.: Lándor Tivadar. Második kötet. 225. p.

küzdött az Uzsoki-hágó birtoklásáért.⁵⁰⁷ 1915. április 13-ra sikerült kiszorítani az orosz csapatokat az országból.⁵⁰⁸ Ám Przemysl⁵⁰⁹ felmentésének stratégiai terve meghiúsult.

⁵⁰⁷ Markó Árpád: Magyarország hadtörténete, Országos Központi Tanács, Budapest, 1943 és 1994, 268. p.

⁵⁰⁸ Botlik József: Egestas... i.m.132. p.

⁵⁰⁹ Az erődöt 1914 novembere és 1915. március 22-e között tartotta ostromzár alatt az orosz hadsereg, végül a kiéheztetett védősereg március 22-én kapitulált. 120 ezer katona került orosz hadifogságba.

4. A háborús események okozta menekülthullám

Az első világháború viharában, 1914. szeptember elején Bukovina és Galícia területén zajlott hadműveletek folytán egyre inkább szaporodott azoknak az osztrák állampolgároknak a száma, akik lakóhelyüket elhagyván, Magyarországon kerestek menedéket. Galícia nagy részének elvesztése nemcsak fontos élelmiszer-ellátási forrástól fosztotta meg Ausztriát, de egyben jelentős menekültáradatot is kiváltott. Mindez közvetlenül érintette az általunk vizsgált régiót is: „Galíciából már megindult a menekülő lakosság és hosszú, siralmas karavánok özönlötték el csakhamar egész Kárpátalját.”⁵¹⁰

A Monarchia keleti határszéleiből származó menekültek 1914 őszen egyre nagyobb számban jelentek meg a Magyar Királyság fővárosának utcáin is.⁵¹¹ 1914. szeptember elején Sándor János belügyminiszter távbeszélő⁵¹² útján utasította Buttkey Ferencet, Bereg vármegye főispánját a menekültekkel szemben követendő eljárás menetéről.

Az utasítás alapján a főispán 1914. szeptember 4-én tájékoztatta a megye az ügyben kompetens tisztviselőit, – járási főszolgabíróit, valamint Beregszász és Munkács városok rendőrkapitányait, –, hogy a vagyonnal rendelkező menekültek az ország területén bárhol tartózkodhatnak, valamint az illető község területén biztosítani kell számukra a szabad mozgás lehetőségét. Csupán állami szempontból vett magatartásukat volt szükséges éber figyelemmel kísérni. A jelentős számú vagyontalankokat és magukat fenntartani nem képeseket pedig Szatmárnémetibe kellett szállítani „megfelelő csoportokban kísérő levéllel ellátva”. A menekültáradat kérdésének kezelése során nemzetiségi jellegű aspektusok is felmerültek: a hatóságok körültekintésére utal a főispánnak a Belügyminiszter rendelete szerint a megye hivatalnokaihoz intézett azon megjegyzése is, hogy „az izraelita menekülteknek kívánatukra kóser koszttal való ellátása is biztosítva van”.⁵¹³ Ezt követően nem sokkal a belügyminiszter rendeletileg is szabályozta a menekültekkel szemben követendő eljárás menetét.

A vázolt probléma súlyosságáról tanúskodik, hogy pár nappal később a belügyminiszter újból visszatért a kérdéshez. 1914. szeptember 7-én Sándor János a besztercei, máramarosszigeti, munkácsi, ungvári, bártfai, lipótszentmiklósi és zsolnai határszéli rendőrkapitányságoknak címzett táviratában aggodalmát fejezte ki a Galíciából és Bukovinából érkező vagyontalank menekülteknek az országban való állandó letelepülése miatt.

⁵¹⁰ Nyári Iván: Kárpátalja hűségese népe a hadtörténelem tükrében, In: De Sgardelli Caesar (szerk.): A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914–1918, Budapest, 1941, 57. p.

⁵¹¹ Máramarosi menekültek. In: Az Est, 5. évf. 1914. október 7.. 236. sz. 7. p.

⁵¹² Telefonkészülék korabeli megnevezése.

⁵¹³ KTÁL. Fond 10, op. 5, od. zber. 842. 66. p.

A belügyi tárca vezetője utasította a rendőrkapitányságokat, hogy intézkedjenek az ilyen kategóriájú menekültcsoportok őrizet alatt Szatmárnémetibe való elküldéséről. Ám ezt megelőzően a rendőrkapitányságoknak a belügyminisztérium kivándorlási biztosának, illetve Szatmár város polgármesterének táviratban kellett jelenteniük a menekültek pontos számát, hogy így időben tudjanak gondoskodni a menekültek elhelyezéséről. A főleg intelligens osztályhoz tartozó, létfenntartásukról gondoskodni képes egyének számára engedélyezve volt, hogy valamely községben maradjanak, illetve tovább is utazhattak. A belügyminisztertől kapott utasításának megfelelően a továbbutazókat utazási igazolvánnyal látták el.⁵¹⁴

A magyar királyi belügyminiszter 1914. évi 5130 res. számú, 1914. szeptember 24-én hozott rendeletében meghatározta a magyar állam területére menekülő osztrák állampolgárokkal szemben követendő adminisztratív-rendészeti eljárást.

A galíciai menekülthullám alapot szolgáltatott a dualista monarchia két kormánya közötti egyeztetésre, amely keretein belül megállapodtak, hogy az osztrák fennhatóságú Galícia tartományból az orosz csapatok elől menekülőket, amelyek egyáltalán nem rendelkeztek vagyonnal, a Magyar Királyság területén, Szatmárnémetiben helyezték el mindaddig, amíg továbbszállításukról és Ausztria területén leendő ideiglenes elhelyezésükről az osztrák kormánnyal egyetértésben megtörtént a további intézkedés. Az osztrák kormány ilyen ideiglenes tartózkodási helyként ebben az időben a Morvaország régióbeli Ungarisch-Hradisch kisvárost jelölte meg. „A létfenntartáshoz szükséges eszközökkel” rendelkező vagyonosok számára biztosították, hogy az ország bármelyik részében ideiglenesen tartózkodhassanak, illetve hazájukba utazhassanak. Továbbá elrendelték a pontos nyilvántartásuk felőli intézkedést.⁵¹⁵

A menekülteket különös megfigyelés alatt kellett tartani, mert közöttük kémkedés és ügynökkapcsolat fenntartása céljából orosz „küldöttek” is lehettek – állapította meg az osztrák katonai vezérkar felderítési főosztályának helyettes vezetője, Maximilian Ronge⁵¹⁶ (1874–1953).

A vidék egyik legismertebb történetírója, Lehoczky Tivadar felbérelt kémeket vélt felfedezni a galíciai menekültekben. Szerinte erélyesebb felügyelet alá kellett volna vonni őket vagy pedig hazatoloncolni. „A galíciaiak Munkács utcáin lézengve várták Kelet-Galícia felszabadítását.” A történetíró ironikusan megjegyezte, „hogy nemcsak ők, hanem mi is”.⁵¹⁷ A

⁵¹⁴ KTÁL. Fond 4, op. 1, od. zber. 695. 2. p.

⁵¹⁵ Magyarországi Rendeleték Tára. 48. évf. Budapest, Pesti Nyomda-részvénytársaság. 1914. 2332–2335. p.

⁵¹⁶ A Nyilvántartó Iroda (németül Evidenzbüro, korábbi helyesírással Evidenzbureau), az Osztrák–Magyar Monarchia katonai hírszerzésének volt az utolsó igazgatója

⁵¹⁷ KTÁL Fond 1555, op. 2, od. zber. 41. Világháborúnk. I. rész. Írta Lehoczky Tivadar, Munkács. 116. p.

városi hatóság kötelezte a menekülteket, hogy 24 óra leforgása alatt kötelesek elhagyni a várost, különben katonai szigort fognak alkalmazni. A helyi vagyonosabb zsidók pénzzel segítették azon galíciaiakat, akik anyagi problémákra hivatkozva nem akartak haza indulni. Lehoczky helyeselte a helyi zsidók „segítőkézségét”. A továbbiakban még érkeztek zsidó és keresztény menekültek a városba, de azonnal továbbindultak az ország belső területeinek irányába.⁵¹⁸

Dr. Blasovszky Miklós, a Nagybereznai járás főszolgabírója 1914. október 26-án keltezett táviratában panaszkodott a főispánnál, hogy „a galíciai menekülő zsidók ismét elárasztottak a járást, kivált Nagybereznát”. A főszolgabíró jelentette, hogy a galíciai menekültek pánikkeltése következtében a helyi zsidók is „pakolni kezdtek”.⁵¹⁹

1914. október 28-án dr. Blasovszky Miklós még egy részletesebb jelentést is címzett Ung vármegye főispánjának a galíciai menekültekkel való bánásmód tárgyában. A főszolgabíró beszámolt arról is, hogy a galíciai menekülők fertőző betegségeket hordozván, nagy részben fuvarokon, valamint vasúton és gyalog áramlottak az országba. „A menekülők bármely községben kiszállnak, megpihennek és egy helyen sem vihető keresztül, hogy szabályszerű kolera zárlat alá vétessenek, mert erre a célra minden községben nagy erős őrszemélyzetnek és egy veszteg háznak kellene rendelkezésre állania, ami utóvégre is kivihetetlen.”⁵²⁰ A főszolgabíró javasolta, hogy az országhatáron állítsanak fel egy ilyen karanténhelyiséget – „vesztegintézetet”. Ám azzal is tisztában volt, hogy erre nem állt rendelkezésre a megfelelő anyagi fedezet.

A községi előjáróknak és a rendőrőrsöknek legtöbbször tudomásuk sem volt arról, hogy az adott településen galíciai menekült átmenetileg megpihent volna, mert a 24-órás jelentkezési idő lejárta előtt a menekülő már odébbállt. Galíciában bármilyen katonai vonatokat „teletömtek” jegynélküli utasokkal, akik útközben bármely állomáson kiugráltak, mert semmiékképp nem akarták magukat kitenni annak, hogy a befogadásukra berendezett „Ungarisch Hradich” állomásra továbbítsák őket. A főszolgabíró a nagybereznai állomáson megkísérelte a galíciai menekülők vagonokból kiszállítását, de próbálkozása eredménytelennek bizonyult. A határszéli rendőrkapitányságoknak csak részben sikerült továbbítaniuk a galíciai menekülteket, mert többségüket alig tudták felkutatni.

Csaba Adorján, Szatmár vármegye főispánja 1914. november 16-án sürgönyben jelentette a belügyminiszternek, hogy Szatmárnémetiben 400 Galíciából oda menekülő

⁵¹⁸ Uo. 128. p.

⁵¹⁹ KTÁL. Fond 4, op. 1, od. zber. 695. 7. p.

⁵²⁰ Uo. 9. p.

számára tudnak szállást biztosítani elsőrendű, üresen maradt házakban és iskolákban. Továbbá közölte, hogy Nagykárolyban 2000–3000, Mikolában 700, a szatmári kerületben pedig 2000–3000 ember kaphat elhelyezést.⁵²¹

Báró Perényi Zsigmond államtitkár 1914. november 19-én távbeszélőn felhívta Ung vármegye főispánját, hogy utasítsa a határrendőrséget az esetleges menekülők továbbításának intézésére. A menekülők számát és indulásának helyét közölni kellett a szatmári alispánnal. Vagyontalanok részére a határrendőrség kötelezve lett az ingyenes utazásra jogosító igazolás kiállítására. „Nagyobb csoportoknak Ungváron maradása, a város túlszűfoltása okvetlenül kerülendő” – szögezte le az államtitkár.⁵²²

Az 1914. december 7-i 10.006 eln. számú belügyminisztériumi rendelet szerint a jelentkező élelmiszerhiány, de főleg az északkeleti vármegyék túlszűfoltása elkerülése végett szükségessé vált a menekültek mielőbbi elszállítása Ungarisch-Hradichba.⁵²³ Ugyanakkor különböző méltányossági okokra való tekintettel (betegség, aggkor stb.), illetve az Ausztriában eredetileg kijelölt férőhelyek túlszűfoltása miatt jelentős számú galíciai menekült elszállítása elmaradt.⁵²⁴ A Galíciába való visszavándorlás ebben az időben nem volt lehetséges, tehát a menekülőket a hatóságok csak nyugati irányba tudták irányítani.

1914 őszén elterjedt az a hír, hogy a balatoni fürdőtelepeken, nevezetesen Balatonlellén és Balatonbogláron, galíciai menekülteket helyeznek el. A Balaton környéki vidék lakossága tiltakozott az ötlet ellen, ugyanis féltették a fürdőtelepeket a különböző járványos betegségektől. Somogy vármegye főispánja, Makfalvy Géza arra kérte a belügyminisztert, hogy hatósága területén, különösen Balatonbogláron, Balatonlellén és Fonyódon ne helyezzenek el galíciai menekülteket.⁵²⁵

A galíciai menekültek között voltak olyanok, akik szaktudással rendelkezvén, igyekeztek a saját erejükből boldogulni. Erről a következő példa is tanúskodik: Waldmann Salamon Szolnokon letelepedett menekült, aki hazájában rendezett anyagi viszonyok között élő vagyonos fogtechnikus volt, azzal a kérelemmel fordult dr. Küry Alberthoz, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánjához, hogy családja megélhetésének biztosítása érdekében engedélyezzék számára szakmája gyakorlását méltányos kedvezményel kizárólag a háború ideje alatt. Az alispán támogatta Waldmann kérését, ugyanis szerinte így állami segítség nélkül lenne biztosítva ezen család megélhetése. Küry Albert a belügyminiszterhez

⁵²¹ Uo. 218. p.

⁵²² MOL. K148. 37–463–1914–8488. 197. p.

⁵²³ A háborúval kapcsolatos törvények és rendeletek gyűjteménye. 1. füzet. Pesti Könyvnyomda társaság, Budapest. 1915. 866–867. p.

⁵²⁴ KTÁL. Fond 10, op. 5, od. zber. 863. 1. p.

⁵²⁵ MOL. K 148 37–463–1914–8488 alapszám–9441. iktatószám.

intézett 1914. november 21-i felterjesztésében megjegyezte, hogy Szolnok városából két fogorvos indult hadba, így esetleg hiányt pótolna egy ellenőrzés alá helyezett fogtechnikus működése.⁵²⁶

1914 őszén Pozsonyba is igen nagyszámú menekült érkezett. A vagyonnal rendelkezők Tisza István miniszterelnökhöz intézett 1914. november 10-i levelükben panaszkodtak a pozsonyi rendőrség zaklatásai miatt. Elmondásuk szerint szinte mindennap behívták őket a pozsonyi rendőrségre, ahol igazolniuk kellett, hogy elegendő pénzük van, és így fenn tudják magukat tartani. Állításuk szerint Bartal Aurél, Pozsony vármegye és Pozsony szabad királyi város főispánja nemtetszését fejezte ki aziránt, hogy a galíciai menekültek nem megfelelő ruházatban jelentek meg Pozsony utcáin és ezért elrendelte, hogy azok térjenek vissza Galíciába vagy pedig menjenek tovább Ausztriába. „Remélhetőleg nem élünk még orosz uralom alatt, ott előfordulhat ilyesmi, hogy egyik-másik tisztviselőnek szemet szúr, ha az ember orra kicsit nagyobb és ezért Szibériába küldenek vagy legyilkoltatnak” – olvasható a menekültek Tiszának címzett panaszlevelében.⁵²⁷

Valójában az történt, hogy a főispán utasította a városi rendőrkapitányt és a határrendőrséget, hogy tekintettel a városnak a katonaság elhelyezése következtében amúgy is túlsúlyolt voltára, igyekezzenek a közsegélyre nem rászoruló menekülteket rávenni, hogy továbbmenjenek Ausztriába, a vagyontalanoknak pedig Ungarisch Hradichba való elszállítása ifelől intézkedjenek. A panaszra vonatkozólag pedig Bartal Aurél megjegyezte, hogy a városi rendőrség részéről nem hogy túlbuzgóságot nem tapasztalt, épp ellenkezőleg, gondatlanul kezelték a menekültügyet.⁵²⁸

Kelet-Galícia Oroszország általi elfoglalását követően a galíciai menekültek nagy tömege lepte el Nyíregyháza városát is. Az oroszoknak Észak-Magyarországra történt betörése után azonban az itt lévő lengyel zsidók túlnyomó része gyorsan továbbutazott Ausztriába, mert féltek, hogy Nyíregyházáig is elérhetnek a cári seregek.

Dr. *Ujfalussy Dezső*, Szabolcs vármegye főispánja 1914 novemberében jelentette Sándor János belügyminiszternek, hogy körülbelül 250, korábban Galíciából érkezett egyén tartózkodott még Szabolcs vármegye székhelyén.⁵²⁹ A menekültek eleinte képesek voltak gondoskodni saját ellátásáról, azonban kifogyván anyagi forrásaikból a helyi izraelita egyház támogatására szorultak. A Nyíregyházi Status quo izraelita hitközség elöljárósága 1914.

⁵²⁶ MOL. K148. 37–463. cs–1914_8488 alapszám–9203. iktatószám. 82. p.

⁵²⁷ MOL. K148. 37–463. cs–1914–8488 alapszám–9562. iktatószám. 124. l

⁵²⁸ Uo. 127. p.

⁵²⁹ MOL. K 148. 463–1914–9443–8488

november 2-án levélben fordult a belügyminiszterhez és kérte, hogy a Nyíregyházán rekedt szerencsétleneket fejenként és naponta 80 fillérrel támogassák, amiből fedezni tudnák napi szükségleteiket. A kért segély megadása esetén a hitközség garantálta, hogy az illetők nem lesznek a helyi közösség terhére, és a háború befejeztével nem fognak letelepedni Nyíregyházán vagy környékén, hanem visszatérnek szülőföldjükre.⁵³⁰

Pál Alfréd, a munkácsi katonai parancsnokság mellé beosztott polgári biztos 1914. november 13-án távbeszélőn jelentette a belügyminiszternek, hogy a Galíciából érkező menekültek között pénz nélkül érkeznek magasabb rangú tisztviselők, papok, illetve más értelmiségiek, akiket a teljesen vagyontalanokkal tartanak megfigyelés alatt öt napon keresztül, és azután csendőr kísérettel Ungarisch-Hradischba küldik őket. A polgári biztos javaslatot tett arra vonatkozóan, hogy az intelligensebb egyéneket elkülönítve, nem rendőri zárkában tartsák megfigyelés alatt. Továbbá, hogy őket ne csendőri kísérettel szállítsák Ungarisch-Hradichba, hanem kapjanak szabad menetjegyet.⁵³¹

Az északi és északkeleti határszélen zajló hadműveletek következtében a kormánynak a belföldi magyarországi menekültek kérdésével is foglalkozni kellett, ugyanis a veszélyeztetett vidékekről nagyon sokan az ország központi részeibe – néha csak indokolatlan félelemből – indultak el. Az 1914. december 4-i 9.999 eln. számú, a belföldi menekülőkkel szemben követendő eljárásról szóló belügyminiszteri rendelet értelmében szabad mozgást biztosítanak a vagyonosabbak, illetve az ország veszélymentes területein rokonokkal rendelkezők számára. A vagyontalanokat, illetve a határozott úti céllal nem rendelkezőket az adott vármegye területén rendelkezésre álló férőhelyeken helyezték el.⁵³²

1915 elején az elmenekült helyi lakosság még nem tudott visszatérni az északkeleti-felvidéki volt hadműveleti területre.

Eger város főkapitánya 1915. február 19-én a következő levelet (859/915) küldte Ung vármegye főispánjának: „Az észak-magyarországi ellenséges betörések folytán a Méltóságod kormányzata alatt álló vármegye egyes községeiből sok menekült, s különösen sok olyan zsidó vallású menekült jött és telepedett meg hatóságom területén, akik itt más létfenntartási eszközök hiányában, de a természetükben rejlő üzérkedési hajlandóságaiknál fogva, különösen az amúgy is óriási áremelkedésben lévő élelmi cikkekkel üzérkednek, s így azoknak nemcsak fogyasztásához, de az áraknak indokolatlan felemeléséhez is nagyban hozzájárulnak. Nekem, mint a városom területére érkező idegeneknek ellenőrzésével

⁵³⁰ MOL K148–37–463. cs.-1914–8488 alapszám–9562. iktatószám. 150. p.

⁵³¹ MOL. K148–463

⁵³² A háborúval kapcsolatos törvények és rendeletek gyűjtemény, 1915. 870. p.

megbízott hatóságnak nemcsak azok nyilvántartása és megfigyelése és velük szemben a lakosság érdekeinek megvédése és nemcsak hivatali, de lelkiismereti kötelességem. Miután ily körülmények között városomnak nyilvánvalóan érdeke az, ha ezekből az idegen elemektől minél hamarabb megszabadul, ennél fogva azon tiszteletteljes kérelemmel fordulok Méltóságodhoz, méltóztassék értesíteni, vajon a kormányzata alatt álló vármegye egész területe már ellenségtől mentes-e, hogy az ottani menekültek a tűzhelyükhöz való visszatérésre kötelezhetőek legyenek.”⁵³³

Sztáray Gábor főispán február 24-én a következőket írta válaszlevelében (182/főisp.sz) az egri rendőrkapitánynak: „...a galíciai határszéli hadmozdulatokból kifolyólag vármegyénk felső részében csapattestek elhelyezése folytán egyelőre csupán a Nagybereznától lefelé lakó menekültek térhetnek vissza....mivel az északi helységekben a polgári lakosság lakhatása, élelmezése úgyszólván lehetetlen.”⁵³⁴

1915. március 4-én az ungvári főispáni hivatalba beérkezett a Szatmárnémeti járás főszolgabírójának levele (6727/1915), melyben arról érdeklődik, hogy a háború kitörésekor elmenekült lakosság hová, mely községekbe térhet már vissza, illetve melyek azok a községek, ahová még nem.⁵³⁵

Sándor János belügyminiszter 1915. március 23-án keltezett 10.000 számú elnöki rendeletében arról tájékoztatta a vármegyék tisztviselőit, hogy az osztrák belügyminisztertől vett értesülései szerint megoldották a menekültek Ausztriában való elhelyezésének problémáját. Így folytatódhatott továbbításuk Ungarisch-Hradischba. Az osztrák kormány a menekültek barakkszerű helyiségekben való elhelyezésén kívül biztosította számukra Ausztria különböző részeiben, kellően berendezett községekben történő elszállásolását. Ezekben a településeken lehetővé tették az izraelita vallásúak rituális élelmezését és lelki gondozását. A belügyminiszter ugyanebben a rendeletében felhívta a vármegyék tisztviselőinek figyelmét az esetleges galíciai ügynökökre, akik nem megengedett üzérkedéssel, közvetítéssel és különböző, a közönség érdekeit sértő vállalkozással foglalkoztak.⁵³⁶

Ugyanakkor előfordult, hogy korlátozó intézkedéseket is hoztak az izraelita menekültek vallási életére vonatkozólag. Sándor János belügyminiszterhez érkezett csendőrségi jelentések szerint az ország egyes északi és északkeleti vármegyéiben olyan orosz eredetű zsidó imakönyvek voltak használatba, amelyek az orosz cárt és családját dicsőítik, értük szóló imákat tartalmaznak. Egy ilyen imakönyvet találtak Ung vármegyében: *Sidr jesiót: Imarend.*

⁵³³ KTÁL Fond 4, op. 1, od. zber. 736. 14. p.

⁵³⁴ KTÁL Fond 4, op. 1, od. zber. 773. p.

⁵³⁵ KTÁL Fond 4, op. 1, od. zber. 736. 15. p.

⁵³⁶ KTÁL Fond 10, op. 5, od. zber. 863. 1. p.

A zsidók segítsége, amely Schneid messre Mózsés és özv. Hersenholm Jakabné lublini nyomdájából került ki 1905-ben. Hasonló imakönyvek kerültek kiadásra Krakkóban, illetve egyes oroszországi városokban. Ezen sajtótermékek említett tartalmuk miatt komoly kifogás alá estek Magyarországon. Az 578/1915 res. szám alatt kelt belügyminiszteri rendelettel az összes csendőrkerületi parancsnokságok és határszéli kapitányságok a szóban forgó imakönyvek kinyomozására és a királyi ügyészség közreműködésével való lefoglalására, illetőleg elkobzására lettek utasítva.

A belügyminiszter 1915. március 6-án felszólította Ung vármegye alispánját, hogy a kérdéses sajtótermékek elterjedésének megfigyeltetése, kinyomozása, lefoglalása, illetve elkobzása érdekében tegye meg a szükséges intézkedéseket saját hatáskörében kellő tapintattal, fölösleges zaklatásokat kerülve és az ügyészség által esetleg elkobzott példányokból egyet beszerezve, betekintés végett terjesszen fel. Utalással az 578/1915 számú elnöki rendeletére az ungvári rendőrkapitányi hivatal 1915. április 6-án jelentette Lőrinczy Jenő Ung vármegyei alispánjának, hogy elkobozott 122 db zsidó imakönyvet, s azokat további intézkedés végett felterjesztette a hivatalnak.⁵³⁷ A magyar királyi igazságügyi miniszter értesítése szerint az orosz eredetű zsidó imakönyvek ügyében folyamatba tett nyomozásokat minden esetben meg kellett szüntetni, miután nem merült fel adat arra nézve, hogy a gyanúsítottak az imaszöveget nyilvánosan felolvasták vagy imádkozták volna. Továbbá beigazolást nyert, hogy ezeknek az imakönyveknek a használata a jóhiszeműséget nem nélkülözi, és hogy azok a most folyó háborúval összefüggésben nem állnak – tájékoztatott Sándor János belügyminiszter 1915. május 1-jei levele, amelyet valamennyi magyar királyi csendőrkerületi parancsnokságnak, kivéve a IV. kerületi parancsnokságot, és valamennyi magyar királyi határszéli rendőrkapitányságnak intézett.

A háborús események jelentős tömegeket kényszerítettek menekülésre, amely folyamat két hullámban ment végbe, közvetlenül érintve Magyarországot általunk vizsgált északkeleti vármegyéit. A kelet-galíciai csata kibontakozásával érkezett és haladt át kelet-nyugati irányban az akkoriban még közvetlen katonai ütközetektől mentes vidéken az első, osztrák állampolgárokból álló menekülthullám, jelentős humanitárius nyomást gyakorolva, mind a helyi adminisztratív–rendészeti szervek működésére, mind a lakosságra is. A második menekülthullám már közvetlenül érintette az általunk tárgyalt, orosz katonai betörések során érintett magyarországi vármegyék lakosságát is.

⁵³⁷ KTÁL. Fond 7, op. 1, od. zber. 2708.

Ennek a tömeges – gyakorlatilag az ország egész területére hatását kifejtő – kényszeremigrációnak a nemzetiségi aspektusait illetően a kutatásunk során nyert történeti forrásanyagokban csak az izraelita vallásúakra vonatkozóan figyelhető meg tartalmasabb információ. A magyar tisztségviselők hivatalos levelezéseiből megállapíthatjuk, hogy rendszeresen felmerültek a zsidó menekültekkel kapcsolatos különböző kérdések. A magyarországi hatóságok hasonlóan az ausztriaiakhoz igyekeztek figyelemmel lenni a menekülésre kényszerült izraelita vallásúak rituális élelmézését és lelki gondozását lehetővé tételére.

A kialakuló nehéz helyzetben nyilvánvalóan megmutatkozott a magyarországi zsidó lakosság szolidaritása a menekülni kényszerülő osztrák állampolgárságú izraelitákkal. Magyarország tehetősebb zsidó polgárai, valamint az izraelita hitközségek is lehetőségeikhez mérten önerőből is kivették részüket az izraelita menekültek megsegítésében, igyekeztek érdekükben közbenjárni az illetékes kormányzati hivataloknál segélyezési ellátás biztosítása céljából. A csoportos önszerveződés és érdekképviselő megnyilvánulásai mellett arra is volt példa, hogy a szakmával rendelkező galíciai zsidó menekültek önerőből, szaktudásuk által igyekeztek biztosítani saját fenntartásukat és beilleszkedni az új környezetbe.

5. Az 1914–1915. évi orosz betörések gazdasági vonatkozásai

Az 1914. szeptember végétől 1915 áprilisáig bekövetkezett három orosz katonai betörés jelentős gazdasági károkat okozott Magyarország érintett északkeleti vármegyéiben. Bár a cári csapatoknak nem sikerült teljesíteni a frontparancsnokságuk által kijelölt stratégiai feladatot és mélyre benyomulni az ország belsejébe, viszont a határszéli lakosság egy része menekülni kényszerült, a harcok területén lévő községeket pedig nagymértékű pusztítás érte.

A helyzetet súlyosbította, hogy még a háborút megelőzően rossz mezőgazdasági termést hozó éveket tudott maga mögött a vidék. Bereg, Ung, Ugocsa és Máramaros vármegyékre gyakorlatilag 1911 óta igen rossz termésviszonyok voltak jellemzőek. S mivel kiváltképp a térség lakossága főként agrárfoglalkozású volt, így ezekben az években jelentős jövedelemre nem tehettek szert.⁵³⁸

A Bereg vármegyében akkoriban aljegyzői tisztséget betöltő Kozma György visszaemlékezéséből is arról értesülünk, hogy az 1914-es év katasztrofális esztendő volt Beregben. A különböző természeti csapások tönkretették a vetéseket, így a birtokos középosztály a csőd szélére jutott.⁵³⁹ Állításait alátámasztja a vármegye alispánjának, Gulácsy Istvánnak⁵⁴⁰ 1914 szeptemberében az aljegyző apjához, Kozma Ferenchez (1857–1937) intézett levele, amelyben beszámolt arról, hogy évek óta küzdött a vidéket sújtó ínséggel. „Már valósággal közigazgatási lehetetlenségeket művelek, csakhogy a vármegye egyensúlyát fenntartsam. (...) A múlt hónap végén az egész vármegye pénzügyi helyzete a teljes felfordulás rémével fenyegetett. Emiatt Pestre mentem. Kilincseltem minisztereknél, bankoknál” – fogalmazott Gulácsy.⁵⁴¹ Így például a megye pénzügyi stabilitása érdekében az alispán saját felelősségére hitelintézetnek kölcsönözte a vármegye értékpapírjait.⁵⁴²

Hasonlóképpen Ung vármegyében az 1914. évi rossz termésviszonyok, továbbá helyenként jégverés és árvíz következtében több községben a lakosság körében kisebb mértékű élelmiszerhiány volt észlelhető. „A Nagybereznai járásban fellépő ínség mellett, hol a gyenge termésviszonyok miatt amúgy is szükségét szenvedő lakosság egy részét a kétszeri orosz betörés és az átvonuló nagyszámú katonaság mindennemű élelmétől megfosztotta” – állapította meg 1914. november 29-én a Hegyvidéki Kirendeltség ungvári megbízottja a

⁵³⁸ KTÁL Fond 4, op. 1, od. zber. 693. 43. p.

⁵³⁹ Kozma György. Egy vármegye harca és haldoklása. Szentés: Szentési Napló ny. 1938. 27. p.

⁵⁴⁰ Gulácsy Istvánt (1866–1941) – 1905-ben választották meg Bereg vármegyei alispánnak és ezt a tisztségét 1923-ig töltötte be. Míg elődje, Jobszty Gyula mindig ellenzékiként Apponyi Albertet tekintette vezérének, ő mindvégig Tisza István pártfogója volt.

⁵⁴¹ MOL. P 1080. 9. tétel–14. altétel. №11. 35. p.

⁵⁴² Uo.

munkácsi kollégájához intézett jelentésében.⁵⁴³ Ezenkívül élelemhiány volt jellemző a Kaposi, az Ungvári és a Szobránci járás több községében is.

Ung vármegyében igen súlyos megpróbáltatásokat éltek át a Nagybereznai járás lakói, ahol a legtöbb támadás érte a helybelieket a szembenálló katonai alakulatok részéről. 1914. október 2-án a nagybereznai főszolgabíró, dr. Blasovszky Miklós felhívta a vármegye főispánja, Sztáray Gábor figyelmét, hogy harcok velejárájaként a járás területén rablások, fosztogatások, sőt gyújtogatások számos esete fordult elő. Az osztrák–magyar csapatoktól lemaradt katonák néhány helyen a „polgári lakosság züllött tagjaival” is szövetkeztek a fosztogatásokhoz.⁵⁴⁴ Ung vármegye alispánja, Lőrinczy Jenő az ungi Közigazgatási Bizottsághoz címzett 1914. október 12-i levelében említésre kerültek a sóslaki, hajasdi, és fenyesvölgyi körjegyzők esetei, akiknek hivatali felszereléseit, telekkönyveit és anyakönyveit az ellenséges csapatok katonái felforgatták.⁵⁴⁵ Továbbá az alispán jelezte a bizottság felé, hogy a Nagybereznai járás területén az ellenség felgyújtott több épületet, és hogy a károk megállapítása már 1914. október elején elkezdődött.⁵⁴⁶

Sándor János magyar királyi belügyminiszter 1914. október 14-én kelt 7515. számú elnöki levelében értesítette Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék alispánjait az ország egyes helyein a katonaság által elkövetett visszaélések megszüntetése tárgyában hozott főparancsnoki rendeletről.⁵⁴⁷

Az osztrák–magyar katonák által elkövetett visszaélések megszüntetése érdekében a hadsereg főparancsnoka utasította a katonai főparancsnokságokat, hogy amennyiben ilyen visszaélések történnek, a legszigorúbb rendszabályokat alkalmazzák. A rendelet értelmében a közigazgatási hatóságoknak megfelelő hirdetmények útján figyelmeztetniük kellett a lakosságot, hogy az élelmiszerek, állatok, fogatok vagy egyéb tárgyak katonaság általi igénybe vétele alkalmával hivatalos átvételi elismervényt kell kiállítani. Emellett szükséges volt figyelmet fordítani az illető katonák fegyvernemére, egyenruhájukra, rendfokozatukra és arra, hogy milyen ezredhez tartoznak, valamint milyen nyelven beszélnek.⁵⁴⁸ A lehetőségekhez képest meg kellett tudakolni, honnan jöttek a katonák és merre távoznak. Ung vármegye területén főként osztrák állampolgárságú galíciai népfelkelők csapati követtek el különböző kihágásokat.⁵⁴⁹

⁵⁴³ KTÁL. Fond 772, op. 3, od. zber. 577. 7. l

⁵⁴⁴ KTÁL. Fond 4, op. 2, od. zber. 803. 11. p.

⁵⁴⁵ KTÁL. Fond 5, op. 1, od. zber. 3202. 25. p.

⁵⁴⁶ Uo.

⁵⁴⁷ KTÁL. Fond 10, op. 5, od. zber. 843. 103. p.

⁵⁴⁸ KTÁL. Fond 4, op. 2, od. zber. 803. 25. p.

⁵⁴⁹ Uo. 30. p.

A vidék segélyezése már közvetlenül az első orosz betöréseket követően megindult.⁵⁵⁰ 1777. évi 74. számú rendelete az ellenséges betörés következtében keletkezett vagyoni károk megállapítása.⁵⁵⁰ Ennek megfelelően a veszteségek felmérése céljából Sztáray Gábor⁵⁵¹, ungi főispán Lőrinczy Jenő alispán elnöke alatt bizottságot hozott létre, melynek tagjai voltak a földművelésügyi minisztérium megbízottjai, valamint az illetékes járási tisztviselők.⁵⁵² Sztáray utasította az alispánt, Lőrinczy Jenőt, hogy a bizottság mihamarabb, legkésőbb 1914. október 23-án kezdje meg a munkáját. A bizottság a károkat előre megállapított rendben mérte fel. Ebből a célból a következő kategóriákat jelölték meg: a katonaság erőszakos rekvirálása következtében keletkezett veszteségek; a hadműveletek és az „idegenek” fosztogatásai során keletkezett károk. Ung vármegyében a kárbejelentéseket a községi bizottságok bírálták el, majd az erről készült jegyzőkönyveket a főispán vizsgálta felül. Ezt követően került sor a kárösszeg megállapítására. Sztáray Gábor főispán táviratot küldött Nagyberezna és Perecseny főszolgabíróinak, amelyben felszólította őket, hogy tegyenek jelentést a katonaság fosztogatásairól, a pontos adatok megjelölése mellett.⁵⁵³

A főispán kérésének megfelelően Ung vármegyében elsőként az ellenséges betöréseknek legjobban kitett Nagybereznai és Perecsenyi járásban történt meg a kárfelmérés. A kárösszegek megállapítása sok időt vett igénybe, ezért a lakosság előleget kérhetett. A kárfelvételt a Nagybereznai és Perecsenyi járásokban 1914 decemberéig befejezték: az előbbiben a kár 2 622 000 koronát, az utóbbiban 107 735 koronát tett ki, beleértve az erdei károkat is. Ekkor a Szobránci és Ungvári járásokban, valamint Ungvár városban a kárbecslést illetően az összeírás még csak folyamatban volt. Az Ung vármegyei összes károkat 3–3,5 millió koronára becsülték.⁵⁵⁴

Ghillány Imre, a magyar földművelésügyi miniszter Lonkay Antal munkácsi erdőtanácsost kérte fel, hogy vegyen részt az említett bizottság munkájában. Lonkay volt megbízva azzal, hogy biztosítsa a lakosság élelmezését. A földművelésügyi minisztérium utasította a Hegyvidéki Kirendeltséget, hogy a lehetőségekhez képest vegyen részt a bizottság működésében.⁵⁵⁵

⁵⁵⁰ Uo. 35. p.

⁵⁵¹ Gróf Sztáray Gábor – Ung vármegye főispánja. 1866. március 12-én született az Ung megyei Tarnán. A közigazgatási pályára 1888-ban lépett.

⁵⁵² KTÁL. Fond 4, op. 2, od. zber. 803. 29 f.

⁵⁵³ KTÁL. Fond 4, op. 2, od. zber. 803. 10. p.

⁵⁵⁴ MOL. K 26. 1915–IX–910

⁵⁵⁵ KTÁL. Fond 4, op. 2., od. zber. 803. 50. p.

Az orosz betörés alatt a helyi lelkészi kar is jelentős anyagi veszteségeket szenvedett. Például Bacsinszky Szilárd fenyvesvölgyi⁵⁵⁶ lelkésznek egész bútorzata, gazdasági berendezése megsemmisült.⁵⁵⁷ A kormány gondoskodott a lelkészek kártalanításáról is. Sztáray Gábor ungi főispán, Papp Antal munkácsi püspökkel egyeztetve az orosz betörés következtében károkat elszenvedett lelkészek közül a következőket ajánlotta segélyezésre a miniszterelnökhöz intézett 1914. november 15-i levelében (214/1914):

1. Reóthy Simon uzsoki lelkész – 800 korona segély
2. Homicskó János patakófalusi lelkész – 800 korona segély
3. Fenczik Endre drugetházi lelkész – 800 korona segély
4. Malinics János csillagfalvi lelkész – 600 korona segély
5. Födeles János tihai lelkész – 600 korona segély
6. Szaxun Sándor csontosai lelkész – 400 korona segély.⁵⁵⁸

Ung vármegye főispánja az igen rászorult lelkészeket jelölte segélyezésre, hogy azok magukat el tudják látni télen a legszükségesebb dolgokkal. Ám külön kiemelte a jobb módú, de szintén nagyobb kárt szenvedett lelkészeket is, kik híveiknek irányításában érdemeket szereztek: Kótán László hajasdi, Bacsinszky Szilárd fenyvesvölgyi, Bacsinszky Tivadar havasközi lelkészeket.

Már az betörést követően a Nagybereznai járás területén a közbiztonsági és közigazgatási szervek működése pár napig szünetelt. A Hajasdi, Fenyvesölgy és Sóslak vonalon lévő körjegyzők kénytelenek voltak Ungvárra utazni az élelmiszer-ellátás biztosítása végett. Stieh Mihály hajasdi körjegyző jelentette, hogy egy-egy ilyen utazás két napot vett igénybe, ami alatt az adminisztráció szünetelt. Hajasdon a postahivatal működése 1914. október 28-án még nem volt visszaállítva. „A nép föl van zavarva, az izraeliták indulásra készen, mert a galíciai menekültek egyre inkább fölzavarják őket. Semmi féle dolgát, sem kötelességét nem végzi, csak korcsmázik egész nap”⁵⁵⁹ – olvasható a hajasdi körjegyző nagybereznai főszolgabíróhoz intézett jelentésében, amit Blasovszky Miklós továbbított a főispán felé. A körjegyző kérte, hogy a kialakult helyzet miatt csökkentsék a kocsmák nyitvatartási idejét. Ez ügyben a nagybereznai főszolgabíró már jóval korábban, augusztus 10-én megfogalmazta kérését az illetékes kormánybiztos felé. Ám csak az észak-magyarországi városokban korlátozták a kocsmák nyitvatartási idejét, az Ungvári és Bereznai járás

⁵⁵⁶ Fenyvesvölgy (ma Ставне, Sztavne)- község a Nagybereznai járásban

⁵⁵⁷ MOL. K 26. 1917–IX.res–1111 cs.

⁵⁵⁸ MOL. K 26. 1917–1111–IX.res. 223. p.

⁵⁵⁹ KTÁL Fond 4, op. 1, od. zber. 693. 47. p.

községeiben még 1914 szeptemberében sem történt változás e tekintetben.⁵⁶⁰ Pedig Blaskovszky még a kolerára, mint mellékkörülményre is hivatkozva kérte az alispántól a záróra-szigorítást. Így sem történt intézkedés az ügyben. Sőt november közepén szekeres vándorkocsmárosok hada jelent meg a Nagybereznai járás területén, akik éjjel-nappal mérték az italt, ami ellen még a hajasdi pénzügyőrség is tehetetlennek bizonyult. „Az utazó kocsmá mint novum lépett fel a hadjárat alatt” – jelentette Blasovszky főszolgabíró az Ung vármegyei főispánnak 1914. november 18-án.⁵⁶¹

Lőrinczy Jenő ungi alispán a pénzbeli kölcsönök általi segítségnyújtás helyett inkább a lakosság számára a különböző jövedelemszerzési forrásoknak a biztosítását javasolta Hegyvidéki Kirendeltséghez intézett 1914. november 16-i levelében. Ugyanis az alispán szerint a felvidéki nép túlságosan hozzászólt a szeszes italok mértéktelen élvezetéhez, s feltehetően a kapott pénzeszegeket életfenntartása helyett italozásra költené. Lőrinczy Jenő az Ung megyei Pálóc községben például kosárfonó létesítését javasolta, amit nemzetgazdasági szempontból üdvözlendőnek tartott.⁵⁶²

Ghillány Imre, a magyar földművelésügyi miniszter 1914. december 12-én értesítette a Munkácsi Hegyvidéki Kirendeltséget, hogy az Ung vármegyei Nagybereznai járás élelmiszerhiányban szenvedő lakossága étellemezésének biztosítása végett a rászorultak közötti kiosztás céljából egyelőre öt vasúti kocsit csemegekukorica szállítását engedélyezi. A tengeri árát métermázsánként 20 koronában állapította meg. A kiküldött tengerit az élelemhiányt ténylegesen elszenvedő lakosság körében, lehetőleg készpénzfizetés ellenében való kiosztásra szánták. Azonban azok az egyének, akik a létfenntartásukhoz szükséges élelem árának megfizetésére képtelennek bizonyultak és anyagi helyzetük miatt a község sem volt hajlandó értük fizetési kötelezettséget vállalni, a tengeriből ingyenesen is kaphattak, ugyanakkor a térítésmentesen kiosztott összes mennyiség nem haladhatta meg a 125 métermázsát.⁵⁶³ A járás főszolgabíró jelentése szerint összesen 500 métermázsát kukoricát kapott a Nagybereznai járás. Ebből 375 métermázsát 20 korona ellenértékben osztották ki a népnek. A fennmaradó 125 métermázsát pedig ingyen osztották szét a rászoruló lakosság között Csontoson és Fenyvesvölgyön.⁵⁶⁴ A kirendeltség a kukorica értékesítéséből befolyt összegeket a földművelésügyi minisztériumi rendeletnek megfelelően megbízható pénzügyintézetben helyezték el kamatoztatás céljából.

⁵⁶⁰ Uo. 60. p.

⁵⁶¹ Uo. 65. p.

⁵⁶² Uo. 16. p.

⁵⁶³ KTÁL 772 F, op. 3., od. zber. 577. 18. p.

⁵⁶⁴ Uo. 37. p.

A magyar királyi földművelésügyi miniszter 1915. július 4-én értesítette a Munkácsi Hegyvidéki Kirendeltséget, hogy az Amerikai Egyesült Államokból a philadelphiai osztrák–magyar konzulátus útján 7410 korona adományt kaptak a hazai ruszin nép élelmezési problémáinak megoldására. A földművelésügyi minisztérium felszólította a hegyvidéki kirendeltséget, hogy a segélyadományt az illetékes járási főszolgabírók által a hadi állapot folytán legjobban sújtott Ung vármegye Nagybereznai, Bereg vármegye Alsóvereckei és Máramaros vármegye Ökörmezői járásának rászoruló magyar honosságú ruszin lakossága között osszák ki, oly módon, hogy egy-egy segélyben részesülő maximum 10 korona értékű segélyben részesüljön (ruházati cikk, gazdasági eszköz).⁵⁶⁵ A Munkácsi Hegyvidéki Kirendeltség válaszul azt javasolta, hogy a befolyt összeget a lakosságnak szánt kukorica beszerzésére kellene fordítani.⁵⁶⁶ A Bereg vármegyei Alsóvereckei járás főszolgabírója szerint az Amerikából küldött segélypénzből nem élelmiszerekre és ruházatra kellene költeni, hanem az ablakok megnagyobbítására fordítani. „Ezen a vidéken a gyakran előforduló ragályos betegségeknek az oka az, hogy a lakások rosszak, egészségtelenek, az ablakok 10–15 cm nagyságúak, ki nem nyithatóak. Ezeket az ablakokat rendes, kinyitható ablakokkal szándékozom kicserélni”⁵⁶⁷ – írta az alsóvereckei járási főszolgabíró a hegyvidéki kirendeltséghez intézett levelében.

1915 augusztusában újabb Amerikából származó adományról értesült a magyar királyi földművelésügyi minisztérium. Ezúttal Ortinszky Szótér pfiladelphiai görög katolikus püspök által összegyűjtött 8828 korona háborús jótékonyági célokra szolgáló adomány-összeget a washingtoni császári és királyi nagykövetség útján a belügyminiszter rendelkezésére bocsátották. Ezt a segélyadományt is a magyarországi ruszin lakosságnak szánták. Ghillány Imre felszólította a Munkácsi Hegyvidéki Kirendeltséget, hogy különös gondot fordítsanak arra, hogy a segély célközönségeként megjelölt ruszin lakosság között az adományt ne készpénzben, hanem élelmiszerben vagy vetőmagban, esetleg egyéb szükséges áruban (gazdasági eszköz, ruházati cikk) osszák szét.⁵⁶⁸ Ismeretes, hogy az Amerikában élő magyarországi görög katolikusok bizalmatlanságot mutattak az Ortinszky által kezdeményezett adománygyűjtési akció irányába, ezért ők külön gyűjtést szerveztek a munkácsi és eperjesi egyházmegyék területén élő sebesültek, árvák javára. „Az itteni vikráinec (ukrainec, vagyisk ukrán) hatalmak és erősségek elhatározták rólunk és nélkülünk – de szokásukhoz híven a mi zsebünkről – hogy nyújtsunk segítséget a mostani háborúban

⁵⁶⁵ KTÁL 772 F., op. 3, od. zber. 843. 6. p.

⁵⁶⁶ Uo. 10. p.

⁵⁶⁷ Uo. 17. p.

⁵⁶⁸ Uo. 21. p.

megsebesültek, továbbá az özvegyek és a háború árvái javára, azután adjuk oda az összegyűjtött ezer dollárokat egy vikráinec komitetnek (bizottságnak – T.Á.), amiről azt sem tudjuk, hogy ki és mikor és kinek megbízásából választotta meg” – írta ezzel kapcsolatban Dr. Vaszócsik Theodor pittsburgi görögkatolikus lelkész Papp Antalhoz intézett levelében 1914. novemberében.⁵⁶⁹

1916. december 20-án Zombory Emil, az Ökörmezői járás főszolgabírója arról értesítette a Munkácsi Hegyvidéki kirendeltséget, hogy a rászorultak között az „amerikai ruthén segély” fejében, 4484 korona értékben termény-kiosztására került sor.⁵⁷⁰

Sándor János belügyminiszter 1915. november 6-án kelt rendeletével megbízta Molnár Viktor kassai királyi kormánybiztosot, hogy az orosz betörés által érintett vármegyékben folyamatban lévő becslési munkálatok felett ellenőrzést gyakoroljon és állapítsa meg, hogy az adott területeken a becslési eljárást hogyan milyen mértékben valósították meg. Teljesítvén a megbízást a kassai kormánybiztos 1915. december 18-án jelentést tett a belügyminiszternek.⁵⁷¹

Bereg vármegyére vonatkozólag a kormánybiztos beszámolójában megállapította, hogy a kárbecsléseket a belügyminiszter rendelete alapján a főispán által alakított bizottság fogantatosította. A bizottság a főispán elnöklete alatt működött és munkáját a Szolyvai és Vereckei járás összes községeiben elvégezte Zugó község kivételével. Ezenkívül függőben volt a kárfelvétel a gróf Schönborn-féle uradalomban, és nem állapították meg azokat a károk sem, amelyeket a szövetkezeti boltok szenvedtek. Munkács városában a Molnár Viktor kassai kormánybiztos jelentése elkészítésének időpontjában a kárfelvételt még meg sem kezdték. A Bereg megyében szenvedett károk összegét összesen 3–3,5 millió koronában állapították meg.⁵⁷²

Bereg vármegyében, az orosz betörés által érintett községekben a veszteségi kimutatások összeállítása érdekében jegyzőkönyvbe foglalták a keletkezett károkat. Szolyva községben a helyi elöljáróság ezt 1914. október 5-én végezte el. Tariczky Jenő, a Hegyvidéki Hitelszövetkezet Áruboltjainak Központi Irodája nevű intézmény vezetője panasz tárgyává tette, hogy a nevezett központ Szolyván lévő szeszraktárát, valamint két pincéjét az október elseje óta helyben beszállásolt katonaság feltörte és onnan nagy mennyiségű bort és különféle szeszes italokat jogtalanul eltulajdonított. Tariczky kérte az okozott kármennyiség megállapítását és a szenvedett kár felbecslését. A községi elöljáróság végül megjegyezte,

⁵⁶⁹AGBP, Prezidiálne spisy, inv. č. 59, rok 1916, sign. 5.

⁵⁷⁰Uo. 73. p.

⁵⁷¹MOL. K 26. 1915–IX–910

⁵⁷²Uo.

hogy a szolyvai fősolgabírói hivatalnál 20.1914. szám alatt iktatott jegyzőkönyv szerint a grófi udvarban lévő pincében két katonát tetten érték lopás közben, akiket a helyi csendőrörs által letartóztattak, illetve átadtak az illetékes hatóságoknak.⁵⁷³

1914. október 10-én a Szolyvai járásban lévő Hársfalva községben a hitelszövetkezeti árubolt képviselőjében Németh főellenőr előadta, hogy 1914. szeptember 30-tól október 6-ig Hársfalva községben elszállásolt katonaság a hársfalvai áruboltot feltörte, és ott nagy kárt tett.⁵⁷⁴

Polena községben 1914. október 11-én a hitelszövetkezeti árubolt helyiségére feltörve és a katonaság jelenlétében találtak rá. Az egész üzletben szinte nem maradt semmilyen árucikk, mindent feléltek, sőt a helyiség bútorait és felszereléseit is elmozdították helyükről, szétszedték vagy összetörték. A polenai előjáróság minden kétséget kizáróan megállapította, hogy az üzlethelyiségbe és ezzel egyidejűleg a községbe történt betöréseket a galíciai népfelkelő csapatok, majd az ott állomásozó galíciai csapatok követték el.⁵⁷⁵

Dombostelegen a hitelszövetkezeti bolt leltározása során 4501 korona hiányt könyveltek el. Az ottani előjáróság megállapította, hogy a rablásokat és a betöréseket a községben beszállásolt 17. brigád ulánusai⁵⁷⁶ és sorkatonák hajtották végre október 1-től 8-ig.⁵⁷⁷

Az Alsóvereckén, 1914. október 12-én felvett jegyzőkönyv szerint az ottani áruraktárban elkövetett rablásokat és betöréseket az ellenséges csapatok, valamint a község lakossága követték el.⁵⁷⁸

A szarvasházi árubolt kára az átvonult és a községben megszállt galíciai népfelkelő csapatok, valamint a településen áthaladt ellenséges csapatok erőszakoskodása folytán keletkezett. A galíciai népfelkelő csapatok által végzett rekvirálásokról a szarvasházi előjáróságnak közvetlen tudomása volt, mert a kiszolgáltattott árucikkeknek katonaság általi átvételén jelen voltak, illetve a helyi körjegyző szemtanúja volt az esetnek.⁵⁷⁹

Máramaros vármegyében a kárfelvételeket az 1914. évi 174.774 számú belügyminiszteri rendelet értelmében az ott megalapított és a földművelésügyi miniszter kiküldöttjeivel kiegészített bizottság által valósították meg. A bizottság 1914. november és 1915 között becsülte fel a károkat a megyében. Az Ökörmezői járás kivételével, ahol részben

⁵⁷³ KTÁL. Fond 10, op. 5, od. zber. 843. 11. p.

⁵⁷⁴ Uo. 21. p.

⁵⁷⁵ KTÁL. Fond 10, op. 5., od. zber. 843. 32. p.

⁵⁷⁶ Lándzsával fegyverzett könnyűlovas katona; leginkább lengyelekből álló, vagy szervezetre nézve a lengyelektől átkölcsönzött lovas katona, lándzsával fegyverezve

⁵⁷⁷ KTÁL. Fond 10, op. 5, od. zber. 843. 34. p.

⁵⁷⁸ KTÁL. Fond 10, op. 5, od. zber. 843. 38. p.

⁵⁷⁹ Uo. 39. p

az ellenséges betörés igen hosszú időtartama miatt, részben azért, mert a károsult lakosság csak később tért vissza otthonába – így ott a kárfelvétel még 1915-ben is folyamatban volt.⁵⁸⁰

Ugocsa vármegye főispánja jelentette a belügyminiszternek, hogy hatósága területén a lakosság között nagyobb mértékű károsodás már csak azért sem történhetett, mert ott sem ellenséges betörés, sem pedig a lakosság részéről fosztogatás nem történt. A vármegyében másfél hétig tartózkodó lengyel legionisták okoztak egyik-másik polgárnak jelentéktelen károkat, melyeknek felmérése megtörtént a község elöljárósága által.⁵⁸¹

Az 1897-ben Egán Ede által megkezdett, majd Kazy József vezetésével folytatott Hegyvidéki akció a háború idején nem működött megfelelően, munkája egyre több nehézségbe ütközött. Így a megkezdett gazdasági reformokat nem tudták folytatni. Az ellenséges cári csapatok kifosztották az akció során alapított hitelszövetkezeti áruboltokat és más súlyos károkat okoztak. Megsemmisítették az addig elért eredmények jelentős részét. A kormányzat a háborús években is igyekezett segíteni a helyi lakosságon, bár egyre kevesebb anyagi lehetősége volt az akció folytatására.

A hadi állapot következtében a kormány a fellépett élelmiszerhiány felszámolására irányuló miniszteri akciót kezdeményezett, amelynek keretében igyekeztek biztosítani a terület legszükségesebb élelmiszerek általi ellátását. Bereg vármegye alispánja már 1914. július 7-én kelt levelében felhívta Horváth Jenő miniszteri segédtitkár, a Hegyvidéki Kirendeltség munkácsi vezetőjének figyelmét, hogy a gazdasági akció során megvalósuló vetőmagkiosztást az addigiakhoz képest sokkal szélesebb körökben kell megindítani.⁵⁸² Ugyanis, tette hozzá Gulácsy, „a gazdasági felügyelőség által vezetett ez előtti vetőmagkiosztás csak nem kizárólag a gazdakörök tagjaira szorítkozott”.⁵⁸³

Az orosz betörést követően nagyon magas élelmiszerárak voltak jellemzőek a vidéken, így Ung vármegyében is. Az *Ungvári Közlöny* 1914. decemberi számában a következőképpen ír a kialakult helyzetről: „Ma már nemcsak az élelmiszeruzsora határán vagyunk, hanem egyenesen benne vagyunk a legvadabb élelmiszeruzsorában”.⁵⁸⁴ A magas árak ellen a lakosság egyre inkább tiltakozott. A *Határszéli Újság* beszámol egy kocsmáros esetéről, akinek egész berendezését tették tönkre, mert egy üveg sörért majdnem háromszoros árat kért.⁵⁸⁵ A nagybereznai főszolgabíró is megjegyzi a főispánhoz írott levelében, hogy a járása területén folyó hadműveletek oly nagy drágaságot idéztek elő a legfontosabb élelmi

⁵⁸⁰ MOL. K 26. 1915–IX–910.

⁵⁸¹ MOL. K 148. 1916–25–21506. 80. p.

⁵⁸² KTÁL. Fond 772, op. 3, od. zber. 575. 3. p.

⁵⁸³ Uo. 3. p.

⁵⁸⁴ Ungvári Közlöny. 36. évf. 1914. december 10. 50. szám. 1. p.

⁵⁸⁵ Az élelmiszer uzsorások. In: Határszéli Újság. 1914. október 19.

cikkeknél, amelyet a lakosság nem bír elviselni.⁵⁸⁶ Lehoczky emlékiratában több helyen említést tesz a vidékre jellemző uzorarendszerről, s annak haszonélvezőiről. A történetíró szerint a helyi lakosság életszínvonalának romlását a spekulációk és uzoráskodások okozták. Panaszkodott a megyében jellemző magas élelmiszerárak miatt. Ám megjegyezte, hogy a kormány erélyesen fellépett az ügy orvoslása érdekében. Például egy Izrael nevezetű munkácsi lakos uzoráskodásért 3 napi elzárást és 100 korona pénzbüntetést kapott. Weisz Bernát kenyérárúsítót visszaélés miatt 200 korona kifizetésére kötelezték. Molnár Mihály hentest pedig, mivel romlott kolbászt adott el a katonaságnak, 400 korona bírság kifizetésére kötelezték.⁵⁸⁷

Gulácsy István beregi alispán 1915 februárjában beszámolt a belügyminiszternek a Volócon és Alsóvereckén szerzett tapasztalatairól. „Az oroszok nem gyújtogattak, nem romboltak sem magán, sem közvagyonot például a vasúti állomás épületét sem rongálták meg. De az elmenekült lakosság lakásait feldúlták, bútorait, sőt néhol ajtóit, ablakait feltűzelték. A jobb módú menekültek házait istállóknak használták. A tiszték a katonákkal együtt a földműves népnél laktak. Volócon a körjegyzői lakás és irodahelyiség égett le, Alsóvereckén egy vendéglő és egy magánház. A nép amiatt panaszkodik, hogy az orosz katonák az élelmiszereket elszedték tőlük. Aki ellenszegült, azt megverték. Ez volt az osztályrésze több bírónak is, aki nem látta el őket élelmiszerekkel” – szövegezte az alispáni jelentés.⁵⁸⁸

Az elmenekült alsóvereckei lakosság hazatérve kifosztott kamrát, üres krumplivermet és istállót talált. A közélet a szállítási nehézségek miatt sok gondot okozott. A nép igavonó állatait a katonák igénybe vették. Az oroszok egy hónapos otlétük alatt elpusztították a szénakészletet. Az utakat a katonai fogatok ezrei lepték el. Az alispán panaszkodott, hogy azt az utat, amit normális körülmények között 2,5 óra alatt tett meg, a kedvezőtlen útviszonyok miatt csak 6,5 óra alatt tudta megtenni.⁵⁸⁹ A 4. számú beregszászi csendőrkörlet értesítése szerint az ellenségnek 1914. december hó 12-től a következő évi január 26-ig történt alsóvereckei tartózkodása alatt a rutén lakosság kevés élelmi cikkét az oroszok teljesen felhasználták.⁵⁹⁰ Gulácsynak a kétszeres orosz katonai betörés által sújtott Alsóverecke községben tett látogatásával az volt a célja, hogy meggyőződjön az ottani lelkesítés helyzetéről, ezt azonban csak részben érthette el, ugyanis a lelkesítők közül akkorra csak kevesen tértek vissza lakóhelyükre. Továbbá felkérte a munkácsi püspököt, hasson oda, hogy

⁵⁸⁶ KTÁL, Fond 4, op.1, od. zber. 693. 83. p.

⁵⁸⁷ KTÁL Fond 1555., op. 2, od. zber. 41. Világháborúnk. I. rész. Írta Lehoczky Tivadar, Munkács. 70. 1

⁵⁸⁸ MOL. K 26. 1915–922–IX. tétel

⁵⁸⁹ Uo.

⁵⁹⁰ MOL. K 26. 1915–910–IX. tétel

az otthonaiktól távol lévő lelkészek térjenek vissza községeikbe, mert a főispán e körülményt – a segélyezés ügyének megoldásán kívül – a nehéz helyzetbe került nép erkölcsi erejének fokozása szempontjából is lényegesnek tartotta.⁵⁹¹

Simsa Andor beregsziklasi lelkész beszámolója szerint az oroszok 1915 januárjában három hétig tartózkodtak lelkészsége területén. Óriási kárt okoztak az ottani lakosságnak: sok marhát, szénát, burgonyát, sertést és élelmiszert raboltak el tőlük. „Ugyan előfordult, hogy néhány helyen fizettek, de olyan összegeket adtak, hogy az fizetésnek nem is igazán nevezhető. Például egy 200 korona értékű marháért 10 rubelt, három darab hizott két éves sertésért ugyancsak 10 rubelt.”⁵⁹² A beregsziklasi lelkész 1915. február 21-én írt levelében arra kérte Papp Antal munkácsi püspököt, hogy intézkedjen 2015 első félévi kongruája biztosítását illetően. Ugyanis Simsa Andor elmondása szerint híveitől sem párbér, sem stóla jövedelemre sem számíthat, mivel az 1914. július 1-től 1915. február 21-ig kapott stóladíj értéke a 100 koronát sem érte el.⁵⁹³ Jankovich Béla vallás és közoktatásügyi miniszter 1915. augusztus 29-én arról értesítette Novák István eperjesi görög katolikus püspököt, hogy az orosz betörések által sújtott vidéken a görögkatolikus hívek átmenetileg három évre, mentesítve lesznek a lelkészeknek és kántoroknak fizetendő párbér, valamint stóla-szolgáltatásuktól.⁵⁹⁴

Az orosz invázió Ung, Máramaros, Bereg, Sáros és Zemplén vármegyék száznál is több községét érintette. Zemplén és Sáros vármegyék szenvedtek a legtöbbet. Az utóbbiban 15 község pusztult el teljesen, ahol egyetlen lakóház sem maradt épen.⁵⁹⁵ A magyar kormány már szinte a betöréseket követően hozzálátott az újjáépítési munkálatokhoz.

A Háborúba Feldúlt Tűzhelyeket Újrafelépítő Országos Bizottság 1915 augusztusában alakult meg azzal a feladattal, hogy „az ellenséges betörés által elpusztított országrészek rekonstrukciója iránt országsszerte megnyilvánuló lelkes segítőkészségét egységes mederbe hozza és az állami hivatalos segélyakcióba bekapcsolja”. A Bizottság megalakulásának első évfordulóján költségvetése elérte a 7 255 000 koronát, ami azonos volt a nem egész egy évvel korábban bejelentett költségzükséglettel.⁵⁹⁶ Elsőként Hajdú vármegye főispánja, Kovács Gyula ajánlott fel 50 000 koronát a Bizottságnak. A vármegyék közül elsőként Jász-Nagykun-Szolnok alispánja, Küry Albert szavazott meg pótadót az elpusztított „tűzhelyek”

⁵⁹¹ MOL. K 26. 1915–922–IX. tétel

⁵⁹² KTÁL. F 151, op. 4., od. zber. 1479.

⁵⁹³ Uo.

⁵⁹⁴ AGBP, Prezidiálne spisy, inv. č. 56, rok 1910, sign. 21.

⁵⁹⁵ Feldúlt tűzhelyeinkért! : beszámoló a Háborúban Feldúlt Tűzhelyeket Újrafelépítő Országos Bizottság eddigi munkájáról, - felhívás – kiáltvány. Dick Manó Könyvkiadó, 1916. 6. p.

⁵⁹⁶ MREZSL. Tisza iratok. 44/5/17. 1–19. p.

újraképzésére. Majd ezt követően Borsod, Vas, és Csík vármegyék is segítettek támogatásukkal a jótékonyági szervezetet. A városok közül elsőként Debrecen indított gyűjtést a feldúlt tűzhelyekért.

A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy 240 000 koronát gyűjtött össze a Sáros megyei Mezőlaborc község újraképzésére, melynek technikai keresztülvitelét is maga intézte. A Magyar Szent Korona Országainak Vasutas Szövetsége 45 000 koronát gyűjtött. Az ország határain kívülről is érkeztek adományok. Például 1916 márciusában Amerikából 75 000 koronának megfelelő dollárt kaptak. Bécsben a király védnöksége alatt „Österreich für Ungarn” jellegével bizottság alakult az elpusztított magyar tűzhelyek újraképzésére. A Bizottság elnöke volt dr. Mataja Viktor cs. kir. népjóléti miniszter, alelnökei pedig: Madlé von Lenzbrugg gyalogsági tábornok és Szilágyi Ernő földbirtokos. 1917-re 450 000 koronát meghaladó gyűjtési összeget jelentettek be.⁵⁹⁷

A szervezők igyekeztek figyelembe venni az adományozók különböző jellegű kívánságait. Voltak, akik adományaikat célirányosan templomképzésre, iskola vagy más középület képzésére szánták, vagy pedig különböző megemlékezési formák iránti igényüket foglalmazták meg, mint például emléktáblák elhelyezése az akció által újraképzített lakóházakon és középületeken. A bizottság csak egy kívánságot nem volt hajlandó teljesíteni: éspedig a felújítandó községeknek az adakozó nevére történő esetleges átnevezését. A bizottság gondoskodott arról, hogy ahol egy egész falu épült fel az adakozó jóvoltából, ott a főutcát az adakozóról nevezzék el.

A kormány igyekezett mozgósítani a társadalmi összefogást a háborúban közvetlenül szenvedett nemzetiségek érdekében. A főleg nemzetiségek által lakott vidék újjáépítésére irányuló adakozást pozitív színben tüntették fel.

A hadműveletek folytán pusztulást szenvedett községek újjáépítése érdekében indított állami segítő akció eredetileg csak félig kész lakóházakat akart építeni. Ám a társadalom segítőkészsége nyomán teljesen felépített lakóházakat tudtak felmutatni. Az Országos Bizottság minden egyes feldúlt tűzhely újraképzéséhez 2235 koronával járult hozzá. 1917-re Sáros vármegyében 868 lakóház készült el.

A bizottság elnöke, gróf Khuen-Héderváry Károly a károk felmérése során személyesen járta be a betörés által sújtott vidéket, hogy is megismerje a nép reális igényeit.

1917-re befejeződött az orosz betörések által elpusztult felvidéki házak újjáépítése. Ung vármegyében a lakóházak ünnepélyes átadására 1917. augusztus 27-én került sor, amelyen

⁵⁹⁷ Uo.

jelen voltak: Csuha István főispán, dr. Blasovszky Miklós nagybereznai főszolgabíró, Bekény Aladár főerdőhivatali főnök, illetve az építkezések vezetője, Gasparik Pál főerdőmérnök. Uzsokon 18 házat, Hajasdon hatot, Erdőludason hármat, Határszög községben pedig egy házat adtak át. Ung vármegyében összesen 70 házat építettek újra. Egy-egy ház felépítése átlag 5000 koronába került, amiből 800 koronát a tulajdonosnak kellett befizetni értékmegtérítés címén.⁵⁹⁸

Az Ung, Bereg, Máramaros vármegyéket érintő orosz betörések következményei hatással voltak a megye további gazdasági helyzetének alakulására is. A királyi adóhivatalok, erdőhivatalok és pénzüzetek elszállították a vidékről értékeiket. A kormány megfelelő segélyakció keretében biztosította a helyi lakosságnak a szükséges élelmiszer szállítását is.

⁵⁹⁸ Elkészültek a kárpáti házak. In: Ung, 55. évf. 1917. szeptember 2. 35. szám. 2. old

VI. A magyar kormányzat ruténföldi reformtörekvései a világháború idején

1. Tisza István északkelet-magyarországi körútja az első orosz betörés után (1914. október 23–28.)

A miniszterelnök nem elégedett meg az orosz betörések következményeire vonatkozó hivatalos főispáni és alispáni jelentésekkel, személyes tapasztalatok alapján akart következtetéseket levonni. Tisza István 1914. október 23–28. között járta az orosz invázió által közvetlenül fenyegetett északkelet-magyarországi vármegyéket. A miniszterelnök utazásának célja az volt, hogy felmérje a betörés anyagi és belpolitikai (főként nemzetiségi és egyházpolitikai) vonatkozásait, illetve a helyi katonai és általános viszonyok feltérképezése és ellenőrzése.

A miniszterelnök 1914. október 23-án reggel 9 órakor indult útnak Miskolcra a Kassa–Eperjes–Homonna–Sátorlajújhely–Ungvár–Uzsok–Ungvár–Munkács–Alsóverecke–Munkács–Máramarossziget–Kőrösmező–Szatmárnémeti–Debrecen–Budapest útvonalon.⁵⁹⁹ A korabeli híradások arról szóltak, hogy a kormány vezetőjének körútja általános örömet és megnyugvást keltett a helyi lakosság körében.

Tisza István október 25-én délelőtt érkezett Ungvárra, báró Ghillány Imre⁶⁰⁰ földművelésügyi miniszter kíséretében. Ung vármegye főispánja, gróf Sztáray Gábor fogadta és üdvözölte a vendégeket. Tiszának ez volt az első személyes látogatása az általa kormányzott ország ezen részén. Erre vonatkozóan az Ung című hetilap a következőket írta: „Ha visszapillantunk a múltba és kutatni próbálunk, mikor volt része vármegyénknek ily kitüntető látogatásban, szinte szégyenkezve kell bevallani, hogy nem volt ilyen. Ha minisztert láttunk is itt. De magyart sosem.”⁶⁰¹

Szemléje során felkeresett katonai egészségügyi intézményeket is. Ebben az időben nehéz volt a kolera elleni küzdelem az északkeleti vármegyék hegyes vidékein, amelyek kezdetleges viszonyait tetézte az orvoshiány, a nagy csapatmozdulatok, a hadműveletek és az orosz betörés okozta más nehézségek, valamint a mindezek által kiváltott jelentős menekültáradat is.⁶⁰²

⁵⁹⁹ MREZSL, Tisza-iratok 7:21/27

⁶⁰⁰ Ghillány Imre (1860–1922) politikus. Tisza István kormányának földművelésügyi minisztere (hivatali ideje: 1913. június 10. – 1917. június 15.).

⁶⁰¹ A miniszterelnök Ungváron. In: Ung, 52. évf. 1914. november 1. 48. szám. 1. p.

⁶⁰² MREZSL Tisza-iratok 9:25/32.

A cári csapatok jelenléte az anyagi károkon kívül erkölcsi romlást idézett elő az északkelet-magyarországi ruszin nép körében. A helyreállítás és az anyagi károk megtérítése mellett Tisza figyelmet fordított az orosz hadsereg jelenléte idején is megmutatkozó ruszofil tendenciák visszaszorítására.

A korabeli sajtóbeszámolókból ismert, hogy Tisza ungvári látogatása során nem volt tervbe véve sem testületi hivatalos tisztelgés, sem külön személyek fogadása. Kivételt csak Papp Antal munkácsi püspökkel tett.⁶⁰³ Az utóbbi feltételezhetően a görögkatolikus lelkészeket ért pánszláv gyanúsításokkal, valamint az unitus egyház a közvetlen katonai harctérre válló területen, azon ruszin lakossága fölött gyakorolt befolyásával magyarázható.

A delegáció még aznap délelőtt folytatta tovább útját Uzsok irányába, a helyi adminisztráció vezetőinek – gróf Sztáray Gábor főispán, Bánóczy Béla főjegyző, Lőrinczy Jenő alispán – kíséretében. A Perecsenyi és Nagybereznai járások következő, a katonai összecsapások által közvetlenül érintett községeket látogatták meg: Perecseny, Nagyberezna, Csontos és Fenyvesvölgy.⁶⁰⁴

A beszámolók szerint a miniszterelnök mindenre kiterjedő figyelemmel érdeklődött az északkelet-magyarországi lakosság viszonyai iránt, és meghallgatta az előljáróság kívánságait. Főleg azonban a kolera megbetegedések és az ezzel kapcsolatos óvintézkedések foglalkoztatták. Mindent megvizsgált a legnagyobb alaposággal. Személyesen tekintette át a betegek nyilvántartását.

A Perecsenyi járásban az óvintézkedések megvalósítását, a felügyeletet és ellenőrzést egyáltalán nem tartotta kielégítőnek, s ennek komoly szavakban kifejezést is adott. Kedvezőbb volt a helyzet a Nagybereznai járásban, ahol a betegek nyilvántartása kifogástalan volt. Ám az óvintézkedések és a felszerelések hiányos volta miatt a miniszterelnök elégedetlenségét fejezte ki. Elrendelte, hogy a katonaság által okozott károk megállapítása és összeírása alaposan és soron kívül sürgősen megtörténjen.⁶⁰⁵ Fenyvesvölgyön megtekintették a csatateret.

Tisza István találkozott a fenyvesvölgyi görög katolikus lelkésszel, Bacsinzky Szilárdal, aki állítólagos ruszofil érzelmei miatt vizsgálat alá volt helyezve a katonai hatóságok által. Az esettel kapcsolatban miniszterelnöknek a következőképp nyilatkozott: „Ami tőlünk függ, mindent elkövettünk, hogy a történeteket jóvátegyük, mindig meg voltam győződve a görög katolikus papság hazafiságáról, amelynek e kritikus időben is számos

⁶⁰³ A miniszterelnök Ungváron. In: Ung, 52. évf. 1914. november 1. 48. szám. 1. p.

⁶⁰⁴ Uo.

⁶⁰⁵ Tisza István Ungváron. In: Határszéli Újság (Ungvár), 7. évf. 1914. október 26. 43. szám. 2. p.

tanújelét adták.” Tisza szavaira a lelkész így válaszolt: „Kegyelmes uramnak e szavai boldoggá tesznek, s ez a legszebb elégtétel, amit kaphatok.”⁶⁰⁶

Míg a kormányfő leginkább a közegészségügy vizsgálatával volt elfoglalva, Ghillány Imre miniszter a lakosság gazdasági viszonyai iránt érdeklődött. A miniszterelnök és kísérete este 18 órakor tért vissza Ungvárra. Itt minden pihenés nélkül meglátogatták a katonai kórházat, valamint a süketnémák intézetében és a Drugeth téri elemi iskolában elhelyezett sebesülteket. Megtekintette végül a Vöröskereszt Egylet Ung megyei fiókjá által létesített betegnyugvó és kötöző állomást is, amely a vasútállomáson volt elhelyezve. Meleg, elismerő szavakkal méltatta az ungvári vöröskeresztes hölgyek önfeláldozó, fáradságos működését. Az est további részében a kormányfő megbeszélte a másnapi beregi és máramarosi programot gróf Schönborn Károly, Szinyey-Merse István Árva megyei főispán, Buttkay Ferenc beregi főispán és dr. Gulácsy István beregi alispán társaságában. A következő nap elindultak Munkácsra, hogy még aznap este onnan Máramarossziget felé folytassák útjukat.

Tisza István nagy meglepéssel nyilatkozott a Bereg vármegyében látottakról. Észrevette és méltányolta, hogy Gulácsy István alispán „mindenütt és azonnal ott van, ahol valamit tenni kell, és amit tesz, azt jól teszi”. Tetszett neki, hogy Gulácsy nem lát rémképeket és nem lát árulót minden ruszin papban, ahogyan azt más vármegyékben tapasztalta. A ruszin népnek a betörés idején elkövetett kihágásaival kapcsolatban osztotta a beregi főispán véleményét, mely szerint azon sajnálatos cselekmények indokait nem hazafiatlanságban kell keresni, hanem a szociális viszonyokban és a nép nagyfokú elmaradottságában.⁶⁰⁷ A kormányfő északkelet-magyarországi körútját követően többször hangot is adott ezen meggyőződésének.

A 1914. október 26-án, este 7 órakor érkezett Nagyszőlősrre, Ghillány Imre földművelésügyi miniszter és gróf Mailáth József⁶⁰⁸ társaságában, ahol Becsky Emil⁶⁰⁹ Ugocsa vármegyei főispán vendégelte meg őket. A miniszterelnök körvonalazta utazásának célját, miszerint a vidék közegészségügyi felkészültségét akarta megismerni, főleg azonban személyesen kívánt meggyőződni azon károkról, melyeket az orosz betörések okoztak. Becsky Emil főispán és Szentpály Miklós alispán beszámolót tartottak Ugocsa vármegye szomorú, s nem túl ígéretes helyzetéről. A kormányfő e panaszok hivatalos bejelentését kérte,

⁶⁰⁶ A miniszterelnök Ungváron. In: Ung. 1914.október 29. 1. p.

⁶⁰⁷ Kozma György: Egy vármegye... i.m. 46. p.

⁶⁰⁸ Mailáth József (1858–1940) politikus. A bécsi és a budapesti tudományegyetemen jogi tanulmányokat folytatott, az MTA tagja.

⁶⁰⁹ Becsky Emil – Ugocsa vármegye főispánja. 1842. december 14-én született a Szatmár vármegyei Dengeleg községben. Gimnáziumi tanulmányokat folytatott Budapesten, majd Nagyváradon érettségizett. Perényi Zsigmond javaslatára, 1910 márciusában nevezték ki Ugocsa vármegye főispánjává.

és megígérte, hogy a jövőbeli kedvezmények és segélyintézkedések Ugocsa vármegyére is ki fognak terjedni. Tisza István és kísérete a Bátyúból indított különvonattal este 21 órakor indult el Nagyszőlősről Máramarosszigetre.⁶¹⁰

A *Máramaros* című újságban közölt tudósítás a következőképpen számolt be a miniszterelnök máramarosszigeti látogatásáról: „Tisza István és Ghillány Imre báró földművelésügyi miniszter este fél 22 órakor érkeztek különvonattal Máramarosszigetre. A kormányelnököt és kíséretét a pályaudvaron Nyegre László⁶¹¹ főispán vezetésével küldöttség fogadta. Máramarossziget polgármestere, Szöllősy Antal üdvözölte a város tiszteletreméltó vendégeit. A pályaudvaron megjelent dr. Vadász Lipót igazságügyminiszteri államtitkár is, aki délben érkezett választókerületének székhelyére. A miniszterelnök és kísérete a pályaudvarról a városházára ment. Itt Szabó Sándor alispán a következő beszéddel üdvözölte a kormányelnököt: „Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr! Felette hálásak vagyunk, hogy midőn szent jogaink védelme közben szenvedett ellenséges betörés több községünkben a rombolás és pusztulás nyomait hagyta hátra, Nagyméltóságod és a földművelésügyi miniszter lelkeink megerősítése és vigasztalás nyújtása végett területünkön megjelenni kegyeskedett. Igyekeztünk a régi rend helyreállítására, a magyar állameszme iránti ragaszkodásnak megszilárdítására.” Tisza István az alispáni üdvözlésre a következőképp válaszol: „Őszintén sajnálom, hogy oly rövid idő áll rendelkezésemre, amelyet az ellenséges betörés által sújtott vidéken tölthetek. De úgy érzem, hogy elmulaszthatatlan és kedves kötelességet teljesítek, amikor segítő kezet kívánok nyújtani azoknak, akiket oly súlyosan illetett a mostoha idők veszedelme. Igazán jellemzően mondta a mélyen tisztelt alispán úr, hogy a feladatok nagysága megkettőzheti a férfias akarat erőfeszítéseit. Higgyék el, uraim, hogy a most folyó nagy küzdelemben a siker kulcsa a kezünkben van, ha az energia, jellemszilárdság és tettekérség által meghatványozzuk erőinket. A jó Isten nem hagyja el a magyar nemzetet, amelyet annyi megpróbáltatás alatt megsegített. Önökkel pedig, akik a háború szenvedéseit oly közvetlen érezték, a nehéz napok alatt együtt érzett a nemzet, minden fia s mi, a kormány tagjai ezen kívül közvetlen tapasztalatainak nyomán meg akarjuk mutatni, hogy a sebek begyógyításával és a károk pótlásával, e vármegyével nem csak együtt érzünk, de vele együtt dolgozni is kötelességünknek ismerjük. Mélyen sajnálom, hogy az előrehaladt idő

⁶¹⁰ A miniszterelnök Nagyszőlősön. In: *Ugocsa*, 30. évf. 1914. november 1. 43.szám, 3. p.

⁶¹¹ Uglyai Nyegre László – Máramaros megye főispánja (hivatali ideje: 1913. július 7. – 1917. június 14.) – a szerző megjegyzése.

megakadályoz abban, hogy alaposabban és egyenként megismerkedjünk, ennél fogva kérem, hogy együttesen fogadják köszönetemet szíves megjelenésükért.”⁶¹²

Máramarosi otléte alatt a miniszterelnök Nyegre László főispán vendége volt, aki hétfőn este a kormányelnök és kísérete számára estebédet⁶¹³ adott. A hétfő esti vacsorán a következő személyek vettek részt: Tisza István miniszterelnök, Ghillány Imre báró földművelésügyi miniszter, dr. Vadász Lipót államtitkár, gróf Majláth József és Molnár Viktor kormánybiztosok, báró Beck altábornagy, Szinyei István Árva megyei főispán, Hajós Béla miniszteri tanácsos, Mattyasovszky György miniszteri tanácsos, Jaros Vilmos császári és királyi kamarás országos képviselő, Kapusnyák Béla alezredes, Szabó Sándor alispán, Szöllősy Antal polgármester, Hlarik Béla MÁV-üzletvezető, Geduly Gyula MÁV-igazgató, Pilaszanovits Antal és Vitányi Béla miniszteri titkárok, Latinovics Endre miniszteri titkár, Pásztélyi István fogalmazó, Kricsfalussy Sándor főispáni titkár, Deák Jenő hadnagy.⁶¹⁴

Tisza több ízben adott hangot Nyegre László elismerésének azért a tevékenységéért, amelyet a főispán a nehéz napokban a vármegye ügyeiről való gondoskodás és a közigazgatás gyors újjászervezése érdekében tett. Hangsúlyozta, hogy az ország mindig hálás lesz a vármegyének a hősi tettekért. A főispán bemutatta a kormányfőnek Dobay Sándor városi tanácsost, aki az orosz invázió alatt helyettes polgármestere volt a városnak. Tisza a következő szavakkal fordult Dobayhoz: „Örülök, hogy megismerhettem a város őrző angyalát.”⁶¹⁵ Hosszasan elbeszélgetett a felejthetetlen napok máramarosszigeti „hősével”, akinek legteljesebb elismerését és háláját fejezte ki önfeláldozó és bátor magatartásáért. Másnap reggel elindultak megtekinteni a Tisza völgyét, hogy személyesen szerezenek tapasztalatokat az orosz betörés által okozott károkról és pusztulásról. Tisza István miniszterelnök és Ghillány Imre báró földművelésügyi miniszter kedden reggel 7 órakor Vadász Lipót államtitkár, Molnár Viktor kormánybiztos, Nyegre László főispán és Majláth József kíséretében Körösmezőre utaztak automobilon, út közben megtekintették az orosz invázió folytán károkat szenvedett községeket. A kormányelnököt a Tiszavölgyi járás nevében Szabó József főszolgabíró fogadta. Első megállóhelyük Rahón volt, ahol Szabó József és felesége fogadta a küldöttséget reggelivel.

A kormányfő körútja alkalmával mindenhol meleg rokonszenvének adott kifejezést és elismerését nyilvánította a főszolgabírónak és a járás tisztikarának a rend és a közbiztonság gyors helyreállításáért.

⁶¹² Tisza István Máramarosban, In: Máramaros (Máramarossziget), 1. évf. 1914. november 1. 72.szám. 1. p.

⁶¹³ A vacsora korabeli megnevezése

⁶¹⁴ Tisza István Máramarosban, In: Máramaros (Máramarossziget), 1914. november 1. p.

⁶¹⁵ Uo.

A helyi sajtó számos olyan a miniszterelnök személyére vonatkozó apologetikus jellegű epizódot közölt, melyekről állítólag azokról a személyektől szereztek tudomást, akik az északkelet-magyarországi autókirándulás alatt Tisza közvetlen környezetében voltak.⁶¹⁶

Visszatérvén a Tiszavölgyi járásból október 27-én a miniszterelnök du. fél 3 órakor rövid látogatást tett a máramarosszigeti református líceumban és Bede László lelkésznél, majd Nyegre László főispán és neje által adott ebéden vett részt és du. fél 4-kor elhagyta a várost. Útja innen Szatmárra, majd Debrecenbe vezetett, ahonnan október 28-án Budapestre utazott tovább.

⁶¹⁶ Máramaros. 1. évf. 1914. november 1. 72. szám. 1–2. p.

2. Az orosz betörések nemzetiségpolitikai következményei

Lehoczky Tivadar a *Világháborúnk* című kéziratában megjegyezte, hogy az északkeleti vármegyékben bekövetkező orosz invázióban nagy szerepe volt a máramarosi skizmaperből már jól ismert Vlagyimir Bobrinszkij gróf személyének (naplója kéziratában a történetíró tévesen lebergi orosz kormányzóként⁶¹⁷ is megjelöli az 1914. évi skizmaperben tanúként beidézett Vlagyimir Bobrinszkijt).

Lehoczky szerint Vlagyimir Bobrinszkij az első világháború idején arra számított, hogy a Magyarországon élő ruszinok hazaellenes érzelműek, és az első orosz csapatok megjelenése után elárulják hazájukat. Ám ismeretes, hogy a gróf ezen elképzelése nem vált valóra. Lehoczky erre vonatkozóan naplójában ironikusan megjegyezte, hogy Bobrinszkij „egy tapasztalattal okosabb lett”.⁶¹⁸ A helyi magyar hatóságok megítélése szerint az oroszok első Kárpátokon keresztüli betörése alkalmával úgy „hitték, hogy a helyi ruszinok csatlakoznak hozzájuk”.⁶¹⁹

A fentiekben már említettük, hogy az orosz frontparancsnok, Ivanov tábornok a betöréseket tervezvén, és az azokkal kapcsolatos elképzeléseit betérjesztvén a legfelső orosz katonai parancsnokságnak, a kárpáti invázió megvalósítása során pozitív politikai benyomás kialakulását várta, vagyis nem számolt a helyi nép részéről tömeges ellenállásra és ellenséges magatartásra.

Stefán Ágoston, az Ung vármegyei Poroskő községből származó ukranofil beállítottságú társadalompolitikai szereplő az 1973-ban Torontóban megjelent visszaemlékezésében azt írta, hogy a térség lakossága közömbös engedelmisséggel fogadta a háborút. „De a kárpátaljai magyar kormányzat rosszindulatúságával már a háború első napjaitól kezdve gyűlöletet és felháborodást váltott ki maga ellen. A hivataloknál szolgáló magyar „ultra-patrióták” nem vették figyelembe a görögkatolikus lelkészek és az egyházi tanítók lojalitási deklarációit.”⁶²⁰

A Katolikus Néppárt lapja, az *Alkotmány* 1914. október 6-i *A ruthén nép védelmében* című cikkében megdöbbenését fejezte ki amiatt, hogy egyes, a lap által meg nem nevezett sajtóorgánumok igyekeznek elterjeszteni, hogy léteznek nemzetiségek Magyarországon,

⁶¹⁷ 1914–1915 között Georgij Bobrinszkij (1863–1928) főkormányzói tisztséget töltött be Galiciában.

⁶¹⁸ KTÁL. Fond 1555, op. 2, od. zber 42. 14. p.: Világháborúnk. II. rész. Írta Lehoczky Tivadar, Munkács.

⁶¹⁹ MOL. K 26. 1034–XII.

⁶²⁰ Августин Штефан. За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. Торонто, 1973. 301. p.

melyek egész tömegükben hűtlen érzelmekkel viseltetnek az állam egysége és a dinasztia iránt.⁶²¹

A világháború kezdeti szakaszában Magyarországon elterjedt az hír, miszerint az Északkelet-Magyarországon élő ruszin nép szövetekezett a cári Oroszországgal. A magyar közvélemény a máramarosi skizmaperek óta volt bizalmatlan a ruszinokkal szemben. Bár megjegyezendő, hogy Tisza István és köre mindvégig a ruszin nemzetiség védelmezőjének mutatkozott.

A Miklós Andor által szerkesztett *Az Est* című lap egyik tudósítása szerint az oroszok cserkészutakon, titkos és vadászösvényeken keresztül törtek maguknak utat a Kárpátokon át. „Kitűnő kémeik voltak, valószínűleg honáruló rutének, akik megmutatták a nehezen járható utakat, különösen azokat, amelyeket békeidőben a csempészetre és titkos vándorlásokra szoktak használni.”⁶²² A *Pesti Napló* 1914. október 4-i számában arról írt, „csaknem bizonyos, hogy muszkavezetők mutatták a benyomuló oroszoknak az utat.”⁶²³

Az Alsóverecskére első alkalommal, 1914. szeptember 28-án betörő orosz csapatok két pópa kíséretében érkeztek. A cári megszálló hadsereg parancsnoka a bevonulást követően összehívta a ruszin lakosságot és „ünnepélyesen” nekik ajándékozta az elmenekült lakosság ingóságait. Ezek után kifosztották az elhagyott lakásokat, kidobálták az iratokat a főszolgabírói és járásbírósi épületekből.⁶²⁴

Halaktovich Bertalan kanonok, esperes lelkész beszámolójából tudjuk, hogy ekkor az alsóverecskéi görög katolikus hívek vegyes érzelmekkel fogadták az ellenséget. Kezdetben félték a betörő orosz csapatoktól, majd nagyon megbarátkoztak velük.⁶²⁵ Megérkezésüket követően a helyi lakosok közül bírót neveztek ki, akit főpapjuk a templomban felesketett. Az orosz csapatok alsóverecskéi letelepedésük után rögtön lopni, rabolni kezdtek. Kilenc épületet gyújtottak fel: két állami iskolát, a finánclaktanyát, öt zsidóházat és az erdészlegény lakását. A beregszászi csendőr-szárnyparancsnokság az ellenség által megszállva tartott Alsóverecskéi járásban talált állapotokról jelentést küldött a magyar királyi belügyminisztérium csendőrségi osztályának 1915 elején, amelyben közölte, hogy a helyiek lakásait az oroszok istállóknak is használták és teljesen megrongálták.⁶²⁶ Halaktovich Bertalan visszaemlékezéséből tudjuk, hogy „a pópák prédikációjukkal, a katonák beszédeikkel teljesen elbolondították a helyi

⁶²¹ A ruthén nép védelme. In: Alkotmány. XIX. évf. 247. szám. Budapest, 1914. október 6. 10. p.

⁶²² Az oroszok beregmegei betörése és visszaverése. In: *Az Est*. 1914. október 4. 5. p.

⁶²³ Az orosz betörés. In: *Pesti Napló*, 245. sz. 1914. október 4. 3. p.

⁶²⁴ Kozma György. Egy vármegye... i.m. 42-43. p.

⁶²⁵ KTÁL. Fond 151, op. 4., od. zber. 1479. 5. p.

⁶²⁶ MOL. K 26 1915–IX–910

ruszin népet. Azt mondták, hogy a szerencsétlen Verhovina már az övök, hogy mi már soha többé nem térünk vissza.”⁶²⁷

Alsóverecke és vidéke másodszor 1914. december 12-én került az oroszok uralma alá. Január 26-ig a ruszin lakosság kevés élelmiszerét is teljesen felélték. Ekkor hat pópával érkeztek. Egyik közülük kijevi zárdafőnök volt, aki papjait a környező falvakba küldte misézni, vizet szentelni és prédikálni.⁶²⁸ A beregszászi csendőr-szárnyparancsnokság megállapította, hogy Alsóverecke izraelita férfait, mint a magyarok részére kémkedésben gyanús egyéneket, mintegy 60-80 főt Szkole felé magukkal vittek, közülük körülbelül hatannyolcan tértek vissza.⁶²⁹

Az orosz pópák Alsóvereckén szidalmazták a magyarországi görög katolikus papokat és a görögkatolikus vallást. Azt hirdették, hogy a helyi papok csak élőködnek a népen és kiszipolyozzák őket. Ezzel ellentétben „a pravoszláv vallás az igazak hite, amely gyakorlásához a népnek nem kell semmit fizetnie”. Felszólították őket, hogy térjenek át az igaz orosz vallásra, és térdeljenek le előttük. A ruszinok többsége ragaszkodott görög katolikus vallásához. „Prédikációikban rablóknak, csalóknak neveztek bennünket. Azt mondták, hogy mi a stólát, a párbért, a napszámot illetéktelenül és jogtalanul szedjük és követeljük a néptől. A cár birodalmában a nép ezeket nem fizeti. Továbbá azt is mondták, hogy mi magyar papok, mint a hitelszövetkezetek vezetői, azt a pénzüsszeget, amely a hitelszövetkezeteinkben megfordul, nem ingyen adjuk a népnek, hanem mint kölcsönt, és még kamatot is szedünk. ...Népünkkel együtt raboltak, ittak és táncoltak” – szól Halaktovich Bertalan kanonok, esperes lelkész 1915. március 9-én keltezett levele Papp Antal munkácsi püspökhöz.⁶³⁰

A miniszterelnök felvidéki körútjáról hazatérvén 1914. október 30-án hosszabb levelet intézett Novák István eperjesi és Papp Antal munkácsi görög katolikus püspökökhöz.

A görög katolikus papság védelmében íródott levelében a következőket olvashatjuk: „Nekem, aki annak a néhol lappangó feltevésnek, mint hogyha e lelkészi kar egyes tagjai russzofil érzelműek volnának, soha nem adtam hitelt, jól esik konstatálnom, hogy e lelkész kar hazafisága minden megingás nélkül állotta ki a közelmúlt válságának próbakövét és arra vallott a betört orosz csapatok magatartása is, miszerint törekvéseik útjában álló ellenségnek

⁶²⁷ Halaktovich Bertalan: Alsóverecke és vidéke az oroszok uralma alatt. In.: Görög Katolikus Szemle. 16. évf. 1915. június 6. 23. szám. 2. p.

⁶²⁸ Halaktovich Bertalan: Alsóverecke és vidéke az oroszok uralma alatt. In.: Görög Katolikus Szemle. 16. évf. 1915. június 13. 24. szám. 2. p.

⁶²⁹ MOL. K 26. 1915–IX–910

⁶³⁰ KTÁL. Fond 151, op. 4, od. zber. 1479. 1–2. p.

tekintik a görög katolikus papságot.” A miniszterelnök levelében határozottan kijelentette, hogy a görög katolikus papság hazafiságában senkinek nincs joga kételkedni. Megítélése szerint a betört orosz csapatok magatartása is arról tanúskodott, hogy a görög katolikus papságot „törekvéseik útjában álló ellenségnek tekintik.”⁶³¹

Tisza sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy alaptalan feljelentések következményeként előfordultak olyan esetek is, amikor alapos vizsgálat hiányában eljárást indítottak egyes lelkészek ellen. Ezt követően a miniszterelnök mindent megtett a sérelmet elszenvedett lelkészek helyzetének tisztázása érdekében.

Volosin Ágoston szerint „a denúciáció, besúgások – jelentős jövedelemforrások és bosszúálló eszközök voltak mindazoknál, akik piócákként élősködtek a nép testén”.⁶³²

Ezenkívül a miniszterelnök reményét fejezte ki aziránt, hogy az egész görög katolikus papság segítségére lesz a kormánynak a ruszin nép „anyagi, kulturális és erkölcsi színvonalának emelésére” irányuló munkájában. „Az utolsó hetek azt is megmutatták, hogy ezen a téren sok a teendő. A betört orosz csapatoknak nagyon is öntudatos, rendszeres aknamunkája bűnrészessé tette a csapatok fosztogatásaiban az illető községek lakosságának nagy részét. A kifosztott boltok és magánlakások, az üres szobák padlózatán heverő összezúzott tárgyak az orosz katonák és a rutén köznép együttes munkájának tanújelei” – fogalmazott egyértelműen levelében a miniszterelnök.⁶³³ Ugyanakkor Tisza szerint végzetes tévedés volna valamely hazaellenes, faji vagy nemzetiségi áramlat öntudatos megnyilatkozását látni ebben a fosztogatásban. „Hütlenség vagy hazaárulás jellegével bíró cselekmények csak kivételesen néhány elcsábított vagy megvesztegetett ember részéről fordultak elő.”⁶³⁴ Az ilyen büntetteket a primitív ruszin felfogás számlájára írta. „Hiszen, hogy többet ne említsék, összezúztak mindent az ő jó voltukat szolgáló szövetkezeti boltokban és gyógyszerházakban is.” Itt a ruszin érdekében elindított Hegyvidéki akcióra gondolt a miniszterelnök, ami a háború idején érthetően komoly anyagi gondokkal küzdött.

Végül Tisza az említett két egyházmegye vezetőihez intézett levelében komoly feladattal bízta meg a görög katolikus klérust, „hogy a magyar állammal és társadalommal egybeforrva legyen a püspök által irányított lelkészi kar valóban pásztora, tanácsadója, vezetője a gondjaira bízott nyájnak gazdasági és kulturális téren, az élet minden viszonyai

⁶³¹ MREZSL, Tisza-iratok. Fond 44. /22: 51/1.

⁶³² Августин Волошин. Оборона кирилики. Як оборонялись підкарп. русини проти останнього атаку мадяризації перед переворотом? Відбита з Наукового Збірника «Просвіта» в Ужгороді, річник XII. 1936. 1. p.

⁶³³ MREZSL. Tisza-iratok 44a/22: 51/2. Idézi Kemény G. Gábor: Iratok... i.m. VII. kötet. 236–237. p.

⁶³⁴ Kemény G. Gábor: Iratok... i.m. VII. kötet. 239. p.

között, hogy erő és meglegedés forrása legyen hazánkra nézve a jövőben egy a mainál gazdagabb, műveltebb, jogtisztelőbb, boldogabb nemzedék”.⁶³⁵

Az Ungváron megjelenő *Görög Katolikus Szemle* „méltó és igazságos elismerésként” értékelte Tisza István nyilvánosságra szánt levelének tartalmát.⁶³⁶

A hivatalos levél mellé a miniszterelnök még pár bizalmas sort is csatolt a püspökök részére. A kísérőlevélben Tisza nyomatékosan felhívta a figyelmet, hogy az eddigiekhez képest a lelkeszi karnak nagyobb buzgalommal és megértéssel kell a nép nevelésén fáradoznia. Ezen kívül a veszélyesebbik külföldi áramlat, a moszkovizmus veszedelméről is írt. „Másfelől közvetlenebbül, drasztikusabban mint bármikor ezelőtt áll a moszkovizmus veszedelme mindnyájunk szemei előtt. A lelkeszi karnak hazafias és egyházi kötelessége mentől mélyebb árkat ásni híveinek lelki világa és a moszkovizmus kulturális törekvései közé.”⁶³⁷ Végezetül biztosította a püspököket arról, hogy minden téren számíthatnak a kormány erkölcsi, és ahol kell, anyagi támogatására.

Papp Antal, munkácsi görög katolikus püspök 1914. november 3-án válaszul azt írta, hogy az említett levél „a rutén nép történetének legértékesebb okmányai közé sorolandó”.⁶³⁸ A munkácsi püspök úgy fogalmazott, hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelem kijelentései óta nem hangzottak el ilyen biztató szavak a rutén népre vonatkozólag. A rutén nép viselkedéséről a következőképp vélekedett: „Való igaz, hogy e nép lelke mélyen vallásos és hazafias, s ha részt vett itt-ott az ellenség csábításai vagy parancsai folytán a romboló munkában, az csak a lelki elmaradottságból, a „primitív népléleknek naivan brutális romboló szenvedélyéből” eredt.”⁶³⁹ Papp Antal egyetértett a miniszterelnökkel abban, hogy a néhol előforduló átpártolás a rutén köznép részéről a szellemi elmaradottságnak tulajdonítható. Elismerte azt is, hogy bizonyos vád a nép lelki vezetőit is érheti. A munkácsi egyházi méltóság felhívta a miniszterelnök figyelmét a közigazgatás és a más hatóságok részéről történt mulasztásokra. Számos olyan eset volt, amikor a hatóságok megakadályozták a papságnak a nép javára irányuló törekvéseit. A püspök a közigazgatás államosításától várta a megoldást. A kulturális elmaradottság legfőbb okaként a szegénységet tartotta, ami az egyházat és a népet egyaránt sújtotta. A püspök biztosította a miniszterelnököt, hogy minden erővel azon lesznek, hogy a Kárpátok alján élő nép hűsége védővára legyen a hazának továbbra is.⁶⁴⁰

⁶³⁵ Uo.

⁶³⁶ Miniszterelnöki elismerés. In: *Görög Katolikus Szemle*, 15. évf. 1914. november 8. 55. szám. 1. p.

⁶³⁷ Kemény G. Gábor: *Iratok...* i.m. VII. 238

⁶³⁸ Uo. 242. p.

⁶³⁹ MREZSL, *Tisza-iratok* 16:34/13.

⁶⁴⁰ Kemény G. Gábor: *Iratok...* i.m. VII. kötet. 243.p.

Novák István eperjesi püspök 1914. november 4-én válaszolt a miniszterelnöknek a görög katolikus klérus védelmében fogalmazott levelére: „A közelmúlt eseményei után csakis legőszintébb hálámnak adhatok ez úton is kifejezést a miniszterelnök úr Önagyméltóságának férfias és minden félreértést kizáró soraiért.”⁶⁴¹

Tisza István visszatérvén a fővárosba tájékoztatta a fővárosi lapok tudósítóit a körúton észlelt tapasztalatairól. Az ezzel kapcsolatos sajtótájékoztatóra készült összesen hatoldalnyi terjedelmű összefoglalóból megállapíthatjuk Tiszának az orosz betörések következtében kialakult közállapotokra vonatkozó helyzet felismerését és értékelését. A dokumentumból kiderül, hogy a miniszterelnök három fő problémát emelt ki: 1. A kolerajárvány. 2. Az orosz betörés (nemzetiségi vonatkozásai – T. Á.). 3. Az orosz invázió következtében kialakult gazdasági helyzet. A vázolt kérdéskör-csoportosítás egyben tükrözi a fontossági sorrendet is.

A sajtótájékoztató bevezetőjében a következőket nyilatkozta: „Mondhatom, hogy ott fön, ahol most jártam, és hol az orosz betört, sokkal kevesebben felnek a muszkától, mint itt Budapesten. Egyébként pedig a rend már mindenütt helyre állt és a hatóságok minden lehető elkövetnek, hogy normális, békés élet és a polgári munka újra helyre álljon. Amire az oroszoknak szüksége volt, azt elvitte a boltból, a többit a ruténeknek ajándékozta”.⁶⁴²

Dolgozatunk kutatási tárgyát illetően részletesebben kiemelnénk a feljegyzés második pontjának tartalmát, amelyben Tisza megállapítja, hogy „Az orosz betörés Ung és Bereg vármegyének néhány északi községét, Máramaros vármegyének nagyobb részét érintette. Az oroszok általában keveset pusztítottak. A Körösmező–Máramarossziget vasútvonal épületeit kivéve, gyűjtogatás nyomaira nem akadtam, és a falvakban is főleg távollevők bezárt lakásait és bolthelyiségeit törték fel. Amazokba lovaikkal együtt beköltöztek, emezekből ittak és ettek, amennyit tudtak. Az itthon maradt lakosság személyét egyáltalán nem bántották. Áll ez az egynéhány ott maradt magyar emberre is.”⁶⁴³

Konstatálja, hogy a bevonuló oroszok a helyi ruszin nép védelmezőiként léptek fel, azt állítva, hogy az orosz uralom számukra a boldogulást jelenti, valamint fosztogatásra bűjtatták fel a ruszinokat. A kormányfő leszögezte: „a ruthén nép vétkes szereplése tulajdonképpen ebben a fosztogatásban nyilvánult” meg „ezt is kevés kivétellel mindenütt az oroszok felhívására és kezdeményezésére követte el. Csak elvétve akadt néhány olyan ruthén, aki megkezdte a lakások feltörését és fosztogatását és felbujtatni erre lakótársait.”

⁶⁴¹ Az Eperjesi Görög Szertartású Katolikus Egyházmegye Rendeleteinek Tára. 1914. XIII. 5395. sz.

⁶⁴² Elégtétel görög katolikus papjainknak. In: Ungvári Közlöny (Ungvár), 36. évf. 1914. november 5. 45.szám. 1.

⁶⁴³ p. MREZSL, Tisza-iratok 44a/22: 371

„A katonai törvényszékek előtt lefolytatott aránylag nem nagy számú s csak esetben kevés elítéltetéssel végződött kémkedési és hazaárulási perek jobbadán arra vonatkoztak, hogy egyik vagy másik rutén egyén felvilágosítást adott vagy vezetőül szolgált az ellenségnek. Kevés kivétellel életveszélyes fenyegetések hatása alatt történtek ezek a cselekmények, melynek nagy része tehát nem esik súlyos beszámítás alá” – értékelte a helyzetet a miniszterelnök.

Tisza beszédében külön kiemelte, hogy a ruszin intelligencia, vagyis a görög katolikus papság általában kifogástalanul viselkedett.

Részletesen szólt az orosz betörés következményeiről is. Összehasonlította a kárpátaljai és a galíciai, azaz a királyság és a császárság egymással szomszédos területén élő rutének viselkedését. Úgy vélte, hogy a monarchia, mint összetartó erő teremtette meg a nemzeti egységet.⁶⁴⁴ Végül megállapította, hogy mint Magyarország más részén, úgy az orosz invázió által érintett vármegyékben is „vonzóerőt tudott gyakorolni nem magyar ajkú polgáira a magyar nemzeti állam, s a sokat hirdetett magyar zsarnokság alatt nyögő nemzetiségek a legtöbb helyen híven, lojálisan és lelkesen teljesítettél kötelességeiket”.⁶⁴⁵

A miniszterelnök beszámolójában a gazdasági kérdést is érintette. Az orosz betörés által közvetlenül érintett vidékek köznépe burgonya- és tengeri termésének tetemes részét az oroszok kiverése után takaríthatta csak be, így éhínség csak elvétve fenyeget. Igen súlyos helyzetben van a lakosságnak az a része, mely az oroszok és rutének fosztogatásának áldozata volt.⁶⁴⁶ Felhívta a figyelmet, hogy gazdaságpolitikai akciót kíván azoknak a vidékeknek a helyzete is, amelyek nagyobb számú osztrák–magyar csapataink mozdulatainak színhelyét képezték. A földművelésügyi miniszter folyamatba tette a szükséges gabona, takarmány és állatok beszerzésre irányuló intézkedéseket.

Tisza körútjáról szóló tudósításokra reagálva jelent meg a Budapesti Hírlap 1914. november 1-i számában a Rutén intelligencia című cikk, mely szerint a miniszterelnök körúton szerzett tapasztalatai célt fognak érni, amennyiben azzal a szándékkal közölték, hogy „a muszka invázió dolgában megnyugtassák a lelkeket”.⁶⁴⁷ Ugyanebben a cikkben közölték, hogy Magyarországon ruszin intelligenciáról nem lehet beszélni. Továbbá azt is megjegyezték, hogy a ruszin nép mindvégig megmaradt a magyar állameszméhez való hűségben.

⁶⁴⁴ MREZSL, Tisza-iratok 9:25/32.

⁶⁴⁵ MREZSL, Tisza-iratok 44a/21. 7. doboz. 4–5. p.

⁶⁴⁶ A miniszterelnök az orosz betörésről. In: Máramaros, I. évf. 1914. november 8. 73.szám. 1. p.

⁶⁴⁷ Rutén intelligencia. In: Budapesti Hírlap. 273.sz. 1914. november 1. 9. p.

A miniszterelnök körútja befejeztével, 1914. október 30-án kelt levelében az ott szerzett általános tapasztalatairól beszámolt Sándor János belügyminiszternek.⁶⁴⁸ Tisza sajnálattal konstatálta, hogy a vidékek az osztrák–magyar csapatok kártételétől sem voltak megkímélve. „A galíciai népfelkelők ellen mindenütt, ahol megfordultak, általános a panasz. És fordultak elő súlyos szabálytalanságok rendes csapataink altisztjei és élelmezési kara részéről is” – válaszolta Tisza a belügyminiszternek. A szabálytalan eljárásokból eredő károk lelkiismeretes, pontos és sürgős felvételére szólította fel a kormányfő Sándor Jánost.⁶⁴⁹ Bejárva az orosz betörés által sújtott vidékeket azt látta, hogy az oroszok nem végeztek általános pusztításokat. A ruszin nép dolgait nem bántották, „ellenkezőleg a nép védelmezőinek színében igyekeztek feltűnni, lefestették előttük a cár atyai szeretetét s azon általános jólétet és boldogságot, amely az ő jogara alatt a rutén népre vár”.⁶⁵⁰

A miniszterelnök elmondása alapján egyes esetekben igen gyorsan megoldották a ruszinok aktuális gondjait: „jelenlegi birtokosától elvették a tehenet vagy házat és azt odaadták annak a ruthénnek, aki igényt formált rá”.⁶⁵¹ Az oroszok általában a menekültek házeit vagy boltjait feltörték. Lakóházaikban lovaikkal együtt költöztek be. Az üzletekből „ettek és ittak amennyit tudtak”. „Általános, jóformán az egész ruthén lakosság közreműködésével elkövetett bűncselekmény volt tehát az ilyen lopás és idegen vagyon rongálás, amelynél azonban a betörést rendszerint az orosz katonaság követte el, és csak egyes kivételes esetekben tudunk olyan felbujtókról, akik lakostársaikat az elmenekültek kifosztására felbujtották s a betörést maguk követték el” – ismertette a miniszterelnök.

Tisza István hazaáruló természetű, szeparatista nemzetiségi törekvéseknek nyomát, elmondása szerint, nem igazán tapasztalta felvidéki útja során. A miniszterelnök megállapította, hogy a katonai rögtönítélő törvényszékeknél letárgyalt és néhány esetben halálos ítélettel végződő kémkedési és árulási ügyeken kívül a vádlottak többnyire életveszélyes megfenyegetések hatása alatt vétkeztek a magyar állam ellen.⁶⁵² A miniszterelnök megemlítette, hogy előfordult egy-két súlyos eset is, amikor a helyi ruszinok egyik vagy másik magyar csapat nyomára vezették az ellenséget.⁶⁵³

Mindezek ellenére Tisza István hangsúlyozta, hogy a köznép alacsony értelmi színvonala miatt az orosz invázió idején öntudatos, hazaellenes nemzetiségi törekvésekről

⁶⁴⁸ MOL. K 26. 1914–XLI–1591

⁶⁴⁹ Uo. 5. p.

⁶⁵⁰ Uo. 6. p.

⁶⁵¹ Uo.

⁶⁵² Uo. 7. p.

⁶⁵³ Uo. 7–8. p.

nem lehet beszélni. Ilyen törekvésekről csak az értelmiség soraiban lehetett volna szó, ám azok, minden kivétel nélkül kifogástalanul hazafias magatartást tanúsítottak.⁶⁵⁴

Tisza a belügyminiszternek címezett levelében is sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy a lelkészi kar sem volt megkímélve a meghurcolásoktól. A körút során saját szemével láthatta a lelkészek esetében a magyar állami szervek részéről történt bántalmazás következményeit.

Tisza tudomásul vette, hogy a lelkészeket ért bántalmak egyes esetekben magyar állami közegekből indultak. Ebből kiindulva Tisza közölte Sándor János belügyminiszterrel, hogy megrovás illeti azt a Bence nevű államrendőrségi detektívet, akit Bereg vármegye főispánjának kérésére Munkácsra küldtek, s ott kötelességszerű megfigyelések és jelentéstétel helyett letartóztatásokat eszközölt teljesen magyar nevelésű és érzelmű lelkészek ellen, akiket a „városon keresztül végig kísértetett, s a közönség szitkainak és inzultusainak tett ki”.⁶⁵⁵

A miniszterelnök szerint a csendőrség a ruszin lakosság által elkövetett bűntettek nyomozását ellentmondást nem tűrő fellépéssel végezte el. Azt is közölte, hogy a csendőrség 1915. október végére ezernél is több gyanúsított adatait adta át a beregszászi, illetve a máramaroszigeti ügyészségnek.⁶⁵⁶

Tisza István északkelet-magyarországi körútjának nemzetiségpolitikai szempontból is jelentősége volt. Továbbá a körút eredményeként volt elkönnyelhető a katonai egészségügyi szolgálat megjavítása és a katonai megfigyelő állomások felállítása. A személyes tapasztalatok alapján a miniszterelnök megerősítve érezte magát abban a hitében, hogy a rutén nép mindvégig hűséges volt a magyar államhoz. A körút során szerzett tapasztalatai alapján sem gondolta azt, hogy a kormánynak változtatnia kellene az addigi liberális nemzetiségi politikáján. A sajtó híradásai alapján elmondható, hogy a helyiek szerint Tisza István északkelet-magyarországi körútja mindennél kifejezőbben igazolta, hogy a kormány teljes mértékben átérezte az északkeleti határvidék szenvedéseit s méltányolja azokat az áldozatokat, amiket a vármegye is hozott az egyetemes nagy cél érdekében. Tisza István az északkeleti-vármegyékben, körútja alkalmából tett észrevételeit a császári és királyi hadügyminiszterhez is elküldte.

Gróf Mailáth József, a sátoraljaújhelyi harctéri megfigyelőállomás miniszteri biztosa az orosz betörés alatt sokat levelezett a háborús kérdésekről gróf Tisza miniszterelnökkel. Miközben tájékoztatta a Zemplén megyebeli ruszin hazaárulási és kémkedési esetekről, óvatosságra intette a miniszterelnököt a ruszin kérdésben. Ezt a német katonai köröktől vett

⁶⁵⁴ Uo. 8. p.

⁶⁵⁵ Uo.

⁶⁵⁶ Uo. 9. p.

értésülései alapján, illetve egy alkalommal a Pester Lloyd német nyelvű budapesti lap cikkére hivatkozva tette.⁶⁵⁷ Gróf Schönborn meghívására vaddisznóvadászaton vett részt Munkácson, ahol a német generálisok és tisztek „panaszkodtak” neki a ruszinok árulásáról. Mailáth szerint Tisza sokat ártott magának azzal a kijelentésével, hogy a „magyar rutének jó hazafiak”. Ellenfelei úgy vélték, hogy Tisza ezt csak politikai okokból nyilatkozta.⁶⁵⁸

A kormányfő válaszul a következőt írta Mailáthnak az 1915. január 1-jén keltezett levelében: „A ruténekre vonatkozólag most is állom, hogy sok tekintetben alacsony erkölcsi színvonalon álló elmaradt faj, amelynek némely helyen, így talán Zemplénben is jó oka van az urakra és a közigazgatásra haragudni, de hazaellenes politikai törekvésekről csak egészen kivételesen van náluk szó”. „Azt már régen megszoktam, - folytatta tovább nyílt fogalmazását a miniszterelnök, - hogy kimondjam azt, amit igaznak tartok, tekintet nélkül arra, hogy momentán használók-e azzal magamnak. Különösen ki kell azt akkor mondanom, amikor olyan igazságtalan és politikailag káros jelszóval állunk szemben, mint a rutén árulás.”⁶⁵⁹

Mailáth József emlékiratából kiderül, hogy végül ő is elismerte, hogy a ruszinok hűségesekek a magyar állameszméhez. A következőképp nyilatkozott: „Nem hallgathatom el, hogy mennyire igaza volt Tiszának, amikor már az első háborús évben védelmére kelt a magyar ruténeknek. Igazságánál már csak megszokott őszintesége és bátorsága volt nagyobb, hogy a közhangulattal szemben a legveszélyesebb viszonyok között is hirdetni mertte a magyar rutének hazafiasságát.”⁶⁶⁰

A cári hadsereg első kárpáti betörését követően folytatódott az osztrák-magyar ellenféllel szembeni orosz propagandatevékenység, amely közvetlenül érintette az ország északkeleti vármegyéinek szláv lakosságát is. A világháború elején a kárpáti szorosokon betörő orosz csapatok pártfogói hangnemet használtak, s felszabadítóként tüntették fel magukat. Ezt bizonyítja, hogy számos ilyen témájú felhívást címeztek Magyarországi állampolgáraihoz.

1914. november 3-án Sándor János belügyminiszter arról tájékoztatta a vármegyék főispánjait, hogy az orosz fél újabb felhívás terjesztését kísérelte meg, mely a *Felhívás a szlávokhoz (Воззвание к славянам)* cím alatt a monarchia szláv elemeit Oroszország melletti állásfoglalásra szólítja fel, és ezért jutalmul szabadságot ígér nekik.⁶⁶¹ Tisza István magyar

⁶⁵⁷ MREFZSL. Tisza iratok 44a. 11/28. 681.

⁶⁵⁸ Mailáth József: Élményeim és tapasztalataim a háború alatt, II. kötet, Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest, 1928. 35–36. p.

⁶⁵⁹ MREFZSL. Tisza iratok 44a. 11/28. 68. p.

⁶⁶⁰ Mailáth József: Élményeim... i.m. 39. p.

⁶⁶¹ KTÁL. Fond 4, Op. 1., od. zber. 691. 70. l; №238. Воззвание к славянам. In: Асташов А. Б. Пропаганда на Русском фронте в годы Первой мировой войны. Москваб Спецкнига, 2012.

miniszterelnök 1914. november 12-én kelt levelében felkérte Sztáray Gábort, Ung vármegye főispánját, hogy a nemzetiségi katonákat hűtlenségre felszólító, az orosz hadvezetőség részéről kiadott proklamációk terjesztését az ügy nyilvánosságra való kerülésének megelőzése céljából feltűnés nélkül akadályozza meg.⁶⁶² Hasonló lépésre került sor katonai vonalon is, a kassai császári és királyi 3. hadtáparancsnokság ugyancsak felszólította Ung vármegye főispánját, hogy azokat a személyeket, akik hűtlenségre buzdító orosz eredetű propagandaanyagot terjesztenek, vagy akinél csak találnak belőle példányokat, rögtön idézzék ítélobíróság elé, átadva őket a legközelebbi illetékes törvényszéknek.⁶⁶³

A helyi görög katolikus papok oroszbarát érzelmeik miatti megfigyelése nem szűnt meg az orosz katonai inváziót követően sem.

A papok gyakori házkutatásai és letartóztatásai miatti incidensek kapcsán Tisza István nemtetszését fejezte ki a katonai hadvezetésnek. Így 1914. november 8-án a kormányfő levélben fordult Pflanzner-Baltin⁶⁶⁴ lovassági tábornokhoz a katonai hatóságoknak a görög katolikus lelkészekkel szembeni intézkedései tárgyában. A miniszterelnök arra vonatkozóan kérte a tábornokot, hogy a katonai parancsnokság tartózkodjék a felesleges zaklatásoktól, jó viszonyt tartson fenn a közigazgatási hatóságokkal, illetve a hadsereg-parancsnokság pontos parancsai értelmében csak a közigazgatási hatósággal egyetértésben járjon el a politikailag gyanúsítottakkal szemben. Pflanzner-Baltin 1914. november 12-én kelt válaszlevelében biztosította a miniszterelnököt, miszerint „az alárendelt parancsnokságok utasítást kaptak, hogy a görög-keleti (sic!) lelkészszéggel szemben adott esetben a társadalmi állásuknak megfelelő módon, és egyáltalában a politikailag gyanúsakkal szemben csak a közigazgatási hatósággal egyetértésben járjanak el”.⁶⁶⁵ Tisza 1914. november 8-án Csernoch János bíbornok hercegprímáshoz is levelet küldött, amelyben érintette a ruszin egyházmegyék papjainak meghurcoltatásának kérdéskörét is. Ezzel kapcsolatban a kormányfő biztosította a hercegprímást arról, hogy a továbbiakban mindent el fog követni a görög katolikus papok alaptalan megvádolásával szemben.⁶⁶⁶

In: http://propagandahistory.ru/books/Aleksandr-Astashov_Propaganda-na-Russkom-fronte-v-gody-Pervoy-mirovoy-voyny/242- (Letöltés ideje: 2015. március 11.)

⁶⁶² KTÁL. Fond 4, Op. 1, od. zber. 691. 71. p.

⁶⁶³ Uo. 74. p.

⁶⁶⁴ Karl v. Pflanzner-Baltin (1855–1925) 1914 októberétől a máramarosi és erdélyi csapatok főparancsnoka, 1916-ban a bukovinai front parancsnoka, 1918-ban az albán front főparancsnoka.

⁶⁶⁵ A kárpáti katonai parancsnokság és a miniszterelnökség levélváltása nemzetiségi lelkészekkel szembeni magatartásáról. In: Kemény G. Gábor. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon. VII. kötet. 1914–1916. 243–244. p.

⁶⁶⁶ Gróf Tisza István összes munkái. Negyedik sorozat. Második kötet. Budapest, Franklin Társulat, 1924. 290. p.

Ugyanakkor Tisza István azzal is tisztában volt, hogy a görög katolikus papság sok helyen elhanyagolta hívei anyagi és szellemi jólétének előmozdítását.⁶⁶⁷ „Az ottani bajoknak egyik oka tényleg abban rejlik, hogy a görögkatolikus lelkészig nem mindenütt üti meg a mértéket. Szellemi és erkölcsi színvonaluk tetemes emelése biztosíthatja csak a sikert. Nagy hivatás vár ebben a tekintetben a két püspökre (Papp Antal munkácsi és Novák István eperjesi püspökök – T.Á.)” – közölte a miniszterelnök Csernoch Jánossal.⁶⁶⁸

A miniszterelnök ezen véleményére valószínűleg hatással volt Buttkay Ferenc, Bereg vármegye főispánjának hozzá intézett korábbi, 1914. július 21-én keltezett levele, melyben arról olvashatunk, hogy a ruszin nép lelki vezetése, vallási-erkölcsös nevelése az addigiaknál fokozottabb munkát vár a görög katolikus lelkészi kartól.⁶⁶⁹

Gulácsy István Bereg vármegyei alispán szintén megalapozatlannak tekintette a görög katolikus papság oroszbarát magatartásáról szóló feltételezéseket. „Azt is hiszem, hogy egyik másik (pap – T. Á.) kifelé rondít. De azért még is erős hitem, hogy most sok méltatlan vád illeti őket, és sok valótlan hír jön forgalomba a nép megbízhatatlanságáról, veszedelmes készülődéséről” – fogalmazott ezzel kapcsolatban egyik levelében a beregi alispán.⁶⁷⁰

Az 1914. évi első orosz betörést követő időszakban az északkelet-magyarországi megyékben továbbra is jellemzőek voltak a kémkedési és hazaárulási perek, sőt már halálos ítélettel végződő eljárások is előfordultak, bár korántsem olyan mértékben, mint korábban a szomszédos Galíciában. Általában a perek jó része felmentéssel végződött, mert a vizsgálódások alapján kiderült, hogy a vádlottak életveszélyes fenyegetések hatása alatt álltak szóba az ellenséggel.⁶⁷¹ Cenzúrai megfontolásokból nem publikáltak a letartóztatásokról és a perekről, és pontos számuk sem ismeretes, mert az államhatalom-váltáskor több hivatalnál a dokumentumokat megsemmisítették. A szóbeszéd szerint 1914 novemberéig közel 100 papot tartóztattak le és mintegy 20 parasztot akasztottak fel.⁶⁷²

1914. október 12-én a Máramaros megyei Kisbocskó településről származó három 50 éves átlagkorú gazdát – Podmaliuvszky Mihály (az ukrán nyelvű visszaemlékezésben – Pidmalivszkij), Podmaliuvszky Misztó és Brytanuk Mihály – akasztottak fel azért, mert állítólag az oroszok kezére játszottak a Máramarosszigetről Nagybocskón át történő

⁶⁶⁷ A kárpáti katonai parancsnokság és a miniszterelnökség levélváltása nemzetiségi lelkészekkel szembeni magatartásáról. In: Kemény. G. Gábor. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon. VII. kötet. 1914-1916. 243. p.

⁶⁶⁸ Gróf Tisza István összes munkái, 1924. 290. p.

⁶⁶⁹ MOL. K26-1915-XII-450. 59 p.

⁶⁷⁰ MOL. P 1080. 9-14-11

⁶⁷¹ Darás: A Ruténföld... i.m. 1936. 93. p.

⁶⁷² Августин Штефан: За правду і волю. Спомини і децю з історії Карпатської України. Торонто, 1973. 301. p.

visszavonulásuk alkalmából. A gr. v. Attems altábornagy által jóváhagyott ítélet szerint a kisbocskói lakosok azáltal követtek el bűncselekményt, hogy az ellenséges csapatok vezetőiként szolgálva kivezették azokat a községből. Podmaljuvszky Mihályt és Misztót még azzal is vádolták, hogy elárulták az oroszoknak a magyar katonai kisegítő háttércsapatok számára kijelölt állásokat, amivel jelentős hátrányt okoztak a honvédségnek.⁶⁷³ A kisbocskói „muszkavezetők” elítéléséről szóló határozatot és a végrehajtásáról szóló hírt a Zemplén című hetilap is leköszölte.⁶⁷⁴

Az esettel kapcsolatban részletesebb információkat a már említett Stefán Ágoston visszaemlékezéséből tudunk.

1914. október 2-án az osztrák–magyar katonaság, a csendőrség, illetve a helyi értelmiség egy része elhagyta Nagybocskót. Még az orosz katonák bejövetelét megelőzően előfordult, hogy némely bocskói lakos bútort tulajdonított el az „úri lakásokból”, mások a kocsmába vonultak és „ingyen pálinkát” követeltek. Amikor a „kozák csapatok” elfoglalták Bocskót, némelyikük bement a kocsmába és megvendégelve a helyieket iszogatni kezdtek. Nincs rá bizonyíték, hogy a vádlottak résztvettek-e mindebben. Október 7-én a Máramarosszigetről kiszorított oroszok visszavonultak Bocskóról is. Másnap megérkeztek a magyar hivatalnokok és megkezdtek a bocskóiak a megszállás ideje alatti viselkedésének kivizsgálását. A falu bírása néhány községbeli lakossal kénytelen volt a hegyekben menedéket keresni. Szintén a visszaemlékezésből tudjuk, hogy az ügy során Mihály Pidmaljuvszkij és ifj. Mihály Pidmaljuvszkij unokatestvérek, valamint Mihály Britanyuk asztalos kisbocskói lakosokon kívül „hazaárulás” vádjával id. Vaszil Lukacsuk, nagybocskói parasztot is letartóztatták. Stefán Ágoston az őrizetbe vett bocskói lakosok neveit Vaszilina Mikita bocskói származású trentoni (New Jersey) lakos leveleiből állapította meg.⁶⁷⁵

Az *Est* szerkesztője, Tarján Vilmos tudósításából tudjuk, hogy a bíróságra október 12-én került sor. Október 13-án Szigetről a következőket írta: „Tegnap kint jártam Nagybocskón, ahol egy hadbírói aktusnak voltam a tanúja.”⁶⁷⁶ Stefán Ágoston állítása szerint a fővárosi lap cenzurális okokból nem tudott többet közölni az esettel kapcsolatban.⁶⁷⁷

A kivégzés nyilvános lebonyolításának megítélése kapcsán megoszlanak a korabeli vélemények. A helyi sajtó szerint a hatóságok a község központjában megvalósult halálos ítéletvégrehajtás által elrettentő példát kívántak szolgáltatni. S ennek érdekében az esetet

⁶⁷³ Az árulók. In: Máramaros, 1. évf. 1914. október 25. 72. szám. 2. p.

⁶⁷⁴ Az árulók bűnhődése. In: Zemplén. 45 évf. 1914. október 8. 80. szám. 2. old

⁶⁷⁵ Августин Штефан: За правду... i.m. 304–305. p.

⁶⁷⁶ A máramarosi harcok. In: Az Est, 5. évf. 1914. október 14. 263. sz. 1. p.

⁶⁷⁷ Августин Штефан: За правду... i.m.. 305. p.

kihirdették vármegyeszerte.⁶⁷⁸ Ezzel ellentétben Stefán Ágoston visszaemlékezéseiben osztotta azt a véleményt, hogy a nyilvános kivégzés során a hatóságok óvatlanságot követtek el, minek következtében az egész Északkelet-Magyarország értesülést szerzett a ruszin parasztokkal szemben elkövetett halálos büntetésről.⁶⁷⁹

Stefán állítása szerint Markovics atya 1918-ban még a magyar fennhatóság ideje alatt annak a véleményének adott hangot, hogy a bocskói kivégzettek ártatlanok voltak. Az elítéltekkel szemben tanúskodó izraeliták személyes ellenségeskedő indíttatásból tettek terhelő vallomásokat. A szerző emlékiratában azt a következtetést vonja le, hogy a kivégzés valóságos indítéka a térség lakosságának megfélemlítése volt, valamint így akarták távol tartani azt a szláv világgal való bármilyen nemű kapcsolatoktól.⁶⁸⁰

Mindemellett állíthatjuk, hogy nyilvánvalóvá vált az intézkedés negatív visszhangja és későbbi kedvezőtlen megítélése, többek közt az orosz betöréseket közvetlenül követő magyar nemzetiségi politikára vonatkozóan, ezzel is erősítvén a magyar fennhatósággal szembeni ellenérzést. Ezt alátámasztván évtizedek elmúltával Stefán Ágoston a következőképp fogalmaz visszaemlékezésében: „A magyarok ilyen politikája irántuk még nagyobb ellenszenvet váltott ki, és megerősítette azt a meggyőződést, hogy a kárpátaljaiak és a magyarok útjai eltérnek, és, hogy kénytelenek megszakítani a velük való együttélést”.⁶⁸¹

Hasonló kivégzésre került sor az orosz betörésnek ugyancsak kitett és jelentős ruszin lakossággal rendelkező Sáros vármegyében is. Például 1915 januárjában a vármegye Felsővízköz településén a rögtönítélő hadbírótság kötél általi halálra ítélte Szalej Mihály bátorhegyi lakost, aki örömmel fogadta a Sárosba betört orosz csapatokat, illetve Kismedvés községben elősegítette az oroszok fosztogatását.⁶⁸²

A nagy visszhangot keltett nagybocskói esettel kapcsolatban Tisza István 1914 őszén így nyilatkozott: „Hogy a Podmaliuvszky testvérek muszkavezéreknek álltak be, ezt az emberi aljasság, vagy gyávaság, vagy eszeveszettség rovására, de nem a rutén nép hazafiatlanságának számlájára kell írni. Hogy a rutén lakosság fosztogatott és lopott, ezt abból a primitív és ostoba lelkiállapotból kell levezetni, amely elhitette vele, hogy a kozákok megjelenésével felborult minden tulajdonjogi és magánjogi fogalom, megszűnt az erkölcsi világ, a vagyoni érték közprédává lett s az eddigi tulajdonosok többé soha az életben nem

⁶⁷⁸ Az árulók. In: Máramaros, 1. évf. 1914. október 25. 72. szám. 2. p.

⁶⁷⁹ Августин Штефан: За правду... i.m. 305. p.

⁶⁸⁰ Uo. 307. old

⁶⁸¹ Uo.

⁶⁸² A bátorhegyi „muszka bíró” a bitófán. In: Felvidéki Újság 10. évf. 1915. január 26. 20. sz.. 3. p.

fogják keresni itt hagyott ingóságait.”⁶⁸³ Tisza úgy tartotta, hogy a ruszinoknál esetenként megnyilvánuló hazaáruló, a betörő cári csapatokat támogató magatartás nem ok arra, hogy ezért az egész nemzetiséget vonják kollektívan felelősségre. A kormányfő szerint a bűnösöknek el kell nyerniük a méltó büntetésüket, ám a magyar állam addigi „liberális szeretetteljes és atyailag gondoskodó nemzetiségi politikáján” nem kívánt változtatni. A miniszterelnök úgy vélte, hogy a nemzetiségek meghódításának és az uralkodó állam rokonszenvenné tételének csak egy módja van: a nemzetiségek kulturális és gazdasági standardjának felemelése. Tisza végezetül leszögezte, hogy a magyar állam mindaddig helyesen követte ezt a politikát, amelytől továbbra is elvárta a magyar állameszme jövőbeli diadalát a nemzetiségek körében.⁶⁸⁴

Tisza István Ung, Bereg, Máramaros, Zemplén megyék főispánjaihoz intézett 1914. október 19-én kelt levelében arról érdeklődött, hogy a vármegyék területére betört oroszok tettek-e lépést a skizma előmozdítására vagy a görög katolikus egyház üldözésére.⁶⁸⁵

Az cári seregek első betörését követően a magyar kormányzat azt állapította meg, hogy az orosz invázió politikai célja: a nemzetiségek fellázítása, egyenesen csődöt mondott. Ezzel kapcsolatban a miniszterelnök így nyilatkozott: „A tulajdon elleni bűncselekmények... az illető lakosság szellemi és erkölcsi hátramaradottságának szomorú jelei, de semmiféle mélyreható politikai jelentőséggel, vagy hazaáruló jelleggel nem bírnak.”⁶⁸⁶

Az oroszok első betörést követő kivonulása után az északkelet-magyarországi vármegyék adminisztrációinak képviselői – a főispánok, a főszolgabírók, valamint a körjegyzők – nem mulasztották el megállapítani, hogy a ruszinokat illető ruszofilizmus vádja alaptalan. Sáros vármegye főispánja, Semsey Boldizsár az orosz betörés kapcsán rendeletet adott ki, melyben a magyar rutének hazafias gondolkodását, viselkedését vette védelmébe a ruszinok hazaárulásáról szóló rosszakaratú és alap nélküli híresztelésekkel szemben. Ung vármegye közönsége örömmel üdvözölte a szomszédos vármegyei főispánnak a magyar állameszme támogatását illető állásfoglalását.⁶⁸⁷

1915-ben a katonai hatóságok tovább folytatták a görög katolikus papsággal szembeni vizsgálódásaikat.

⁶⁸³ A miniszterelnök az orosz betörésről. In: Máramaros, I. évfolyam 73.szám. Máramarossziget, 1914. november 8. 1. p.

⁶⁸⁴ Uo.

⁶⁸⁵ Gróf Tisza István összes munkái. 4 sorozat. Második kötet. Levelek, táviratok, távbeszélőn küldött üzenetek, vegyes előterjesztések. 1914 júniustól december végéig. Budapest, Franklin Társulat, 1924. 238. p.

⁶⁸⁶ A miniszterelnök az orosz betörésről. In: Máramaros I. évf. 1914. november 8. 73.szám. 1. p.

⁶⁸⁷ A mi ruténjaink. In: Határszáli Újság, 7. évf. 1914. Október 12. 41. szám.

Ennek egyik eredményeképpen Papp Antal munkácsi görög katolikus püspök 1915. február 20-án kénytelen volt elutasító választ adni Sztáray Gábor ungi főispán azon megkeresésére, hogy Tusztánovicz Oreszt, galíciai komarnoki és Kulcseczki Gregor Zmajljó galíciai állítólagos gör. katolikus lelkészek ungvári papnevelő intézetbe kényszerlakhelyre való elhelyezésük céljából. A püspök megítélése szerint „a politikailag gyanús egyének befogadása még kevésbé lenne előnyös intézetemre, annak növendékei és előljáróira, mert az internáltakkal való esetleges találkozásból és érintkezésből a rosszakarat éppen olyan alaptalan bár, de kellemetlen gyanút kovácsolhatna ellenük, mint aminő gyanúsításban volt részük beregi, máramarosi, és ung megyei lelkészeim közül többeknek az elmúlt hónapokban”. Papp Antal ugyancsak megtagadta a szóbanforgó galíciai osztrák honosságú állítólagos görög-katolikus lelkészek elhelyezését a vezetése alatt lévő munkácsi egyházmegye kolostoraiban, mivel a vallás és közoktatásügyi miniszter 1914. szeptember 17-i rendelkezésében előírta, hogy a magyarországi zárdákban csak magyar polgárságú szerzetesek tartózkodhatnak.⁶⁸⁸

Volosin Ágoston 1959-ben megjelent visszaemlékezésében olvashatjuk, hogy a hatóságok sok ártatlan egyént letartóztattak, üldöztettek, internáltak és megöltek. A lelkészek közül például. letartóztatták: Zseltvay Julijt Izából, Iván Musztyánovicst, Emil Musztánovicst, Mihajlo Gacsakajlova, Boksay Iván, Irinej Legeza, Panczner Kálmán, Konsztantin Bacsinszkij, Julij Bacsinszkij és a tanárok közül, Iván Mihalkut és másokat.⁶⁸⁹

„Amikor egy alkalommal Dragovban élő édesanyámat meglátogattam és a vonatra vártam Szaldobosiban, az egyik magyar tiszt úgy szólt a másikhoz, hogy azt én halljam, hogy az orosz papok mind árulók, a hadműveletek előtt mindegyiket össze kellene terelni vagy pedig bitófára akasztani” – emlékezett vissza Volosin.⁶⁹⁰

Corcek vezérőrnagy, kerületi parancsnok, a magyar királyi kassai honvédkerület parancsnoka 1915. február 18-án a rögtönítelő eljárás kiterjesztéséről értesítette Ung vármegye alispánját, Lőrinczy Jenőt. A hadra kelt sereg legfőbb parancsnoka a rögtönítelő eljárást Liptó, Szepes, Sáros, Abaúj-Torna, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék és Miskolc szabad királyi város területére bíró hatállyal az alábbi bűncselekményre terjesztette ki: „Agyonlövés általi halállal büntetik, aki előleges egyetértés nélkül valamely a hadicikkekre esküvel kötelezett szökevénynek útba igazgatás, álöltözet-

⁶⁸⁸ KTÁL. Fond 4, op. 1., od. zber. 737. 23. p.

⁶⁸⁹ Августин Волошин: Оборона кирилки. Як оборонялись підкарп. русини проти останнього атаку мадярізації перед переворотом? Відбита з Наукового Збірника «Просвіта» в Ужгороді, річник XII. 1936. 1. p.

⁶⁹⁰ Uo.

nyújtás, elrejtés, magánál való szállásadás által vagy bármi más módon segédkezet nyújt és ez által a menekülést elősegíti vagy a szökevény nyomozását és elfogadását megnehezíti.”⁶⁹¹ Továbbá Hudák Béla főhadnagy hadbíró, honvéd ügyész arra kéri Ung vármegye alispánját, hogy a hadra kelt sereg legfőbb parancsnoka által kiterjesztett rögtönítélő eljárást a vármegye területén más hirdetményektől eltérő-feltűnőbb hirdetmény útján az 1912. évi XXXIII. 437 §-a értelmében tegyék közhírré.

Mindemellett az orosz betörések alatt szép számmal voltak példák olyan tettekre is, amelyek a ruszinok hazafias magatartását igazolják.

Buttkay Ferenc, Bereg vármegye főispánja 1915. január hó 26-án ad 1264. számú felterjesztésében, az orosz betörés alkalmával tanúsított önfeláldozó magatartásáért Lizanecz Gergely aklosi törvénybíró és Holonics János szászokai lakos községi bíró megjutalmazását javasolta a miniszterelnöknek. Tisza István a főispáni felterjesztésben foglaltak alapján teljesen indokoltnak látta nevezettek legfelsőbb kitüntetésben való részesítését, ugyanis az orosz invázió alatt a hazafias bátorság és elszántság követendő szép példáját mutatták. A miniszterelnök a belügyminiszternél javaslatba hozta, hogy a vitézségi érem szalagján adományozzák az említett személyek hivatali állásának megfelelő érdemkeresztet. „Ez szerintem igen helyes megkülönböztetés volna nehéz körülmények között tanúsított hazafias bátorság és elszántság jutalmazására” – állapította meg a miniszterelnök a belügyminiszter úrhoz címzett levelében 1915. február 15-én.⁶⁹²

A Földművelésügyi minisztérium kiadásában, Budapesten ruszin nyelven megjelenő *Negyelja* lap elégedetten írt a ruszinok orosz invázió alatt tanúsított magatartásáról: „Örülünk annak, hogy mi ruszinjaink bátran felléptek saját tisztességük védelmében, és egyszerűen megmondták a moszkvai bérenceknek, hogy a velük való rokonságról semmit nem akarnak tudni. Tehát, igaz, hogy Magyarországon a rutének még most is a legpatriótább népek közé tartoznak.”⁶⁹³ Továbbá a cikkben azt is megjegyezték, hogy közöttük is voltak olyanok, akik oroszbarát magatartást tanúsítanak, főleg mióta „Amerikában megismertek az oroszországiakkal és a hamis orosz prófétákkal”.

Gulácsy István, Bereg vármegye alispánja távirat útján ismertette 1915. februárban Sándor János belügyminiszterrel, hogy Halaktovich Bertalan alsóvereckei görög katolikus esperes-kanonokot azért, mert állítólag az oroszok győzelméért imádkozott és a hármas szövetséget gyalázta, egy 14 éves galíciai fiú besúgása alapján a Rákócziálláson állomásozó

⁶⁹¹ KTÁL. Fond 7, op. 1., od. zber. 2635.

⁶⁹² MOL. K 26. 1915–XVI–648 res.

⁶⁹³ Московска орда – Русинь будиться. In: Неделя. 18. évf. 1915.február 22. 10. sz. 1. p.

és parancsnokló német százados rendelkezésére egy magyar tiszt letartóztatta és az iskolába kísértette. Ott kihallgatása után szabadon bocsátották ugyan, de közölték vele, hogy rendőri felügyelet alatt marad, a vele felvett jegyzőkönyvet pedig kiadták további nyomozás végett az alsóvereckeai csendőrőrsnek. A beregi főispán képtelenségnek tartotta a Halaktovich ellen felhozott vádakat, a csendőrséggel szembeni vizsgálódásra kérte fel a belügyminisztert.⁶⁹⁴

Sándor János belügyminiszter 1915. február 26-án 1104 res. szám alatt kelt levelében értesítette Bereg vármegye alispánját arról, hogy a csendőrséget megfelelően utasította, illetve egyidejűleg fölkérte gróf Schönborn-Buchheim Frigyes Károlyt, hogy tapintatosan informálja a német legfelsőbb parancsnokságot Halaktovich, valamint a templomok elfoglalása ügyében. Továbbá a belügyminiszter felszólította a kassai csendőrkerületi parancsnokságot, hogy a csendőrség Halaktovichcsal szemben a legtapintatosabban járjon el. Schönborn gróf közölte a belügyminiszterrel, hogy készsággel fog eljárni ezekben az ügyekben a német katonai parancsnokló tábornoknál. A gróf a belügyminiszterrel folytatott telefonbeszélgetés során közölte, hogy Halaktovich letartóztatásáról ő is hallott, s úgy tudja, hogy az tévedésből történt. Ugyanis Halaktovich ruszin nyelven tartotta a szentbeszédet és miután a német katonák azt gondolták, hogy Magyarországon csak magyar nyelven lehet szentbeszédet tartani, ezt tüntetésnek vették, ezért történt a letartóztatás. A templomok elfoglalásáról nem hallott, de valószínűnek tartja, hogy a templomba azért szállásolták be a katonákat, mert ott igen kevés ház van, a csapatokat pedig fedél alá akarták helyezni. Gróf Schönborn eljárva az ügyben, 1915. március 1-jén kelt levelével megküldte a Kaiserliche Deutsche Südarmeeoberkomandónak hozzá intézett levelét. Eszerint Halaktovichot Wagner Jakab feljelentése alapján Grosz Gellért 5. honvéd tüzérezredbeli hadnagy által tartóztatták le, majd ezt követően Henke német százados elé vezették. Kihallgatása után a német tiszt meggyőződött ártatlanságáról. Szabadon bocsátása Leitner Márton hadnagy fellépésének köszönhető, aki előadta, hogy a Magyar Királyság területén a szláv nyelvű liturgiát törvény biztosítja, és hogy ő kezeskedik Halaktovichért. Gróf Schönborn tapintatos közbelépése folytán a németek is belátták, hogy félreértés történt, és a maguk részéről sajnálatukat fejezték ki. Az eljárását be is szüntették az alsóvereckeai esperes lelkész ellen. Ám Halaktovich a nyújtott elégtétellel nem elégedett meg, és panaszát a miniszterelnök elé vitte. „Kérem, sürgős kegyes intézkedését, mert én kénytelen leszek elhagyni híveimet” – írta az alsóvereckeai esperes lelkész.⁶⁹⁵ A vidék pár hónapra történő kitelepítését javasolta a miniszterelnöknek.

⁶⁹⁴ MOL. K 26. 1915–XII–450–5391. res.

⁶⁹⁵ MOL K26–1915–XII–1333 res.

Ugyanis szerinte a vezetőség és katonaság csak a drága idejét pazarolja az hazaárulók felkutatásakor.

Halaktovich beszámolója szerint a Rákóczi szálláson⁶⁹⁶ tartott miséjén a liturgikus szláv nyelvű prédikációban épp a lopásról is beszélt, mint az akkori idő egyik legaktuálisabb kérdéséről. „Ti az első betöréskor a muszkával együtt loptatok, raboltatok és teljesen tönkretettetek bennünket. A második betöréskor a muszkák benneteket megloptak, megraboltak és teljesen tönkretettek. Elrabolták szarvasmarháitokat, élelmiszereteket, pénzeteket stb.”⁶⁹⁷ – így igyekezett józan meglátásra bírni a helyi ruszinokat az alsóvereckei görög katolikus esperes lelkész.

Sándor János belügyminiszter a Tisza Istvánhoz címzett bizalmas levelében arról írt, hogy a németekkel szemben nem kellene a dolgot tovább feszegetniük, de a magunk embereivel szemben eljárva arra kell törekedni, hogy abba Halatkovich is nyugodjék bele.⁶⁹⁸

Lehoczky Tivadar *Világháborúnk* c. kéziratának második kötetében arról is olvashatunk, hogyan viselkedtek a ruszin lakosok a kárpáti betörés alatt. A munkácsi történetíró eltérő véleményeket közöl ezzel kapcsolatban. Megemlíti, hogy akadtak olyan eltévelyedett hitűek, akik a pápa helyett a cárt látták volna szívesen visszaállított óhitűk élén látni. Ám voltak olyanok is, akik kételkedve fogadták az orosz katonák hitegető, jobb jövővel kecsegtető szavait.⁶⁹⁹ Lehoczky szerint a rutének inkább elhatárolódtak az oroszoktól, s nem keresték velük a kapcsolatot. A történetíró úgy véli, hogy a helyi papokat a legkisebb gyanú sem terhelheti. Papp Antal munkácsi görög katolikus püspök szerint sok bizonyíték van arra, hogy a ruténség hazafiasan viselkedett.⁷⁰⁰ Aage Madelung híres dán író, mint a *Berliner Tagleblatt* haditudósítója az első orosz betörés után beutazta az északkeleti vármegyét. Ő is azt a következtetést vonta le, hogy sok hű támogatója volt a monarchiának.⁷⁰¹

Gulácsy István, Bereg vármegye alispánja 1915. február 2-án az oroszok által megszállva tartott Volóc és Verecke községekben szerzett tapasztalatairól szóló jelentést (837/1915) intézett Sándor János belügyminiszterhez. „Egyszeri kiszállás után szerzett benyomásaim szerint az orosz betörés a nemzeti érdek tekintetéből nem okozott kárt. Sőt úgy látom, hogy ruténjeinknek a háború folyama alatt szerzett azon tapasztalata, hogy a galíciai

⁶⁹⁶ Rákóczi szállás (ukránul Завадка (Zavadka)) település Kárpátalján, a Volóci járásban, Volóctól északnyugatra.

⁶⁹⁷ MOL. K26–1915–XII–1333. res.

⁶⁹⁸ Uo.

⁶⁹⁹ KTÁL. Fond 1555., op., 2., od. zber. 41. 85. p.

⁷⁰⁰ Dénes Sándor. Papp Antal püspök a rutén nép viselkedéséről, In: Ungvári Közlöny, 50. évf. 1914. december 10., 36. szám.

⁷⁰¹ Madelung, Aage: Mikor az oroszok Magyarországon voltak. In: *Máramaros* (Máramarossziget), 1. évf. 1914. november 873. szám. 2. p.

népfelkelők hogyan garázdálkodtak és az orosz hadsereg hogyan fosztogatott és erőszakoskodott közöttük, még közelebb hozta őket a magyarsághoz, amihez kétségtelenül hozzájárul az a körülmény is, hogy a magyar legényég és magyar tisztek nem fosztogattak, nem erőszakoskodtak és mindennek megadták az árát. Erről a nép körében több ízben is volt alkalmam meggyőződni” – olvasható a beregi alispán levele.⁷⁰²

Gulácsy István tapasztalatairól 1915. február 12-én tájékoztatta Jankovich Béla kultuszminisztert. Arra kérte a minisztert, hogy az új élet megkezdéséhez szükséges segílyt a lehető leggyorsabban adják meg a népnek, ugyanis ezáltal is erősödik a hazához való ragaszkodás érzése, az állam védelmébe, a hatóságok gondoskodásába vetett bizalmuk.⁷⁰³

1915 februárjában a görög katolikus ruszinok körében hazafias mozgalom indult el, a papság minél jobb színben igyekezett feltüntetni saját híveit a kormányzat előtt. A régió lakossága az orosz betöréseket követően megvallotta, hogy csak a magyar katona volt jó hozzájuk és humánus, illetve a magyar hatóság volt egyedül az, amely jó és rossz napokban egyaránt gondoskodott róluk. A hazafias mozgalmat a kétszeres orosz betöréstől szenvedett ruszin község, Alsóverecke lakossága indította el.

1915. február 7-én Alsóverecke⁷⁰⁴ község ruszin ajkú lakossága nagy számban jelent meg a járási főszolgabírói hivatalban. A nevükben Griga György községi bíró a következő kérelmeket tolmácsolta Nagy Ernő főszolgabíró előtt: „Mi, alsóvereckeai görög katolikus vallású lakosok vallásunkhoz és hazánkhoz híven kijelentjük, hogy szívvel-lélekkel, nyelvben és viseletben magyarok vagyunk, óhajtjuk és akarjuk, hogy minket többé sem oroszoknak, sem pedig ruténeknek ne nevezzenek, és ne hívjanak. Görög katolikus magyarok vagyunk, őseinkhez híven szeretjük hazánkat. Ezek után kérjük a főszolgabíró urat, hogy illetékes helyeken ezen akaratunkat tolmácsolni szíveskedjék: kérjük az illetékes egyéneket és hatóságokat, miszerint előmozdítani méltóztassanak, hogy templomunkban és iskoláinkban magyarul imádkozhassunk és magyarul tanítsák gyermekeinket. Kérjük továbbá a naptáregyesítést, mivel mi ellenségeinkkel és kifosztóinkkal, az oroszokkal együtt ünnepelni nem akarunk, szívünk vágya, hogy magyar testvéreinkkel együtt ünnepeljünk. Szóval magyarok akarunk lenni szívvel-lélekkel, nyelvben, érzésben és viseletben is.”⁷⁰⁵ Tisza István szinte rögtön, február 19-én reagált az alsóvereckeiek nyilatkozatára. Nagy érdeklődéssel olvasta Buttkey Ferenc, Bereg vármegye főispánjának erről szóló levelét. „Amennyiben valóban spontán dologról van szó, amelyben a lakosságnak az oroszok iránti ellenséges

⁷⁰² MOL. K 26. 1915–IX–922

⁷⁰³ MOL. K 26. 1033. csomó–1915–IX. res. 26. p.

⁷⁰⁴ Ма Нижні Ворота (Nizsni Vorota)

⁷⁰⁵ A rutének ébredése. In: Ung, 53. évf. 9 szám, 1915. február 28, 1. p.

érzülete s ennek egészséges hatása nyilvánul, igen fontos és örvendetes dolog, s nagyon szívesen fogom azt a legmelegebben támogatni. Csak arra kérlek, ne erőszakoljátok azt, ne hajtsátok mesterkéltén bele a népet olyan magatartásba, amely lelki világával ellentétbe áll, mert ez minden pillanatnyi látszólagos siker dacára utólag súlyosan megbosszulná magát”⁷⁰⁶ – olvasható a miniszterelnök főispánhoz címzett levele.

Tisza István tudakozódván a hazafias mozgalom felől, 1915. február 28-án Csernoch János hercegprímáshoz intézett levelében közölte, hogy a ruszinok hazafias mozgalma teljesen spontán keletkezett, és visszhangot keltett az orosz betörés által szenvedett lakosság lelkében.⁷⁰⁷

A pénzügyminiszter a vallás-, és közoktatásügyi miniszter javaslatára 1915 februárjában hozzájárult, hogy a ruszinok között megmutatózó skizmatikus törekvések ellensúlyozására évenként 25-30 görög katolikus papi családból származó főiskolás megbízható internátusokban való elhelyezését támogassák.⁷⁰⁸ Így 1915-től kezdve több, a munkácsi, eperjesi és hajdúdorogi görög katolikus egyházmegyei papi családokból származó jó magaviseletű főiskolai hallgatót részesítettek taníttatási kedvezményben és a pesti Szent Imre Kollégiumban helyezték el őket. Az ösztöndíj odaítélése előtt a vallás- és közoktatásügyi miniszter kikérte a szóban forgó vármegyék főispánjainak véleményét is.⁷⁰⁹

Az alsóvereczeiek kezdeményezéséhez csatlakoztak a többi verhovinai falvak lakosai is. Kabáczy Rezső, latorcafői⁷¹⁰ görög katolikus lelkész munkácsi püspökhöz intézett leveléből kiderül, hogy hitközségéből tízen csatlakoztak az alsóvereczeiek küldöttségéhez. A latorcafői hívek méltatlankodva jegyezték meg, hogy szégyenlik azt, miszerint közülük csak tíz ember legyen magyar, ők is mindannyian magyarok akarnak lenni és görög katolikus magyaroknak akarnak neveztetni s nem oroszoknak.” Ezen kívánságuk jegyzőkönyvbe vétele céljából hitközségi gyűlés összehívását kérik. Továbbá arra kérik lelkészüket, hogy ügyüket tudassa a munkácsi püspök úrral, aki majd segít nekik kívánságuk keresztülvitelében. Kabáczy hívei kérésnek eleget tévén Latorcafőn 1915. február 11-én délután négy órakor a parochialis épületében hitközségi gyűlést hívott össze. A főszolgabíró jegyzőkönyvbe vette, hogy Latorcafő hívei többé nem akarnak oroszoknak neveztetni. „De most fogja látni a hivatalos, s nem hivatalos Magyarország, hogy ti vagytok a legédesebb leghívebb honpolgárai az édes Magyar hazának. Örül a lelkem, hogy az én híveim tették ezt. Örülni fog az egész politikai

⁷⁰⁶ Gróf Tisza István összes munkái. 4. sorozat. Harmadik kötet. Budapest, Franklin Társulat, 1926. 123. old

⁷⁰⁷ Uo. 136. old

⁷⁰⁸ A Monarchiához hű kárpátukrán értelmiség nevelése. In: Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából. 1914–1918. összeállította Iványi Emma. Budapest, Akadémia Kiadó, 120. p.

⁷⁰⁹ SA PO, P. Sarisska zupa, Hlavny zupan. 1916/83. 93 doboz

⁷¹⁰ Latorcafő: *Латорцафь*. A trianoni békeszerződés előtt Bereg vármegye Alsóvereczei járásához tartozott.

Magyarország, de örülni fog az egész keresztyén Magyarország is”⁷¹¹ – ezekkel a szavakkal zárta le a gyűlést a latorcafői lelkész.

Halaktovich Bertalan kanonok, alsóvereckei esperes lelkész 1915. március 19-én kelt levelében azt javasolta Papp Antal munkácsi püspöknek, hogy ne a világi hatóság, hanem a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye feje vezesse a nép hazafias mozgalmának egész kérdését. Azt javasolta, hogy a munkácsi püspöktől induljon ki minden olyan mozgalom, kérdés, kérelem, amely a ruszin nép vallási-hitbeli életéhez tartozik. Halaktovich Bertalan azt is megjegyezte, hogy a mozgalomnak igen nagy hatása lesz a kormánynak, a sajtónak, a hatóságoknak a ruszin néppel és a görög katolikus papsággal szemben tanúsítandó magatartására és érzelmére.⁷¹² Tehát mindebből arra következtethetünk, hogy a ruszinok körében jelentkezett mozgalom nem volt csupán ösztönszerű, alulról kibontakozó társadalmi reflexió az orosz betörésekre.

Volosin Ágoston szerint sem spontán hazafias mozgalomról volt szó, amiről 1936-ban tett említést az *Оборона кирилики (A cirill betű védelmében)* című Ungváron megjelent kiadványában. Szerinte a legaktívabb egyházi magyarosító Melles Emil⁷¹³ parókus volt, aki a Görög Katolikusok Országos Bizottsága nevében felhívásokat intézett a ruszin görög katolikus parókiákhoz, hogy azok kívánják a magyar liturgiát. Majd ezt követően az alsóvereckei, csontosai és más szintiszta görög katolikus felekezetű ruszin falvak lakosai memorandumot intéztek, hogy ők nem ruszinok, hanem görög katolikus magyarok, továbbá követelik az új kalendárium és a magyar liturgia bevezetését.⁷¹⁴

Miközben maga Volosin közvetlenül az összeomlás előtt, a Munkács egyházmegyei Kántor Tanító Egyesület 1918. szeptember 5-i közgyűlésen örvendezve a következőket állapította meg: „Az a nép, amelyet mi tanítunk, mi vezetünk, a világháború megpróbáltatásai között oly példaszerűen tette le az Egyház és a haza iránti hűség, a honvédelmi kötelességtudásnak nagy érettségi vizsgálatát. Igen, Tisztelt Uraim! Mi büszkén állapítjuk meg, hogy a hazai rutén nép szembeszállt a kísértés, csábítás erejének, az ellenséges betörés

⁷¹¹ MOL. K 26. XVI–1915–1452–1037. cs.

⁷¹² KTÁL. F 151, op. 4., od. zber. 1479. 8. p.

⁷¹³ Melles Emil (1857–1932) – görög katolikus parókus. A teológiát Ungváron és Esztergomban végezte. 1900-ban Szatmár megye főesperesévé, illetve a Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága Szatmár megyei elnökévé nevezték ki. Ő volt az 1905-ben létrehozott budapesti görög katolikus egyházközség első parókusa, ahol 1909-ben a Szentszék engedélyével áttért a Gergely-naptár használatára.

⁷¹⁴ Августин Волошин: Оборона кирилики. Як оборонялись підкарп. русини проти останнього атаку малярізіції перед переворотом? Відбита з Наукового Збірника «Просвіта» в Ужгороді, річник XII. 1936. 4. p.

alkalmával sziklaszilárdan megőrizte hazafias tradícióit és nem esett a hit- és hazaellenes áldemokrácia tüzébe!”⁷¹⁵

Tisza István 1915. február 12-én táviratban kérte Sztáray Gábort, Ung vármegye főispánját, hogy állapítsa meg, az oroszok vittek-e el polgári egyéneket fogságba, és ha igen, azok nevét, foglalkozását és lakóhelyét tudassa vele. Dr. Blasovszky Miklós, a Nagybereznai járás főszolgabírója 1915. szeptember 27-én közölte Sztáray Gábor főispánnal azoknak a személyeknek a neveit, akiket a cári csapatok magukkal hurcoltak járása területéről: Fenyvesvölgy községből: Hricsák György (45 éves), Lenyó Ihnát (22 éves), Genik Mihály (18 éves), Iszajszki György (50 éves), Fedics Mihályné 15 éves fia. Kiesvölgy községből: Turusz Miklós (10 éves), Kucsirka György (13 éves). Határszög községből: Ivaskovics Irma (18 éves), Kelemecz Anna (19 éves). Erdőludas községből: Hotra Sztankó (28 éves), Oleny Stefán 22 éves.⁷¹⁶

Hodor Viktor, az Ökörmező járási főszolgabírója a *Máramaros* című lap 1915. március 28-i számában a következő eseteket ismertette: Kurtyák Mihály alsóhidegpataki gazda egy hónapig rejtegetett házában három magyar katonát: Baán Endre tartalékos őrmestert, Horváth János egészségügyi katonát és Kanics István 32. vadász-zászlóaljbeli tizedest. Soplyák Vaszily kelecsényi lakos hat orosz gyalogost rejtegetett mindaddig, míg az osztrák–magyar csapatok nem értek el a községbe, s akkor hozzájuk vezette őket.⁷¹⁷

Hogy a járás lakosságának hazafias magatartását a katonai parancsnokságok is mennyire méltányolták, a magyar királyi kolozsvári 21-3 népfelkelő dandárhoz intézett és Alsóhidegpatak községére vonatkozó 81-1915 számú jelentése fényesen igazolja, mely így szól: „Arra való tekintettel, hogy Alsóhidegpatak község fent megnevezett polgárainak ezen magatartása fölülte szép megnyilatkozása volt a hazafiúi érületnek és bátorságnak, bár kiadásuk megtérítését nem kívánták méltányosságból, s főként a hazaszeretet és hazafias érzelmek ápolása és további fokozása céljából a fent nevezett lakosok kiadásainak megtérítését és megjutalmazásukat, Alsóhidegpatak község összes lakosai részére pedig a háború által okozott kárnak megkülönböztetett mérvben való megtérítését javaslom.” Ezzel kapcsolatban a főszolgabíró megjegyezte, hogy a népfelkelő dandárparancsnokság a felsorolt egyének kiadásai megtérítése céljából 450 koronát küldött.

Szintén Hodor Viktor beszámolójából tudjuk, hogy a cári csapatok a Máramaros vármegyei Ökörmezői járásból magukkal hurcoltak 238 ruszin ajkú és 152 izraelita egyént.

⁷¹⁵ Darás Gábor: A Ruténföld... i.m. 97. p.

⁷¹⁶ KTÁL. Fond 4, op.1, od. zber. 737. 19. p.

⁷¹⁷ Hodor Viktor szolgabíró. A második orosz betörés az ökörmezői járásba. In: *Máramaros*, 51. évf. 1915. március 28. 13. szám.

Az elhurcolás okául az izraelitákra nézve azt adták elő, hogy általuk olyan hírek kerültek a világsajtóba, melyek az oroszokat barbár tettekkel és gyújtogatással vádolják, „ezért tehát bűnhődniük kell”. Amíg a rutén ajkú egyéneket olyan kecsegtető ígéretekkel vitték magukkal, hogy Oroszországban adómentes, ingyenes földet, lakóházat és gazdasági felszerelést kapnak.⁷¹⁸

Máramaros vármegye közigazgatási bizottsága 1915 második felére vonatkozó jelentésében azzal a kéréssel fordult a kormányhoz, hogy a háború előtti években megmutatkozott, a nemzeti egység megbontására irányuló skizmatikus mozgalom esetleges megismétlődésének meggátolása érdekében, a háború utáni időre tervezett reformmunka programjába Máramaros vármegyét az első helyre állítsák. A jelentés szerint 1915-re a skizmatikus mozgalom a megyében elcsitultnak látszott. De kilátásba helyezték annak újbóli megindulását. Az államellenes törekvésekkel szemben leghatásosabbnak az állami népoktató intézkedések fejlesztését és bővítését tartották.⁷¹⁹

A görög katolikus egyház központi sajtókiadványa, a *Görög Katholikus Szemle* az első orosz betörést követően a helyi ruszin lakosságból származó görög katolikus hívek a cári katonákkal szembeni példás hazafias magatartásáról esetbemutató leírásokat közölt a konkrét érintettek személyes adatainak közlésével. Így például Musztányovics Emil taracújfalui görög katolikus lelkész felsorolta azon híveit, akiket mindvégig lojális magatartás jellemezte.⁷²⁰ „Híveim a legnagyobb lelkesedéssel, örömmel és hűséggel fogadják a felmentő és felszabadító német katonaságot. 117 házszámból álló parochiám minden egyes házszáma adott a német lakosságnak ingyen szénát és fát. Hitközségem emelte az első honvéd emléket a táborban, már ott áll a Kárpátok tetején a határon 17 vitéz magyar honvéd sírján. ...Íme így viselkedett kárpátaljai népünk a szeptember 26-i és december 6-i muszka-betörés után és alatt. „Gens fidelissima” volt az mindig” – összegezte Musztányovics Emil.⁷²¹

1915 áprilisában Bánffy Miklós⁷²² közölte Tisza István miniszterelnökkel a német hadsereg-parancsnokság szóbeli üzenetét, miszerint Bereg vármegyében internáltak egy ruszin papot – Natolya Mihályt – és annak fiát, valamint megfigyelés alatt tartják az ungvári

⁷¹⁸ Hodor Viktor szolgabíró. A második orosz betörés az ökörmezői járásba. In: Máramaros, 51. évf. 121915. március 21. szám

⁷¹⁹ MOL. K26. 1916–XXXII–618

⁷²⁰ A lelkész által felsorolt személyekre vonatkozó adatokat lásd a 3. számú mellékletben.

⁷²¹ Fidelissima gens. In: Görög Katholikus Szemle. 16. évf. 1915. október 10. 41. szám. 1. p.

⁷²² Bánffy Miklós (1873–1950) – Politikus, író, majd később a Bethlen-kormány idején a külügyi tárcát töltötte be. Egyetemi tanulmányait Kolozsváron és Budapesten végezte. 1906-tól 1909-ig Kolozs vármegye és Kolozsvár főispánja. 1901-től szabadelvű programmal, 1910-től pártonkívüli hatvanhetes programmal képviselő. Később csatlakozott a Nemzeti Munkapárthoz. A háború kitörésekor az erdélyi hadtesthez vonult be, később 1915-ben a német Süd-Armee Commandóhoz osztották be Munkács központtal. In: Magyar életrajzi lexikon. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967. 104. p.

Szent Bazil kolostort, ahol szükség esetén házkutatást is végeznének. Bánffy ebben az időben bizalmas politikai megbízást teljesített Munkácson, abból a célból, hogy szem előtt tartva a ruszin lakosság érdekeit, jelentéseket tegyen a kormánynak.⁷²³

Tisza nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a németek kellően informálják a Bereg megyei papság és lakosság magatartására vonatkozólag. Szerinte a katonai részről megszerzett információkat még egy olyan embernek is meg kell rostálnia, aki az ottani emberek és viszonyok alapos ismerője. Erre a feladatra Tisza Buttkey Ferencet, Bereg vármegye főispánját tartotta legmegfelelőbbnek. Tisza Bereg vármegye főispánjához intézett levelében irányadó elvként azt javasolta, hogy a németek által hadseregük biztonsága szempontjából kívánt intézkedéseket a legmesszemenőbb előzékenységgel kell fontolóra venni. Például ha a szóban forgó ruszin papot a vármegye főispánja tisztességes embernek ismerte, akkor valamely, a hadműveletektől jól távol eső internálását közös megegyezés alapján lenne célszerű keresztülvinni, hogy az önkéntes eltávozás jellegével bírjon. „Kérlek kövess el mindent, hogy meggyőzd őket (német hadsereg parancsnokság – T. Á.) arról, miszerint a magyar kormány s a magyar hatóságok teljes odaadással és eréllyel megtesznek mindent, ami a hadsereg biztonsága szempontjából feltétlen szükséges, másfelől pedig figyelmeztessd őket a denunciálás veszedelmére és óvd meg attól a naiv könnyen hívóségtól, amely a mi hadseregünk hírszerző szolgálatát olyan szomorúan jellemzi” – írta Tisza István 1915. április 19-én keltezett levelében Gulácsy Istvánnak, Bereg vármegye alispánjának.⁷²⁴

1915. április 22-én Natolya Mihály dombosteleki parochiáján Benes Róbert császári és királyi főhadnagy és egy hadnagyi rangban lévő megbízott házkutatást tartottak. Mivel Natolya Mihály görög katolikus lelkész eközben épp Budapesten tartózkodott, így a hatóságok csak ifj. Natolya Mihályt találták otthon. A házkutatás során orosz nyelvű leveleket kerestek, amire a lelkész fia azt válaszolta, hogy Magyarországon a lelkészek nem szoktak sem hivatalos, sem pedig magánlevelezést folytatni orosz nyelven. A vizsgálat során a megbízott hangot adott azon meggyőződésének, miszerint ők tudják, hogy az összes görög katolikus pap russzofil érzelmű, és intézkedni fognak mindegyikük internálása iránt. Benes főhadnagy kijelentette: „Az az Ungvár egészen russzofil, s az ottani papok között egy nagy russzofil szövetség van.” Az ismeretlen egyén feljelentése alapján tartott házkutatás során a német katonaság semmi gyanús dolgot nem talált házában. Majd átkutatván a templomát is, ott kifogásolta, hogy miért használnak templomainkban ószláv egyházi könyveket. S emiatt

⁷²³ Major Zoltán: Siker és eredmény – Bánffy Miklós, a külügyminiszter tevékenységének mérlege. In: Bánffy Miklós–emlékkonferencia. 2013. december 18. Szerk.: Papp Endre. Budapest, Magyar Művészeti Akadémia, 2014.

⁷²⁴ MOL. K26. XVI–1915–2146–1037. cs. 2–3. p.

ruszofilnek jelentette ki a lelkészt és kérte internálását. Natolya Mihály görög katolikus lelkészt a német Süd armee-Kommandó megkeresésére a császári és királyi hadbíróóság Munkácsra kísértette és ott kényszerlakhelyre telepítették.⁷²⁵

Papp Antal közbenjárva Natolya Mihály dombosteleki görög katolikus lelkész meghurcoltatása ügyében, 1915. április 17-én kérte a miniszterelnököt, hogy intézkedjék nevezett lelkész sürgős szabadon bocsátása érdekében. Továbbá kérte a magyar kormányt, hogy világosítsák fel a Máramaros, Bereg, Ung és Zemplén megyékben működő német katonai parancsnokságukat felfogásuk téves voltáról, győzzék meg őket a munkácsi görög katolikus papság hazafias megbízható magatartásáról, illetve oltalmazzák a papságot a zaklatásoktól, elhurcolásoktól és internálásoktól. Ezzel szemben Bereg vármegye főispánja, Gulácsy István szerint Natolya Mihály kapzsi természetű, erőszakos hajlamú ember, aki vagyoni előnyök hajszolása közben nem válogat az eszközökben. Bár hazafiságát a főispán sem vonta kétségbe. Végül is belügyminiszteri leirat értelmében a dombosteleki görög katolikus lelkész visszatérhetett községébe és ott a vármegye alispánjának szigorú ellenőrzése alatt folytathatta működését.⁷²⁶

Az Alsóvereckei járás községei nevében Bereg vármegye törvényhatósági bizottsága 1915. április 27-én határozatot fogalmazott meg, melyben kérték, hogy templomaikban magyarul imádkozhassanak, iskoláikban gyermekeiket magyarul tanítsák, a naptáregyesítés keresztülvitessék, s őket többé nem ruténeknek, sem kisorozoknak, hanem görög katolikus magyaroknak nevezzék. A *Ruténjeink – magyarok* című határozatot továbbították Tisza István magyar miniszterelnöknek.

A magyar kormány a nevezett községek lakosságának eme hazafias törekvését a legnagyobb jóindulattal igyekezett felkarolni, s azok mielőbbi megvalósítását a maga részéről is hatékony módon próbálta elősegíteni.⁷²⁷ A határozat megállapította, hogy az orosz betörés diadalmas visszaverése után pedig még nagyobb erővel nyilvánult meg ruszinok magyarságérzete. „Ez a nép az oroszoknak a Kárpátokban véghezvitt hallatlan garázdálkodásai után egészen tisztán látván már, mit várhatott volna a „szabadító” orosz hatalomtól, energikus elhatározással végképpen kíván elszakítani minden köteléket, amely vallási szokásban és faji tekintetben az oroszországhoz fűzi” – olvasható az Alsóvereckei járás községeinek határozatában.⁷²⁸ Ennek az elhatározásnak különösen impozáns jelét adja Bereg vármegye Alsóvereckei járásának következő községeinek hazafias mozgalma: Alsóhatárszeg,

⁷²⁵ KTÁL Fond 151, op. 25, od. zber. 2431. 5. p.

⁷²⁶ Uo. 11. p.

⁷²⁷ MOL. K 26. 1915–XII–450. 19. p.

⁷²⁸ Uo. 20–22. p.

Felsőhatárszeg, Volóc, Nagycserjés, Perekháza, Beregbárdos, Hidegrét, Beregsziklás, Izbonya, Szarvasháza, Vezérszállás, Felsőgereben, Rekesz, Zugó, Kanora, Kisszolyva, Jávor, Felsőverecke, Ábránka, Tincsor, Rákócziszállás, Verebes, Újrosztoka, Medvefalva, Csendes, Katlanfalva, Sebesfalva, Bagolyháza, Miskafalva, Borzfalva, Latorcafő. Mindezek a községek nem csupán a községi képviselő-testületi közgyűlésen hoztak több hazafias határozatot, hanem a községek görög katolikus lakossága külön is megjelent a járási főszolgabírónál és számos aláírással ellátott kérvényben terjesztette elő fentebb már ismertetett kívánságait, kérve a főszolgabíró, hogy ezeket a kívánságokat illetékes helyen tolmácsolja.

Ung vármegye az 1915. szeptember 16-án hozott közgyűlési határozatában üdvözölte az Alsóvereckei járás görög katolikus lakosságának hazafias érzelmű megnyilvánulását és határozatát – derült ki Sztáray Gábor Sándor belügyminiszterhez intézett 1915. szeptember 20-i jelentéséből. Az alsóvereckeiek nyilatkozata kapcsán dr. Hadzsega Bazil görög katolikus kanonok szólalt fel, s a kérdést a bizottság által nem várt beszédében fejtegette: „A beregi átirat úgymond azt említi, hogy a hívők magyarul imádkozhassanak. Ezt cselekedte eddig is bárki, azonban ha az átirat a szertartás nyelvét gondolná, az már más kérdés. A helyi lapok is foglalkoztak azzal az óhajjal, hogy a cirill betűket küszöböljék ki. Ezt a törekvést nem helyeselheti, mert a cirill betű megszentelt keresztény találmány. A szegény ruthén népet a cirill betűk alapján nyugvó ősi hite tartotta meg a katolikus vallásnak és a hazának. Ne dobjunk üszköt a jó egyetértés közé.” Hadzsega beszédjére a csalódott bizottság érzelmeinek dr. Zombory Dezső bizottsági tag adott hangot, majd Bánóczy Béla vármegyei főjegyző reflektált dr. Hadzsega azon kijelentésére, hogy „ne dobjunk üszköt az egyetértés közé”, s fejtegette, hogy ez a határozat minden, csak nem üszök. Ha úgymond a vármegye nem fejezné ki örömét az alsóvereckeiek kérelme és határozata felett, akkor ez a vármegye és bizottság nem is lenne magyar – tette hozzá Bánóczy.⁷²⁹

Az Ung megyével határos Sáros vármegye törvényhatósági bizottsága még 1915. július 23-án a rendszer évnegyedi közgyűlésén hozott határozat alapján feliratot intézett az alsóvereckei járásbeli lakosság hazafias törekvéseinek lelkes támogatására vonatkozólag Tisza István miniszterelnökhöz. Válaszul a magyar kormány biztosította Sáros vármegye közönségét arról, hogy a nevezett járás lakosságának szóban forgó hazafias törekvéseit a legnagyobb jóindulattal szándékozik felkarolni, s rajta lesz azon, hogy azok mielőbb megvalósuljanak.⁷³⁰

⁷²⁹ MOL. K 26. 1915–XII–450–5391. res.

⁷³⁰ MOL. K 26. 1915–XII–4042 res. 450.alapszám

Buttkay Ferenc, Bereg vármegye főispánja 1915. augusztus 12-én felterjesztette a miniszterelnökhöz a borzsovavölgyi görög katolikus híveknek a kormányhoz intézett kérvényét.⁷³¹ A borzsovavölgyi görög katolikus egyházkerület küldöttsége 1915 augusztusában memorandumot intézett Tisza Istvánhoz, amelyben köszönetüket fejezték ki a miniszterelnöknek, hogy a gyanúsítások és meghurcolások idején védelmükre kelt. A világháború tanulságának tekintették, hogy végre sikerült bebizonyítani a rutén nép hűségét. Úgy vélték a rutén kérdés a pánszlávizmus terjesztése óta sürgős beavatkozást kíván. Kijelentették a következőt: „A háború tanította legekleatásabbul, hogy a magyar nemzeti állameszme a nép körében vonzó erőt tudott gyakorolni.”⁷³² Szerintük nagyobb erővel és odaadással kell majd ápolni a magyar nemzeti eszmék iránti hűséget. A rutén nép közvetlen vezetőitől várták a hitbéli és nemzetiségi egység megteremtését. A rutén kérdés rendezésére egy állami akció megindítását szorgalmazták. Végül leszögezték: „A magyar nép meglátta a világháború tükrében, hogy a testvérnép jó és balsorsban osztályosa volt az államfenntartó nemzetnek, s mint ilyen megérdemli, hogy anyagi és szellemi boldogulása továbbra is istápolassék.” A memorandumot a következő mondattal zárták: „Isten áldd meg a magyart, jó kedvvel, bőséggel: hogy testvériesen megossa azt a hűséges ruténnel.”⁷³³

A máramarosi rutén és román lakosság vezetői 1915 augusztusában megjelentek Nyegre László máramarosi főispán előtt abból a célból, hogy eljuttassák hűségnyilatkozatukat a magyar királyhoz. A máramarosi rutének és románok nem először teszik ezt. „A ruthénség tántoríthatatlanul halad azon az úton, amelyet a nagy Firczák Gyula püspök kijelölt számukra. Firczák, a ruthénség Deák Ference, a béke kontemplatív napjaiban bölcsen kifejtette, hogy a ruthénség jövőjét csak magyarságba való beolvadás biztosíthatja. Sőt gyakorlatilag is rálépett ennek az elvnek a megvalósítására, amikor az összes máramarosi ruthén felekezeti iskolákat magyar tannyelvűeknek deklarálta.”⁷³⁴

Ugyanakkor a máramarosi rutén papság Balogh Mihály prépost vikárius vezetésével nagyszámú küldöttséggel jelent meg a máramarosi főispán előtt. A papság vezére kifejtette, hogy a ruszin nép papsága legnagyobb mértékben érezte a háború anyagi és erkölcsi szenvedéseit, amelyek közül a legfájóbb volt az a meggyanúsítás, amely a háború elején bizonyos társadalmi körök részéről illették őket. Igaz, hogy maga a miniszterelnök elismerően értékelte a görög katolikus papság háború idején tanúsított hazafias magatartását. A főispán

⁷³¹ MOL. K 26. 1916–352 res–1072 cs.

⁷³² Uo.

⁷³³ KTÁL Fond 4, op. 1, od. zber. 738. 12. p.

⁷³⁴ Mindannyian együtt. In: Máramaros, 51. évf. 1915. augusztus 1. 31. szám. 1. p.

kérte őket, hogy továbbra is szenteljék életüket nagy nemzeti hitvallásuknak, meg nem tántorodva hűséges magyarságukban.⁷³⁵

Tisza István 1915. november 28-án Buttkay Ferenc (Bereg), Nyegre László (Máramaros), gr. Sztáray Gábor (Ung) főispánoknak címzett levelében⁷³⁶ arra kérte a megyei tisztviselőket, hogy állapítsák meg, valóban igaz-e a *Pesti Hírlap* 1915. november 11-i számában megjelent hír, miszerint Papp Antal munkácsi püspök megfenyegette azokat a papokat, akik részt vettek az alsóvereckei járási hazafias mozgalomban. A *Pesti Hírlap Ungvári körlevél* cím alatt megjelent cikkében közölte Papp Antal körlevelét: „Felmerült esetekből sajnálattal kellett meggyőződnöm arról, hogy egyes lelkészek előzetes főhatósági engedély nélkül olyan kérdéseket visznek a nyilvánosság elé, melyek világi hatóságok közrevonása által semmiképp nem oldhatók meg. Az egyházmegye nevében illetéktelenül nyilatkozó ilyen lelkészek eljárása az egyházi törvényeket mélyen sérti és ezen körülményből azt kell következtetnem, hogy egyházmegyénkben feledésbe merültek az idevonatkozó pápai rendeletek és kánonok, melyek az egyházas szellem szigorú megőrzését parancsolják és csak ennek tudható be, hogy némelyek feljogosítva érzik magukat arra, hogy az egész egyházmegye, az egész hívő nép nevében beszéljenek. Azért szükségét látom annak, hogy az alábbi kánonokra és pápai rendeletekre oly figyelmeztetéssel hívjam föl Nagyon tisztelendőségetek figyelmét, hogy azok ellen vétőkkel szemben a jövőben kénytelen leszek a legszigorúbb eljárást folyamatba tenni.”⁷³⁷ Szintén a fővárosi lap híradásából tudjuk, hogy az ungvári püspök három általános pápai rendeletet közölt, melyek szerint a papok kötelesek előzetesen az egyházi főméltóságoknak bemutatni a nagy nyilvánosságra szánt, a teológiára és vallási életre vonatkozó írott szándéknyilatkozatokat. A *Pesti Hírlap* munkatársai szerint a munkácsi püspököt félrevezették, ugyanis körülötte sok irigye lehet annak a néhány bátor falusi papnak, akik „finom előrelátással országos mozgalmat indítottak, melynek hullámai elsöprik az ungvári konzisztórium maradi, vaskalapos bölcsességét. A jövő eseményei, a magyar nyelv és szellem közeli győzelmei nem az ungvári körlevélnek, hanem a megfenyegetett papoknak fognak igazat adni” – állapította meg a *Pesti Hírlap*.

Sztáray Gábor a *Pesti Hírlapban* megjelent *Ungvári körlevél* tárgyában hozzá érkezett megkereséssel kapcsolatban megjegyezte, hogy cikk olyan értelemben, hogy a püspök épp a

⁷³⁵ Tisztelgések a főispánnál. In: Máramaros, 51. évf. 1915. augusztus 1. 31. szám. 1. p.

⁷³⁶ Gróf Tisza István összes munkái. A Magyar Tudományos Akadémia. 4. sorozat. Negyedik kötet. Budapest, Franklin-társulat, 1927. 292. p.

⁷³⁷ Az ungvári körlevél. In: *Pesti Hírlap* 37. évf. 1915. november 14. 317. szám. 33. p.

vereckeai hazafias nyilatkozatokban való részvétel miatt fenyegette volna meg a görög katolikus papokat, nem fedi teljesen a valóságot.⁷³⁸

Ung vármegye tisztségviselőit a vármegye határszéli fekvésénél fogva igen nagy feladat elé állította a háború. Az ellenség három alkalommal történő betörése következtében a megye hadszíntérré vált. Sztáray Gábor, Ung vármegye főispánja az 1915. szeptember 8-án kelt levelében Sándor János belügyminiszternél javaslatba hozta azoknak a tisztségviselőknek a kitüntetését, akik a háború okozta hivatali terhek fősúlyát viselték s tevékenységük által a hadviselés ügyének nagy szolgálatot tettek.⁷³⁹ Többek között Lőrinczy Jenő⁷⁴⁰ alispánt, Szieber Ede nagybereznai főszolgabíró⁷⁴¹ és Berzeviczy István⁷⁴² Ungvár város rendőrkapitányát és Pukán Emil⁷⁴³ havasközi körjegyzőt. Ez utóbbi a Havasköz községben megjelent mintegy 11 orosz tiszttel szemben szintén a legnagyobb eréllyel lépett fel, figyelmeztetve őket a Galíciában elkövetett rablás és pusztítás következményeire. Igyekezett meggyőzni őket, hogy a pusztítást és a rablást a nép nem érdemli meg s az ártatlan népnek kirablása és pusztítása nem hoz dicsőséget fegyvereikre.⁷⁴⁴ Az alispán szerint a betörések elsősorban a határ-rendőrkapitányságokra róttak súlyos terheket róttak.⁷⁴⁵

Az orosz betörések alatt számos olyan vád érte a helyi görög katolikus papságot, amelyek kétségbevonták hazafiasságukat és az állam iránti lojalitásukat. Tisza István nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a német hadsereg kellően informálja őt a Bereg megyei papság és lakosság magatartására vonatkozólag. Megállapíthatjuk, hogy bár a ruszinok tömegesen nem álltak át az orosz csapatok oldalára az 1914–1915-ös orosz betörések idején, tudunk esetekről, hogy a helyi lakosok oroszbarát szimpátiát mutatva együtt fosztogattak az orosz katonákkal. A különböző esetek vizsgálatának a forrásbázisa viszonylag szegény, mivel az arról szóló anyagokat a sajtó cenzúrakorlátozás miatt nem publikálta, az állítólagos „hazaáruló” ruszinok kivégzéseit igazoló dokumentáció pedig nem maradt fenn.

⁷³⁸ MREFZSL Tisza iratok. 1915. 27 cs.63-64.

⁷³⁹ KTÁL Fond 4, op. 9, od. zber. 825.

⁷⁴⁰ Lőrinczy Jenő alispán 1877-ben lépett a vármegye szolgálatában. Ungvári főszolgabírói állásából 1898-ban a vármegye főjegyzőjévé, 1901-ben a vármegye alispánjává választott. Fáradhatatlan, kiváló szolgálatának elismeréséül 1912-ben a III-ad osztályú vaskorona-renddel lett kitüntetve.

⁷⁴¹ Az ellenségtől háromszori betörést szenvedett járás szolgabírája és egyben katona ügyi előadója fáradhatatlan tevékenységet fejtett ki úgy a közigazgatási, mint a katona ügyek végzésénél.

⁷⁴² A polgárőrség kivételes úton való megszervezésével szerzett érdemeket.

⁷⁴³ Az egyetlen az ellenség által megszállott községek jegyzői között, ki az ellenség bejövetele idején helyén maradt s élete kockáztatásával is eleget tett hivatalos kötelességének.

⁷⁴⁴ KTÁL. Fond 4, op. 9, od. zber. 825. 8. old

⁷⁴⁵ Uo. 4. p.

3. A cirill ábécé használatának felszámolására tett kísérletek Északkelet-Magyarországon

Magyarország északkeleti része két görög katolikus egyházmegye területét foglalta magába: a munkácsit és az eperjesit. Ezen egyházmegyék vallási életében a papság és a hívek többségükben cirill ábécét használtak, amelyben a magyar kormányzat és politikum a pánszláv eszmék terjesztésének fő eszközét látták.

Az első világháború kitörésével a Hegyvidéki akció folytatása megtorpant, működése gyakorlatilag megszűnt. Ugyanis a ruszin nép megmentése érdekében elindított kormányprogram erősen megcsappant költségvetéssel dolgozott.⁷⁴⁶ A harci események által kiéleződő társadalompolitikai és gazdasági helyzetben a kormányzat a ruszinokat illető nemzetiségi politikájában olyan intézkedésekhez folyamodott, mint a cirill betűs ábécé kizorítására irányuló írásreform, illetve a Gergely-naptár bevezetése.

A ruszofil eszmék Magyarország északkeleti területeire Kijevből, Amerikából származó újságok, röpiratok, imádságos és szertartási könyvek terjesztése által kerültek. Mindeközben az ukranofil gondolatok az osztrák fennhatóság alatt lévő Galícia területéről jutottak el az általunk tanulmányozott vármegyékbe. Mind a két társadalompolitikai irányzat a magyar honosságú ruszinokat célozta meg. A magyar kormányzat 1914-es megítélése szerint a cirill írás ismerete volt az az eszköz, amely ezeket a nyomdatermékeket hozzáférhetővé tette a ruszinok számára.⁷⁴⁷ Ezért 1915-ben kormányzati és egyházi akciót indítottak a cirill ábécé használatának felszámolására mind az egyházi életben, mind pedig az oktatásban.

A magyar kormány a világháború idején különböző reformtervekkel próbálta ellensúlyozni az orosz politikai befolyást. Ezeknek két irányát lehet megkülönböztetni. Egyes reformok a görög katolikus egyháznak a pravoszláviától való elszigetelését célozták meg: a templomi szertartási könyvek beszerzési módjának rendezése, hogy ezentúl azokat ne Oroszországban vagy Galíciában nyomtassák, hanem hazai nyomdáknak, latin betűkkel, míg más tervek a cirill betűk felszámolására, illetve a naptáregyesítésre irányultak.⁷⁴⁸

Az északkeleti vármegyékben, valamint Galíciában a cirill ábécé latin betűkkel való helyettesítésére irányuló első kísérletek a 19. század második felében merültek fel. Azonban még Galíciában sem vezettek eredményre az erre irányuló kísérletek, holott az ottani ruszinok vallási és politikai szempontból, a katolikus egyházhoz és az „ukrainai nemzethez” való

⁷⁴⁶ MOL. K 26. 1911–XLI–823.

⁷⁴⁷ Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter Csernoch János esztergomi hercegprímáshoz intézett átiratának másolata. 1914. november 11. In: Kemény G. Gábor: Iratok... i.m. VII. kötet. 249. p.

⁷⁴⁸ Darás: A ruténföld... i.m. 64. p.

tartozás minél élesebb kidomborítása érdekében a nagyorosztól való megkülönböztetés minden módját igyekeztek felhasználni, még önálló kisorosz irodalmat is létrehoztak. Ám végül megmaradtak a cirill ábécé mellett, így a latin ábécével való kísérletezés kudarcba fulladt. Magyarországon a latin betűkkel való kísérletezés az 1890-es években vezetett némi eredményre, ami főként a kivándorlás hatásainak tulajdonítható.⁷⁴⁹

„A magyar kormányzat vagy nem ismerte a cirill ábécéért Galíciában és Kárpátalján folytatott küzdelem történetét, vagy nem akarták figyelembe venni a történelmi tapasztalatot, avagy azt gondolták, a népünk már annyira le van gyengülve, hogy nem lesz képes ellenállásra” – írta visszaemlékezésében Volosin Ágoston.⁷⁵⁰

A magyar kormányzat abból indult ki, hogy a ruszofil agitáció kettős jellege (politikai és vallási) miatt, az ellene való védekezés csak az egyház és az állam közös fellépése esetén lehet hatékony.

Tisza István „felvidéki körútjával” szoros összefüggésben és az ott szerzett tapasztalatai alapján 1914 őszén a cirill betűs liturgikus könyvek és iskolai tankönyvek latin betűs újrakiadását célzó akcióterv kidolgozására kérte fel Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi minisztert.⁷⁵¹

Jankovich Béla a Tiszától kapott utasításoknak megfelelően 1914. november 11-én kelt átiratában Csernoch János esztergomi hercegprímás közreműködését és tanácsát kérte a többségben ruszinok lakta vidékre jellemző skizmatikus mozgalom meggyengítésére irányuló reformterv előkészítésével és megvalósításával kapcsolatban. A vallás és közoktatásügyi miniszter a görög katolikus egyházi szertartáskönyveknek hazai előállítását javasolta az esztergomi főméltóságnál.⁷⁵²

Csernoch János bíbornok, esztergomi hercegprímás 1914. december 9-én kelt, a vallás és közoktatásügyi miniszterhez intézett levelében köszönetet mondott, hogy „a nemzeti és vallásos szempontból egyaránt fontos kérdést a magyar királyi kormány a római katolikus egyházzal karöltve óhajtja megoldani”. Készséggel kijelentette, hogy a maga részéről mindent megtesz, és örömmel vállalkozott a kormányzat által a skizma leküzdésében neki szánt szerepre. A püspök válaszlevelében kifejezte azon véleményét, miszerint a magyarországi ruszinok nemzeti és vallási állásfoglalása függ a háború kimenetelétől. Szerinte ha az oroszok hatalmát sikerülne megtörni a nyugati határokon, a ruszinok (ukránok) által lakott vidéken

⁷⁴⁹ KTÁL. Fond 151, op. 4, od. zber. 1465. 25. p.

⁷⁵⁰ Волошин А. о. Спомини: релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму. Карпатський Голос, Філадельфія, 1959. 45. p.

⁷⁵¹ Botlik József: Hármass... i.m. 195. p.

⁷⁵² Uo. 195–196. p.

nemi nemzeti önállósághoz jutnának és tömegesen hagynák el az oroszok által ráerőszakolt ortodoxiát. Csernoch János nem feltételezte az „osztrák rutének” Ausztriától való elszakadását, ugyanis „gyengeségük érzetében épp Ausztriára támaszkodnak az ukrainisták” – tette hozzá a püspök. A skizmatikus iratok kiküszöbölésének egyik eszközeként tekintett arra a módszerre, ha a ruszin népet többé nem tanítják a cirill betűk ismeretére, és ha a vallási étellel kapcsolatos iratokat attól kezdve latin betűkkel adják ki.⁷⁵³

Tisza István miniszterelnök elismeréssel vette tudomásul a ruszin egyházmegyéek ügyeire vonatkozó levélváltást a vallás- és közoktatásügyi miniszter, valamint a hercegprímás között.⁷⁵⁴ A miniszterelnök szavai szerint minden esetben fel kell készülni arra, hogy „a vallási és politikai értelemben vett pravoszláv akció még nagyobb hévvel fog folytatódni a háború után”. A háborúnak olyan befejezése alig képzelhető el, amely ezt a veszedelmet a Magyar Királyság és a katolicizmus felől elhárítsa”.⁷⁵⁵ Tehát Tisza István fontosnak tartotta a pánszláv propaganda elleni védekezés megkezdését már a háború alatt is. A miniszterelnök érvként azt is felhozta, hogy a latin betű meghonosítása által a ruszinok közelebb kerülnek a művelt világhoz.

Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter már 1914 novemberében a cirill betűk eltörléséről szóló tárgyalásokba kezdett az eperjesi görög katolikus püspökökkel, Novák Istvánnal.⁷⁵⁶ A kultuszminiszter a munkácsi püspöknek csak jóval később, 1915. július 1-jén küldött a cirill betűk „kiküszöbölése” tárgyában indított akció elvi és gyakorlati szempontjairól szóló levelet.⁷⁵⁷

Érdemben csak 1915-ben kezdődött el Magyarországon a cirill betűk egyházi és iskolai használatának felszámolását célzó kormányzati és egyházi akció. Csernoch János, Magyarország hercegprímása arról tájékoztatta Tisza Istvánt, hogy támogatja a „rutén nép vallási és nemzeti védelmét célzó akció” háború alatti megindítását. Egyúttal azt is közölte a kormányfővel, hogy a bécsi apostoli nuncius biztosította őt arról, hogy „a Római Szentszéknek nincs, és nem is lehet a tervezett intézkedések ellen kifogása. A hercegprímás nem ellenezte a cirill betűk tanításának beszüntetését és a liturgikus könyveknek latin betűkkel hazai nyomdákban való kiadását.”⁷⁵⁸

Tisza István az orosz politika Galíciában elért eredményei miatt sürgette az akció mihamarabbi végrehajtását.

⁷⁵³ MOL. K 26. 1914–XLI–1591. 433. p.

⁷⁵⁴ Uo. 430. p.

⁷⁵⁵ Uo. 432. P..

⁷⁵⁶ Kemény G. Gábor: Iratok... i.m. VII. kötet. 254. p.

⁷⁵⁷ MOL. K 26. 1914–XLI–1591. 432–433. p.

⁷⁵⁸ Kemény G. Gábor: Iratok... i.m. VII. kötet. 252. p.

1915 elején az eperjesi egyházmegyében Novák István már konkrét intézkedési terv javaslatával állt elő a kultuszminisztériumnál a cirill betűk kiküszöbölését célzó akció megvalósításához. Az eperjesi püspök a következő latin betűs könyvek kiadását tartotta szükségesnek: az anyanyelv oktatását segítő III., IV. és V. osztályos elemi népiskolai olvasókönyv, három különböző méretű imakönyv (gyermekeknek, felnőtteknek és egy szertartásokhoz szükséges *Zbornik: Gyűjtemény*), egy hazafias tartalmú népies naptár, valamint egy hetente megjelenő és képekkel ellátott néplap. Jankovics Béla a miniszterelnökkel folytatott tárgyalása alapján elfogadta az eperjesi püspök programját és megbízta őt akció előkészítésével és vezetésével.⁷⁵⁹

Tisza István a Jankovich Bélához intézett bizalmas levelében 1915. január 6-án így írt: „Papp Antal püspök úr ezekben a kérdésekben sajnos nagyon is lanyha és kétértelmű magatartást biztosít. Közvetlenül a háború kitörése előtt állást foglalt a cirilika megtartása mellett, s ha a háború benyomása alatt nem is lép fel olyan határozottan minden magyarosítási törekvéssel szemben, mint az előtt, nem mutatja ebben a tekintetben azt a buzgalmat és határozottságot, amit a munkácsi egyházmegye főpásztorától méltán elvárhatnánk.”⁷⁶⁰

Az akció előkészítéseként 1915. június 1-jén Csernoch János elnökletével, Klebelsberg Kunó államtitkár, a három illetékes görög katolikus püspök részvételével konferenciát tartottak. A szakértői értekezleten vitatták meg „a cirill (ószláv) betűknek a magyar helyesírás jeleivel való átírását” szolgáló ábécé tervezetét, amelyet dr. Szémán István készített el Eperjesen. Ezenkívül döntöttek arról, hogy a magyaros fonetikával használt latin betűkkel fogják kiadni az összes egyházi és tankönyvet. Sor került két bizottság létrehozására is, az egyik az új ábécé felülvizsgálatáért felelt, a másik pedig a görög katolikus liturgikus egyházi könyvek átdolgozása céljából. A bizottság soraiban a munkácsi püspökség küldötteként jelen volt Volosin Ágoston. Rajta kívül még a szlavisztika további jeles művelő is: Asbóth Oszkár, Bonkáló Sándor és Melich János, Szémán István. Ennek a bizottságnak mindössze egy ülése volt, 1915. június 15-én Klebelsberg Kunó államtitkár hivatalában. Volosin Ágoston nem támogatta az eperjesi professzor ábécétervezetét. Klebelsberg államtitkár tisztában volt Volosin ellenséges álláspontjával, és ezért igyekezett szóhoz sem engedni őt – olvasható Volosin Ágoston visszaemlékezésében.⁷⁶¹ A tanácskozáson Volosin javasolta, hogy legalább a templomi könyvekben maradjon meg a cirill betűs írás, a tankönyvekben pedig a fonetika legyen szláv. Ezzel szemben Szémán István eperjesi hittanár a magyaros fonetika mellett

⁷⁵⁹ Kemény G. Gábor: *Iratok...* i.m. VII. kötet. 253. p.

⁷⁶⁰ MOL. K 26. 1915–XII–450. 85. p.

⁷⁶¹ Волошин, А.: Спомини: релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму. *Карпатський Голос*, Філадельфія, 1959. 46–47. pp.

foglalt állását.⁷⁶² A kormány a szakbizottság tanácskozásai eredményeként megállapította, hogy cirill betűk magyar helyesírás jeleivel minden nehézség nélkül kifejezhető.

A munkácsi egyházmegyében mutatkozó akadályok leküzdése előtt, az eperjesi egyházmegyében már megkezdtek a cirill betűk kiküszöbölésére vonatkozó akciót. Ugyanis Tisza azt tanácsolta a vallás és közoktatásügyi miniszternek, hogy az újítások súlypontját eleinte az eperjesi egyházmegyére helyezték.⁷⁶³

Jankovich Béla szem előtt tartva azt a tényt, hogy az eperjesi egyházmegyében élő ruszinság más vidékek rutén népétől területileg és bizonyos tekintetben nyelvileg is szeparáltan él, nem kívánta egybekapcsolni az eperjesi és munkácsi egyházmegyében egyaránt tervezett akciót. Annak ellenére, hogy a két akció egybekapcsolása jelentős anyagi megtakarítással járt volna, a magyar kormány kész volt biztosítani az eperjesi püspök részére a szükséges anyagi támogatás egy külön akció keresztülviteléhez.⁷⁶⁴

Az előkészítő intézkedéseknek megfelelően 1915. szeptember 29-én jelent meg Novák István eperjesi görög katolikus püspök körrendelete „a ruthén anyanyelvnek kisegítő nyelvül, valamint annak, mint tantervszerű tanítása tárgyában”. Az eperjesi püspök rendelete bevezetőjében leszögezte, hogy a háború egyéb tanulsága mellett büszkén megállapíthatja, hogy egyházmegyéje ruszin hívei ismét bebizonyították, hogy méltók arra a jelzőre, amellyel II. Rákóczi Ferenc illette őket kétszáz évvel ezelőtt.⁷⁶⁵ A körrendeletben elrendelték, hogy az állami népiskolák I., II. osztályában az anyanyelvet mint kisegítő nyelvet használják, a III., IV. és V. osztályban pedig azt mint tantárgyat tanítsák. A püspök hangsúlyozta, hogy a kisegítő nyelvet csak olyan mértékben használják, „amennyit a magyar nyelvre való tanítás és a magyar nyelven történő tanulás eredményessé tétele megkíván”.⁷⁶⁶ A rendelet értelmében, ha a III., IV. és V. osztályba beírt tanulók 1/6 része ruszin, akkor számukra az írás és olvasás anyanyelvükön oktató tantervszerűen.⁷⁶⁷ Novák István ugyanebben a körrendeletben elrendelte, hogy a ruszin anyanyelvi oktatás kizárólag a latin ábécé és a magyar fonetika alapján készült és az eperjesi egyházmegye által kiadott tankönyvekből történjék.⁷⁶⁸ A cirill betűknek az eperjesi egyházmegye iskoláiból való kiküszöbölése által fokozni akarták a ruszinok hazafias nevelését, illetve a magyar nemzeti kultúrába való integrálásukat.

⁷⁶² Botlik: Hármass... i.m. 199. p.

⁷⁶³ MOL. K 26. 1915–XII–450. 85. p.

⁷⁶⁴ MOL. K 26. 1915–XII–450. 66. p.

⁷⁶⁵ KTÁL Fond 151, op. 4., od. zber. 1465. 8.p.; Az Eperjesi Görög Szeretartású katolikus egyházmegye Rendelvények Tára. 1915.

⁷⁶⁶ Kemény G. Gábor: Iratok... i.m. VII. kötet. 437. p.

⁷⁶⁷ Uo. 438. p.

⁷⁶⁸ Uo. 439. p.

Tisza István köszönetét fejezte ki az eperjesi püspöknek a latin betűknek a ruszin nyelvű tankönyvekbe való bevezetése tárgyában kiadott körrendelet tartalmáért.⁷⁶⁹ Ám a miniszterelnök nem szerette volna, ha Novák István püspöknek a cirill betűk eltörlésére vonatkozó rendelete már „idő előtt” nagy sajtóvisszhangot kapjon. Tisza István ezen kívánságát táviratban közölte az északkeleti vármegyék főispánjaival.⁷⁷⁰ Ám ismeretes, hogy az „idő előtti lármáról nem a ruszin régió sajtója, hanem a magyar nacionalizmus szócsöve gondoskodott”.⁷⁷¹ Az eperjesi püspök rendelkezéséről ugyanis beszámoltak a budapesti nacionalista sajtóorgánumok. Elsőként szeptember 29-én a Rákosi Jenő által szerkesztett *Budapesti Hírlap A cirill betű alkonya* cikkében, az október 5-én pedig a *Pesti Hírlap* is a „A cirill betűk száműzése” című írásában.⁷⁷²

A továbbiakban a *Budapesti Hírlap* 1915. október 5-én A cirill betű eltörlése cím alatt ismertette részletekbe menően az eperjesi egyházmegyében bekövetkezett írásreformot, amelynek jelentőségét a következőképpen értékelte: „Ezzel a korszakos jelentőségű rendelettel eltűnik a cirill-betű s eltűnik örökre az orosz bujtogatás szelleme is a rutén magyarság világából.” A lap ugyanakkor megemlíti, hogy „az eperjesi ragyogó példát... Ungvárott nem követik”.⁷⁷³ Október 6-i számában pedig ugyanez a lap közölte dr. Sztripszky Hiador a közvéleményt foglalkoztató problémát történelmi aspektusban megvilágító írását.⁷⁷⁴

Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter ugyancsak elismerését fejezte ki Novák Istvánnak, aki nemcsak megértette a magyar kormányzat szándékát, hanem szakértelemmel és gyakorlati érzéssel is közreműködött annak megvalósításában.

Míg a Sáros, Szepes, Zemplén és Gömör vármegyék területére kiterjedő Eperjesi Görög Katolikus Egyházmegyében már az 1915/1916-os tanévtől kezdve bevezették a magyar betűs rutén ábécé alkalmazását, addig a munkácsi görög katolikus püspöki hivatal ellenakciója, fenntartásai miatt az Ung, Ugocsa, Máramaros, Bereg vármegyékre kiterjedő munkácsi egyházmegyében a kultuszminisztériumnak nem sikerült olyan gyorsan véghezvinni az írásreformot.

A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyében nem volt akadálymentes a cirill betűk kiküszöbölését célzó akció végrehajtása. Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter szerint a munkácsi püspök a kelletténél inkább befolyása alatt állt káptalanjának, nevezetesen Suba György és Gebé Péter kanonoknak, valamint Volosin Ágoston tanítóképezdei helyettes

⁷⁶⁹ MOL. K 26. 1915–XII–450 (5294)

⁷⁷⁰ MOL. K 26. 1915 – XII – 450 (5294 res/915)

⁷⁷¹ Kemény G. Gábor: *Iratok...* i.m. VII. kötet. 442. p.

⁷⁷² A cirill betű alkonya. In: *Budapesti Hírlap*. 35. évf. 1915. szeptember 29. 271. sz. 1. p.

⁷⁷³ A cirill betű eltörlése. In: *Budapesti Hírlap*. 35. évf. 1915. október 5, 277. szám. 8. p.

⁷⁷⁴ Sztripszky Hiador. *Cirillbetű – latin betű*. In: *Budapesti Hírlap*. 35. évf. 1915. október 6. 278. sz. 2. p.

igazgatónak, akik szláv szelleműek, és a cirill betűket csak azon az áron akarnák latin betűkkel felcserélni, ha a ruszinok is áttérnek a latin betűkkel író szláv népek (csehek, horvátok, szlovének) helyesírására.⁷⁷⁵ Ám ezt a magyar kormányzat mindenképp el akarta kerülni, ugyanis ezáltal a ruszinok is csatlakoztak volna a cseh–tót egység megteremtéséhez, ami értelemszerűen a magyar nemzetpolitika számára nem volt kívánatos. Papp Antal a tervezett betűreformmal kapcsolatban kikérte Volosin Ágoston véleményét. A korábban már említettük, hogy a munkácsi püspök a *Verhovina* című ruszin lap szerkesztőjéül is Volosin Ágostont ajánlotta, „mint akinél a szerkesztés teljesen jó és megbízható kezekben lenne letéve.”⁷⁷⁶

1915. július 1-jén Jankovich további intézkedés végett elküldte a munkácsi püspöknek a Szémán István által készített *A cirill /ószláv/ betűknek a magyar helyesírás jeleivel való átírására vonatkozó ABC* egy példányát és cirill betűk magyar átírása tárgyában intézett bizalmas átíratát.⁷⁷⁷

Papp Antal 1915. július 15-én válaszul hangsúlyozta, hogy egyházmegyéje vezetésében ő és az általa vezetett papság arra törekednek, hogy minél jobban megerősítsék híveket a katolicizmus és a magyar hazához való ragaszkodásukban. Az egyház, az állam és a nép „összeeső érdekeinek” tekintette azt, hogy a hívek nemcsak érzelmeikben legyenek hazafiasak, hanem a magyar beszéd és szokások elsajátításával is minél inkább közeledjenek a magyarsághoz.⁷⁷⁸ A püspök megállapította, hogy a ruszin nép között pár évvel ezelőtt elkezdődött skizmatikus agitációt a háború érdekében folytatták, és „ez a tudat oly kijózanító hatással van már most népünkre, hogy a jövőben az ilyen izgatás (russzofil – T. Á.), ha netán valamikor megismétlődne, a legcsekélyebb sikerre sem számíthatnak.”⁷⁷⁹ Papp Antal bár elfogadta a magyar kormányzat azon álláspontját, miszerint az ukraïnista eszméknek a Magyar Királyság területén való terjedése a hazai ruténség és a magyar állam érdekeivel egyaránt ellenkezik, ugyanakkor leszögezte: „Egyházmegyémben ukraïnista velleitásról szó sem lehet. Nem ismerek egyházmegyémben egyetlen egy olyan papot vagy világi intelligens embert, aki ukraïnista eszméket hangoztatna. S ha bárki ezzel ellenkezőt állít és meggyanúsítja papságomat, annak csak azt mondom, hogy álljon elő a nevekkkel és adatokkal.”⁷⁸⁰ Papp Antal állításait tényekkel is alátámasztotta, miszerint a ruszin nép lapjai,

⁷⁷⁵ Kemény G Gábor: *Iratok...* i.m. VII. kötet. 431. p.

⁷⁷⁶ MREZSL, *Tisza-iratok* 44. Fond. 6/20. 148:1-2

⁷⁷⁷ KTÁL. Fond 151, op. 4., od. zber. 1464. 4. p.

⁷⁷⁸ Uo. 8. p.

⁷⁷⁹ Uo. 9. p.

⁷⁸⁰ Uo.10. p.

naptárai nyelvezetében épp a legutóbbi évtizedekben a magyar-ruthén nyelv önálló érvényesítése volt a jelszó, szemben a nagyorosz, másrésről az ukrainista irányzattal.⁷⁸¹

Így Papp Antal a kormányzat részéről felajánlott támogatást a vallási jellegű könyvek magyar betűs átírásában való kiadására nem vette igénybe: „A felajánlott támogatást legnagyobb sajnálatomra nem vehetem igénybe, mert nem akarok az államnak teljesen felesleges kiadásokat okozni.”⁷⁸² Ugyanis elmondása szerint a felsorolt egyházi könyveket – *Kis Káté, Képes Biblia, Kis imakönyv, Ifjúsági imakönyv (Kis Zbornik), Közép Zbornik* – magyar betűs átírásban Ungváron már évekkel azelőtt kiadták, s azokat terjesztik is mind a munkácsi, mind az eperjesi egyházmegyében, sőt a munkácsi egyházmegyének is inkább az eperjesivel szomszédos vidékeken. „Úgy látszik, hogy az eperjesi püspök úrnak sem volt e kiadványainkról tudomása akkor, a midőn Nagyméltóságodtól azoknak Eperjesen való kiadására állami támogatást kért” – közölte a munkácsi püspök Jankovich kultuszminiszterrel.⁷⁸³ Papp Antal igazolásul az említett ima- és tankönyvek egy-egy példányát elküldte a miniszternek.

A munkácsi püspök alaptalannak nevezte azt az információt, amely a magyar betűs kiadványok kérdésében őt és egyházmegyéjét a fejlődésben való lemaradástól féltette. Ugyanis a püspökség ungvári nyomdájára már csak a feladat várt – a Nagy Zbornik kiadása. Végezetül arra kérte Jankovichot, hogy a magyar betűs rutén írásmód fejlődését ne kösse a szakszabotóság által megállapított keretekhez.⁷⁸⁴ A munkácsi püspök javaslatként megfogalmazta, hogy a ruszin nyelvet beszélő és a ruszin irodalommal foglalkozó szakértők bevonásával tudományosan állapítsák meg az addig használt „magyar-ruthén ábécé” (a cirill ábécé latin transliterációja) hiányait, illetve azokat a betűket, jeleket, melyekkel a hiányok pótolhatók.⁷⁸⁵

Papp Antal munkácsi püspök még ugyanaznap levélben fordult Tisza Istvánhoz is, amelyben arról biztosította a miniszterelnököt, hogy egyházmegyéjének papsága a legnagyobb odaadással támogatja a magyar kormányt minden olyan akcióban, amely a ruszin nép vallási-erkölcsi és hazafias nevelésére irányul.

Ennek érdekében, mivel a korábbi átírásnál nem sikerült megállapítani egyes betűalakokat, amelyek a magyartól eltérő ruszin hangzók hű kiejtésére lett volna alkalmas, az egyházmegye püspöksége a cirill betűk átírásának olyan irányú kiegészítésével foglalkozott,

⁷⁸¹ Uo. 10. p.

⁷⁸² Uo. 10–11. p.

⁷⁸³ Uo.

⁷⁸⁴ Uo. 13. p.

⁷⁸⁵ Uo. 13b. p.

hogy az mindenben megfeleljen a ruszin nyelv kiejtésének. E hiányosságok miatt a püspökség által már megjelentetett magyar betűs kiadványok inkább csak a szlovákos tájszólás területén terjedtek el. A püspök utalása szerint, ő éppen e szakmai feladat megoldását várta a június 15-én a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban tanácskozott szakbizottságtól. Azonban a püspök legnagyobb sajnálatára a bizottságot olyan tudományos szakértőkből állították össze, akik kevésbé ismerték a ruszin nyelvet és gyakorlatilag nem foglalkoztak a magyar átírás kérdésével. Papp Antal ennek tulajdonította azt, hogy a bizottság megoldatlanul hagyta a cirill ruszin írás magyar betűkkel való átírásának reformját és továbbra is alkalmazni akarta a már tíz évvel korábban az egyházmegyében kísérletképpen bevezetett és azóta hiányosnak bizonyult, a ruszin nyelv elszlovákosítását előidéző ábécét.⁷⁸⁶

Tiszával is közölte, hogy az egyházi könyvek átírását nem tartja célszerűnek. „Eddigi tapasztalatunk bőségesen igazolja, hogy az ilyen nem megfelelő átírásban kiadott könyvek terjesztése a ruthén nép között sikerrel nem járhat, erőszakolása pedig egyenesen megbolygatná a hitéletet s a nép művelődését és hazafias magatartását is károsan befolyásolja, mert ráerőszakolt hibás átírású könyveket gyűlölettel dobná el magától és gyermekeitől.” Továbbá javasolta a miniszterelnöknek, hogy a cirill betűk kiküszöbölését célzó akció végrehajtásakor kerüljék az erőszakos megoldást, ugyanis szavai szerint „nemcsak hitéleti, hanem kulturális és állampolitikai szempontból is” ez lenne a helyesebb.⁷⁸⁷

Papp Antal azon az állásponton volt, hogy a cirillika addig sem akadályozta a ruszin népet hazafiságában, úgy a jövőre nézve nem lehet félni attól, hogy a cirillika révén ezeket a hazafias érdekeket bárminemű veszély fenyegetné.⁷⁸⁸

A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség lelkészei különbözőképpen fogadták a cirill betűk eltörlését célzó akciót. Dr. Hadzsega Bazil (1864–1938) görög katolikus kanonok szerint a cirill betű megszentelt keresztény találmány, és nem támogatja a latin betűs átírást. Ung vármegye törvényhatósági bizottságának 1915. évi közgyűlésén beszédében kijelentette, hogy a szegény rutén népet a cirill betűk alapján nyugvó ősi hite tartotta meg a katolikus vallásnak és a hazának.⁷⁸⁹ Ezzel ellentétes véleménye volt a bilkei származású görög katolikus lelkésznek, Romanecz Aladárnak, aki még a háborút megelőzően államsegélyt eszközölt ki a *Nauka* című rutén lapnak, hogy legalább részben latin betűs kiadásokban jelenjék meg.

⁷⁸⁶ Uo. 18–19. p.

⁷⁸⁷ Uo. 19. p.

⁷⁸⁸ Uo.

⁷⁸⁹ MOL. K 26. 1915–XIIres–1034

Romanecz úgy gondolta, ha a rutén nép leszokik a cirill betűkről, akkor kevésbé lesznek számukra veszedelmesek a Galíciából származó államellenes iratok.⁷⁹⁰

Csernoch János hercegprímás Papp Antalhoz címzett 1915. júliusi levelében kérte, hogy a püspök intézkedjen afelől, hogy a görög katolikus liturgikus könyvek kiadására alakult bizottság dolgai a legnagyobb titokban maradjanak, sőt a munkácsi egyházmegye területén megjelenő lapokban se közöljenek semmilyen, a bizottság működéséről szóló információt.⁷⁹¹ A munkácsi püspök 1915. július 23-án írt levelében azt válaszolta az érseknek, hogy a diocézise területén megjelenő lapok nem közöltek cikkeket a fent említett bizottság működéséről.⁷⁹²

Volosin Ágoston visszaemlékezéseiben azt írta, hogy az egész magyarosító akciót a Görög Katolikus Magyarok Bizottsága vezette, pontosabban Melles Emil budapesti görög katolikus parochus. Az akció határozott lépése volt munkácsi görög katolikus egyházi könyvek elleni megjegyzések kidolgozása, amelyek rámutattak a ruszinság külföldi kapcsolataira, a pánszlávizmus, ukrainizmus és hasonlók veszélyére.⁷⁹³

Az ószláv nyelvű liturgikus könyvek szövegének megállapításában eljáró bizottságok 1915 augusztusában elküldték a munkácsi és eperjesi egyházmegyéknek a következő vallási irodalomra vonatkozó észrevételeiket: liturgikon, az evangélium, az apostolos könyv, az euchologion (szertartáskönyv) és az oktoechosra (a hét napjaira rendelt officiumokat, illetve annak énekrészeit tartalmazza, a húsvéti és nagyböjti időszak kivételével)⁷⁹⁴

Az esztergomi érsekséghez tartozó görög katolikus egyházmegyék központi bizottságának elnöke az ószláv görög katolikus misekönyvre nézve azt az észrevételt tette, hogy a munkácsi egyházmegyében használt misekönyv lebergi kiadású, és jobb lenne, ha a szövegét az 1873-as tisztán görög kiadású *Liturgikon* szerint szerkesztenék. Ugyanis szerintük az ukrainizmus hatása „szembeötlően megnyilvánult”.⁷⁹⁵ Továbbá kifogásolták, hogy a hitvallás szövegében a „Hiszek egy szent, katolikus és apostoli anyaszentegyházban” a katolikus szót szabornoj-nak (szobornij – T.Á.) fordították, ami zsinatot jelent. „A máramarosi skizmatikus mozgalmak során a nép közé szórt lázító iratok egyike ebbe a szóba belekapaszkodva hirdette, hogy íme az az igazi egyház, amelyet a zsinatok kormányoznak, de nem az, amelyet a római pápa igazgat.” A bizottság a „zsinat” szó elhagyását kérte, s helyette

⁷⁹⁰ MOL. K 26. 1915–XIIres–1034

⁷⁹¹ Uo. 14. p.

⁷⁹² Uo. 16. l

⁷⁹³ Волошин, Августин. Оборона кирилики. Як оборонялись підкарп. русини проти останнього атаку мадярізації перед переворотом? Відбита з Наукового Збірника «Просвіта» в Ужгороді, річник XII. 1936. 4. p.

⁷⁹⁴ KTÁL Fond 151, op. 4., od. zber. 1464. 29. p.

⁷⁹⁵ KTÁL Fond 151, op. 4., od. zber. 1464. 73–74. p.

a megfelelő fordítás, a katholicceszki kifejezés használatát. A misekönyv ellen emelt II. számú észrevételében a névtelen észrevételező azt javasolta, hogy a „cár” szó helyét az „apostolyszki koroly” kifejezést iktassák be.

A Papp Antal vezette munkácsi egyházmegye alaptalannak és elfogultnak nevezte a „cár” szó elleni felháborodást, ugyanis a ruszin nép a koroly szót egyáltalán nem használja. Ezzel kapcsolatban indoklásul a ruszinok háború alatti magatartását hozták fel: „A királyhűség nagy próbáját dicsően állották ki katonáink a most dúló világháborúban, jobban mint monarchiánk szlávjai, kik korolynak nevezték Ő Felségét. A hadba nem vonult rutén is azt felelte az orosz katonák kényszerítésére: Ti imádkoztatok a cárért, mi meg a mi cárunkért Ferenc Józsefért fogunk imádkozni.”⁷⁹⁶

A munkácsi egyházmegye a görög katolikus misekönyvre vonatkozó észrevételekre reagálva, az 1915. szeptember 27-én keltezett levelében olvasható megjegyzéseiben megjegyezte: „Ezen észrevételek egyszerű átolvasásából is megállapítható a névtelen észrevételező azon törekvése, hogy a magas kormánynak liturgikus könyveink kiadására irányuló elhatározását rítusunk eredetiségének megrontására s idők folytán teljes megsemmisítésére használja fel.”⁷⁹⁷ Szerintük az elvárt észrevételek érvényesítése az egyházmegyében óriási veszedelmekkel járna. Úgy vélik, hogy az észrevételező figyelmen kívül hagyta a ruszin nép addigi hazafiságát, valamint ellentmondásokat keres a szertartásuk és hazafiságuk között.

A görögkeleti ószláv evangéliumra és apostolos könyvre vonatkozólag megjegyezték, hogy az eljáró bizottság hibát követett el akkor, mikor azok kéziratául oroszországi skizmatikus kiadást választott.⁷⁹⁸ Erre válaszul a munkácsi egyházmegyében megjegyezték, hogy főhatóságuknak egyáltalán semmi befolyása, sem része nem volt a nevezett szertartási könyvek kiadásában, amelyet az 1905. évi bizottság fogadott el.

A munkácsi egyházmegye a bizottság általi észrevételek minden pontját bíráló alá vette, szerintük a bizottság tagjai nem megfelelő szaktudással álltak hozzá az egyházi könyvek bírálatához.

Az Ung, Ugocsa, Máramaros és Bereg vármegyékre kiterjedő munkácsi egyházmegyében a helyi szlavofil környezet ellenállása miatt nem sikerült gördülékenyen végrehajtani az írásreformot. Papp Antal munkácsi püspök nem válaszolt a vallás- és

⁷⁹⁶ Uo. 36. p.

⁷⁹⁷ Uo. 31. p.

⁷⁹⁸ Uo. 57. p.

közoktatásügyi miniszter 1915. november 26-án kelt levelére, amelyben az eperjesi egyházmegye intézkedésének követésére, a cirill betűk eltörlésére szólította fel.

A korszakbeli nacionalista sajtó, hasábjain felkapva az írásreform kérdését, igyekezett nyomást gyakorolni a munkácsi püspökségre az írásreform mihamarabbi megvalósítása tárgyában. Október 5-i számában a *Budapesti Hírlap* ezzel kapcsolatban közölte, hogy az Ung vármegyei görög katolikus papság egyik tagjától azt a felhívást kapta a lap szerkesztője Rákosi Jenő „legyen szószólója az ungi és beregi papság és a nép hasonló óhajlásának”.⁷⁹⁹

1915 október 10-i számának mellékletében a *Pesti Hírlap A cyrill betű alkonya* című cikkében Novák István eperjesi püspököt dicsérte azért, hogy készségesen végrehajtotta az írásreformot püspöksége területén, nem várva arra, hogy ezt előbb a másik (munkácsi) egyházmegye tegye meg, valamint arra, hogy megérkezzen erre Róma beleegyezése. A lap hasonló lépés megtételét javasolta Papp Antalnak is. A cikk végezetül megállapítja, hogy „ily módon lehetséges embert faragni a ruszin köznépből.”⁸⁰⁰ Ugyancsak éles kritikával illette a *Budapesti Hírlap Az ungvári püspök abc-je* című bejegyzésében. „Az ungvári aula, melynek főnnhatósága alá tartozik a ruthénség nagyobbik fele, a kérdést nem oldja meg, – hanem megkerüli. A cirill betűt alaki értelemben elhagyják, hanem megtartva a cirillika szellemét, egy másik fajta tudományosabb latin ábécét tákoltak össze. Olyasfélét, a milyent reformjuk előtt a tótok használtak.”⁸⁰¹ A *Budapesti Hírlap* cikkére válaszul a munkácsi görög katolikus egyházmegyénél megjegyezték, hogy a budapesti sajtóorgánum szerzőjének értesülése önmagában is ellentmondó „elejétől fogva téves”. Továbbá közölték, hogy eleinte kizárólag szlovák helyesírás szerint írtak a ruszinok, ennek azonban hamar megmutatkoztak a káros következményei (a ruszinok elszlovákosodása a magyarosodás rovására). Így azok ellensúlyozására az ungvári székhelyű püspöki hivatal az 1900-as évek elején vezette be a ruszin nyelvben a latin betűk magyar kiejtés szerinti használatát. A munkácsi egyházmegye vezető testülete képtelenségnek tartja azt az állítást, miszerint „az ungvári aula tótos ábécét állított volna össze.”⁸⁰² A közleményben arra is felhívják a figyelmet, hogy a munkácsi egyházmegye néprajzi viszonyai nagyon eltérőek az eperjesitől. Tehát nem tartják célszerűnek az egyik egyházmegye intézkedéseinek teljes egészében történő átvételét.⁸⁰³ Meglátásuk szerint a ruszinok elmagyarosodását nem a latin betűs termékek mozdítják majd elő, ,

⁷⁹⁹ A cirill betű eltörlése. In: *Budapesti Hírlap*. 1915. október 5. 35. évf. 277.sz. 8. p.

⁸⁰⁰ *Diplomata: a cyrill betű alkonya*. In: *Pesti Hírlap*. 1915. október (melléklet). Vö. Волошин А. о. Спомини: релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізм. Карпатський Голос, Філадельфія, 1959. 50. p

⁸⁰¹ Az ungvári püspök ábécéje. In: *Budapesti Hírlap*. 1916. január 15.36. évf. 15. szám. 8. p.

⁸⁰² KTÁL. Fond 151, op. 4, od. zber. 1465. 95. l.

⁸⁰³ Уо.

hanem magyar nyelvű olvasmányokra való utaltság. A fővárosi sajtóorgánumban megjelent közlemény miatt Papp Antal munkácsi püspök 1916. január 31-én kelt levelében a miniszterelnökhöz fordult, amelyben vizsgálat elrendelését kérte. Ugyanis szerinte az ungvári székhelyű püspöki hivatalt ért támadások oly adatok elferdítésével tárgyalják az ügyet, amelyek a kultuszminisztériummal folytatott bizalmas levelezése tartalmának kiszivárogtatásával kerülhettek nyilvánosságra. „A körülmény legnagyobb sajnálatomra bár, azt a feltevést táplálja bennem, hogy itt a vallás- és közoktatási minisztériumnak valamelyik tisztviselője valamelyik tisztviselője súlyos titoksértést követett el” – fogalmazott a munkácsi püspök.⁸⁰⁴

Miközben Ungváron Papp Antal továbbra sem adta beleegyezését az írásreform lebonyolítására, az eperjesi püspök 1916. januárjában már a következő reformlépés megvalósításába kezdett. Tisza István Sáros vármegye főispánjához címzett 1915. június 14-i leveléből kiderül, hogy a kormányzat főleg a beregi, ungi és máramarosi ruszinok viszonyai miatt tartotta szükségesnek a latin betűs néplap beindítását. Mivel a munkácsi püspökség nem mutatkozott alkalmasnak a feladat végrehajtásához, ezért az eperjesi püspököt kérték fel az ügy elintézésére, akinél a miniszterelnök „jó kézben” lévőknek vélte a dolgot.⁸⁰⁵

A háború csapásaitól sújtott felvidéki ruszin hívek „egységes lelki vezetése és hazafias gondozása” céljából 1916. január elejétől hetente ruszin nyelven, de magyar ábécével és fonetikivál írott lapot indított *Nase Otecsesztvo (Hazánk)* címmel.⁸⁰⁶ „Őszinte örömmel és meglelégedéssel vettem kézhez a *Nase Otecsesztvo* című néplap első két számát” – írta Tisza István az eperjesi püspöknek címezve 1916. február 9-én.⁸⁰⁷

Novák István eperjesi püspök a saját egyházmegyéjén kívül, a szomszédos munkácsi diocézisben területén is tervezte a latin betűs ruszin néplap terjesztésének megvalósítását. Ennek érdekében fel is vette a kapcsolatos Nyegre László, Máramaros vármegye főispánjával, aki pozitív választ adott Novák kezdeményezésére. „Senki sem méltányolhatja jobban Méltóságodnak a cyrill betűk kiküszöbölése iránt oly nemes eréllyel és buzgalommal megindított akcióját, mint éppen én, akinek közvetlen alkalmam volt a russzofil izgatásoknak éppen a cyrill betűs nyomtatványok útján üzött agitációja ... sajnálatos eredményeit figyelemmel kísérni. „Erős és szilárd meggyőződése, hogy a cyrill betűk kiküszöbölése által egy igen jelentékeny fegyver hull ki azok kezéből, akik a magyarországi ruthéneket a magyar haza iránti hűtlenségre csábítani a jövőben megkísértenék” – fogalmazott válaszelevelében

⁸⁰⁴ Uo. 16. old.

⁸⁰⁵ MREFZSL. Tisza iratok. 44 b / 1 /

⁸⁰⁶ AGBP, Prezidiálne spisy, inv. č. 59, rok 1916, sign. 6.

⁸⁰⁷ AGBP, Prezidiálne spisy, inv. č. 59, rok 1916, sign. 7.

Nyegre.⁸⁰⁸ A máramarosi főispán nagy hangsúlyt helyezett rá, hogy egy hazafias szellemben szerkesztett s latin betűkkel nyomtatott néplap a ruszin lakosság között minél szélesebb körben legyen elterjesztve. E célra elsősorban vármegyéje „hazafias görögkatolikus papságát” látta alkalmasnak, valamint felajánlotta saját és a vezetősége alatt lévő közigazgatási tisztikart közbenjárását az említett lap megszervezésében. Ugyanakkor megjegyezte, hogy a terjesztés sikerességének eléréséhez szükséges annak bizonyos népszerűsítése is.

Csak Jankovich 1916. április 29-én megismételt levele, illetve az egyre erősödő kormányzati, valamint sajtónyomás készítette a munkácsi püspököt az eperjesi példa követésére.

1916. június elején elvi beleegyezését adta az iskolai reform végrehajtásához. 1916. június 18-án Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter arról tájékoztatta Tisza Istvánt, hogy a munkácsi püspök mégis kezdi leküzdeni szlavofil környezetének ellenállását.⁸⁰⁹ A kultuszminiszter levelére a munkácsi püspök július 12-én válaszolt, amelyben felhívta Jankovich figyelmét arra a tényre, hogy az írásreform sikere érdekében tapintattal kell eljárni a munkácsi egyházmegyében, ugyanis „e reform a nagyon is konzervatív természetű nép ősi tradícióit érinti”. A munkácsi püspök rendelettervezetében megemlítette, hogy az imakönyvek és imák nyelvezetének „bolygatása” nem engedhető meg.⁸¹⁰ Papp Antal arra kérte a kultuszminisztert, hogy az általa véglegesen megállapított ábécét sürgősen láttamozza. Jankovich 1916. július 28-án látta el a munkácsi egyházmegyére vonatkozó záradékkal a munkácsi püspök által megküldött ábécétervezetet. Ám ezzel kapcsolatban a következőt jegyezte meg a munkácsi püspöknek: „Jelzem azonban, hogy ezzel a záradékolással magamat az élet által netán szükségessé teendő változtatások tekintetében meg nem köthetem.”⁸¹¹

Érdekes momentum, hogy ez a tervezet nem mindenben volt azonos a Szémán-féle ábécével.⁸¹² Ugyanis a munkácsi egyházmegye azon a véleményen volt, hogy a kormány a 10 éve kísérletképpen bevezetett, azóta hiányosnak bizonyult ábécét akarja alkalmaztatni, amely pedig egyébként a ruszin nyelv elszlovákosítását is előmozdítja.⁸¹³

⁸⁰⁸ AGBP, Prezidiálne spisy, inv. č. 59, rok 1916, sign. 8.

⁸⁰⁹ Kemény G. Gábor: Iratok... i.m. VII. kötet. 645. p.

⁸¹⁰ Uo. 646. p.

⁸¹¹ KTÁL Fond 151, op. 4., od. zber. 1465. 57. p.

⁸¹² KTÁL Fond 151, op. 4., od. zber. 1464. 7. l; Vö. Августин Волошин. Оборона кирилики. Як оборонялись підкарп. русини проти останнього атаки мадярізації перед переворотом? Відбита з Наукового Збірника «Просвіта» в Ужгороді, річник XII. 1936. 34-35 pp.

⁸¹³ KTÁL. Fond 151, op. 4., od. zber. 1464. 20. p.

A kormány elvárásainak eleget téve 1916. augusztus 15-én Papp Antal körlevelet adott ki a latin betűs rutén ábécé iskolai használatának munkácsi egyházmegyében való bevezetéséről. A munkácsi püspök elrendelte, hogy egyházmegyéje összes népiskolájában 1916. szeptember 1-től kezdve a hittan és a rutén nyelv tanításához kizárólag a magyar betűs írással az ungvári Unio könyvnyomdában kiadott tankönyveket használják.⁸¹⁴

Tehát az eperjesi egyházmegyéhez képest a munkácsiban csak egy évvel később, és csak az oktatási intézményekre vonatkozóan sikerült végrehajtani az írásreformot. A kultuszminiszter augusztus 22-én vette kézhez Papp Antal levelét, amelyben a cirillika kiküszöbölése tárgyában kiadott pásztorlevélről számolt be a püspök. Magát a körrendelet Jankovics nem tudta elolvasni, mert épp akkor indult a Tátrába. De annak „puszta megjelenése is nagy örömmel töltötte el.”⁸¹⁵

⁸¹⁴ Kemény G Gábor: Iratok... i.m.VII. kötet. 650–653. p.

⁸¹⁵ KTÁL Fond 151, op. 4., od. zber. 1465.80. p.

4. Naptárreform

A térségben a naptáregyesítési törekvések gyökerei az 1870-es évekig nyúlnak vissza. Majd a 20. század elejétől egyre gyakrabban kerültek az egyházi és vallási élet napirendi pontjai közé. A budapesti görög katolikus egyházközség 1909. szeptember 1-jén tért át a Gergely-naptár használatára.⁸¹⁶ Ezzel a már régóta tervezett naptáregyesítés kérdése újból aktuálissá vált.

A továbbiakban a kérdés fontosságát bizonyítja az is, hogy 1912-ben a császári és királyi hadügyminiszter is foglalkozott vele. A közös hadügyminisztériumtól Lukács László (1850–1932) miniszterelnökhöz 1912. május 3-án intézett átiratban azokról a nehézségekről és hátrányokról olvashatunk, amelyek katonai szempontból a Gergely- és Julián-féle naptár eltéréseiből erednek. A császári és királyi hadügyminisztérium azzal a kéréssel fordult a magyar kormányhoz, hogy legalább tegyen kísérletet az említett kétféle naptár szerinti időszámítás egységesítésére. Kiemelték, hogy már azt is lényeges haladásnak tekintené, ha kérdést illetően a római katolikus és a görög katolikus egyház konszenzusra jutna. A miniszterelnök felkérte ifj. Zichy János gróf vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy tegye meg a szükséges lépéseket a naptáregyesítés ügyében.⁸¹⁷ Ám Zichy János nem tartotta alkalmasnak a kérdés megújítását. „A naptáregyesítést ügyének újrafelvétele iránt a magyar kormány részéről kísérleteket ez idő szerint célravezetőnek nem tartom” – írta a kultuszminiszter a miniszterelnökhöz címzett válaszlevelében 1912. szeptember 7-én. Álláspontját azzal indokolta, hogy a hazai görögkeleti egyházak mindaddig elzárkóznak a naptáregyesítés tervétől, amíg a kérdésben a külföldi nagy görögkeleti egyházak nem tesznek döntő lépést. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a naptáregyesítés végrehajtását nem látta kivitelezhetőnek a munkácsi és eperjesi görög katolikus ruszin szertartású egyházmegyékben sem.⁸¹⁸ Ugyan Firczák Gyula munkácsi püspök kísérletet tett a Gergely-naptár bevezetésére, de kezdeményezése visszatetszést és izgatottságot eredményezett a görög katolikus ruszinok között, akik „hallani sem akartak a naptáregyesítésről”. „A dolgok ezen állásában a mostani időpontot nem tartom alkalmasnak arra, hogy a naptáregyesítés kérdése hazánkban akár a görögkeleti, akár a görög katolikus egyházak körében szorgalmaztassék”.⁸¹⁹

⁸¹⁶ Naptáregyesítés. In: Pesti Hírlap. 1911. június 17. In: http://byzantinohungarica.hu/sites/default/files/24_naptaregyesites.pdf (Letöltés ideje: 215. augusztus 5.)

⁸¹⁷ MOL. K 26. 1912–2792–XLI. 2. p.

⁸¹⁸ Uo. 6. p.

⁸¹⁹ Uo.

Az 1913–1914. évi máramarosszigeti skizmaper és az északkeleti vármegyékbe bekövetkezett orosz katonai invázió idején szerzett tapasztalatok újból felszínre hozták a Gergely-naptár bevezetését célzó akciót. Az oroszok csapatok kiszorítása után tárgyalások kezdődtek a naptáregyesítés ügyében. Ezenkívül a magyarországi naptáregyesítési törekvésekre ösztönzően hatottak a külföldi példák is: az örmény egyház 1913-ban, a bolgár egyház pedig a világháború idején tért át a Gergely-naptárra.⁸²⁰

Miklós István hajdúdorogi, Novák István eperjesi és Papp Antal munkácsi püspökök, mint a naptáregyesítésben érdekelt főméltóságok 1915-től, párhuzamosan a cirillika kiküszöbölése érdekében folytatott akcióval, rendszeresen megbeszéléseket tartottak a Gergely-naptár bevezetését illetően.⁸²¹

Csernoch János esztergomi bíboros hercegprímás elnöklete alatt a három említett püspök 1916. március 22-én Budapesten és ugyanazon hó 28-án Esztergomban tartott értekezleteiken ismét megbeszélés tárgyává tették a naptáregyesítés kérdését.⁸²²

A hajdúdorogi, munkácsi és eperjesi görög katolikus püspök urak – tekintettel a társadalmi élet minden terén jelentkező számos hátrányra, mely az egyházmegye híveire a Julián-naptár használata miatt nehezedett – 1916. május 4-én egységesen elrendelték a görög szertartás által előírt ünnepeknek a Gergely-naptár szerinti megtartását. Mégpedig olyan módon, hogy a rendelet kihirdetése után következő első nyilvános ünnepet, Keresztelő Szent János születését már a Gergely-naptár szerinti 1916. június 24-én tartották meg.⁸²³

A három egyházi főméltóság felhívta Tisza István figyelmét egy jelentéktelennek látszó, de a különleges felvidéki viszonyok között fontos szerepet játszó körülményre: a korlátlan italmérési engedélyekkel rendelkező kocsmárosok sok esetben ellenséges indulattal viseltetnek a nép szociális jólétét előmozdítani törekvő papsággal szemben. Ezért szükségesnek tartották, hogy a miniszterelnök a pénzügy-igazgatóságok útján figyelmeztesse a kocsmárosokat, hogy ilyen irányú bujtogatás esetén az italmérési engedély megvonásával fogják őket büntettetni. „Nehogy a kocsmárosok – kiknek anyagi érdekei a szóban forgó intézkedés által némileg érintve vannak – a népnek a naptáregyesítéssel szemben helyenként esetleg mutatkozó ellenérzését a papság és a hívek közötti visszavonás szítására használhassák fel, felhívom Méltóságodat, miszerint a kocsmárosokat minden feltűnést kerülő tapintatos módon haladéktalanul figyelmeztesse arra, hogy a naptáregyesítés ellen való

⁸²⁰ Darás Gábor: A Ruténföld... i.m. 77. p.

⁸²¹ Botlik: Hármass... i.m. 205. p.

⁸²² MOL. K 26. 1916–XXV–478–1085 cs. 5. p.

⁸²³ Štatný archív v Prešove, pôbočka Prešov (a továbbiakban ŠA PO, P) fond Sarisska Zupa. Hlavnozupansky miestodrzitel a hlavny zupan 1861–1922, 38. doboz, inv. č.. 77. Zavedenie gregorianakeho kalendara pre greckokatolikov.

minden agitációtól... tartózkodjanak” – írta Teleszky János pénzügymniszter 1916. június 14-én az illetékes pénzügyigazgatóhoz címzett levelében.⁸²⁴

Novák István püspöktársaival hozott egyöntetű megállapodás alapján az eperjesi egyházmegyére vonatkozóan kötelező jelleggel elrendelte: 1. A görög szertartás által előírt ünnepeket ezentúl a Gergely-naptár szerint tartsák meg. 2. A Gergely-naptár szerinti ünneplés Keresztelő Szent János ünnepével kezdődjék. 3. A naptáregyesítés tárgyában kiadott pástorlevelet a Gergely-naptár szerinti június 4-re eső vasárnapon szentmise közben teljes szövegében olvassák fel a híveknek anyanyelvükön.⁸²⁵ Az eperjesi püspök az 1916. május 4-én kiadott pástorlevelében a Gergely-naptár pozitívumaira hivatkozva igyekezett megnyerni híveit a naptáregyesítés eszméjének.⁸²⁶

Egy a csehszlovák időben kiadott rutén tankönyv a következőképp értékelte a naptáregyesítést: „A magyar kormány azért vezette be a Gergely-naptárt, hogy az orosz érzést, valamint az Oroszország iránti rokonszenvet belőlünk kiirtsa”.⁸²⁷ Tisza István szerint a naptáregyesítéséről szóló rendelettel „egy évszázadok óta vajúdo kérdés jutott végső szerencsés megoldáshoz”.⁸²⁸

A Görög Katolikus Magyarok Országos Bizottságának Elnöki Tanácsa 1916. május 26-án keltezett levelében üdvözölte Novák Istvánt a naptáregyesítés elrendelése alkalmából. Közölték, hogy az eperjesi püspök intézkedésével valóra váltotta az Országos Bizottság 1898. június 20-án megállapított programjának 3. tételét, melyben kimondták: „Oda fogunk törekedni, hogy a hibás és elavult Julianus-naptár egyházunkból kiküszöböltessék és helyébe a tudomány színvonalán álló Gergely-naptár kerüljön.”⁸²⁹

Tisza István 1916. június 2-án kelt levelében felkérte Sáros vármegye főispánját, hogy a szóban forgó rendelet végrehajtása során esetleg felmerülő nehézségek leküzdésénél alkalmasnak mutakozó módon támogassa a görög katolikus papságot. Továbbá arra is utasította a főispánt, hogy szükség esetén az illetékes közigazgatási hatóságok a nép felvilágosítása, illetve megnyugtató útján legyenek segítségére a papságnak. A fő cél az volt, hogy meggyőzzék a híveket a rendelet „vallási és gazdasági szempontból üdvös voltáról”. Ennél is fontosabb volt, hogy görög katolikus hívők megértsék, hogy „itt nem

⁸²⁴ MOL. K 26. 1916–XXV–478–1085 cs. 5–7. 1

⁸²⁵ ŠA PO, P, fond Podzupan 1860–1919 (továbbiakban PZ), 726. doboz, inv. č. 4776. Cirkevne zalezitosti, pastirsky list presovskoho biskupa o zjednati gregoriansakeho kalendara.

⁸²⁶ Uo.

⁸²⁷ Кондратович, И. М.: История Подкарпатской Руси для народа. Ужгород, 1923. 105. p.

⁸²⁸ ŠA PO, P Fond HZ, 38. doboz, inv. č. 77.

⁸²⁹ AGBP, Prezidiálne spisy, inv. č. 59, rok 1916, sign. 39.

valami állami kényszerről, hanem az illetékes egyházi főhatóságoknak a hívek vallási és társadalmi javát szolgálni hivatott önkéntes elhatározásáról van szó”.⁸³⁰

Bártfa polgármestere 1916. június 5-én jelentette Sáros vármegye főispánjának, hogy Bihary Emánuel görög katolikus plébános június 4-én kihirdette a Gergely-féle időszámítás bevezetését. Megjegyezte, hogy az új rendszabályok hallatán a nép nyugodt magatartást tanúsított.⁸³¹ Bujanovich György, Sáros vármegye főispánja 1916. június 7-én arról tájékoztatta Tisza Istvánt, hogy Sáros megyében a Gergely-naptár bevezetése kapcsán nem lesznek semmilyen nehézségek. „Mert ruthén népünk eddig sem rokonszenvezett az orosszal, és hosszas itt tartózkodásuk az ellenszenvet még csak fokozta. S hol a kihirdetés eddig megtörtént, a nép mindenhol nyugodtan, sőt örömmel fogadta.”⁸³² Ugyanebben az időben Bereg vármegye főispánja, Buttkay Ferenc is arról tájékoztatta a miniszterelnököt, hogy a nép teljes megnyugvással fogadta a naptárreformot.

Sáros vármegye közönsége az 1916. július 31-én tartott negyedéves közgyűlésen örömmel szerzett tudomást az eperjesi püspök és társainak a naptár egyesítése tárgyában való állásfoglalásáról. „A naptár egyesítésében régió óhajunk teljesülését látjuk, mert fontos nemzeti érdeknek tartottuk mindig, hogy magukat lélekben magyaroknak érező görög katolikusaink, még attól a néhány száltól is megszabaduljanak, amely őket a görögkeleti vallást követő nyelvrokonaikkal egybeköti, s a magyarsággal szokásukban is összeforrtanak.”⁸³³

Zemplén vármegye törvényhatósági bizottsága is elégedetten fogadta és üdvözölte a Gergely-naptárra való áttérést. Szerintük az új időszámítás bevezetése nemcsak vallási és közművelődési tekintetben hozza közelebb az ország északkeleti részén élőket a Gergely-naptárt használók nagy tömegéhez. Emellett közgazdasági szempontból is nagyon fontos jelentőséggel bír. Gömör és Kishont vármegyék is üdvözölték az eperjesi görög katolikus egyházmegyének a naptáregyesítés kérdésében kiadott rendeletét, „mint hazafias és kulturális szempontból dicséretes célzatú akciót” értékelték.⁸³⁴

Nevezett egyházmegyei főméltóságok ezzel a rendeletükkel híveik vallási, nemzeti és szociális érdekeit kívánták előmozdítani. Ám az egyházmegyék vezetői, illetve a kormányzat részéről sem tartották kizártnak, hogy egyes helyeken fokozottabb munkára lesz szükség

⁸³⁰ Uo.

⁸³¹ Štatný archiv v Prešove, pôbočka Prešov, (a továbbiakban ŠA PO, P) fond Šarišská župa. Hlavnozupansky miestodržiteľ a hlavný zupan (továbbiakban HZ) 1861-1922, 38. doboz, inv. č. 77. Zavedenie gregorianakeho kalendara pre greckokatolikov.

⁸³² MOL. K 26. 1916–XXV–478–1085 cs. 27. p.

⁸³³ AGBP, Bežná agenda, Spisy, inv. č. 432, rok 1916, sign. 730.

⁸³⁴ Uo.

annak érdekében, hogy a hívek a naptáregyesítés hatékony oldaláról meggyőződhesse. Tekintettel arra, hogy az említett egyházmegyék egyes vidékeinek népe túlzottan konzervatív beállítottságú. Sándor János belügyminiszter nem tartotta kizártnak, hogy egyesek nyíltan vagy titokban fognak a rendelet ellen izgatni. Sőt a skizmatikus mozgalom megújítását sem tartotta kizártnak. Emiatt 1916. június 8-án felszólította a munkácsi, ungvári, máramaroszigeti és bártfai magyar királyi határszéli rendőrkapitányságokat, illetve a kassai csendőrkerületi parancsnokságot, hogy kísérik éber figyelemmel a görög katolikus hívek rendelettel szemben tanúsított viselkedését.⁸³⁵

Papp Antal munkácsi püspök 1916. évi 3026. számú átiratában megküldte egyházmegyéje lelkészeihez és híveihez intézett főpásztori szózatát a régi Julián-féle naptár használatának 1916. június 24-től történt végleges beszüntetése, és az ünnepeknek a Gergely-naptár szerinti megünneplése tárgyában. Az Ung vármegyei törvényhatósági bizottság örömmel vette tudomásul a munkácsi görög katolikus egyházmegye püspökének egyházmegyéje lelkészeihez és híveihez intézett főpásztori szózatban közölt intézkedéseket.⁸³⁶ Megelégedés töltötte el őket, hogy még a háború alatt sikerült alkalmazni a naptáregyesítést, amelyért az érdem véleményük szerint „a munkácsi, eperjesi és hajdúdorogi görög szertartású egyházmegyék fennkölt és szabadelvű gondolkodású főpásztorait, káptalanjait és papjait illeti”. A munkácsi egyházmegyében is bevezetett 1916. évi naptárreform a nemsokára bekövetkezett háborús vereség folytán végül nem volt képes tartós, társadalom-konzolidációs eredményeket hozni.

⁸³⁵ MOL. K 26. 1916–XXV–478–1085. cs.

⁸³⁶ AGBP, Bežná agenda, Spisy, inv. č. 432, rok 1916, sign. 730.

VII. Eredmények

A dualizmus korszakában a Magyar Királyság északkeleti hegyvidékén túlnyomó többségben élő ruszinok az ország más nemzetiségeihez képest jóval kedvezőtlenebb szociális-gazdasági, kulturális-oktatási helyzetben voltak. Ez erőteljes kivándorlási hullámot váltott ki, amely egyben párosult a keletről, többnyire az osztrák fennhatóság alatt lévő Galícia tartományból érkező jelentős bevándorlással. Mindez tovább súlyosbította a magyarországi ruszin szubetnikum helyzetét. A felsorolt etnikai- és gazdasági sajátosságok mellett a tanulmányozott térségre jellemző volt a görög katolikus egyház tekintélyes mértékű elterjedése, illetve az Oroszország központú pánszláv agitáció hatása. Az utóbbi számára a társadalmi-etnikai célcsoportot az északkeleti vármegyék jobbára hegyvidékein élő görögkatolikus felekezeti hovatartozású ruszin lakosság képezte. A régióra vonatkozó felsorolt társadalmi-gazdasági jellegzetességek sajátos, az ország területén máshol nem előforduló nemzetpolitikai helyzetet teremtettek, aminek kezelése egyedi megközelítést és megoldásokat kívánt a mindenkor magyar kormány részéről.

Ebben a kontextusban mindenekelőtt megemlítenő a magyar kormányzat által az ország északkeleti vármegyéiben elindított hegyvidéki akció, valamint a russzofil agitációval szembeni fellépés, amely az első világháborút megelőző időszakban a kibontakozódó, nyilvánvaló oroszbarát politikai tartalomtól nem mentes pravoszláv mozgalom elleni skizmaperekben mutatkozott meg.

Miközben a térség legszegényebb és egyben legszámottevőbb nemzetiségének, a ruszinoknak gazdasági megsegítésére és jelentősen elmaradott gazdálkodásuk fellendítésére kezdeményezett kormányzati program pozitív fogadtatást kiváltva példaértékű, megalapozottan nemzetiségpolitikai töltettel is bíró lépésnek értékelhető. A vallás- és nemzetpolitika területén tanúsított fellépés pedig az említett perek során negatív visszhangot váltott ki mind az adott régióban, úgy külföldön is.

A politikai izgatással szemben az említett bírósági eljárás által demonstrált gyakorlat nem bizonyult célravezetőnek, inkább ellentétes hatást váltott ki, további táptalajt biztosított a Magyar Királysággal szembeni ideológiai propaganda számára.

Az adott korszakban is nyilvánvalóvá vált nemzetpolitikai vonatkozású állapot foglalkoztatta a magyar kormányzatot is. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter személyében találjuk meg azt az országos jelentőségű politikust és államférfit, aki közvetlen érdeklődéssel tekintett a kérdés ésszerű megoldása irányába. Ennek érdekében hozott döntéseit elsősorban a helyi görög katolikus papság vezetője, Firczák Gyula munkácsi

püspök, a térség Nagybereznai járása által megválasztott országgyűlési képviselője és a körülötte csoportosuló más, a vidékről származó képviselőtársai helyzetismeretére alapozta. A honatyák által megfogalmazott és a kormányzathoz benyújtott, a ruszin nép megsegítését kérelmező emlékirat biztosította a formális keretet a Földművelésügyi Minisztérium által kezdeményezett hegyvidéki akciónak. E, főként gazdasági-fejlesztési kormányzati program vezetője a kezdetektől a gyanús körülmények között bekövetkezett haláláig Egán Ede mezőgazdasági szakértő, kormánybiztos volt. Egán helyzetfelmérése során megfogalmazott szakvéleménye is alapvetően a térségben fennálló súlyos gazdasági problémák megoldásának elméleti és gyakorlati szempontjából közelítette meg a ruszin probléma rendezését.

A ruszinok nehéz gazdasági és kulturális helyzete jelentős kihatással volt a társadalmi-politikai fejlődésükre is. A hegyvidékre jellemző gazdálkodási forma által magát fenntartó népesség a 20. század elejére voltaképpen nem rendelkezett polgársággal, értelmiségi rétegét a görög katolikus papság képezte. A ruszin származású unitus klérus többsége lojális volt a magyar állameszme iránt, és a magyar szupremáciát vallotta, a mindennapi életében gyakorlatilag elmagyarosodott. Mindeközben a központi nemzetiségi politika gyakorlatilag a helyi görög katolikus egyházi struktúrákon keresztül fejtette ki hatását a ruszin nemzetiségre. Az utóbbit a magyar kormányzat a századfordulóig nem értékelte veszélyesnek az ország integritása megőrzésére nézve, valamint „hűségeseknek” és könnyen kezelhetőnek tartotta.

Mindazonáltal a térségre jellemző elmaradott gazdasági viszonyok által eredményezett kivándorlás jelentős észak-amerikai ruszin diaszpóra kialakulásához vezetett, amelynek a továbbiakban jelentős szerep jutott az északkeleti vármegyék nemzetiségpolitikai körülményeire nézve. Ugyanis a kivándorolt magyarországi ruszinok első alkalommal az Újvilágban szembesültek a jelentős politikai töltettel rendelkező, a cári birodalom háttértámogatását élvező orosz–ortodox propagandával, amely viszonylag szabadon működhetett az amerikai demokrácia feltételei közt.

Északkelet-Magyarország vármegyéiben a századforduló idején kezdett fokozatosan teret nyerni az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc leverésében sorsöntő szerepet játszó, a cári hadsereget vezető Paszkevics tábornagy magyarországi expedíciója által nagymértékben befolyásolt Dobránszky Adolf örökségéből kibontakozó nagyorosz beállítottságú, ruszofilnek is nevezett eszmei irányzat. Ugyanis erre az időre az elmaradott hegyvidékre jellemző jelentős – a kezdetben csupán Moszkva-barát – vallási és eszmei irányzat, pánszláv ideológia és aktív propaganda köntösébe bújtatva, a világháborút közvetlen megelőző években hathatós Oroszországból származó segítséggel kis híján nyílt politikai mozgalommá bontakozódott ki, melynek fő deklarált célja a moszkvai patriarcha által vezetett

pravoszlávia terjesztése és a terület az orosz cári birodalommal, a „Kárpátokon túl élő orosz testvérekkel való újraegyesítése”.

Mindehhez párosult a galíciai értelmiség által a 19. század végén megfogalmazott ukranofil, a korabeli magyar politikai parlamenti vitában, valamint a sajtó által ukrainistának nevezett, eleinte ugyancsak kulturális szempontokra épülő társadalompolitikai eszme. Ennek az irányzatnak a hatása fokozatosan erőteljessé vált az amerikai ruszin diaszpórában is, a kezdeti szolidaritás helyett érdekkülönbséget teremtve az osztrák honosságú galíciai ukranofilok és a Magyar Királyság területéről kivándorló ruszinok között.

Vagyis az általunk kutatott korszakban a ruszinok egymással olykor élesen is versengő nemzetiségi eszmék kölcsönhatásának célkeresztjébe kerültek mind szülőföldjükön, úgy az óceán túli közösségeikben is. Mindennek felismerésének bizonyos jelei megfigyelhetők a korabeli magyar országgyűlésben zajlott némely politikai viták során.

A Magyarország esetében szakadár jelleggel bíró ruszofilizmus és ukrainizmus eszmei irányzatok egymással való konkurenciája nem kerülte el egyes magyarországi felsőbeosztású kormánytisztviselő és társadalmi szereplő figyelmét. Nevezetesen Burián István a magyar miniszterelnök külpolitikai informátoraként a háborút megelőző hónapokban, miközben a magyar társadalmi és hivatalnoki körökben a pánszláv és orosz propaganda ellenes hangulat dominált, azt javasolta Tisza Istvánnak, hogy az ország érdekében használja ki „az orosz politikának az ukranofilizmustól való rettegését.” Burián értékelése szerint a kisorosz agitációtól való tartózkodással Magyarország nagy szolgálatot tesz Oroszországnak, aminek világos kiemelése alapjául szolgálhatna a cári Birodalommal való esetleges diplomáciai megegyezésre.

A korszakra nézve megállapítható, hogy a máramarosszigeti skizmaperek eredményeként nem sikerült gátat vetni a pánszláv és ruszofil propagandának az ország, a probléma szempontjából legjobban érintett északkeleti vármegyei területén.

A pánszláv és ruszofil propaganda által az Orosz Birodalom gyakorlatilag dekonzolidálni akarta az Osztrák–Magyar Monarchia társadalmát, Magyarország esetében a skizmamozgalom által próbálta vallás- és nemzetiségpolitikai téren megbontani a számára kiszemelt északkeleti területek népességét, ezáltal gyengítve ellenfelét és megkönnyítve saját stratégiai-katonai tervei megvalósíthatóságát. Ezekkel a törekvésekkel szembeni reakció a magyar fél részéről mind civil, úgy katonai vonalon is megtörtént. Megjegyzendő, Tisza István kormányfő fontosnak tartotta az orosz propaganda elleni intézkedések nyilvánosságra kerülésének megakadályozását.

Ugyanakkor a ruszinokkal és az őket vezető görögkatolikus klérussal szemben a háborút megelőző hónapokban és kezdeti szakaszában jelentős bizalmatlansági hullám mutatkozott a helyi magyar adminisztráció részéről. Ehhez párosult az e téren, főleg a katonai hatóságok által fogatosított radikális, gyakran túlkapásoktól és hivalkodó példastatuálási kényszertől sem mentes eljárások – házkutatások, letartóztatások, esetenként nyilvános kivégzések – melyek aggodalmat és ellenszenvet váltottak ki mind a görögkatolikus papság, úgy a ruszin lakosság és annak a későbbiekben aktív politikai szerepet vállaló képviselői részéről, s a továbbiakban alapot képeztek a térségbeli magyarelles hangulatok kibontakozásához.

A ruszinok részéről a betörések ideje alatt esetenként tanúsított törvényellenes magatartásának megítélésénél Tisza szem előtt tartotta a helyi magyar adminisztráció vezetőinek ezzel kapcsolatos helyzetértékelését. Végeredményben Tisza a helyszínen tett körútját követően nem fogalmazott meg a ruszin nemzetiséggel szembeni általánosító, hazafiatlanságra vonatkozó megállapításokat. Ellenkezőleg a „ruthén árulás” vádját igazságtalan és politikailag káros jelszóként ítélte meg. Hangsúlyozta, hogy a megfigyelt tapasztalatok alapján továbbra sem kíván változtatni az addigi liberális nemzetiségi politikáján, amelynek az egyik hirdetett alappillértjét képezte a nemzetiségek kulturális és gazdasági fejlődésének és előmozdításának az elve.

A harcok által okozott károk enyhítése céljából a magyar kormányzat már az első orosz betörést követően intézkedett a helyi görögkatolikus lelkészek és a lakosság mihamarabbi segélyezéséről. A hazafias magatartást tanúsító és jelentős személyes vagyoni károkat szenvedett papokat a helyi adminisztráció javaslatára személyre szóló anyagi támogatásban részesítették. Majd később az orosz katonai betörések veszélyének elmúltával a túlnyomórészt szláv nemzetiség által lakott települések újraépítésére irányuló országos akció egyik fontos, nyíltan hangoztatott indíttatása volt, hogy a nem magyar anyanyelvű polgárok körében elismerést váltson ki a magyarság iránt.

A görögkatolikus papság és híveikkel szemben a magyar kormányzat és a Monarchia katonai hatóságai részéről mutatkozott bizalmatlanság, valamint a három orosz betörés eseményeinek tapasztalata és a cári fennhatóság a ruszinok lakta térségre való kiterjesztése perspektívájának szituatív csökkenése közvetlen hatására 1915 februárjában a görögkatolikus alsópapság és a helyi civil adminisztráció közreműködésével a magyar állam iránti lojalitását felmutatni kívánó „hazafias mozgalom” jelentkezett a Bereg vármegyei Alsóverecke községben. Ez a társadalmi törekvés idővel megmutatkozott Máramaros megyében is, és elnyerte Ung, valamint Sáros megyék közgyűléseinek támogatását is. Az adott társadalmi megnyilvánulást Tisza a magyar hercegprímás felé intézett levelében teljesen spontán

jellegűnek nevezte meg, ami valószínűleg nem teljes mértékben felelt meg a valóságnak. Ugyanis dokumentális nyoma van annak, hogy felismervén a mozgalom potenciálisan jelentős hatását a kormány, a sajtó és a hatóságok a ruszin néppel és a görögkatolikus papsággal szembeni magatartására és megítélésére, a munkácsi egyházmegyén belül javaslat fogalmazódott meg a püspök felé, hogy álljon a ruszin nép vallás–hitbeli életét érintő mozgalom élére.

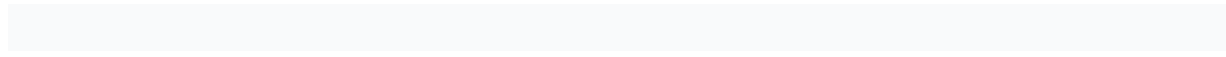
A vallás- és közoktatásügyi minisztérium hatáskörében közvetlenül a betöréseket követően a nagyorosz propaganda ellensúlyozása érdekében intézkedéseket hoztak. Az unitus egyház lelkészeinek gyermekei részére tanulmányi ösztöndíj-programot indítottak, valamint 1915 nyarán felfüggesztették a hívek számára előírt egyházi adó – párbér és stóla – befizetésének kötelezettségét.

A skizmamozgalom és a máramarosi perek tapasztalatából, a háború idején az orosz hadsereg által megszállt kelet-galíciai területeken megfigyeltek alapján, valamint a hadi állapot beálltával kialakult pénzhiány miatt, a gazdaságfejlesztési jellegű hegyvidéki akció költségvetését csökkenteni kényszerülő magyar kormányzat a kulturális életre kiható intézkedések meghozatalára vállalkozott a nemzetiségi politika terén. Mindehhez ugyancsak hozzájárult az északkeleti vármegyékben megnyilvánuló hazafias mozgalom, amely – mintegy szociális bázist nyújtva – motiválta a kormányt az orosz befolyás kiküszöbölésére irányuló reformtervek kidolgozására.

A világháború alatt, a magyar kormány részéről két olyan döntés is született, amely a russzofilizmus eszméjének visszaszorítását célozta meg: a cirill betűk használatának eltörlését célzó írásreform és a naptáregyesítés. Mindkét újítás ötlete nem volt újkeletű, megfogalmazásuk már évtizedekkel a háborút megelőzően megtörtént, de gyakorlati megvalósításuk tervbevétele a közvetlen harci események által jelentett veszély következtében került napirendre. Megjegyzendő, hogy ezek a lépések nem erőszakos asszimilációs politikára utaltak, hanem a világméretű imperialista konfliktus következtében kialakult háborús helyzet kényszerítette a magyar kormányzatot az említett reformkísérletekre

Mindemellett a háborús események előrehaladtával az orosz betöréseket követően változás lépett fel az ukránbarát nemzetiségi irányzattal szemben. Sztripszky Hia dor kezdeményezésével a központi magyar sajtóban nyilvános hangot kapott az ukranofilizmus. Bár az utóbbi végeredményben szakadár gondolatokat propagált az ország északkeleti részének szláv lakossága felé és területi igényel lépett fel Magyarországgal szemben, a russzofil propaganda ellensúlyozásaként 1916-ban Budapesten megszervezték az Ukrania című lap kiadását.

A kirajzolódó helyzetkép azt mutatja, hogy a magyar állami nemzetpolitika részéről a korszakban nem volt egy komplex koncepció az általunk tárgyalt terület nemzetiségi vonatkozású problémái átfogó kezelésére. A háború idején, a különös módon kiéleződő viszonyok közt, a magyar kormányzat az akkor épp kézenfekvőnek tűnő és olykor ellentmondásos megoldásokkal próbált reagálni a nemzetiségi politika terén napirendre kerülő kihívásokra.

VIII. Bibliográfia

Levéltári források

Державний архів Закарпатської області, Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) Beregszászi Részleg:

Fond 4: Наджупан Ужанської жупи, м. Ужгород Угорського королівства 1877–1918, Ung vármegye főispánjának iratai 1877–1918

Fond 5: Адміністративна комісія Ужанської жупи, м. Ужгород 1873–1919, Ung vármegye közigazgatási bizottságának iratai 1873–1919

Fond 7: Піджупан Ужанської жупи, м. Ужгород Угорського королівства 1900–1918, Ung vármegye alispánjának iratai 1900–1918

Fond 10: Наджупан Бережської жупи 1324–1919, Bereg vármegyei főispáni iratok 1324–1919.

Fond 151: Правління Мукачівської греко-католицької єпархії 1646–1948, A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség vezetése 1646–1948.

Fond 772: Мукачівська експозитура гірських районів Міністерства Землеробства Угорщини 1887–1920, A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Kirendeltségének iratai 1887–1920.

Fond 1555: Музей ім. Легоцького, м. Мукачево Бережської жупи 1594–1944, Munkácsi Lehoczky Múzeum iratai 1594–1944.

Magyar Országos Levéltár (MOL):

Miniszterelnökség Levéltára, Központilag iktatott és irattározott anyagok – K 26

Belügyminisztérium Levéltára, Elnöki iratok – K 148

Belügyminisztérium Levéltára, Rezervált iratok – K 150

Igazságügyi minisztériumi Levéltár, Elnöki Bizalmas iratok – K 578

P 1080. Kozma család

Református Zsinati Levéltár:

44 Fond – Tisza István iratai.

Hadtörténeti Levéltár

VII. Fondfőcsoport segédletei. Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye:

Tgy. 508. Bruszilov tábornok emlékiratai IV. fejezetének magyar fordítása. A Kárpátokban.

Tgy. 1825. Sütő László. Szemtanú leírás. Egy honvéd tüzérosztály szereplése a Máramarossziget körül vívott harcokban. 1914. október 5–7.

Štatný archív v Prešove, pobočka Prešov (Eperjesi Állami Levéltár)

Štatný archív v Prešove, pobočka Prešov, fond Šarišská župa. Hlavnozupansky miestodrzitel a hlavný zupan 1861–1922

Štatný archív v Prešove, pobočka Prešov, fond Šarišská župa, fond Sarisska Zupa. Podzupan. 1860–1919

Archív gréckokatolíckeho biskupstva v Prešove

Fond Bežná agenda, Spisy (1821–1950)

Fond Prezidiálne spisy (1890–1950)

Publikált levéltári dokumentumok:

Burián István napló 1907–1922 és távirati könyvei 1913–1915. Budapest, 1999.

Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. I. kötet. 1862–1892. összegyűjtötte: Kemény G. Gábor. Budapest, Tankönyvkiadó, 1952.

Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon. II. kötet. 1892–1900. Budapest, Tankönyvkiadó, 1956.

Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon. VI. kötet. 1913–1914. Budapest, Tankönyvkiadó, 1985.

Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon. VII. kötet. 1914–1916. Budapest, Tankönyvkiadó, 1999.

Publikált dokumentumgyűjtemények, statisztika:

- A háborúval kapcsolatos törvények és rendeletek gyűjteménye. 1. füzet. Pesti Könyvnyomda társaság, Budapest. 1915.
- A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993. Főszerk.: Balogh Sándor. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002.
- Az Eperjesi Görög Szertartású Katholikus Egyházmegye Rendeleteinek Tára. 1914.
- Iványi Emma: Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháborúból 1914–1918. Budapest, Akadémia Kiadó, 1960.
- Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1996.
- Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941). Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2000.
- Magyarországi pártprogramok 1867–1919. Szerk.: Mérei Gyula, Pölöskei Ferenc. Budapest, ELTE–Eötvös Kiadó, 2003.
- Magyar Törvénytár 1877–1878. évi törvénycikkek. Budapest, 1896.
- Magyar Törvénytár. 1000–1895. Budapest, Franklin Társulat, 1896.
- Magyar Statisztika Évkönyv. Első évfolyam, 1872.
- Magyar Statisztikai Évkönyv. Budapest, Új Folyam XIX. 1911. 1912.
- Magyar Statisztika Évkönyv. XVIII. Budapest, Az Atheneum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat könyvnyomdája, 1911.
- Magyarországi Rendeletek Tára. 48. évf. Budapest, Pesti Nyomda-részvénytársaság. 1914.
- Új országgyűlési Almanach 1887–1892. Szerk.: Sturm Albert. Budapest, 1888.
- Gróf Tisza István összes munkái. A Magyar Tudományos Akadémia. 4. sorozat. Második kötet. Budapest, Franklin Társulat, 1924.
- Gróf Tisza István összes munkái. A Magyar Tudományos Akadémia. 4. sorozat. Negyedik kötet. Budapest, Franklin-társulat, 1927.
- Magyarország tiszti cím- és névtára. 33. évfolyam, 1914.
- Magyarország tiszti cím- és névtára. 34. évfolyam, 1915.
- Magyarország tiszti cím- és névtára. 36. évf. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1916.
- Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi Napló. VI. kötet. Pest, 1870.
- Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi Napló. II. kötet. Budapest, Athenaeum, 1910.

Visszaemlékezések:

„Az ország belepusztul ebbe a háborúba”. Berzeviczy Albert kiadatlan naplója (1914-1920). Kolozsvár, Korunk– Komp-Press Kiadó, 2014.

Kozma György. Egy vármegye harca és haldoklása. Szentes, Szentesi Napló ny., 1938.

Mailáth József: Élményeim és tapasztalataim a háború alatt. II. kötet, Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest, 1928.

Волошин А. о. :Спомини: релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму. Карпатський Голос, Філадельфія, 1959.

Ронге М.: Разведка и контрразведка. Москва, Воениздат НКО СССР, 1939.

Штефан Августин. За правду и волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України. Торонто, 1973.

Korabeli sajtó:

Alkotmány

Az Újság

Bereg

Budapesti Hírlap

Budapesti Napló

Budapesti Szemle

Görög Katholikus Szemle

Határszéli Újság

Husadik Század

Magyar Figyelő

Máramaros

Munkács

Népszva

Pesti Hírlap

Pesti Napló

Ugocsa

Ukránia

Ung

Ungvári Közlöny

Волынскія Епархіальныя ведомости

Діло
Кавказ
Листок
Наука
Недѣля
Подкарпатська Русь
Прибавленія къ Церковнымъ Ведомостямъ
Русское Слово
Северокавказкий край

Internetes adatbázisok, lexikonok:

Arcanum Digitális Tudománytár:

<http://arcanum.hu/hu/adt/>

Encyclopædia Britannica:

<http://www.britannica.com>

Magyar Katolikus Lexikon:

<http://lexikon.katolikus.hu>

Felhasznált szakirodalom

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi osztályának magyar provenienciájú fondjai és leírási egységei 1919-ig és 1938–1945 között, szerk.: Delehan Mihajlo, Kutassy Ilona, Bp., 2009.

A Kárpát-medence régiói 11. Kárpátalja. Szerk.: Baranyi Béla. Pécs–Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2009.

A nagy háború írásban és képekben. 1. rész. Északon és Délen. I–II. kötet. Szerk.: Lándor Tivadar. Budapest, Atheneum Irodalmi és Nyomdai Részv Tár. Kiadása, 1916.

A világháború. 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. 6. kötet. Budapest, Szerk. és kiadja a Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár, 1934.

A világháború. 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. 7. kötet. Budapest, Szerk. és kiadja a Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár, 1937.

A világháború. 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. 8. kötet. Budapest, Szerk. és kiadja a Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár, 1939.

Az ország lakói – Magyarország demográfiai képe a századfordulón. In: Magyarország történeti földrajza. I. kötet. Szerk: Beluszky Pál. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2005.

Aradi Victor: A rutén skizmapör. Budapest, Világosság Kny., 1914.

Aradi Victor: A neoszlavizmus és Európa. In: Huszadik Század. XXX. Kötet. XV. évf. 1914. július–december.

Asztalos Miklós, dr.: A nemzetiségek története Magyarországon. Budapest, Lantos Könyvkiadó vállalat, 1934.

Bacsinszky Tivadar: Orosz–ruszin kapcsolatok a XIX. század közepén. Ungvár, A Kárpátaljai Tudományos Társaság Kiadása, 1942.

Balaton Petra: A Székely Akció története. Budapest, Cartofil, 2004.

Bánffy Dezső: Magyar nemzetiségi politika. Budapest, Légrády Testvérek, 1903.

Bartha Miklós: Kazárföldön. Magyar Fórum Könyvek, 1996.

Bebesi György: Az orosz pogromtradíciók és a pusztító tömegrohamok az első orosz forradalomban. In: Az antiszemitizmus történeti formái a cári birodalomban és a Szovjetunió területén. Szerk.: Krausz Tamás–Barta Tamás. Budapest, Russica Pannonica, 2014.

Beksics Gusztáv: A magyar politika új alapjai kapcsolatban a magyar faj terjeszkedő képességével és a földbirtokviszonyokkal. Budapest, Athenaeum. 1899.

Beluszky Pál: A Kárpát-medence országrészeinek (régióinak) rövid jellemzése. In: Magyarország történeti földrajza. II. kötet. Szerk. Beluszky Pál. Budapest–Pécs, Dialóg Campus kiadó, 2008.

Ifj. Bertényi Iván: A századelő politikai irányzatai és Tisza István. In: A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.

Bethlen István: Válogatott politikai írások és beszédek. Szerk.: Romsics Ignác. Budapest, Osiris Kiadó, 2000.

Bihari Péter. Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországn. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.

Bonkáló Sándor: A rutének (ruszinok). Budapest, Franklin Társulat Kiadása, 1940.

Bonkáló Sándor: A szlávok. A szláv népek és a szláv kérdés ismertetése. Budapest, Athenaeum kiadása, 1940.

Botlik József: Hármaskereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó, 1997.

Botlik József: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2000.

Botlik József. A Kárpátalja fogalom kialakulása és változásai. In: Együtt. 6. évf. 2004/2.

Botlik József, Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. kötet. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. Nyíregyháza, Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszéke és Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara, 2005.

Botlik József: A rutén (ruszin) értelmiség önkormányzati törekvései. 1848–1918. In: Az „Ezeréves ruszin–magyar együttélés a történelem tükrében” című konferencia szerkesztett előadásai, leadott tanulmányai. Budapest, 2005.

Botlik József: Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914–1976. Budapest, Az Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat és a Kárpátok Régió Kultúráért Közhasznú Egyesület közös kiadványa, 2010.

Botlik József: Egán Ede a magyar és ruszin nép vértanúja. In: Trianoni szemle. 5. évf. 2013. július-december. 14. old.

Böör György: A magyarországi ruszin időszakai sajtó a XIX. században. Kolozsvár, Ferenc József-Tudományegyetem Történeti Intézete, 1943.

Braun László. Az amerikai kivándorlás és Firczák Gyula szerepválallása a Hegyvidéki Akcióban. In. Acta Academiae Beregsasiensis 2013/2. 25.

Brubaker Rogers: Ártalmas állítások. Mítoszok és tévhitek a nacionalizmus kutatásban. In. Beszélő, 1996. 7.

Byrnes, Robert F. Pobedonostsev, His life and Thought. Bloomington, Indiana University Press, 1968.

Csernicskó István: Államok, nyelvek, államnyelvek: Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Budapest, Gondolat Kiadó, 2013.

Csernicskó István: Volosin nyelvi nézetei (nyelv) politikai kontextusban. In: Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai. Szerk.: Fedinec Csilla. Pozsony, Kalligram Kiadó, 2014

Darányi Ignác. Válogatott dokumentumok. Szerkesztette és a bevezetőt írta Fehér György. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

Darás Gábor: A Ruténföld elszakításának következményei (1890–1920). Budapest, Vörösmarty Irodalmi Társaság Kiadása, 1936.

Darás Gábor: A rutén kérdés tegnap és ma. Budapest, A Magyar Nemzeti Szövetség Kiadása, 1938.

Darás Gábor, dr.: Mit kell tudni a magyarnak a ruténről? Budapest, A Magyar Nemzeti Szövetség kiadása, 1938.

Vitéz Doromby József: Téli csata a Kárpátokban. In: Ajtay Endre (szerk.): A magyar katona. Századunk legszebb magyar csatái, Budapest, 1944.

Dóka Klára. Kultúrmérnöki intézmény 1880–1914. In: Historia. 2010/06–07. szám. 48-54 p.

Duryd, Keith P.: The Quest for the rusyn soul. The politics of religion and culture in Eastern Europe and in America, 1890 – World War. Philadelphia. The Balch Institute Press, 1992.

Dvortsák Győző: Sáros földje 1914–1915. Eperjes, Kósch Árpád Könyvnyomtató Intézete, 1916.

Eötvös József: A nemzetiségi kérdés. Budapest, Révai Testvérek, 1903.

Fehér György. Darányi Ignác pályája (1849–1899), Budapest, Gondolat Kiadó, 2012.

Feldúlt tűzhelyeinkért! Beszámoló a Háborúban Feldúlt Tűzhelyeket Újrafelépítő Országos Bizottság eddigi munkájáról– felhívás – kiáltvány. Dick Manó Könyvkiadó, 1916.

Galántai József: A Habsburg Monarchia alkonya. Budapest, Kossuth Kiadó. 1985.

Galántai József: Magyarország az első világháborúban. Budapest, Korona Kiadó, 2001.

Gecse Géza: Bizánctól Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007.

Gerényi József, Dr.: Az amerikai kivándorlás oka és hatása. Bártfa, Salgó Mór könyvnyomdája. 1913.

Gogolák Lajos. A pánszlávizmus. Budapest, Cserépfalvi. 1940.

Gogolák Lajos: A pánszlávizmus. In: A magyarság és a szlávok. Szerk.: Szeffű Gyula. Budapest, Franklin, 1942.

Gönczi Andrea: Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején. Ungvár–Beregszász, PoliPrint–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2008.

Grünwald Béla: Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség. Budapest, Athenaeum Nyomda, 1874.

Grünwald Béla: A felvidék. Politikai tanulmány. Budapest, Ráth Mór, 1878.

Gulya Károly: A magyarországi rutén kérdés 1910–1914 között. Szeged, Acta Universitatis Szegediensis J. A. Acta Historica Tomus XXXI.1968.

Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története. Budapest, Osiris Kiadó, 2007.

Hajdú Tibor–Pollmann Ferenc. A régi Magyarország utolsó háborúja. 1914–1918. Budapest, Osiris Kiadó, 2014.

Hajdú Tibor: A cári Oroszország hadicéljai Magyarországgal szemben az első világháborúban. In: Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Szerk.: Romsics Ignác. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995.

Hajdú Tibor: Az orosz vezérkar 1910–1913-as tervei az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország elleni támadásra. In: Történelmi Szemle. 2014/2. 315–316. old.

Hajdú Zoltán: A társadalom és gazdaság területi folyamatait befolyásoló ideológiai, politikai és törvényi tervezet a 19–20. század fordulóján. In: Magyarország történeti földrajza. I. kötet. Szerk. Beluszky Pál. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2005.

Halász Géza: Ötvenezer beregmezei orosz létkérdése. Munkács, 1896.

Hegedűs Lóránt: A magyarok kivándorlása Amerikába. Budapest, 1899.

Hroch Miroslav: Social preconditions of national revival in Europe. Translated by Ben Fowkes. New York, Columbia University Press, 2000.

Hungarian Ruthenia. Published by H. M. Stationery Office, 1920.

Hübner János: Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat.... Esmértető lexicon, mellyet szerzett Hübner János, jobbított, alkalmaztatott Sperl Xav. Ferency, A magyar és Erdély országi geográphiával tökéletesített.... Fejér György. Ötödik darab (5. kötet). Kiadatott Pesten, 1817.

Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó vállalata, 1912.

Jan Rychlik: Megdaléna Rychlíkové. Hospodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919-1939. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2013.

Joel Brady. The Role of Transnational Migration, Community Formation Abroad, and Economic Cycles in the Maramarosh-Sighet trial of 1913-14. In: Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру ім. Архімандрита Василя (Проніна). Ужгород, Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2014. 53–63. p.

Károly Kocsis–Eszter Kocsis-Hodosi: Ethnic geography of the Hungarian minorities in the Carpathian Basin. Budapest, Geographical Research Institute, Research Centre for Earth Sciences and Minority Studies Programme Hungarian Academy of Sciences, 1998.

Kárpátaink közgazdasági hivatása. Előadta Borostyánkői Egán Ede. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvény-társaság, 1890.

Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Főszerk. Fedinec Csilla, Vehes Mikola. Budapest Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató intézet, 2010.

Katrics Kálmán: A ruthén és kazárkérdés az ökörmezői járásban. Máramarossziget, 1911.

Katus László: A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején. In: Magyarország története 1890-1918. II. kötet. Főszerk. Hanák Péter. Budapest, Akadémia Kiadó, 1978.

Kemény Gábor: Verhovina feltámad. MEFHOSZ Könyvkiadó, Budapest, 1939.

Kiss Gy. Csaba: Budapest–Zágráb: oda-vissza. Kortárs irodalmi és kritikai folyóirat. In: Kortárs 51. évf. 5. sz. (2007. május)

Klein Izrael, dr.: Muszkajárás Máramarosszigeten. 1914. október 3–6-ig. Máramarossziget, Berger Miksa Utóda Könyvnyomdája. 1915.

Kobály József: *Sine ira et studio*. Ungvár, KMKSZ, 1998.

Kobály József: A kárpátaljai ruszinok. In: *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. Szerk. Ábrahám B.–Gereben F.–Stekovic R. Piliscsaba, 2003.

Konrád Miklós: Az államhatalom és a régió más népeiségeinek viszonya a zsidósághoz. In: *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Szerk.: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel. Budapest, Aposztróf Kiadó, 2013.

Konrád Miklós: Demográfiai változások. In: *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség. a dualizmus korától napjainkig*. Budapest, Aposztróf Kiadó, 2003.

Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Budapest, 1922.

Kun Miklós. A pánszlávizmus gyökereinél. In: *Világtörténet 1981/4*.

Magyarország története 1890–1918. Főszerk. Hanák Péter. Budapest, Akadémia Kiadó, 1978.

Magocsi, Paul Robert: *The Shaping of National Identity Subcarpathian Rus' 1848–1948*. Cambridge–Massachusetts–London, Harvard University Press, 1978.

Magocsi, Paul Robert. *The language question among the Subcarpathian Rusyns*. Carpatho-Rusyn Research Center. Fairview, New Jersey, 1987.

Magocsi, Paul Robert: *The persistence of regional cultures. Rusyns and ukrainians in their carpathian homeland and abroad*. New York, East European Monograph. Distributed by Columbia University Press. 1993.

Magocsi, Paul Robert. *The people from nowhere*. Uzhhorod, V. Padiak Publishers, 2006.

Magyar életrajzi lexikon. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.

Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Budapest, Petit Real Könyvkiadó, 2000.

Magyarországi pártprogramok 1867–1919. Szerk.: Mérei Gyula, Pölöskei Ferenc. Budapest, ELTE–Eötvös Kiadó, 2003.

Major Zoltán: Siker és eredmény – Bánffy Miklós, a külügyminiszter tevékenységének mérlege. In: Bánffy Miklós–emlékkonferencia. 2013. december 18. Szerk.: Papp Endre. Budapest, Magyar Művészeti Akadémia, 2014.

Mayer Mária: A ruszinok (kárpatukránok) és az 1865. évi képviseléválasztás. In: Századok. 108. évf. 1974. 5–6. szám.

Mayer Mária: Kárpatukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910. Budapest, Akadémia Kiadó, 1977.

Maurice Paleologue: A cárok Oroszországa az első világháború alatt. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1982.

Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Kolozsvár, Minerva, 1944.

Nagy Mariann: Magyarország mezőgazdasága a 20. század elején. In: Magyarország történeti földrajza. I. kötet. Szerk. Beluszky Pál. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2005.

Nagy Miklós Mihály: Magyarország az első világháborúban. Térképek történelmi áttekintéssel. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2014.

Nyári Iván: Kárpátalja hűséges népe a hadtörténelem tükrében. In: De Sgardelli Caesar (szerk.). A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914–1918. Budapest, Athenaeum, 1941.

Pap Tibor Dr.: A ruthén akció és a kereskedelem. Máramarossziget, Sichermann Mór nyomdája. 1903 (Megjelent a „Politikai Hetiszemle” 1903. aug. 2., 9. és 16-i számában).

Petrovich, Michael Boro. The emergence of Russian panslavism 1856–1870. New York, Columbia University Press, 1956.

Pilch Jenő: A hírszerzés és kémkedés története. 2. kötet. Budapest, Kassák Kiadó, 1998.

Popovics Béla: Munkács kultúrtörténete a korabeli sajtó tükrében. Munkács, Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség, 2005.

Pölöskei Ferenc. Kormányzati politika és parlamenti ellenzék. Budapest, Akadémia kiadó, 1970.

Pölöskei Ferenc: A magyar parlamentarizmus a századfordulón. Politikusok és intézmények. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2001.

Prepuk Anikó: A zsidóság Közép- és Kelet-Európában. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997.

Prinz Gyula: Magyar föld, magyar faj. 3. kötet. Magyar földrajz. Az államföldrajzi kép. 3. rész. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi nyomda, 1938.

Rátz Kálmán. A pánszlávizmus története. Budapest, Athenaeum, 1941.

Réz Mihály: A nemzetiségi kérdésről. In: Magyar Figyelő, 1912/4., 11–23. és 187–205.

Ring Éva: Államnemzet és kultúrnemzet válaszutján. A modern nemzetek születése Kelet-Közép-Európában. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2004.

Romanecz Aladár: A ruténekről. Budapest, 1901.

Romanecz Aladár: A pánszláv skizma a Beregfelvidéken. Bilke, 1913.

Romanecz Aladár: A rutén-kérdés megoldása. Bilke, 1914.

Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép és Délkelet-Európában a 19. és a 20. század folyamán. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998.

Szabó Miklós. Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918). Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2003.

Szabó Miklós: A magyar nemesi és polgári liberalizmus. In: Liberalizmus és nemzettudat. Szerk.: Dénes Iván Zoltán. Budapest, Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, 2008.

Szabó Oreszt, dr.: A magyar oroszokról (ruthének). Budapest, 1913.

Szarka László: Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában. Budapest, Ister Kiadó és Kulturális Szolgáltató Iroda, 1998.

Szarka László. Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, Pozsony, 1999.

Sztripszky Hiaodor: Moskophilizmus, ukrainizmus és a hazai rusznákok. In: Budapesti Szemle. 153. kötet. 434. szám. 1913.

Szulincsák László: Mikor történt a kárpátalji rutének betelepülése hazánkba? Ungvár, Unio Kiadó, 1918.

Tóth István: A peremvidék birodalma. Méry Ratio Kiadó, Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány, 2013.

Uzsok hősei 1914. Az orosz kézre került magyar területek felszabadítása ezerkilencszáztizennégy november és december havában. In: De Sgardelli Caesar (szerk.): A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914–1918, Budapest, 1941. 61. old.

Varga László: Zsidó bevándorlás Magyarországon. In: Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és valóság. Szerk. Varga László. Budapest, Pannonica Kiadó, Habsburg Történeti Intézet, 2005.

Vargha Gyula Géza, dr.: Skismatikus vitapontok és görög forrásokból merített cáfolatai. Ungvár, Unio nyomda RT, 1915.

Wesselényi Miklós: Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1992.

Wetzel Tamás: A bevándorlás kérdése Magyarországon. Budapest, Publikon Kiadó, 2011.

Zsatkovics Kálmán: Vázlatok a magyarországi oroszok életéből. In: Budapesti Szemle. 82. kötet. 220. szám. 1895.

Асташов А. Б.: Пропаганда на Русском фронте в годы Первой мировой войны. Москва, Спецкнига, 2012. In: http://propagandahistory.ru/books/Aleksandr-Astashov_Propaganda-na-Russkom-fronte-v-gody-Pervoy-mirovoy-voyny/

Бахтин Н.: Угорская Русь. Петроградъ, 1915.

Бахтурина А.Ю.: Политика российской империи в восточной Галиции в годы первой мировой войны. М.: Аиро-XX, 2000.

Бонч-Бруевич Михаил Дмитриевич: Потеря нами Галиции в 1915 году. Ч. 1: Через Карпаты в Венгрию зимою 1915 года. Москва, Труды Военно-исторической комиссии, 1920.

Брусилов А. А.: Мои воспоминания. Москва Военное издательство Министерства обороны СССР, 1963.

Ваврик В.: Терезин и Телеграф. Москва, 2001.

Василий (Пронин), архимандрит: История православной церкви на Закарпатье. Киев, 2005.

Волошин Августин: Оборона кирилики. Як оборонялись підкарп. русини проти останнього атак мадяризації перед переворотом? Відбита з Наукового Збірника «Просвіта» в Ужгороді, річник XII. 1936.

Годь войны съ 19-го іюля 1914 г. по 19-ое іюля 1915 г. Высочайшіе манифесты. – Возванія Верховнаго Главнокомандующаго. – Донесенія: отъ Штаба Верховнаго Главнокомандующаго, отъ Штаба Главнокомандующаго кавказской арміей, отъ Морского Штаба [Предисловіе А. Оглина]. – М.: Т-во типографіи А. И. Мамонтова, Изданіе Д. Я. Маковского, 1915.

Грабец, Мирославъ: К истории Мармарошскаго процесса. Ужгородъ, Карпаторусской трудовой партый, 1934.

Григорьева, Анна Александровна: Панславизм: идеология и политика. In: <http://www.dissercat.com/content/panslavizm-ideologiya-i-politika> (Letöltés ideje: 2015. február 15.)

Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Москва, 2011.

Данилець Юрий: Православна церква на Закарпатты у перший половини ХХ. століття. Ужгород, 2009.

Данилець Юрий: Антиправославні Мараморош-Сиготські судові процеси на сторінках Санкт-петербурзьких «Церковныхъ Ведомостей». In: <http://h.ua/story/339537/> (letöltés ideje: 2015. február 15.)

Данилець Юрий: «Если в Бехерове построят православную церковь...» In: <http://www.pravoslavie.ru/arhiv/56626.htm> (letöltés ideje: 2014. december 20.)

Данилець Юрий: Обраний Божим Провидінням. Життєпис преподобного Олексія Карпаторусского сповідника. Чернівці. 2013.

Добрянский, А. И.: О современном религиозно–политическом положении Австро-Угорской Руси. Москва, Издания П.Ф. Левдика, 1885.

Зайончковский А.: Подготовка России к мировой войне. Москва, Гос. воен. изд-во, 1926.

Зайончковский А.: Мировая война 1914–1918. том. 3. Карты. Москва, Воениздат, 1939.

Зарубежная Русь. Очерк профессора Харьковского Университета А.Л. Погодина. С 28 рисунками в тексте, 2 картинами в красках и картой Зарубежной Руси. Петроград. 1915.

Ілько В. І.: Перша світова війна очима Тиводара Легоцького. Тези народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 160. річчю від дня народження Тиводара Легоцького. 26–27 жовтня 1990. м. Мукачево.

Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область. К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1968.

История дипломатии. Под ред. Громико А.А. Москва, Политиздат, 1965.

Кондратович, И. М.: Історія Подкарпатської Русі для народу, Ужгород, 1923.

Краль Юрій, Д-р.: Історія колонізація Подкарпатської Русі. In: Подкарпатська Русь 1924. н. 3.

Крючков И. В. Россия, Венгрия и славяне в российской общественно-политической мысли в последней трети XIX–XX веков. In: Запад - Россия — Кавказ: межвузовский научно-теоретический альманах. Москва–Ставрополь, 2003. С. 60–65.

Крючков И. В: «Вопрос угорусский – вопрос русский?»: Общественно-политическая мысль России последней трети XIX – начала XX вв. Об

исторических судьбах русин (украинцев) Подкарпатской Руси. In: <http://west-east.marsu.ru/view/journal/article.html?id=35Dobt> (Letöltés ideje: 2015. február 15)

Крючков, Игорь Владимирович: Славянский фактор в развитии Венгрии в последней трети XIX–начале XX в.: :Этнополитические, социальные и внешнеполитические аспекты. In: <http://www.dissercat.com/content/slavyanskii-faktor-v-razvitii-vengrii-v-poslednei-treti-xix-nachale-xx-v-etnopoliticheskie-s#ixzz3zc0bJhWe> (Letöltés ideje: 2015. február 15.)

Лукич В.: Угорська Русь єи розвой и теперішній стан. – Львів, 1887.

Любченко В. Б.: Москвофільський фактор в політиці російської імперії напередодні та на початку Першої світової війни / В. Б. Любченко Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2003. – Вип. 6.

Магочій П. Р.: Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь.(1848–1948). Ужгород, 1994.

Магочій, Павло-Роберт: Україна: історія її земель та народів. Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2012.

Мазурок Олег: Орест Сабов та його книга про Угорських Русинів. Ужгород, 2011.

Нариси історії Закарпаття. Під ред. Гранчака І.М. – Т.1. (З найдавніших часів до 1918 р.) – Ужгород, 1993.

Охримович В.: Враженє з Угорської Руси. In. Народ. – 1895. – № 6. – С.77-84. Окреме видання: Львів, 1895.

Пекар Атанасій В.: Нариси історії церкви Закарпаття. Том II. Рим–Львів, 1997. Видавництво Отців Василян „Місіонер”.

Перени Й.: Из истории закарпатских украинцев. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.

Петрушевич І.: Врaжіння з Угорської Руси. In: Літературно–Науковий Вістник. – 1899. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 52 – 61.

Пыпин А.Н.: Панславизм в прошлом и настоящем. Санкт-Петербург, Колос, 1913.

Поп Иван: Энциклопедья Подкарпатской Руси. Ужгород. Издательство В. Падяка, 2001.

Современная Галичина. Этнографическое и культурно-политическое состояние ея, в связи с национально-общественными настроениями. – К.: Походная типография Штаба Главнокомандующего Армиями Юго-Западного фронта, 1914.

Томашівський С.: Шкільництво на Угорщині і Русини. In: Записки Наукового Товариства Імені Шевченка (továbbiakban ЗНТШ). – 1900. – Т. 67. – С. 13 – 18.

Томашівський С.: Угорські Русини в світлі малярської урядової статистики. In: ЗНТШ. – 1903. – Т. 56.– С. 1 – 116.

Томашівський С.: Причинки до пізнання етнографічної території Угорської Руси. In: ЗНТШ. – 1905. – Т. 67. – Кн. 5. – С. 15.

Чего ждет Россия от войны. Изд. 2-е. Кн. изд-во "Прометей" Н.Н. Михайлова, 1915.

IX. Mellékletek

1. sz. melléklet. 1914. szeptember 4-én kiadott *A magyar föld népeihez!* (*До народа угорской земли*) című orosz propaganda-felhívás

„Jön az orosz cár. Jön a győzedelmes serege. Azért jön, hogy felszabadítson titeket, orosz testvérek, a magyar rabságból. Sok száz év telt el attól az időtől, hogy titeket az orosz anyátoktól elküldtek. Több száz éve sínylődtek a magyar igában. Sok ember született és halt meg nem várván be, amikor keletről megjelenik a Fehér Cár serege. Mi tudjuk, hogy a pravoszláv vallásért szörnyű üldöztetést szenvedtetek el. Hallottunk arról, hogyan büntettek titeket, atyáitokat, testvéreiteket és gyerekeiteket a magyar urak azért, mert nem voltatok hajlandók megtagadni saját orosz pravoszláv hiteteket. Mi tudjuk azt, hogy a magyar kormány piócákat küldött rátok és hogy koldusbotra juttatott titeket, hogy utána könnyebben tegyen titeket pápistává és magyarokká. Mi hallottuk azt, hogy a magyarok templomaitokból kiűzik az orosz nyelvet és magyarra cserélik le azt. Hogy megszenteltelenítik az imaházaitokat, kivágják a pravoszláv keresztekét és égetik a pravoszláv egyházi könyveket. Hallottunk Iza, Nagylucska és más falvak szenvedéseiről, amiért nyíltan megvallották saját pravoszláv hitüket... Tudtuk, hogy a Fehér-Tiszától, a Fekete-hegytől a Tátráig velünk egy vérű és egy hitű orosz testvéreink laknak. Tudtuk, hogy őket tömlöcökben kínozzák Szigeten, Munkácson, Szőlösön, Beregszászon, Ungváron, Eperjesen, Kassán és Debrecenben. Halljuk sóvárgásaitokat, és jövünk. Most vége lett a magyar uralomnak. II Miklós, a nagy orosz Cár döntött, hogy befejezi a dicső elődök Szabadság-ügyét – az összes orosz földek egyesítését. Mától a Magyar Rusz a Nagy-Oroszország elválaszthatatlan része lesz. Mától saját orosz pravoszláv egyházatok lesz. Lesz saját orosz kormányotok és saját orosz bíróságotok. Mától a Magyar Rusz területen a Máramarosi fő- (székes) várostól Stisig (sic!, – Szepesig- T. Á.), az orosz nyelv fog uralkodni, az orosz írás és a pravoszláv vallás. Az orosz nép a saját háza ura, a saját földje gazdája lesz. Velünk az Isten.”⁸³⁷

⁸³⁷ Асташов А. Б. Пропаганда на Русском фронте в годы Первой мировой войны. Москва, Спецкнига, 2012. In: http://propagandahistory.ru/books/Aleksandr-Astashov_Propaganda-na-Russkom-fronte-v-gody-Pervoy-mirovoy-voyny/239 (Letöltés ideje: 2015. március 22.)

2. sz. melléklet. Ferenc József levele Tisza Istvánhoz az első orosz betörést követően, 1914. október 25-én

Kedves gróf Tisza! A monarchia összes népeit olyan nagy erőfeszítésekre hívó háború a Magyar Szent Korona területét sem kímélte meg. Szlavóniának és Északkelet-Magyarországnak egyes vidékei ki voltak téve az immár győzelmesen kivert ellenséges betörés pusztításainak. A reájuk zúdult szenvedés szívemet fájdalommal töltötte el. Atyai részvétem fordul hű alattvalóim felé, akiknek személye és vagyona annyi veszélynek volt kitéve, és gazdasági egzisztenciája ilyen érzékeny kárt szenvedett. Bizalommal várom tőlük, hogy hazafiúi áldozatokra kész lelkierejükkel viseljék el a reájuk mért megpróbáltatásokat, s nem veszítve el bizalmukat a jobb és biztosabb jövőben, tettekre kész férfiassággal fognak az újjáépítés nagy munkájában részt venni. Utasítom a kormányomat, hogy a háború által közvetlenül sújtott vidékek sorsát különös gondoskodás tárgyává tegye, s az erre hivatott helyi tényezők bevonásával tegye meg mindenekelőtt a fenyegető inség elhárítására szükséges lépéseket. Biztosítom e vidék lakosságát, hogy számíthat további messzemenő gondoskodásomra, s bizton remélem, hogy mielőbb kiköszörülheti a jólétét ért súlyos csorbát, s újra megvetheti boldogulásának és kulturális életének biztos gazdasági alapjait.”⁸³⁸

⁸³⁸ A király szózata. In: Máramaros (Máramarossziget), 1914. november 1. 1. évf. 72. szám, 2. p.

3. sz. melléklet. Musztányovics Emil taracújfalui (Máramaros vármegye) görög katolikus lelkész felsorolta azokat híveit, akiket mindvégig lojális magatartás jellemzett az orosz katonai invázió idején:⁸³⁹

1. Lizanecz Gergely aklosi lakost, községi tanácsost 1914. októberben történt ellenséges betörés alkalmával orosz katonák vallatták az osztrák–magyar katonák mennyisége, elhelyezése, lövészárkai fekvése felől. Lizanecz semmit sem árult el. Királyi kitüntetésben részesült.
2. Holonics János, Szászóka község bírása 1914 őszén az ellenség első kiverése alkalmával a hegyeken keresztül élete veszélyeztetésével eredményesen kalauzolta az osztrák–magyar katonákat.
3. Goszty Mihály és Csanda János forráshutai lakosok a cári csapatok második betörése alkalmával az ellenség kikémlése közben 1915. január 22-én fogságba estek. Másnap sikerült megszökniük. Majd az osztrák–magyar parancsnokságot az ellenséges csapatok irányába vezették, akiket el is fogtak.
4. Árendás László, Stuller János, Hartável János, Hutnik Mihály, Takársik Péter, Goszty János, Matucsák Ignác, Árendás Mihály, Matusák László, Izsovszky Joachim, Hutnik György, Gosty Mihály, Hutnik Péter forráshutai lakosok valamennyien a második orosz betörés alkalmával, életüknek veszélyeztetésével részben járőrök, részben csapatok vezetését, vagy az ellenség kikémlését vállalták magukra és feladatukat hősiességgel teljesítették.
5. Koselya András, Havasalja község bírása az év tavaszán egy kémkedéssel foglalkozó orosz katonát fogott el.
6. Kacsajlo Iván taracújfalui lakos egy egész orosz hadállás elhelyezését mutatta meg a magyar katonaságnak az első katonai betörés idején.
7. Sekete Miter Nikoleu, taracújfalui lakos négy magyar honvédet vezetett az ellenséggel megszállt hegyeken keresztül a görög-katolikus parókiára.
8. Holodnyák Mihály juhász, taracújfalui lakos az orosz sereg táborán keresztül vezetett egy magyar honvéd századot.
9. Görcs Mihály Kudrics, taracújfalui lakos 1914. október 16-án a magyar katonaságot elvezette az orosz cári csapatok hadállásai mögé és így győzedelmeskedtek a honvédek az ellenség fölött.

⁸³⁹ Fidelissima gens. In: Görög Katolikus Szemle, 16. évf. 1915. október 10. 41. szám. 1. old.

10. Pors Mária és Keptor Mihály szintén ellenséges hadiállást kémleltek ki, ez a két ember egy egész honvéd zászlóaljot mentett meg a haláltól.
11. Krivánics Vaszily, Stefaniv Cherunkovo és neje, Uhrini Háfia taracújfalui lakosok kilenc magyar honvédet rejtettek el házukban.
12. 1915. január 1-jén Zimonu Iván Kucik taracújfalui lakos Musztyánovics Emil görög katolikus lelkésszel együtt három honvédet rejtegetett a templom tornyában a kozák csapatok előtt.
13. Mihajlevics Iván tarújfalui lakos egy egész napon át rejtegetett házában egy osztrák főhadnagyot és egy osztrák katonát.
14. Kacsajló Vaszily tarújfalui lakos szintén osztrák katonaságot rejtegetett házában.
15. Végül Zimovin Iván tarújfalui lakos a Stern porosz ezredes dicső csapatát a legnagyobb veszélyben vezette el egy kárpáti hegyi ösvényen február 10-én a legnagyobb ágyútűzben..

4. sz. melléklet. Papp Antal munkácsi püspök által 1917. október 4-én készített kimutatás Ung vármegye Nagybereznai járásában az 1914–1915. évi orosz betörések következtében 1915 júliusára megállapított károk felméréséről.⁸⁴⁰

Nagybereznai járás

Község	Az óvoda, illetőleg iskola megnevezése	Az ingatlan telekkönyvi tulajdonosa	Az okozott károk nagysága	A károkat az ellenség vagy saját csapataink okozták-e?	Jegyzetek
Csillagfalva	gör. kat. elemi népiskola	gör. kat. iskola	128.80 korona	saját csapataink	
Csontos	gör. kat. elemi népiskola	gör. kat. hitközség	1024 k	ellenség	A régi iskola a háború előtt is nagyon rossz állapotban volt. Egészen új épületet kell emelni. Jó lenne államosítani.
Domafalva	gör. kat. elemi népiskola	gör. kat. hitközség	524.4 k	saját hadseregünk	
Eszterág	gör. kat. elemi népiskola	gör. kat. hitközség	765 k	saját hadseregünk	
Fenyvesvölgy	kincstári gör.kat. népiskola	gör. kat. hitközség	1844 k	ellenség	A tantermet a kincstári erdészlet már helyreállította.
Hajasd	gör. kat. elemi népiskola	gör. kat. tanítói állás	1936 k	ellenség	A község felső részére állami iskolát kell szervezni. Az alsó részen van állami iskola.
Határhegy	gör. kat. elemi népiskola	gör. kat. tanítói birtok	969.5 k	ellenség	Ez az iskola 1917-ben teljesen leégett. Ez is államosítva lenne.
Határszög	gör. kat. elemi népiskola	gör. kat. hitközség	1400 k	az ellenség	
Havasköz	gör. kat. elemi népiskola	gör. kat. hitközség	1115 k	az ellenség	
Kisberezna	gör. kat. elemi népiskola	kisbereznai tanulói hivatal	1691.8 k	saját hadsereg	

⁸⁴⁰ KTÁL Fond 4. op. 1, od. zber. 841. 43–44. p.

Ligetes	gör. kat. elemi népiskola	gör. kat. hitközség	500 k	saját hadsereg	
Mércse	gör. kat. elemi népiskola	gör.kat. hitközség	551.5 k	saját hadsereg	
Nagyberezna	Római kat. elemi népiskola	róm. kat. hitközség.	1273, 3 k	saját hadsereg	
Patakófalú	gör. kat. elemi népiskola	gör. kat. hitközség	1823 k	ellenség	
Révhely	gör. kat. elemi népiskola	gör. kat. hitközség	1279 k	saját hadsereg	
Sóhát	gör. kat. elemi népiskola	gör. kat. hitközség	1416 k	saját hadsereg	
Sóslak	gör. kat. elemi népiskola	gör. kat. hitközség	1156 k	részben az ellenség, részben saját csapatok	
Szuhapatak	gör. kat. elemi népiskola	gör. kat. hitközség	1467 k	ellenség	
Tiha	gör. kat. elemi népiskola	gör. kat. hitközség	136 k	ellenség	
Úzsok	gör. kat. elemi népiskola	gör. kat. hitközség	2642 k	ellenség	
Viharos	gör. kat. elemi népiskola	gör. kat. hitközség	225,85 k	ellenség	

A Nagybereznai járásban megállapított kár összege: 22 395.85 korona.

5. számú melléklet⁸⁴¹

ABC tervezet
a cyrill- (ószláv) betűknek a magyar ~~írás~~ ^{írásrendszer} való átírására.
~~Összeállította: Dr. SZÉKELY ISTVÁN~~

Sorszám	Cyrill-betű	Javasolt magyar jegye	Megállapított magyar jegye	Jegyzetek
1	А, а	A, a	А, а	
2	В, в	B, b	В, в	
3	В, в	V, v	В, в	
4	Г, г	H, h	Г, г	Felvezető még a Т. g. jegy; idegen szavakban pl. Genézis.
5	Д, д (Ав)	D, d (dj)	Д, д, gy	
6	Е, е	E, e, je	Е, е, gy it. sz. előj. je, katalán c	
7	Ж, ж	Zs, zs	Ж, ж	
8	С, с	Z, z	С, с	it. cyril. jegy polgári abc.-ben nincs.
9	З, з	Z, z	З, з	
10	И, и	I, i, j	И, и	
11	І, і	I, i	І, і	Felvezető az и = j
12	К, к	K, k	К, к	
13	Л, л (Ав)	L, l (ly)	Л, л, ly	
14	М, м	M, m	М, м	
15	Н, н (Нв)	N, n (ny)	Н, н, ny	
16	О, о	O, o	О, о	
17	П, п	P, p	П, п	
18	Р, р	R, r	Р, р	
19	С, с	Sz, sz	С, с	
20	Т, т (Тв)	T, t (ty)	Т, т, ty	
21	У, у (Ув, Уг)	U, u	У, у	
22	Ф, ф	F, f	Ф, ф	
23	Х, х	Ch, ch	Х, х	
24	Ц, ц	Ot, ot	Ц, ц	
25	Ч, ч	C, c	Ч, ч	
26	Ш, ш	Cs, cs	Ш, ш	
27	Щ, щ	S, s	Щ, щ	
28	Ъ, ъ	Scs, scs	Ъ, ъ	
29	Ъ, ъ	—	—	szóközben kiegészítet. o. most nem. szóközben. szó előtt szavakban-el jelölés
30	Ы, ы	ö	Ы, ы	Lásd gy (5), ty (20), ny (15), ly (15).
31	Ь, ь	y, й	Ь, ь	
32	Ѣ, ѣ	yi, Ji, ji	Ѣ, ѣ (orolóján)	gyi, tyi, nyi, lyi, máskor i
33	Ѥ, ѥ	E, e, Ѥ, ѥ	Ѥ, ѥ	
34	Ю, ю	yu, Ju,	Ю, ю (orolóján)	gyu, tyu, nyu, lyu, máskor ju
35	Ѧ, ѧ	O, o	Ѧ, ѧ	
36	Ѩ, ѩ	ya, Ja, ja	Ѩ, ѩ (orolóján)	gya, tyu, nya, lyu, máskor ja.
37	Ѭ, ѭ	ya, Ja, ja	Ѭ, ѭ	
38	Ѯ, ѯ	X, x	Ѯ, ѯ	
39	Ѱ, ѱ	Psz, psz	Ѱ, ѱ	
40	Ѳ, ѳ	Ft, ft (th)	Ѳ, ѳ	
41	Ѵ, ѵ	Ÿ, ŷ	Ѵ, ѵ	

Szent Miklós nyomda . . . Eperjes. 1915—2833.

⁸⁴¹ Archív gréckokatolického biskupstva v Prešove, Prezidiálne spisy, inv. č. 58. rok 1915. sign. 12.

6. számú melléklet. ⁸⁴²

116

D) Magyar betűs rithén abc

Sorszám	Суринь betűk			Magyar jelzés		Észrevétel
	Templomai	Polgári	Írott	Nyomatéka	Írva	
1	А, а	А, а	А, а	А, а	А, а	
2	Б, б	Б, б	Б, б	В, в	В, в	
3	В, в	В, в	В, в	У, у	У, у	
4	Г, г	Г, г	Г, г	Н, н	Н, н	
5	Д, д	Д, д	Д, д	Д, д	Д, д	Lágyítva gy
6	Е, е	Е, е	Е, е	Е, е	Е, е	A szótag elején „je” betűkkel fejezendő ki
7	Ж, ж	Ж, ж	Ж, ж	Зs, zs	Зs, zs	
8	—	—	—	З, з	З, з	
9	З, з	З, з	З, з	З, з	З, з	Lágyítva z
10	И, и	И, и	И, и	Т, т	Т, т	Hangja hasonló a régi magyar közér e hez.
11	І, і	І, і	І, і	І, і	І, і	
12	Й, ѣ	Й, ѣ	Й, ѣ	Ј, ј	Ј, ј	
13	К, к	К, к	К, к	К, к	К, к	
14	Л, л	Л, л	Л, л	Л, л	Л, л	Lágyítva ly
15	М, м	М, м	М, м	М, м	М, м	
16	Н, н	Н, н	Н, н	Н, н	Н, н	Lágyítva ny
17	О, о	О, о	О, о	О, о	О, о	
18	П, п	П, п	П, п	Р, р	Р, р	Lágyítva r
19	Р, р	Р, р	Р, р	Р, р	Р, р	
20	С, с	С, с	С, с	Сz, sz	Сz, sz	Lágyítva sz
21	Т, т	Т, т	Т, т	Т, т	Т, т	Lágyítva ty
22	У, у	У, у	У, у	У, у	У, у	
23	Уѣ, ѣ	—	—	—	—	

35

Суринь Betűk

Sorszám	Суринь Betűk			Magyar jelzés		Észrevétel
	Templomai	Polgári	Írott	Nyomatéka	Írva	
23	Ф, ф	Ф, ф	Ф, ф	F, f	F, f	
24	Х, х	Х, х	Х, х	Ch, ch	Ch, ch	
25	Ц, ц	—	—	От, ot	От, ot	
26	Ц, ц	—	—	С, c	С, c	Lágyítva c
27	Ч, ч	Ч, ч	Ч, ч	Сs, cs	Сs, cs	
28	Ш, ш	Ш, ш	Ш, ш	S, s	S, s	
29	Щ, щ	Щ, щ	Щ, щ	Scs, scs	Scs, scs	A magyar a és cs összekorcsosíthatva fejezhető ki. Mint elválasztójel — al
30	Ъ, ъ	Ъ, ъ	Ъ, ъ	—	—	
31	Ы, ы	Ы, ы	Ы, ы	Ö, ö	Ö, ö	Hangja a magyar a és ő között áll. Amlaknál i v T-vel. Lágyító jel. Pld. коняцъ = d.l.h.n.k. után y (gy, ly, ny, ty)
32	Ь, ь	Ь, ь	Ь, ь	—	—	Pld. коня = janty (szék), тѣло = tylo (test), чѣло = cily (edl)
33	Ѣ, ѣ	Ѣ, ѣ	Ѣ, ѣ	Ј, ј	Ј, ј	Pld. коня = jah (del), двоя = yndlych (szeretlek), оюда = sz uda (ide)
34	Ю, ю	Ю, ю	Ю, ю	Ја, ја	Ја, ја	Pld. ама = jama (szedő), аму = yahn (fekszem), сѣду = sz adu (nyitók)
35	Ѧ, ѧ	Ѧ, ѧ	Ѧ, ѧ	О, о	О, о	
36	Ѩ, ѩ	—	—	Х, х	Х, х	
37	Ѫ, ѫ	—	—	—	—	
38	Ѭ, ѭ	—	—	—	—	
39	Ѯ, ѯ	Ѯ, ѯ	Ѯ, ѯ	Th, th	Th, th	
40	Ѱ, ѱ	Ѱ, ѱ	Ѱ, ѱ	Ft, ft	Ft, ft	
41	Ѳ, ѳ	Ѳ, ѳ	Ѳ, ѳ	Ü, ü	Ü, ü	
42	Ѵ, ѵ	Ѵ, ѵ	Ѵ, ѵ	E, e	E, e	
43	Ѷ, ѷ	Ѷ, ѷ	Ѷ, ѷ	G, g	G, g	

„Лѣтѣмъ. Budapest, 1916. július hó 28. Jankovics, v. k. vállalat-és közoktatásügyi miniszter”

⁸⁴² Волошин Августин: Оборона кирилицы. Як оборонялись підкарп. русини проти останнього атаки мадяризації перед переворотом? Відбита з Наукового Збірника «Просвіта» в Ужгороді, річник XII. 1936.

X. Ábrák jegyzéke

1. ábra. A mai Kárpátalja területének etnikai térképe az 1910-es népszámlálási adatok alapján.
2. ábra. A mai Kárpátalja területének vallási térképe az 1910-es népszámlálási adatok alapján.
3. ábra. Magyarország vármegyéinek népességi gyarapodása 1869-től 1910-ig.
4. ábra. Az orosz csapatok betörése Magyarországra 1914. szeptember 24-től 1915. április 22-ig.
5. ábra. Az orosz betörések jelentősége.

Összefoglaló

Az 1914–1915. évi orosz betörések nemzetiségpolitikai vonatkozásai

A dolgozatban a szerző az 1914–1915. évi – Magyarország északkeleti vármegyéit sújtó – orosz katonai betörések nemzetiségpolitikai következményeivel foglalkozik.

A háború kezdeti szakaszában, főleg az első orosz betörést követő időszakban az északkelet-magyarországi térség a magyar politikai élet és közvélemény figyelmének központjába került. Ugyanis ekkor a politikai vezetők körök reálisnak ítélték meg annak a veszélyét, hogy a cári csapatok egészen Budapestig is eljuthatnak.

A munka kísérletet tesz az északkelet-magyarországi vármegyéket sújtó 1914–1915. évi orosz katonai betörések nemzetiségi politikára gyakorolt hatásának ismertetésére. A téma ilyen összefüggésben eddig nem került tudományos feldolgozásra sem a hazai, sem pedig a külföldi történetírásban.

A dolgozatban a korabeli orosz katonai vezetők visszaemlékezései alapján tisztázásra kerülnek a cári csapatok Kárpátokon keresztül kezdeményezett áttörésének céljai. A szerző bemutatja a Magyarország északkeleti vármegyéinek ruszin lakosság körében folytatott pánszláv propaganda elemeit. Ismerteti Ung, Bereg és Máramaros vármegyék lakossága mindennapi életét a harci események ideje alatt. Megállapítja a magyar kormány álláspontját a pánszláv ideológiai mozgalommal kapcsolatban a máramarosi skizma-per és a betöréseket követően, és ezáltal feltárja az orosz betörések magyar nemzetiségpolitikai vonatkozásait.

A történeti kutatás során kirajzolódó helyzetkép azt mutatja, hogy a magyar állami nemzetpolitika részéről a korszakban nem volt egy komplex koncepció az általunk tárgyalt terület nemzetiségi vonatkozású problémái átfogó kezelésére. A háború idején, a különös módon kiéleződő viszonyok közt, a magyar kormányzat az akkor épp kézenfekvőnek tűnő és olykor ellentmondásos megoldásokkal próbált reagálni a nemzetiségi politika terén napirendre kerülő kihívásokra.

SUMMARY

National policy aspects of Russian incursions in 1914–15

In the dissertation the author deals with the consequences of Russian incursions, which concerned of northeastern counties of Hungarian Kingdom in 1914–15.

During the early stages of the First World War, especially after the first Russian invasion the northeastern part of Hungary was in the center Hungarian political life and public awareness. Because in this time by the political leadership was considered to be real that the Tsarist troops can reach even until the capital of Hungarian Kingdom.

The study seeks to show the influence of Russian military incursions to the Hungarian national policy. This topic in such a context hasn't been processed neither in home nor in foreign historiography.

On the basis of memoirs of contemporary Russian military leaders the author clarifies the aims of Russian military incursions, initiated through the Carpathian Mountains. One purpose of the thesis to show the elements of Pan-Slavic propaganda, which was observable among the Ruthenian population from the beginning of the 20th century. Furthermore author presents the daily life of population's of Ung, Bereg and Máramaros counties during the military events.

The author establishes the Hungarian government's position on the Pan-Slavic movement after the Maramarosh-Sighet trial and Russian incursions, and thereby shows the national policy consequences of invasions of tsarist troops

During the historical research as a result, it is concluded that not was a complex concept to the handle of the nationality problems in the area, which we discussed. The Hungarian government tried to respond with just seemed obvious solutions – which sometimes were contradictory – to the challenges of national policy.